

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Економіко-правовий факультет

Р ИНКОВА ЕКОНОМІКА:

*Сучасна теорія
і практика управління*

Збірник наукових праць

ТОМ 21. Випуск 3 (52)

Виходить 3 рази на рік

Засновано у вересні 1998 року

ОДЕСА
ОНУ
2022

Друкується за рішенням вченої ради
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 4 від 16.11.2022 року.

Збірник наукових праць реферується РЖ «Джерело», індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus Journals Master List (ICV 2015 : 50.60).

Редакційна колегія:

Е. А. Кузнєцов, д-р екон. наук, проф. (головний редактор); Є. І. Масленніков, д-р екон. наук, проф. (заступник головного редактора); В. І. Борщ, д-р екон. наук, доц. (відповідальний секретар); Г. М. Запша, д-р екон. наук, проф.; В. І. Захарченко, д-р екон. наук, проф.; Н. В. Захарченко, д-р екон. наук, доц.; І. А. Ломачинська, д-р екон. наук, доц.; І. М. Ненно, д-р екон. наук, проф.; О. В. Побережець, д-р екон. наук, проф.; М. П. Сахацький, д-р екон. наук, проф.; Ю. М. Сафонов, д-р екон. наук, проф.; С. О. Якубовський, д-р екон. наук, проф.; Гаргасас Аудрюс, д-р екон., проф. Університет Олександраса Стульгінскіса (м. Каунас), Литва; Жан-Поль Гішар, д-р екон., проф. Університет Ніцци – Софія Антиполіс (м. Ніцца), Франція; Олександр Грїбінча, д-р екон. наук, проф. Міжнародний незалежний університет Молдови (м. Кишинів), Молдова; Олав Аарна д-р екон. наук, проф. Естонська бізнес-школа (м. Таллінн), Естонія.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 19765-9565 Р від 15 березня 2013 року.

Збірник наукових праць «Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління» включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (категорія «Б») на підставі Наказу МОН України № 612 від 07.05.2019 року.

***Всі статті проходять обов'язкову процедуру
внутрішнього та зовнішнього рецензування.***

Ринкова економіка : сучасна теорія і практика управління. Т. 21, Вип. 3 (52) : збірка наукових праць. – *Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022.* – 562 с.

У збірнику наукових праць розглядаються організаційно-економічні та організаційно-правові проблеми розвитку економіки та права в Україні.

Аналіз динаміки проводиться з точки зору дослідження ефективності управління та знаходження пріоритетів соціально-економічної політики для українського суспільства в період ринкової трансформації. Аналіз сучасного стану правової системи України проводиться з точки зору поліпшення ефективності чинного законодавства, його відповідності соціальним потребам, науковим надбанням та досвіду правозастосовної діяльності.

Для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, державних службовців, підприємців і менеджерів.

Ministry of education and science of Ukraine
Odesa I. I. Mechnykov National University
Faculty of Economics and Law

*M*ARKET ECONOMY:

*Modern management theory
and practice*

Collection of scientific works

Volume 21. Issue 3 (52)

Publication frequency – three times per year

Founded in September, 1998

ODESA
ONU
2022

The collection of scientific works is printed by the resolution of Academic Council of Odesa I. I. Mechnykov National University.
Protocol № 4 from 16th of November 2022

The collection of scientific works is reviewed by RJ «Djerelo» and included in the International Base Index Copernicus Journals Master List (ICV 2015 : 50.60).

Editorial board:

E. A. Kuznetsov, Doctor of Economic Sciences, Prof. (chief editor);
Ye. I. Maslennikov, Doctor of Economic Sciences, Prof. (deputy chief editor);
V. I. Borshch, Doctor of Economic Sciences, Associate Prof. (executive secretary);
H. M. Zapsha, Doctor of Economic Sciences, Prof.; V. I. Zakharchenko, Doctor of Economic Sciences, Prof.; N. V. Zakharchenko, Doctor of Economic Sciences Associate Prof.; I. A. Lomachynska, Doctor of Economic Sciences, Associate Prof.; I. M. Nyenno, Doctor of Economic Sciences, Prof.; O. V. Poberezhets, Doctor of Economic Sciences, Prof.; M. P. Sakhatskyi, Doctor of Economic Sciences, Prof.; Yu. M. Safonov, Doctor of Economic Sciences, Prof.; S. O. Yakubovskiy, Doctor of Economic Sciences, Prof.; Jean-Paul Guichard, Doctor of Economic Sciences, Prof., Université Nice – Sophia Antipolis (Nice, France); Alexander Gribinchea, Doctor of Economic Sciences, Prof., Free International University of Moldova (Chisinau, Republic of Moldova); Olav Aarna, Doctor of Economic Sciences, Prof., Estonian Business School, (Tallinn, Estonia).

Certificate of state registration of the print media
Series KV № 19765-9565 P dated March, 26, 2013.

***All articles are liable for the obligatory
internal and external reviewing procedures.***

Market Economy: Modern Management Theory and Practice. Vol. 21, Issue 3 (52) : collection of scientific works. – Odesa : Odesa I. I. Mechnykov National University, 2022. – 562 p.

Organizational, economic, organizational and legal problems of economics and law development in Ukraine are considered in the collection of scientific works.

Analysis of dynamics is provided in terms of management effectiveness research and priorities of social and economic politics determination for the Ukrainian society during the market transformation period. Analysis of Ukrainian law system's modern state is carried out in the view of valid legal system effectiveness improvement, its corespondance with social needs, scientific achievements and enforcement experience.

Collection of scientific works is useful for students, postgraduates, teaching and academic staff, state employee, entrepreneurs and managers.

ЗМІСТ

Ю. В. Белянська

Моделювання оцінки доцільності впровадження інновацій
на транспортних підприємствах..... 13

Л. Г. Богуш

Поліпшення якості відтворення робочої сили України
в суспільному інституті професійної освіти31

Valentyn Vlasenko

Applied imperatives for the formation of an effective mechanism
for making and implementing management decisions
at enterprises in the conditions of market transformations.....49

О. М. Вовк

Формування інноваційного потенціалу підприємств
в умовах цифровізації регіональних економічних систем ..65

А. П. Дикий

Політичний режим
як симптом прояву економічної злочинності
та проблеми гарантування економічної безпеки держави...80

Л. М. Зомчак, М. І. Комар, І. Ю. Карпа

Векторна авторегерсійна модель
сталого розвитку Львівської області 103

В. М. Ільченко

Соціальне підприємництво як інструмент
для досягнення цілей сталого розвитку..... 117

Ю. О. Коваленко

Питання інституціоналізації інформаційної економіки
в контексті національних економічних інтересів..... 130

І. І. Костецька

Система просторового планування в Польщі
як приклад ефективного розвитку
територіальних громад в Україні144

Н. О. Кравчук, О. Г. Римар, Н. В. Бортнік

Цифрова економіка як один із напрямів розвитку
повоєнної економіки України.....155

Н. С. Ліба

Конкурентоспроможність: регіональний аспект170

О. А. Маслій, А. П. Максименко

Ризики та загрози економічній безпеці України
у цифровій сфері в умовах війни.....179

С. В. Михайлов, Н. Б. Савіна

Розвиток онлайн гемблінгу в системі грального бізнесу...200

Є. В. Михайлова, Н. Б. Савіна

Віртуалізація як елемент антикризового управління
в умовах інформаційних екстерналій209

Д. В. Олексієнко

Імплементация міжнародних принципів
фінансової політики у трансформації
українського податкового законодавства.....221

Dmytro Podolchuk

The advancement of renewable energy in the European Union:
an examination of support measures.....234

М. П. Турчина, І. А. Бойко, О. В. Тур

Вибір комунікаційної стратегії
на різних стадіях розвитку бренду
як складова інформаційного потоку підприємства249

В. В. Турянця

Сучасна парадигма забезпечення конкурентних переваг підприємства на міжнародних ринках.....264

М. П. Федішин, І. В. Павук

Ресурсний потенціал комерційних банків як індикатор фінансової стійкості та надійності банківської галузі в умовах зовнішніх дисбалансів279

М. В. Шашина, А. О. Недзельський

Взаємозв'язок організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості та сталого розвитку298

Г. О. Швиданенко, О. А. Швиданенко, О. М. Яценко

Економічна безпека компаній в умовах глобальної конкуренції310

Iryna Shevchenko

Methodological foundations of the study of the development of digital trade in global markets334

О. М. Головченко

Удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання інноваційної діяльності транспортних підприємств346

Л. М. Івашко

Оптимізація управління логістичними процесами у торгівлі.....365

Л. В. Мазник, О. І. Драган, М. П. Турчина

Комунікативний менеджмент в управлінні ризиками соціальної прозорості інформаційних систем підприємства.....390

В. В. Матвіїв

Рівні доступності послуг
ланки первинної медичної допомоги
в умовах реформування галузі охорони здоров'я:
маркетинговий підхід.....403

О. В. Побережець, А. О. Ракитська

Розвиток інноваційної екосистеми України
на національному рівні.....435

О. П. Радченко

Обґрунтування необхідності створення
адаптивного механізму розвитку аграрного сектору
в умовах невизначеності454

О. Г. Рудик, Ю. О. Максимова, І. О. Залецька

Важливість розвитку професійних компетентностей
персоналу підприємств сфери послуг.....466

О. В. Садченко, Ю. В. Робул,

К. О. Литвиненко, О. П. Горлова

Концептуальні підходи до фармацевтичного маркетингу.482

А. В. Церковна, А. М. Рахімі

Внутрішній водний транспорт України:
проблеми та перспективи.....504

І. Є. Чуркіна, Є. І. Масленніков

Управління акумуляцією і використанням
бюджетних ресурсів529

О. В. Шебаніна

Особливості діяльності аграрного підприємництва
в умовах децентралізації546

CONTENTS

Yuliia Belianska

Simulation of the feasibility assessment
of innovations implementation in transport enterprises 13

Larysa Bogush

Improving the workforce' reproduction quality
in Ukraine through the public institute
of professional education.....31

Valentyn Vlasenko

Applied imperatives for the formation
of an effective mechanism for making
and implementing management decisions at enterprises
in the conditions of market transformations49

Olha Vovk

Formation of innovative potential of enterprises
in the context of digitalization of regional economic systems ..65

Anatolii Dykyi

Political regime as a symptom of economic crime
and the problem of ensuring economic security of the state80

Larysa Zomchak, Mariana Komar, Iryna Karpa

Vector autoregressive model
of Lviv region sustainable development..... 103

Viktoriiia Ilchenko

Social entrepreneurship as a tool to achieve the goals
of sustainable development 117

Yuliia Kovalenko,

The issue of institutionalization of the information economy
in the context of national economic interests 130

Iryna Kostetska

Spatial planning system in poland
as an example of effective development
of territorial communities in ukraine 144

Nataliia Kravchuk, Olha Rymar, Nataliia Bortnik

Digital economy as one of the development directions
of the post-war economy of Ukraine 155

Natalia Liba

Competitiveness: regional aspect 170

Oleksandra Maslii, Andrii Maksymenko

Risks and threats to Ukraine’s economic security
in the digital sphere in times of war..... 179

Stanislav Mykhailov, Nataliia Savina

Development of online gambling
in the gambling business system..... 200

Yelyzaveta Mykhailova, Nataliia Savina

Virtualization as an element of anti-crisis management
in information externalities 209

Dmytro Oleksienko

Implementation of international financial policy principles
in the transformation of Ukrainian tax legislation 221

Dmytro Podolchuk

The advancement of renewable energy
in the European Union:
an examination of support measures..... 234

Mariia Turchyna, Iryna Boiko, Olesia Tur

Choice of communication strategy
on the different stages of development of brand
as constituent of dataflow of enterprise 249

Valerii Turianytsia

The modern paradigm of ensuring the company's competitive advantages in international markets264

Maiia Fedyshyn, Iryna Pavuk

Resource potential of commercial banks as an indicator of financial stability and reliability of the banking industry in the context of external imbalances279

Maryna Shashyna, Artem Nedzelskiy

Interconnection of the organizational and economic mechanism of ensuring profitability and sustainable development298

Henefa Shvydanenko, Oleg Shvydanenko, Olha Yatsenko

Economic security of companies in the conditions of global competition310

Iryna Shevchenko

Methodological foundations of the study of the development of digital trade in global markets334

Olena Golovchenko

Improvement of the organizational and economic mechanism for regulating the innovative activities of transport enterprises346

Larysa Ivashko

Optimization of logistics process management in trade365

Liana Maznyk, Olena Dragan, Mariia Turchyna

Communication management in social transparency risks management of enterprise information systems390

Vasyl Matviyev

Levels of accessibility of primary medical services in the conditions of the reform of the medical industry: a marketing approach403

Olha Poberezhets, Anna Rakytska Development of innovative ecosystem of Ukraine at the national level.....	435
Oleksandr Radchenko Justification of the necessity of creating an adaptive mechanism for the development of the agricultural sector in conditions of uncertainty	454
Oleh Rudyk, Julia Maksymova, Inna Zaletska The importance of developing the professional competences of the staff of service sector enterprises	466
Olena Sadchenko, Yurii Robul, Kateryna Lytvynenko, Olena Gorlova Conceptual approaches to pharmaceutical marketing	482
Alona Tserkovna, Ariana Rahimi Inland water transport of ukraine: problems and prospects.....	504
Iryna Churkina, Yevhen Maslennikov Accumulation and use management budget resources	529
Olena Shebanina Peculiarities of agrarian entrepreneurship in the context of decentralization.....	546

УДК 330.341.1:65

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275779

Ю. В. Белянська,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
кафедра менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Державний університет інфраструктури та технологій
вул. Кирилівська, 9, м. Київ, 04071, Україна
e-mail: jbelyanskaya21@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2959-1719>

МОДЕЛЮВАННЯ ОЦІНКИ ДОЦІЛЬНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ НА ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті представлено підхід до моделювання оцінки доцільності впровадження інновацій на транспортних підприємствах в умовах підвищеної невизначеності. Побудовано модель функціонування підприємства як множини інвестицій в його створення і розвиток, а саме початкової інновації, множини інвестиційних проєктів для підтримки і подальшого розвитку та інших інновацій. Розроблено модельну конструкцію оцінки ефекту від впровадження інновацій на передінвестиційній, інвестиційній та виробничій фазах інвестиційного циклу. Як результат проведеного дослідження показано, що для отримання інформації з метою побудови модельної конструкції можна використовувати апарат подібності (гомоморфізм), який реалізується за допомогою сценарного підходу. Це дозволить отримати верифіковані оцінки щодо впровадження інновації, підвищити ефективність інноваційної діяльності та передбачуваність поточної та перспективної діяльності підприємства.

Ключові слова: інновації, інвестиції, невизначеність, модельна конструкція та оцінка, прогнозування, сценарний підхід, розвиток, ефект, ефективність, обґрунтування, доцільність, транспортне підприємство.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інновації можна розглядати як один з ресурсів, які сприяють забезпеченню довгострокової ефективності функціонування і розвитку будь-якого підприємства, зокрема транспортного. Реалізація інновацій

прямо впливає на ефективність підприємства – як поточну, так і майбутню. Так, вдалий вибір інновацій сприяє підвищенню ефективності функціонування підприємства, зростанню його економічного потенціалу, конкурентоспроможності, привабливості для зовнішніх інвесторів тощо. У той же час невдалий вибір інновацій завжди «дорого» обходиться підприємству, оскільки: 1) використання обмежених ресурсів не дає очікуваний ефект і може призвести до часткової або повної втрати капіталу; 2) втрачаються інші (перспективні) можливості розвитку підприємства; 3) нераціонально витрачається час як один з ресурсів розвитку.

Процес впровадження інновацій на відміну від інших бізнес-процесів характеризуються дуже високим рівнем невизначеності, що формується за рахунок технічної і технологічної, а також комерційної складових. Це прямо впливає на можливість отримання верифікованих оцінок щодо економічної доцільності інновацій.

Наслідками цього є неможливість 1) точного передбачення термінів досягнення намічених цілей і ризиків інноваційного проекту; 2) отримання верифікованих прогнозів щодо майбутніх витрат і доходів, пов'язаних із його реалізацією; 3) коректної оцінки впливу його реалізації на зміну виробничого і фінансового потенціалу підприємства. Крім того, переважна більшість методів і моделей оцінки інвестицій і інновацій базуються на припущеннях про стаціонарність і певну передбачуваність процесів у внутрішньому і зовнішньому середовищі підприємства. Однак підвищення невизначеності у світовій та національній економіці, дефіцит доступних фінансових ресурсів, соціально-економічна нестабільність у країні актуалізують проблему розробки нових підходів до оцінки економічної доцільності впровадження інновацій на підприємстві, зокрема транспортному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі розглядаються різні підходи до оцінки ефективності інноваційних проєктів. Послідовники першого підходу (Пухальська Н. О., Гончаренко Л. М., Микитюк П. П., Сенів Б. Г. та інші) роблять акцент на тому, що інновації є одним з проявів інвестиційної діяльності підприємства і для оцінки їхньої ефективності можна застосовувати показники, які використовують при обґрунтуванні економічної ефективності інвестиційних проєктів, а саме: 1) показники, що не враховують фактор часу і базуються на облікових оцінках (недисконтований період окупності, облікова норма рентабельності, економічна додана вартість); 2) показники, розрахунок яких передбачає дисконтування доходів і витрат, пов'язаних із реалізацією проєкту (чиста приведена вартість, індекс рентабельності, внутрішня норма доходності, дисконтований період окупності, чиста термінальна вартість) [1; 2].

Інші дослідники пропонують власні показники ефективності інновацій. Так, Ансофф І. запропонував показник якості інновацій, який базується на оцінках ймовірностей успіху в остаточній розробці інновацій, успішного впровадження інновації на ринковому сегменті, успішної реалізації інноваційного продукту, техніко-технологічні та економічні характеристики інновації [3]. Однак цей показник зазвичай використовується для оцінки маркетингових інновацій. Крім того, він базується на оцінках ймовірностей різних аспектів «успіху» інновацій, що вкрай тяжко, а інколи й неможливо оцінити перед їхнім впровадженням.

Спроба розробки методичного підходу до оцінки ефективності інноваційних проєктів представлена у роботі автора Рудь Н. [4], де передбачається визначення сумарної кількості балів, нарахованих на різних стадіях оцінки ефективності інновацій і зважених за допомогою вагових коефіцієнтів. Однак при реалізації цього

підходу виникають проблеми визначення окремих показників, що характеризують інноваційний проєкт, як-то: загальна місткість інтелектуальної власності в інноваційному проєкті, його працездатність, бюджетна ефективність, прибутковість і доходність проєкту тощо.

Визнаючи вагомість наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників, слід зазначити, що проблема оцінки ефективності (доцільності) впровадження інновацій на підприємстві зберігає свою актуальність і потребує подальших розробок. Тому метою статті є розробка підходу до побудови модельної конструкції та оцінки ефективності впровадження інновацій на транспортному підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження інновацій є необхідною умовою розвитку підприємства будь-якої галузі, зокрема транспортного. Однак висока ризикованість інноваційної діяльності, обмеженість фінансових ресурсів і непередбачуваний вплив на поточну і майбутню діяльність актуалізують проблему вибору оптимального інноваційного рішення, що передбачає коректну оцінку результатів інновацій, їхній вплив на економіку підприємства. Ефекти від реалізації інновацій є різномірними і у науковців немає єдиної думки щодо їхньої кваліфікації. У табл. 1 наведені види ефектів, які можуть бути отримані в результаті впровадження інновацій.

Усі виділені ефекти від впровадження інновацій є дуже важливими з позицій і національної економіки, і суспільства. Однак для транспортного підприємства найбільш важливими є економічний і фінансовий ефекти. У цьому контексті особливе значення отримує проблема визначення моменту, який можна вважати початком впровадження інновацій. Серед науковців, які займаються проблемами інновацій, немає єдиної думки щодо ідентифікації етапів (стадій) їхнього життєвого циклу. Так, засновник теорії інновацій

Шумпетер Й. виділяв три стадії інноваційного процесу: винахід, нововведення та дифузію [8]. Кузнецова А. Я. Виділяє такі етапи життєвого циклу інновацій: 1) комерційне освоєння ідеї; 2) перетворення ідеї в конкретні предмети; 3) розробка машин або устаткування на основі нового технічного принципу; 4) здійснення змін у техніці, технології, організації, економіці, екології, а також у соціальній сфері підприємства [9]. Сотніков В. І. і Сотнікова О. О. зазначають, що перелік стадій інноваційного процесу (етапів життєвого циклу інновацій) залежить від типу нововведень [10].

Таблиця 1

Види ефектів від впровадження інновацій

Ефект	Показники, що характеризують ефект
Економічний	Співвідношення результатів від впровадження інновацій та витрат на них у вартісному виразі.
Науково-технічний	Технічні, експлуатаційні, споживчі якості продукції тощо.
Фінансовий	Показники доходності, фінансової стійкості, платоспроможності, ліквідності, ділової активності, виплачені дивіденди, приріст вартості капіталу тощо.
Ресурсний	Зміна обсягу виробництва або споживання ресурсів внаслідок впровадження інновацій.
Соціальний	Показники впливу інновацій на суспільство (задоволення сучасних суспільних потреб, покращення якості життя тощо).
Екологічний	Кількість шкідливих викидів в атмосферу, рівень шуму, вібрації тощо.

Джерело: складено автором на основі [5-7].

У статті застосуємо підхід, запропонований Денисюком В. А., який зазначав, що життєвий цикл інновації починається з прикладних досліджень або дослідно-конструкторських розробок [11]. У цьому контексті функціонування будь-якого підприємства

здійснюється в межах життєвого циклу певної інновації (початкової інновації). У процесі реалізації початкової інновації підприємство може реалізовувати різні за тривалістю і призначенням інвестиційні проєкти для підтримки або розвитку виробничого або фінансово-економічного потенціалу, а також у певний момент часу впроваджувати інші інновації. Тоді

$$FE(t) = In^0(t) \cup Ip(t) \cup Ii(t) \cup Ipr(t) \cup In1(t) \cup \dots \\ \cup InN(t) = \emptyset, \quad (1)$$

де $F_E(t)$ $F_E(t)$ – функціонування підприємства;

$In^0(t)$ $In^0(t)$ – початкова інновація в період часу t ;

$Ip(t)$, $Ii(t)$, $Ipr(t)$ – множина інвестиційних проєктів, які реалізуються на підприємстві в період часу t , що знаходяться на різних фазах життєвого циклу (передінвестиційній, інвестиційній та виробничій фазах відповідно);

$In^n(t)$ $In^n(t)$ – інновації, які реалізуються в період часу t ;

$(n=1, N)$ – номер інновації, яка знаходиться у процесі впровадження або вже закінчена на підприємстві в період часу t ;

t ($t=1, T$) – період часу, протягом якого підприємство функціонує.

Відповідно ефективність функціонування підприємства буде складатися з ефективностей реалізації як інвестиційних проєктів, так і інновацій, тобто:

$$E_T(t) = f(In^0(t), \sum I(t), \sum In(t)), \quad (2)$$

де $E_T(t)$ – ефективність функціонування підприємства в період часу t ;

$\sum I(t)$ – множина інвестиційних проєктів, які реалізуються на підприємстві в період часу t ;

$\sum In(t)$ – множина інновацій, які впроваджуються на підприємстві в період часу t .

З урахуванням того, що будь-які вкладення коштів в інвестиційні проекти або інновації передбачають отримання максимальної ефективності, то функціонал (2) можна переписати таким чином:

$$E_T(t) = E_{m^0}(t) + \sum E_I(t) + \sum E_m(t) \rightarrow \max, \quad (3)$$

де $E_{m^0}(t)$ – ефективність впровадження початкової інновації;

$\sum E_I(t)$ – сумарна ефективність реалізації інвестиційних проектів;

$\sum E_m(t)$ – сумарна ефективність впровадження інновацій на підприємстві;

Відповідно до функції (3) ефективність функціонування підприємства у будь-який період часу буде прагнути до максимуму тільки у випадку, якщо буде максимізуватися ефективність як початкової інновації, так і реалізації інвестиційних проектів і інновацій. Це також дозволяє оцінювати як поточну ефективність, так і потенціал подальшого розвитку підприємства.

Однією з головних особливостей реалізації інновацій на транспортних підприємствах можна вважати те, що на кожному окремому підприємстві вони найчастіше впроваджуються на фазі дифузії і відповідно вже є певна інформація щодо їхньої реалізації на подібних підприємствах у країні або за її межами. Крім того, на ефективність інновацій і інвестицій має суттєвий вплив спроможність співробітників здійснювати їхнє ефективне впровадження, тобто передбачається наявність певного досвіду. Це дозволяє використовувати аналоги до оцінки ефективності інновацій.

Тоді з урахуванням викладеного раніше при вимірі та оцінці економічної ефективності від впровадження інновацій слід дотримуватися таких принципів.

Принцип 1. Вимір та оцінювання ефекту здійснюється на рівні транспортного підприємства.

Принцип 2. Виміру підлягають економічні, технічні та інші ефекти.

Принцип 3. Фінансовий результат є найважливішим вимірним успішності впровадження інновацій на підприємстві.

Принцип 4. Ефект повинен вимірюватися і оцінюватися на всіх фазах інвестиційного циклу.

Принцип 5. Вимірювання і оцінка ефекту перед впровадженням інновацій має базуватися на аналогах.

Принцип 6. Вимірювання і оцінка доцільності інновацій має здійснюватися всіма учасниками інноваційної діяльності.

Відповідно до цих принципів ефект від впровадження інновацій може бути представлений у такому вигляді:

$$e_{ln,i} = e_{ln,i}^{pri} + e_{ln,i}^{in} + e_{ln,i}^{pr}, \quad (4)$$

де $e_{ln,i}$ – сумарний ефект від впровадження i -ї інновації;

$e_{ln,i}^{pri}$, $e_{ln,i}^{in}$, $e_{ln,i}^{pr}$ – ефект від впровадження i -ї інновації, який формується на передінвестиційній (оцінка можливості і доцільності впровадження інновації на транспортному підприємстві), інвестиційній (вкладення коштів у

фактичне впровадження інновації) і виробничій (виробництво і реалізація інноваційної продукції) фазах.

Розглянемо формування ефекту від впровадження інновацій у розрізі фаз інвестиційного циклу.

Ефект від інновацій на передінвестиційній фазі буде проявлятися, з одного боку, через параметри, що характеризують

успішність проведення досліджень щодо можливості і доцільності впровадження даної інновації в діяльність транспортного підприємства і, з іншого боку, через гіпотетичні (прогнозні) оцінки виробничо-економічних і фінансових показників. На рівень достовірності гіпотетичних оцінок матимуть прямий вплив як множина методів і моделей, що використовуються для прогнозування, кваліфікація персоналу, так і існуючі фінансові обмеження по витратах на проведення передінвестиційних досліджень. Так, чим вища кваліфікація персоналу і більша його обізнаність щодо сучасних підходів прогнозування і доцільності їхнього використання при існуючому рівні невизначеності і нестабільності за умови достатності фінансових ресурсів, тим більшою є ймовірність отримання верифікованих прогнозних кількісних та якісних характеристик, пов'язаних із впровадженням інновацій. При цьому також є більша ймовірність того, що ці характеристики в майбутньому будуть змінюватися у заданих межах, що полегшить планування діяльності підприємства. Тоді модель ефекту від впровадження i -ї інновації на передінвестиційній фазі може бути представлена у такому вигляді:

$$e_{ln,i}^{pri} = \left[\varphi_i^{pri} : M_i \times S_i \times K_i \times F_i \rightarrow PE_i^{pri} \right], \quad (5)$$

де M_i – множина методів прогнозування, які використовуються для оцінки доцільності впровадження i -ї інновації;

S_i – множина фахівців, залучених до оцінки доцільності впровадження i -ї інновації;

K_i – множина компетенцій фахівців підприємства;

F_i – витрати (доступний обсяг фінансових ресурсів) на проведення оцінки i -ї інновації;

PE_i^{pri} – множина виробничо-економічних і фінансових параметрів i -ї інновації, які визначаються в межах існуючих обмежень реалізації множин M_i, S_i, K_i і розміру витрат F_i та є оціночними параметрами i -ї інновації;

φ_i^{pri} – відношення емерджентності, яке реалізується на множинах M_i, S_i, K_i з урахуванням розміру витрат на оцінку доцільності впровадження i -ї інновації (F_i).

Інвестиційна фаза впровадження інновації передбачає здійснення витрат на створення виробничих потужностей, які будуть використані при виробництві продукції (наданні послуг) і, як наслідок, виступатимуть фактором формування розрахункових доходів.

Витрати на створення виробничих потужностей (впровадження інноваційних технологій) включають проєктування, придбання та монтаж обладнання. Кошти на ці цілі виділяються на підставі досліджень, 22 обули проведені на передінвестиційній фазі. Введемо наступні припущення.

Припущення 1. Суворе дотримання на інвестиційній фазі технічних, фінансово-економічних та часових умов, визначених на передінвестиційній фазі. Це дозволить з достатньою ймовірністю досягати запланованих рівнів виробничо-економічних і фінансових показників при впровадженні i -ї інновації.

Припущення 2. Обсяг витрат на реалізацію інвестиційної фази впровадження інновації може при необхідності змінюватися у визначених межах для адаптації до умов, що змінюються.

Тоді з урахуванням припущень модель формування ефекту впровадження i -ї інновації на інвестиційній фазі може бути представлена у такому вигляді:

$$e_i^{in} = \left[\varphi_i^{in} : Z_i \times T_i \rightarrow PE_i^{in} \right], \quad (6)$$

де Z_i – заплановані витрати на створення виробничих потужностей для i -ї інновації;

T_i – запланований період часу для реалізації інвестиційної фази впровадження i -ї інновації;

PE_i^{in} – множина виробничо-економічних і фінансових параметрів i -ї інновації, які визначаються в межах існуючих обмежень реалізації запланованих витрат Z_i і періоду часу T_i ;

φ_i^{in} – відношення емерджентності, яке реалізується на запланованих розмірах вартості створення виробничих потужностей (Z_i) і часу реалізації інвестиційної фази впровадження i -ї інновації (T_i). Ефект від впровадження i -ї інновації на виробничій фазі слід розглядати як множину показників виробничо-економічної та фінансової діяльності підприємства. Необхідно враховувати, що на відміну від передінвестиційної та інвестиційної фаз, які передбачають виключно витрати (негативний грошовий потік), протягом виробничої фази будуть генеруватися як негативний, так і позитивний грошові потоки. Тому для підприємств, зокрема транспортних, одним з головних завдань виробничої фази буде отримання максимальних прибутків (перевищення позитивних грошових потоків над негативними). Тоді модель ефекту від впровадження i -ї інновації на виробничій фазі може бути представлена у такому вигляді:

$$e_i^{pr} = \left[\varphi_i^{pr} : X_i \times U \times IM^{env} \rightarrow PE_i^{pr} \right], \quad (7)$$

де X_i – множина проєктної продукції (послуг), яка буде вироблятися (надаватися) в результаті впровадження i -ї інновації;

U – множина параметрів системи управління підприємством;

IM^{env} – множина позитивних і негативних впливів зовнішнього середовища (фактори макроекономічного середовища, ринок, конкуренти, споживачі тощо);

PE_i^{in} – множина економічних і фінансових параметрів, які характеризують ефективність діяльності підприємства;

φ_i^{in} – відношення емерджентності, яке реалізується на множинах X_i і IM^{env} з урахуванням особливостей системи управління підприємством (U).

Таким чином, модель (4)-(7) описує формування ефекту від впровадження i -ї інновації. Як було зазначено раніше, на транспортних підприємствах при оцінці доцільності впровадження певної інновації доцільно використовувати досвід реалізації інвестиційних проєктів і інших інновацій на цьому підприємстві або подібних через створення аналогів.

Відповідно до принципу 5 вимір і оцінка економічного ефекту від інновацій перед їхнім впровадженням має базуватися на аналогах. Це обумовлює необхідність використання відповідного математичного апарату, а саме, понять гомоморфізму і ізоморфізму, які дозволяють встановлювати ступінь відповідності між досліджуваною системою і моделлю. Так, Томашевський В. М. зазначає, що система і модель є ізоморфними одна іншій, якщо існує взаємооднозначна відповідність між ними. Це дозволяє перетворювати одне уявлення в інше. При спрощенні системи (зменшенні властивостей і характеристик, що враховуються при побудові модельних конструкцій для опису станів системи) відбувається зменшення тісноти зв'язків між системою і моделлю, тобто формуються гомоморфні зв'язки, які визначають однозначну відповідність лише в один бік – від моделі до системи [12]. Бір С. Писав, що «... ступінь ізоморфності математичної моделі «реальній» системі визначає достовірність одержуваних за допомогою

моделі передбачень» [13]. При побудові моделей складних систем або процесів таких, як впровадження інновацій надзвичайно рідко можна забезпечити повний ізоморфізм, з одного боку, через неможливість врахувати абсолютно всі характеристики системи, її внутрішні та зовнішні зв'язки, а з іншого, надмірну величину і складність побудованої моделі, що створить труднощі при її практичному використанні. Тому доцільним є здійснення спрощення досліджуваної системи (процесу), застосувавши до неї тільки одностороннє перетворення від моделі до системи, що обумовлює використання гомоморфних відображень. Румянцев М. І. Зазначає, що «...найголовніша методологічна функція гомоморфного перетворення полягає в логічно несуперечливому згортанні всієї доступної досліднику інформації про досліджувані системи, об'єкти, процеси в ємну, компактну, легко оглядну та зручну для обробки форму» [14].

Тоді можна ввести наступні припущення.

Припущення 3. За кожним інноваційним чи інвестиційним проектом, які були реалізовані або реалізуються на підприємстві, зберігаються інформаційні дані щодо їхнього ефекту, отриманого на всіх фазах впровадження.

Припущення 4. Кожен інноваційний проєкт, який є відображенням впроваджуваної на підприємстві інновації, є предметною областю, модель якої було побудовано на передінвестиційній фазі. Використання апарату гомоморфізму дозволить використувати сценарний підхід для отримання оцінок щодо ефекту впровадження інновацій на підприємстві. Прийняті припущення матимуть реальну основу у зв'язку зі створенням бази даних, у якій зберігаються моделі всіх предметних областей, що створені і реалізовані як на передінвестиційній та інвестиційній, так і на виробничій фазах. Отримати достатній ступінь гомоморфізму побудованої моделі (модельної конструкції) при використанні сценарного

підходу можна шляхом організації експертного опитування провідних фахівців транспортних підприємств і науковців, які займаються проблемами впровадження інновацій. Це дозволить отримати достатньо верифіковані оцінки щодо конкретної інновації, на основі яких будуть розроблені сценарії її можливої реалізації і проведена оцінка очікуваних ефектів.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що одним з головних завдань при впровадженні інновацій є оцінка їхньої доцільності. При цьому функціонування будь-якого підприємства, зокрема транспортного може бути представлено як множина, яка складається з початкової інновації, множини інвестиційних проєктів і інших інновацій, покликаних забезпечити можливість поточної діяльності й розвитку. Ефект від інновації формується на кожній з фаз її впровадження (передінвестиційній, інвестиційній та виробничій). Оскільки на будь-якому транспортному підприємстві накопичено певний досвід з реалізації інвестиційних проєктів і впровадження інновацій, то модельну структуру і їхню оцінку можна здійснювати на основі апарату подібності (гомоморфізм). Практична реалізація цього підходу передбачає використання сценарного підходу, що дозволить врахувати накопичений досвід у процесі обґрунтування інновацій і отримати більш верифіковані оцінки щодо ефекту від їхнього впровадження.

Список використаної літератури

1. Микитюк П. П., Сенів Б. Г. Інноваційна діяльність. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
2. Пухальська Н. О., Гончаренко Л. М. Сучасний стан інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 20. С. 113–118.
3. Ansoff I., Kipley D., Lewis A., Helm-Stevens R., Ansoff R. *Implanting strategic management*. New York : PalgraveMacmillan, 2019. 611 p.

4. Рудь Н. Систематизація методичних підходів щодо оцінювання ефективності інноваційних проєктів. *Економічний часопис Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки. РОЗДІЛ III. Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 1. С. 55–62.
5. Волков О. І., Денисенко М. П., Гречан А. П. Економіка й організація інноваційної діяльності. Київ : Вид. дім «Професіонал», 2004. 960 с.
6. Лисенко Л. А. Підхід до оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства. *Коммунальное хозяйство городов*. 2007. № 78. С. 94–100.
7. Afuah A. *Innovation Management: Strategies, Implementation and Profits*. Oxford University Press, 1998. 403 p.
8. Schumpeter, J. *Theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.): Transaction Publishers. 2008. 255 p.
9. Кузнецова А. Я. Деякі аспекти інвестиційно-інноваційних проєктів за рахунок власних коштів підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7. С. 42–52.
10. Сотніков В. І. Сотнікова О. О. Періодизація життєвого циклу інноваційного процесу. *Економіка розвитку*. 2011. № 2(58). С. 56–58.
11. Денисюк В. А. Високі технології і високонаукоємні галузі – ключові напрями в інноваційному розвитку. *Економіст*. 2004. № 5. С. 76–81.
12. Томашевський В. М. Моделювання систем. Київ : Видавнича група ВНУ, 2005. 332 с.
13. Beer, S. Cybernetics – A Systems Approach to Management. *Personnel Review*. 1972. Vol. 1 No. 2, pp. 28-39. DOI: <https://doi.org/10.1108/eb055198>.
14. Румянцев М. И. Изоморфизм и гомоморфизм в имитационном моделировании. URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/economy-411/quantitative-methods-in-economics-411/10754-411-0215> (дата звернення: 20.11.2022).

Стаття надійшла 01.11.2022 р.

Yuliia Belianska,

Applicant for the third (educational and scientific) level of higher education
Department Management and Public Administration,
State University of Infrastructure and Technologies
9 Kyrylivska St., Kyiv, 04071, Ukraine
e-mail: jbelianskaya21@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2959-1719>

SIMULATION OF THE FEASIBILITY ASSESSMENT OF INNOVATIONS IMPLEMENTATION IN TRANSPORT ENTERPRISES

Transport is a key sector of the economy of both Ukraine and European countries. Now it is undergoing a significant transformation due to geopolitical reasons, as well as changes in society's requirements for the work of transport enterprises. In such conditions, innovation becomes one of the main factors that ensures both the current efficiency of the operation and the possibilities of further development of the enterprise. At the same time, the instability of the environment in which transport enterprises operate complicates the process of substantiating the feasibility of innovation implementation. This actualizes the problem of developing and implementing new methodological approaches to the evaluation and justification of innovations. The purpose of the paper is to develop an approach to building a model structure and assessment of innovation implementation effectiveness at a transport enterprise. The operating of any enterprise, in particular a transport one, can be represented through a model of multiple investments in its creation and development, namely initial innovation, multiple investment projects to ensure current operating and further development and other innovations. To reflect the formation of the effect from the innovation implementation, a set of models for its assessment at the pre-investment, investment and production phases of the investment cycle has been developed. The main factors that will influence the formation of the effect at each phase are highlighted. As a result, it is shown that the apparatus of similarity (homomorphism) can be used to obtain information for building a model structure and assessing the feasibility of innovation implementation at transport enterprises. It can be implemented using a scenario approach. It is possible to obtain a sufficient degree of homomorphism of the built model (model design) when using the scenario approach by organizing an expert survey on the prospects of innovation implementation. This will make it possible to obtain verified forecast assessments regarding the innovation implementation in conditions of future uncertainty.

Key words: innovation, investment, uncertainty, model construction and assessment, forecast, scenario approach, development, effect, efficiency, justification, feasibility, transport enterprise.

References:

1. Mykytyuk P. P., Seniv B. H. (2009) Innovatsiyna diyal'nist' [Innovative activity]. Kyiv: Publishing house «Tsentri uchbovovoi literatury». (in Ukrainian)
2. Pukhal's'ka N. O., Honcharenko L. M. (2018) Suchasnyy stan innovatsiynoi diyal'nosti vitchyznyanykh promyslovykh pidpryyemstv [Modern state of innovative activity of domestic industrial enterprises]. *Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy – Economics and enterprise management*, vol. 20, pp. 113–118. (in Ukrainian)
3. Ansoff I., Kiple D., Lewis A., Helm-Stevens R., Ansoff R. (2019). *Implanting strategic management*. New York: Palgrave Macmillan.
4. Rud' N. (2018) Systematyzatsiya metodychnykh pidkhodiv shchodo otsinyuvannya efektyvnosti innovatsiynykh proektiv [Systematization of methodical approaches for evaluating the effectiveness of innovative projects]. *Ekonomichnyy chasopys Shkhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. ROZDIL III. Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy – Economic journal of Lesya Ukrainka East European National University. CHAPTER III. Economics and enterprise management*, vol. 1, pp. 55–62. (in Ukrainian)
5. Volkov O.I., Denysenko M.P., Hrechak A.P. (2004). *Ekonomika y orhanizatsiya innovatsiynoi diyal'nosti* [Economics and organization of innovative activity]. Kyiv: Publishing house «Profesional». (in Ukrainian)
6. Lysenko L. A. (2007) Pidkhid do otsinky efektyvnosti innovatsiynoi diyal'nosti pidpryyemstva [Approach to evaluating the effectiveness of innovative activity of the enterprise]. *Kommunal'noe khozyaystvo horodov – Communal economy of the cities*, vol. 78, pp. 94–100. (in Ukrainian)
7. Afuah A. (1998). *Innovation Management: Strategies, Implementation and Profits*. Oxford University Press. 403 p.
8. Schumpeter J. (2008) *Theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.): Transaction Publishers.
9. Kuznetsova A. Ya. (2004) Deyaki aspekty investytsiyno-innovatsiynykh proektiv za rakhunok vlasnykh koshtiv pidpryyemstva [Some aspects of investment and innovation projects at the expense of the company's own funds]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, vol. 7, pp. 42–52. (in Ukrainian)
10. Sotnikov V. I. Sotnikova O. O. (2011) Periodyzatsiya zhyttyevoho tsykladu innovatsiynoho protsesu [Periodization of the life cycle of the innovation process]. *Ekonomika rozvytku – Development economics*, vol. 2 (58), pp. 56–58. (in Ukrainian)

11. Denysyuk V. A. (2004) Vysoki tekhnolohiyi i vysokonaukoyemni haluzi – klyuchovi napryamy v innovatsiynomu rozvytku [High technologies and highly scientific industries – key directions in innovative development]. *Ekonomist – Economist*, vol. 5, pp. 76–81. (in Ukrainian)
12. Tomashevs'kyi V. M. (2005) *Modelyuvannya system* [Modeling of systems]. Kyiv: Vydavnycha hrupa BHV. (in Ukrainian)
13. Beer, S. (1972) Cybernetics – A Systems Approach to Management. *Personnel Review*. Vol. 1. No. 2, pp. 28–39. DOI: <https://doi.org/10.1108/eb055198>.
14. Rumyantsev M. I. Izomorfizm i gomomorfizm v imitatsionnom modelirovanii [Isomorphism and homomorphism in simulation modeling]. Available at: <https://www.sworld.com.ua/index.php/economy-411/quantitative-methods-in-economics-411/10754-411-0215> (accessed November 20, 2022).

УДК [337+338]:[331.5:338.2]

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275781

Л. Г. Богущ,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України
бульвар Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна
e-mail: bogush_lg@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6196-3781>

ПОЛІПШЕННЯ ЯКОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ УКРАЇНИ В СУСПІЛЬНОМУ ІНСТИТУТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті визначені основні проблеми, завдання, інструменти подальшої модернізації суспільного інституту професійної освіти в напрямі поліпшення якості відтворення трудового та професійно-кваліфікаційного потенціалу, конкурентоспроможності робочої сили як значущих ресурсів і стимулів прискорення та підвищення результативності соціально-економічного розвитку України в глобалізованому світі. Завдання підвищення ефективності функціонування системи професійної освіти доцільно групувати за спрямуванням на: поширення і ствердження в суспільстві та бізнес-практиках стандартів і запитів на якісну освіту впродовж життя; удосконалення просторової організації мережі ВНЗ, ПТНЗ, закладів профорієнтації, перепідготовки та підвищення кваліфікації з орієнтиром на підвищення параметрів кризостійкості територіальних освітніх підсистем, сукупності сфер життєдіяльності в регіонах і державі; нарощування інноваційного потенціалу соціуму та економіки, трансляцію та підвищення ефективності механізмів креативності як джерела і стимулів конкурентоздатності працівників і виробників, диверсифікації господарювання.

Ключові слова: професійна освіта, трудовий потенціал, робоча сила, конкурентоспроможність, інновації, соціально-економічна політика.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Значущим критерієм якості організаційно-економічного розвитку вітчизняного соціуму в спектрі його макроінститутів, серед яких, зокрема,

економіка, системи управління, професійної освіти, соціального захисту і забезпечення, є відтворення кількісно-якісних параметрів робочої сили. Підвищення ефективності функціонування суспільного інституту професійної освіти (в спектрі ланок вищої, професійно-технічної освіти, профорієнтації, діяльності з підвищення кваліфікації та перепідготовки), на загальнодержавному, регіональному, місцевому рівнях є важливою умовою конкурентоспроможності й результативності економіки України, поліпшення її кадрового забезпечення та механізмів інноваційного розвитку, реалізації базових конституційних прав населення щодо професійної самореалізації, всебічного розвитку та освіти впродовж життя, отримання гідних трудових доходів, поліпшення рівня і якості життя власними силами. Зазначені результати удосконалення організації та змісту професійної освіти є необхідними передумовами ефективної відповіді держави, її господарської системи, соціуму загалом на виклики світових процесів глобалізації стандартів конкурентоспроможності робочої сили, пересічних виробників і працівників, а також технологічного забезпечення економіки та позаекономічних сфер життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні фахові дослідження приділяють значну увагу обґрунтуванню: пріоритетів удосконалення механізмів функціонування, структури, змісту професійної освіти у спектрі її ланок; взаємозв'язків цього суспільного інституту з іншими макроструктурами соціуму (зокрема, в частині визначення рівня, якості, темпів соціально-економічного розвитку); системи впливів професійної освіти на параметри інноваційних процесів та конкурентних змагань у спектрі сфер їх розгортання в глобалізованому світі, а також серед низки інтегрованих транскордонних господарських, зовнішньоекономічних, культурно-освітніх структур [1–16].

Зокрема, з'ясовуються ризики та можливості, розробляються підходи до поліпшення якості вищої і професійно-технічної освіти з урахуванням вимог світових глобалізаційних та інтеграційних процесів до професійної підготовки, кваліфікації економічно активного населення, конкурентоспроможності робочої сили (Є. Ніколаєв, І. Совсун, Н. Г. Ничкало, С. В. Красножон, В. А. Піддубний, І. М. Грищенко, І. В. Станкевич) [1–5]. Водночас визначаються та аналізуються проблеми, властиві різним етапам новітнього періоду функціонування системи професійної освіти з урахуванням потреб підвищення економічної ефективності вищих і професійно-технічних закладів, збалансування регіональних ринків праці, впровадження низки соціально-економічних реформ (О. Волярська, Л. Я. Бенюська, О. В. Паска, С. Вавренюк, Д. Е. Гавіланес, М. Д. Прищак, О. В. Гречановська, О. А. Дубасенюк) [6–10]. Важливим напрямом фахових досліджень є забезпечення належної ролі професійної освіти в стимулюванні, поширенні, капіталізації досягнень НТП, здійсненні системного інноваційного впливу на господарювання і соціум (А. Ф. Павленко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький, Є. Ніколаєв, І. Совсун, О. В. Магута, С. В. Красножон, В. А. Піддубний, С. Вавренюк) [1; 3; 9; 11; 12]. Доцільно також відмітити розробки з оцінки стану і перспектив забезпечення стабільного функціонування ланки професійно-технічної освіти, вкрай важливої для забезпечення кваліфікованими робітниками територіальних господарських систем і соціального захисту вразливих верств населення (Л. Я. Бенюська, О. В. Паска, О. С. Товканець, Ю. В. Грищук, А. П. Ващенко, С. Гребень) [8; 13–16].

Висвітлений фаховий доробок засвідчує потребу подальшого дослідження підходів (цілей, завдань, заходів) удосконалення організації і змісту професійної освіти України з урахуванням

пріоритетів поліпшення якості вітчизняної робочої сили, продиктованих новітніми вимогами до конкурентоспроможності виробників і працівників.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні проблем, завдань, інструментів подальшої модернізації суспільного інституту професійної освіти в напрямі послідовного поліпшення якості відтворення трудового та професійно-кваліфікаційного потенціалу, конкурентоспроможності робочої сили як значущого ресурсу і стимулу прискорення та підвищення результативності соціально-економічного розвитку України в глобалізованому світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність як здобувачів професійної освіти, так і робітників та спеціалістів різної кваліфікації на ринку праці безпосередньо залежить від рівня сучасності (модерності) отриманої ними загальної і фахової підготовки, що забезпечується послідовним оновленням змісту, методології, технологічної бази, методів викладання фахових знань, відповідних навчальних дисциплін, їх матеріалів, програм, практик тощо, а також рівня кваліфікації та компетенцій самого науково-педагогічного персоналу в спектрі закладів професійної освіти (профорієнтації, профдіагностування, профнавчання, підготовки та підвищення кваліфікації). Водночас насиченість освітніх циклів і програм новітніми знаннями, засобами їх викладання та засвоєння не є достатньою умовою для підвищення конкурентоспроможності учнів, студентів, випускників; вона має доповнюватись посиленням орієнтації на практичне прикладання відповідних знань, засвоєння відповідних вмінь, навичок, компетенцій у межах семінарських, лабораторних занять, виробничої практики і т. п.

Основні функції професійної освіти в суспільстві визначаються сукупністю впливів цього суспільного інституту на економічну та

позаекономічні сфери життєдіяльності, а, отже, їх можна поділити на ресурсовідтворюючі, стандарто- і світоглядофор-муючі, інновативні продукційні та трансляційні, соціально-стабілізаційні. Відповідні впливи втілюють низку значущих факторів конкуренто-проможності країн, національних виробників, окремих спільнот (територіальних, функціональних), соціальних груп та індивідів в основних сферах конкурентних змагань (на внутрішньому і зовнішніх ринках товарів і послуг, праці; в рамках транскордонних, загальнонаціональних, генерованих територіальними спільнотами механізмів доступу до безоплатних послуг, що надаються за державним і регіональним замовленням, а також до цільових фондів соціально-економічного розвитку різних рівнів).

Ресурсовідтворюючі функції професійної освіти в першу чергу пов'язані із забезпеченням економіки кадрами, продукуванням професійно-кваліфікаційних характеристик економічно активного населення і робочої сили в поколіннях. Стандарто- і світоглядоформуючі функції проявляються через трансляцію і модернізацію: сукупності знань та уявлень про світ, спектр наук і технологій; змісту і механізмів формальних і неформальних суспільних взаємодій. Інновативні продукційні та трансляційні функції генеруються роллю професійної освіти у виробництві та поширенні нововведень, створенні та еволюції суб'єктів їх генерації та функціонування в суспільстві, економіці. Соціально-стабілізаційні функції визначаються пріоритетами і тенденціями чинного нормування доступу до спектру загальносуспільних, суспільно необхідних, приватних благ, маючи на меті забезпечення певних уявлень щодо соціальних ліфтів і злагоди, вирівнювання стартових умов життєдіяльності, захист вразливих категорій населення.

Роль суспільного інституту професійної освіти в формуванні зазначених конкурентних переваг актуалізує обґрунтування відповідної національної стратегії і політики, зорієнтованої на кардинальне поліпшення змісту, якості та доступності освітніх послуг, формування інноваційного світогляду вітчизняної спільноти і робочої сили, оптимізацію їх трудового, професійно-кваліфікаційного, креативного потенціалу.

Реалії суспільної діяльності з надання професійної освіти в Україні засвідчують існування низки проблем, доволі інерційних за наслідками та результативністю заходів щодо їх розв'язання [1; 4; 6; 8–10; 16]. Серед цих проблем, насамперед, слід відмітити: незадовільну об'єктивність механізмів формування і розподілу державного та регіонального сегментів замовлення, слабкий контроль цих процесів інституціями громадянського суспільства; надмірну орієнтацію закладів на задоволення поточних кон'юктур місцевих ринків праці та запитів найбільш платоспроможних груп абітурієнтів; гострий брак фінансування ланки ПТНЗ, у т. ч. за рахунок дефіцитних бюджетів місцевих громад; нестачу баз практики учнів і студентів, недоліки матеріально-технічного, кадрового забезпечення і програм виробничої практики.

Основні завдання підвищення ефективності функціонування суспільного інституту професійної освіти України доцільно групувати за сферами спрямування на: поширення і ствердження в суспільстві та бізнес-практиках стандартів і запитів на якісну освіту впродовж життя; удосконалення просторової організації мережі ВНЗ, ПТНЗ, закладів профорієнтації, перепідготовки та підвищення кваліфікації з орієнтиром на підвищення параметрів кризостійкості як самих територіальних освітніх підсистем та їх елементів, так і сукупності сфер життєдіяльності в регіонах і державі загалом. Обидва зазначені групи основних завдань

модернізації професійної освіти поєднуються через низку завдань наступного напрямку, що передбачає нарощування інноваційного потенціалу соціуму та економіки, трансляцію та підвищення ефективності механізмів креативності як джерела і стимулів конкурентоздатності працівників і виробників, диверсифікації господарювання.

Завдання поширення і ствердження в суспільстві та бізнес-практиках стандартів і запитів на якісну освіту впродовж життя охоплюють:

- забезпечення наукоємності та практичної орієнтованості професійної освіти на всіх етапах її організації та у спектрі інституцій, що надають послуги профорієнтації, профдіагностування, профнавчання, підготовки та підвищення кваліфікації для різних категорій населення впродовж життя, у відповідності із сучасними досягненнями світової науки і господарювання, зокрема, в сфері технологій виробництва, управління, інформування, формування світогляду та просвіти;

- збалансування державних стандартів професійної освіти і критеріїв функціонування недержавних, у т.ч. неформальних систем та інституцій її надання і визнання, атестації пошукачів на ринку праці та найманих працівників на підприємствах різних форм власності;

- подальше підвищення автономності закладів професійної освіти (вищої, професійно-технічної) у визначенні власної спеціалізації, змісту і технологій викладання не обов'язкового компоненту загального і власне професійного навчання, структури джерел фінансування, баз проведення виробничої практики учнів та студентів, стратегій менеджменту і маркетингу на ринку освітніх послуг та у сферах зв'язків із громадськістю, співпраці з роботодавцями;

- підвищення доступності професійної освіти, перепідготовки, підвищення кваліфікації впродовж життя для вразливих верств і категорій населення за рахунок освітніх ваучерів, кредитів державних та некомерційних установ, а також цільового замовлення на підготовку кадрів для депресивних територій і систем розселення;

- стимулювання послідовного зростання платоспроможного попиту населення України на послуги професійної освіти, перепідготовки, підвищення кваліфікації в рамках довготривалої стратегії підвищення рівня і якості життя економічно активного населення, вирівнювання стартових умов життєдіяльності підростаючого покоління.

Завдання удосконалення просторової організації мережі вищих і професійно-технічних закладів з орієнтиром на підвищення параметрів кризостійкості освітніх підсистем та сукупності сфер життєдіяльності включають:

- інтенсифікацію процесів формування регіональних науково-освітньо-виробничих кластерів, інтегрованих в територіальні, у т. ч. транскордонні, господарські системи (зокрема, спектр ВЕЗ) та їх інноваційну інфраструктуру;

- оптимізацію циклу профорієнтації, профнавчання та підготовки кадрів різної спеціалізації для вітчизняних територіальних господарських систем, узгодженого з структурі ланок професійної освіти (вищої, професійно-технічної, державних, комунальних і недержавних установ підвищення кваліфікації та сприяння зайнятості);

- підвищення соціально-економічної ефективності інституцій професійно-технічної освіти в умовах дефіциту фінансування, що

загрожує їх життєздатності всупереч зростаючим потребам національної економіки у кваліфікованих робітничих кадрах;

- вирівнювання стартових умов соціального та економічно активного життя незалежно від походження, психофізіологічних особливостей, місця проживання індивіда;

- збалансування нормативного забезпечення і механізмів формування та фінансування державного і регіонального сегментів замовлення на підготовку кадрів у відповідності із довготривалою стратегією спеціалізації та диверсифікації економіки України.

Посиленню практичної орієнтованості професійної освіти, реалізації її інновативних функцій, продукуванню модерних конкурентоспроможних вмінь і навичок учнів, студентів, випускників, розвитку креативного потенціалу робочої сили сприятиме вирішення завдань щодо:

- відновлення масштабної практики професійного навчання без відриву від виробництва як дієвого інструменту підвищення кваліфікації та рівня оплати праці зайнятих, модернізації стандартів і програм професійної освіти згідно із запитами роботодавців, диверсифікації джерел фінансування закладів професійної освіти (вищих, професійно-технічних), формування виробничих та інноваційних територіальних кластерів різної спеціалізації за активної участі ВНЗ і ПТНЗ;

- заохочення роботодавців до фінансування професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу шляхом оптимізації практики оподаткування суб'єктів господарювання, що здійснюють і наращують такі витрати;

- подальшого розвитку системи безперервної професійної освіти впродовж життя, у т. ч. на засадах надання відповідних послуг при центрах зайнятості (в форматі курсів для

zareestrovanih bezrobitnih ta poshuchachiv dodatkovoї zaiynyatosti), a takozh derzhavnih i nederzhavnih strukturah v sistemі sotsialnoho zahystu, sho opikuyutsya pensionerami, invalidami, marginalnyimi kategoriyami naselennya;

– obgruntuвання, zabezpechennya efektyvnih mekhanizmv finansuvannya derzhavnogo i reghionalnoho zamovlennya na pidgotovku kadriv dlya zadovolennya nevidkladnih potreb ekonomiki Ukrainy, zokrema, u: robotnykakh integrovanih spetsialnostey dlya pidtrymannya bezpeki ta priyniatnoї yakosti seredovishcha zhyttediyalnosti (v t. ch. rozbudovi krytychnoї infrastruktury – ob'ektiv ta merez elektro- i teplogeneratsii, vodopostachannya, transportnih komunikatsiy vantazhnoho i pasazhir'skoho tranzytu, iyh logistyky tosho); doukomplektuvanni shtatyv lanok spetsializatsii kraїny ta eksportoorientovanih vyrobnyctv (vid vydobuvayuchykh do pryladno– y mashynobuduvannya, vid agroperebobnih do rekreatsionnykh); fakhivtsykh ta dopomizhnomu personalі reghionalnykh sistem okhорony zdorov'ya, sotsialnoho zahystu, osvіti, miscevykh budivelynih i харчових pidpriemstv;

– optymizatsii mekhanizmv nostryfikatsii vitchyznyanih dokumentiv pro zdobuttya profesiynoi osvіti (diplomiv, atestatyv, sertifikatyv) u kraїnah ES.

Znachnu rolly u zadovolenni potreb zagalnoderzhavnogo i terytorialnykh gospodar'skykh kompleksiv u kvalifikovanih kadrah

(robotnykakh, fakhivtsykh) vidigrayut zavdannya Strategii rozvytku profesiynoi (profesiyno–tekhnychnoi) osvіti na period do 2023 r., zokrema:

– zakripлення upravlinnya zakladami profesiynoi–tekhnychnoi osvіti na misyakh, iyh predatacha v komunalnyu vlasnisty, rozrobka planiv rozvytku reghionalnykh merez takykh zakladiv, u t. ch. zavdyaki iyh ukрупnennyu;

– оновлення інфраструктури професійної освіти завдяки створенню навчально-практичних центрів – осередків з сучасним просунутим обладнанням та технікою, що надають послуги опанування учнями практичних навичок, підвищення кваліфікації або перенавчання дорослих, за кошти держбюджету, місцевих бюджетів, спецкошти закладів профосвіти, а також за підтримки бізнес-компаній;

– розробка та удосконалення стандартів професійної освіти, оновлення освітніх програм, підвищення кваліфікації педагогів за активної співпраці з інституціями роботодавців у рамках впровадження Національної системи кваліфікацій, підпорядкованої державним професійним стандартам.

Інструментами модернізації організаційно-економічних засад і механізмів функціонування професійної освіти, підвищення якості цих послуг є:

– нормативні та адміністративні (насамперед: об'єктивізація змісту і масштабів державного та регіонального компонентів замовлення на підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів у закладах вищої і професійно-технічної освіти; узгодження державних стандартів спеціальностей і професій з національною системою кваліфікацій, створення прецедентів домінування державних стандартів професійної освіти у практиках визнання неформальної освіти, затвердження корпоративних стандартів знань, вмінь, компетенцій, кваліфікації за посадами);

– фінансові та фіскальні (зокрема: впровадження субвенції державного бюджету на регіональне замовлення з підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів у закладах професійно-технічної освіти; встановлення податкових пільг і

преференцій для суб'єктів господарювання, які фінансують підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів з відривом і без відриву від виробництва);

– маркетингові (заохочення закладів професійної освіти різних форм власності до просування агрегованих брендів ВНЗ, ПТНЗ і їх спеціальностей, узгоджених як з поточними потребами регіональних ринків праці, так і з державною стратегією розвитку економіки, окремих сфер і видів діяльності; залучення інституцій соціального діалогу до визначення змісту і надання послуг професійної освіти).

Висновки. Поліпшення процесів і результатів відтворення робочої сили України (її трудового, професійно-кваліфікаційного, креативного потенціалу) є одним з найвагоміших критеріїв якості організаційно-економічних засад функціонування макроінститутів соціуму, в т. ч. суспільного інституту професійної освіти.

Доступність і якість професійної освіти відіграють важливу роль у формуванні ключових параметрів конкурентоспроможності вітчизняних працівників та виробників, України загалом в умовах послідовної глобалізації стандартів і практик господарювання та життєдіяльності позаекономічних сфер, у підсумку стимулюючи диверсифікацію та наукоємну модернізацію національної економіки.

Серед важливих завдань, розв'язання яких якнайшвидшому підвищенню ефективності функціонування системи професійної освіти України, слід відмітити:

– удосконалення стандартів і програм прикладної професійної освіти, програм підвищення кваліфікації педагогів; сприяння диверсифікації системи підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів з відривом і без відриву від виробництва у

контексті нагальних потреб збалансування територіальної організації вітчизняної економіки, диверсифікації її спеціалізації;

– підвищення рівня навчально-методичної, фінансової автономії закладів вищої і професійно-технічної освіти, спрощення процедур використання ними надходжень від профільної діяльності (в т. ч. від надання платних освітніх послуг) на потреби модернізації навчально-виховного процесу, облаштування побуту учнів і студентів;

– пошуків конструктивного діалогу в рамках інститутів трипартизму та державно-приватного партнерства щодо впровадження стандартів інтегрованих спеціальностей робітників і фахівців, визнання неформальної освіти, здобуття й підтвердження кваліфікації в недержавних інституціях та в рамках навчання без відриву від виробництва;

– стимулювання зв'язків між закладами професійної освіти та роботодавцями для проведення виробничої практики студентів, набуття ними потрібних професійних навичок і початкового рівня кваліфікації; впровадження фіскальних пільг для суб'єктів господарювання, що фінансують підвищення кваліфікації та перепідготовку свого персоналу, приймають участь в програмах ранньої адаптації випускників на первинних посадах;

– проведення у ВНЗ прикладних наукових досліджень; здобуття цими закладами статусу ресурсних навчально-методичних і дослідницьких центрів за пріоритетними ланками економіки регіонів і країни загалом; стимулювання ПТНЗ до участі в діяльності таких центрів, територіальних навчально-науково-виробничих комплексів та спектру інноваційних структур (індустріальних парків, технопарків, науково-дослідних консорціумів, інноваційно-технологічних кластерів тощо).

Список використаної літератури

1. Ніколаєв Є., Совсун І. Вища освіта в незалежній Україні. Київ : Kyiv School of Economics Policy Paper. 28 с. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Higher-Ed-in-Independent-Ukraine.pdf> (дата звернення: 22.12.2022).
2. Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів. Київ : Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. 125 с.
3. Красножон С. В., Піддубний В. А. Інновації в освіті. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 6. С. 19–22.
4. Грищенко І. М. Фактори підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 134–141.
5. Станкевич І. В. Оцінювання якості вищої освіти та навчально-виробничої діяльності освітніх організацій на основі акредитаційних критеріїв. *Бізнес Інформ*. 2016. № 6. С. 119–125.
6. Волярська О. Напрями розвитку вищої освіти в Україні в умовах нестабільності. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2020. Т. 18, № 2. С. 34–43. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(18\).2020.34-43](https://doi.org/10.35387/od.2(18).2020.34-43).
7. Гавіланес Д. Е., Прищак М. Д., Гречановська О. В. Розвиток вищої освіти: історичний аспект. URL: <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/32588508-BD02-4345-B33A-BDA43E74F293.pdf> (дата звернення: 22.12.2022).
8. Бенювська Л. Я., Паска О. В. Тенденції та проблеми розвитку професійно-технічної освіти в умовах реформи децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2021. Вип. 1 (147). С. 10–15.
9. Вавренюк С. Розвиток вищої освіти в Україні в контексті ризиків та викликів. *Публічне урядування*. 2018. № 3 (13). С. 29–38.
10. Дубасенюк О. А. Розвиток вищої освіти: тенденції та перспективи. *Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура*. Київ : ІОД НАПН України, 2011. С. 135–142.
11. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні / Павленко А. Ф. та ін. Київ : КНЕУ, 2014. 352 с.
12. Магута О. В. Розвиток вищої освіти та економічна динаміка в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 6. С. 58–65.
13. Товканець О.С. Розвиток професійно-технічної освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2011. Вип. 23. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/>

- bitstream/lib/6447/1/РОЗВИТОК%20ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ%20ОСВІТИ%20В%20УКРАЇНІ.pdf (дата звернення: 22.12.2022).
14. Грищук Ю. В. Визначення професійної освіти і навчання: сучасні акценти. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. Вип. 4. С. 16–21.
 15. Вашенко А. П. Перспективи розвитку професійної освіти в Україні. *Збірник наукових статей «Соціум. Документ. Комунікація»*. 2018. Вип. 5. С. 273–282. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1246591>.
 16. Гребень С. Проблеми та перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. Вип. 3 (63). С. 125–130. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-63-125-130>.

Стаття надійшла 24.10.2022 р.

Larysa Bogush,

PhD in Economics, Senior Researcher,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
60, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01032, Ukraine
e-mail: bogush_lg@ukr.net

IMPROVING THE WORKFORCE' REPRODUCTION QUALITY IN UKRAINE THROUGH THE PUBLIC INSTITUTE OF PROFESSIONAL EDUCATION

The article aims at the identifying of the main problems, tasks and tools for further modernization of the professional education' public institute in the direction of improving the reproduction quality of the labor, professional and qualification potential, as well as the competitiveness of the workforce that are significant resources and incentives for accelerating and increasing the effectiveness of Ukraine' socio-economic development in the globalized world. Civilization trends and economic practices of developed countries stimulate national civil society to actualize a number of requests to provide an average individual' decent opportunities to meet the needs for quality education services, profession acquirement, confirmation and increase of qualification regardless of the residence place, equalization of the appropriate starting conditions in local communities and regions, as well as to improve the efficiency of public and state control over the corresponding legislative and social-labor guarantees' implementation. There were studied the main functions of professional education in society (resource-reproducing, standard- and worldview-forming, innovative producing and translational, social-stabilizing), which are determined by the totality of its effects on the economic and extra-economic life spheres. It's advisable to group the tasks for increasing the Ukrainian professional education system' functioning efficiency to the directions for: spreading and affirming standards and requests for quality education throughout life in society and business practices; improving the spatial organization of the institutions' network of higher and vocational education, career guidance, advanced training and retraining with a focus on increasing the crisis resilience parameters of both the territorial educational subsystems and their elements, as well as the totality of life spheres in the regions and the whole state; rising the society' and the economy' innovative potential, spreading and increasing the creativity mechanisms' effectiveness as sources and incentives for the competitiveness of workers and producers, businesses' diversification.

Key words: professional education, labor potential, workforce, competitiveness, innovations, socio-economic policy.

References

1. Nikolaiev Ye., Sovsun I. (no data) *Vyshcha osvita v nezalezhnii Ukraini* [Higher education in independent Ukraine]. Kyiv: Kyiv School of Economics Policy Paper. Available at: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Higher-Ed-in-Independent-Ukraine.pdf> (accessed 22 December 2022). (in Ukrainian)
2. Nychkalo N. H. (2014) *Rozvytok profesiinoi osvity v umovakh hlobalizatsiinykh ta intehtratsiinykh protsesiv* [Development of professional education in the conditions of globalization and integration processes]. Kyiv: Publishing House of Drahomanov National Pedagogical University. (in Ukrainian)
3. Krasnozhon S. V., Piddubnyi V. A. (2016) Innovatsii v osviti [Innovations in education]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini* [Formation of market relations in Ukraine], no. 6, pp. 19–22. (in Ukrainian)
4. Hryshchenko I. M. (2016) Faktory pidvyshchennia efektyvnosti osvitnoi diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Factors for increasing the efficiency of educational activities of Ukraine' higher educational institutions]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of economics], no. 3, pp. 134–141. (in Ukrainian)
5. Stankevych I. V. (2016) Otsiniuvannia yakosti vyshchoi osvity ta navchalno-vyrobnychoi diialnosti osvitnikh orhanizatsii na osnovi akredytatsiinykh kryteriiv [Evaluation of the quality of higher education and educational and production activities of educational organizations on the accreditation criteria basis]. *Biznes Inform* [Business Inform], no. 6, pp. 119–125. (in Ukrainian)
6. Voliarska O. (2020) Napriamy rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini v umovakh nestabilnosti [Directions of higher education development in Ukraine in instability conditions.]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy* [Adult education: theory, experience, perspectives], no. 18 (2), pp. 34–43. (in Ukrainian). DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(18\).2020.34-43](https://doi.org/10.35387/od.2(18).2020.34-43)
7. Havilanes D. E., Pryshchak M. D., Hrechanovska O. V. (no data) *Rozvytok vyshchoi osvity: istorychnyi aspekt* [Development of higher education: historical aspect]. Available at: <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/32588508-BD02-4345-B33A-BDA43E74F293.pdf> (accessed 22 December 2022). (in Ukrainian)
8. Benovska L. Ya., Paska O. V. (2021) Tendentsii ta problemy rozvytku profesiino-tekhnichnoi osvity v umovakh reformy detsentralizatsii [Trends and problems of the professional and technical education development in the conditions of the decentralization reform]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy* [Socio-economic problems of the modern period of Ukraine], no. 1 (147), pp. 10–15. (in Ukrainian)

9. Vavreniuk S. (2018) Rozvytok vyshchoi osvity v Ukraini v konteksti ryzykiv ta vyklykiv [Development of higher education in Ukraine in the context of risks and challenges]. *Publichne uriaduvannia* [Public governance], no. 3 (13), pp. 29–38. (in Ukrainian)
10. Dubaseniuk O. A. (2011) Rozvytok vyshchoi osvity: tendentsii ta perspektyvy [Development of higher education: trends and prospects]. *Liudynotsentryzm yak osnova humanitarnoi polityky Ukrainy: osvita, polityka, ekonomika, kultura* [Human-centeredness as the basis of Ukraine's humanitarian policy: education, politics, economy, culture]. Kyiv: Institute of Gifted Children of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, pp. 135–142. (in Ukrainian)
11. Pavlenko A. F., Antoniuk L. L., Vasykova N. V., Ilnytskyi D. O. Et al. *Doslidnytski universytety: svitovyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini* [Research universities: global experience and prospects for development in Ukraine]. Kyiv: Kyiv National University of Economics. (in Ukrainian)
12. Mahuta O. V. (2016) Rozvytok vyshchoi osvity ta ekonomichna dynamika v Ukraini [Development of higher education and economic dynamics in Ukraine]. *Investysii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience], no. 6, pp. 58–65. (in Ukrainian)
13. Tovkanets O. S. (2011) Rozvytok profesiino-tekhnichnoi osvity v Ukraini [Development of vocational and technical education in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pedagogika, sotsialna robota"* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Pedagogy, social work"], no. 23. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6447/1/РОЗВИТОК20ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ%20ОСВІТИ0В%20УКРАЇНІ.pdf> (accessed 22 December 2022). (in Ukrainian)
14. Hryshchuk Yu. V. (2014) Vyznachennia profesiinoi osvity i navchannia: suchasni aktsenty [Definition of professional education and training: modern accents]. *Pedahohichni protsesy: teoriia i praktyka* [Pedagogical process: theory and practice], no. 4, pp. 16–21. (in Ukrainian)
15. Vashchenko A. (2018) Perspektivy rozvytku profesiinoi osvity v Ukraini [Prospects for the development of professional education in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh statei "Sotsium. Dokument. Komunikatsiia"* [Collection of scientific articles "Society. Document. Communication"], no. 5, pp. 273–282. (in Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1246591>
16. Hreben S. (2021) Problemy ta perspektyvy rozvytku profesiino-tekhnichnoi osvity v Ukraini [Problems and prospects of the development of vocational and technical education in Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"* [Scientific notes of the "KROK" University], no. 3 (63), pp. 125–130. (in Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-63-125-130>.

UDC 65.014.1:016.1

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275783

Valentyn Vlasenko,

Candidate of Economic Sciences (Ph.D. in Economics),

Associate Professor,

Higher Educational Establishment of Ukoopspilka

«Poltava University of Economics and Trade»

3, Kovalya St., Poltava, 36000, Ukraine

e-mail: valentinpuet@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3892-9512>

APPLIED IMPERATIVES FOR THE FORMATION OF AN EFFECTIVE MECHANISM FOR MAKING AND IMPLEMENTING MANAGEMENT DECISIONS AT ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF MARKET TRANSFORMATIONS

The methodological and practical recommendations for the formation of an effective mechanism for making and implementing management decisions at enterprises in the modern transformation period are substantiated. For this purpose, the author's version of the stages of formation of the mechanism of development and management decision-making at the enterprise is recommended, with the allocation of four stages: diagnostic, research, selection of the final version of the decision, and evaluation of the adopted decision. Within the framework of the system approach, a plan for conducting a diagnostic study aimed at evaluating the effectiveness of the management system and the process of making management decisions were proposed. The stages of formation of the mechanism of implementation of management decisions at the enterprise were considered, which made it possible to distinguish five components in its structure: subjects of implementation of the management decision, target, methodological, functional, process and providing components.

Key words: management decisions, making decisions, development and making of management decisions, the mechanism for making and implementing of management decisions, diagnostic research, the components of the mechanism of implementation of management decisions at enterprises, economic transformations.

Formulation of the problem in general. Radical transformations taking place at the current stage of the development of the national

economy in the face of global challenges and threats force managers at different levels of management to review the existing mechanisms for making management decisions. In the conditions of the transition to a new economy and information society, the role and importance of adaptive mechanisms for the preparation, adoption and implementation of management decisions, based on the application of innovative methodological approaches and creative decision-making methods, is increasing.

In unstable dynamic conditions for the development of the national economy during today's martial law and the gradual exit of our country from the protracted pandemic of the coronavirus (COVID-19), the success of the implementation of the enterprise development strategy depends not only on the correct justification of the problematic situation, which allows to develop timely management decisions, but also from the quick receipt of this decision by the executive body, and the most sort of its implementation. Therefore, the top management of economic entities should draw special attention not only to the stages of preparation and adoption of management decisions, but also to the process of their implementation.

The relevance of the conducted research in this area is explained by the lack of uniform technologies for making and implementing management decisions for enterprises of different forms of ownership and industry affiliation. All this leads to the fact that managers of business enterprises may have problems developing an adequate management solution model due to the existence of a large set of influencing factors and limited information about the state of the problem situation. That is why it is advisable to use the latest approaches in the process of making and implementing management decisions for individual business structures.

Analysis of recent research and publications. Problems of preparation, development and adoption of management decisions at enterprises of various legal forms were investigated by leading scientists and

practices, among which should be singled out M. Albert, N. I. Alekseeva, I. Ansoff, L. V. Frolova, M. F. Gonchar, F. Hedouri, Ya. M. Lashchuk, M. Mescon, O. M. Ovdyyuk, S. P. Poteryayko, M. O. Stepura, O. O. Sukhacheva, I. I. Yaremko and others [2-7; 9].

At the same time, despite the sufficiently large processing of the problem of making and implementing management decisions in scientific publications, some aspects of this issue have not been fully disclosed. Therefore, the study of the problem of forming an effective mechanism for making and implementing management decisions at a modern enterprise is practically significant and requires detailed scientific justification.

Forming the purpose of the article. The purpose of the study is to substantiate the methodological and consideration of the applied principles of formation of an effective mechanism for making and implementing management decisions at enterprises in the conditions of transformation changes.

In accordance with the purpose of the study, the author's version of the plan for conducting a diagnostic study of the enterprise in the context of the process of making and implementing management decisions was developed and the components of the mechanism of implementation of management decisions at the enterprise were proposed.

Formulation of the main material. Making decisions in the modern enterprise management system is one of the important functions of management, which is the basis of the entire management process. That is, the implemented decision in the management system is the result of a specific management activity of the highest management of each enterprise.

From these standpoint and functional content, the management decision is the result of choosing the subject (body) of managing the method of action aimed at solving a specific management problem [4, pp. 73-74]. On the other hand, the management decision involves

the choice of one of the alternatives made by the manager within the limits of his official duties and competence, and aimed at achieving the goals of the enterprise [6, p. 81]. Therefore, the management decision is the completion of one management cycle.

Making certain management decisions covers the creation of a choice for changing a certain existing state of the enterprise, the choice of one alternative from several possible, mobilizations of organizational and individual resources to implement the decision and activities aimed at achieving the expected result [2, p. 314].

It should be emphasized that management decision-making is a process of executive and administrative activity aimed at establishing certain rules of behavior of bodies, organizations, officials and citizens [3, p. 115]. That is, it is a process of analysis, forecasting and assessment of a problematic situation, selection and agreement of the best alternative option for achieving the set goal.

On the other hand, the management mechanism is considered as an integral part of the management system, which provides an effective influence on the factors, the state of which determines the result of the activity of the management object. The management mechanism at the micro level is formed under the influence of the laws of the production process and its interrelationships with the market environment, therefore the process of forming the management mechanism should be carried out in accordance with the systemic principles of optimization of management decisions [8, p. 41].

Summarizing separate scientific categories, the researchers proposed a definition of the concept of «management decision-making mechanism» as «a system of decision-making subjects; the system of legal norms and restrictions on the basis of which they are adopted; functional connections between decision subjects; information provision systems; results of decisions and their perception; the situation in which decisions are made» [5, pp. 111-112].

The complexity of the organization of management decision-making at enterprises in the field of business lies in the need to coordinate a number of interconnected and simultaneously operating decisions that have different durations and completeness of their implementation. Therefore, we believe that for the successful adoption of a management decision, the key element is an organizational mechanism, which should include:

1. Preparation of senior management for the development of a management decision.
2. Direct solution development.
3. Formal adoption of a management decision.

In our opinion, an effective mechanism for developing and making managerial decisions in the field of managing business structures can be presented in the form of four stages: diagnostic, research, selection of the final version of the decision, and evaluation of the adopted decision.

During the diagnostic stage of developing and making a management decision, the top management of enterprises in the field of business must carry out a general formation of the problematic situation, determine its main properties and consider the problem from the point of view of analyzing the existing state of the market entity. At the same time, it is advisable to assess the state of the competitive environment, analyze the current financial state of the enterprise, diagnose the probability of its bankruptcy, and determine the reasons for deviations of the given parameters from the existing development trajectory. Express diagnostics of the enterprise can be an effective tool for small and medium-sized business units.

The purpose of the research stage of development and management decision-making is the need to define the problem by the top management of the enterprise in the field of business by summarizing, systematizing and comprehensive analysis of management information, choosing alternative solutions to the problem. At this stage, an

important role is assigned to the application of non-traditional approaches to the implementation of a management decision with the help of modern information technologies. This will make it possible to carry out a reliable preliminary assessment of the situation, to select several options for management decisions in accordance with the established requirements.

The stage of choosing the final version of the decision for enterprises in the field of business should begin with the evaluation of the management decision according to the selected quantitative and qualitative criteria, followed by the development of the project version of the decision using a descriptive model or scheme for its adoption, approval of the project of the management decision and its implementation in accordance with the existing resource management system software.

After all, the stage of evaluating the adopted decision at enterprises in the field of business should provide for the assessment of the socio-economic effect of the adopted management decision according to the system of quantitative, cost and social indicators. An important role should be given to the need to make timely adjustments in the content, structure and process of implementation of management decisions [1, p. 96].

Therefore, the implementation of an effective management decision-making mechanism at business enterprises is a creative process of choosing alternative options for actions by top management in the direction of ensuring self-organization of socio-economic systems and the development of their functional subsystems.

For the top management of the enterprise, it is advisable to recommend an approximate plan for conducting a diagnostic study aimed at evaluating the effectiveness of the management system and the process of making management decisions (Table 1).

Table 1

Recommended plan for conducting a diagnostic study of the enterprise in the context of the process of making and implementing management decisions

Name of the diagnostic process stage	Content of the stage of the diagnostic process
Stage 1. Primary diagnosis	
1. Diagnostic interview (conducted with the Chairman of the Board and the Chief Executive Officer)	1) obtaining initial information about the enterprise (determining the competitive profile of the enterprise, clientele, main competitors, number of employees, development history, salary level, equipment condition, etc.); 2) inventory of the business process «Making managerial decisions in the structural divisions of the enterprise».
2. Questionnaire (conducted by surveying employees)	1) detection of pathologies in the development of the enterprise and its structural units; 2) description of the current state of the enterprise; 3) identifying the «vision» of the enterprise's development on the part of its owners.
3. Organizational self-diagnosis (carried out by interviewing qualified employees and experts)	1) identification of the main problems of the enterprise, their ranking, selection of the main problem and determination of cause-and-effect relationships, as well as consideration of the top management's proposals for their solution; 2) analysis of external threats and opportunities, strengths and weaknesses of the enterprise.
Stage 2. Analysis of management decisions	
4. Study of company documents	1) a detailed study of the content of the main documents of the enterprise (Statute, collective agreement, job instructions, orders, orders, minutes of General Meetings of founders or shareholders); 2) analysis of the compliance of management decisions with the strategic goals of the enterprise.

<p>5.1. Economic analysis of the main performance indicators of the enterprise.</p> <p>5.2. Questionnaire and assessment of the effectiveness of the enterprise management system</p>	<p>1) determination of the effectiveness of the management decisions made based on the results of the analysis of the main indicators of the economic efficiency of the enterprise;</p> <p>2) analysis of the enterprise management system, which acts as a management decision-making system;</p> <p>3) analysis of the feasibility of management decisions;</p> <p>4) measuring the level of management of the enterprise and each of its structural divisions.</p>
<p>6. Testing</p>	<p>1) determination of the dominant style of management decision-making by the Chairman of the Board and the Chief Executive Officer;</p> <p>2) assessment of the level of communication of the company's top management.</p>
<p>Stage 3. Drawing up a report on the performed diagnostics</p>	
<p>7. Writing an analytical note (performed by company employees)</p>	<p>1) drawing up a report on the performed diagnostics;</p> <p>2) description of the main problems of the development of the enterprise and its structural divisions;</p> <p>3) identification of causal relationships.</p>
<p>Stage 4. Drawing up recommendations for the development of the management decision-making system</p>	
<p>8. Compilation of the enterprise development program (performed by the Chairman of the Board and the Chief Executive Officer)</p>	<p>1) drawing up a program for the development of the enterprise management system through increasing the efficiency of making and implementing management decisions;</p> <p>2) adoption of the development program at the General Meeting of founders or shareholders;</p> <p>3) conveying the essence of the development program to the employees of the enterprise;</p> <p>4) providing feedback.</p>

Source: developed by the author.

As we see from Table 1, each of the four stages of the diagnostic process in the adoption and implementation of management decisions

should consist of separate business processes at the enterprise, as well as to be based on the use of a set of methodical and methods of diagnosis.

Along with the mechanism of development and making of management decisions, it is advisable to form a mechanism for their implementation at each enterprise, on which the quality of execution of decisions and obtaining the desired results depends directly on the effectiveness.

The mechanism of implementation of management decisions should be understood as a system of goals, requirements, principles, methods, forms, stages and elements that ensure the implementation of the decisions made to implement functional and basic strategies for the development of the enterprise. It is an interdependent system that regulates the process of implementation of management decisions [9, p. 59].

In order to effectively implement management decisions, which should be made at all levels of enterprise management, it is necessary to develop an appropriate mechanism (Fig. 1).

We consider it advisable to distinguish in the structure of the mechanism of implementation of management decisions at the enterprise five components: subjects of implementation of the management decision, target, methodological, functional, process and providing components.

As shown by the analysis of the content of Fig. 1, the managers of middle and lower levels should be included among the main subjects of management decision implementation in the structural divisions of the enterprise, i.e. those persons who receive decisions from managers of a higher level than them (the Chairman of the Board and the Chief Executive Officer), pass these decisions to the lower level of management and directly to the executors who are chosen to implement this or that management decision. The relevant managers must detail the decisions made and carry out operational management, monitoring and control of the implementation of the management decisions made.

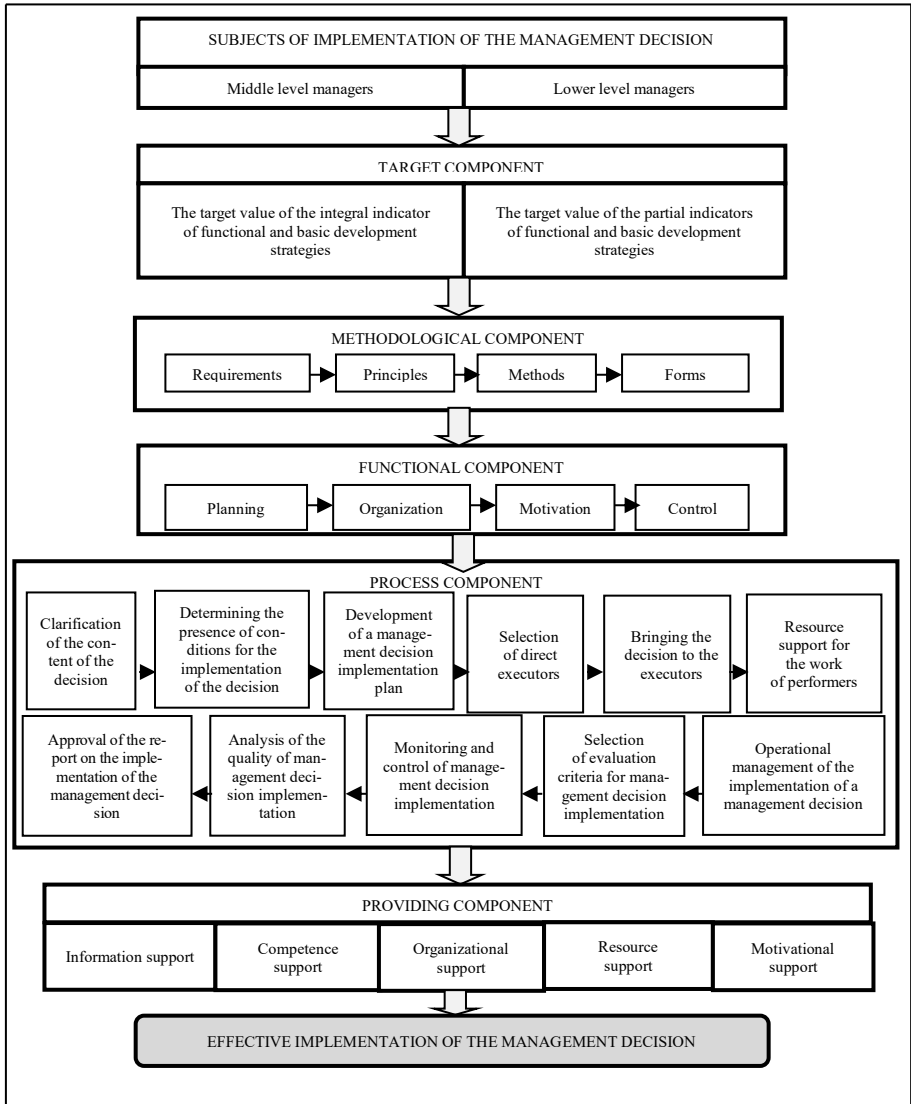

Figure 1. Recommended components of the mechanism of implementation of management decisions at the enterprise

Source: developed by the author based on [7, p. 236].

The target component should provide for compliance in the process of implementation of management decisions in each of the structural divisions of the enterprise with organizational development goals that will correspond to the target values of the integral and partial indicators of the implementation of the functional and basic strategy of the enterprise's development. At the implementation stage, each of the implemented management decisions must be analyzed in order to comply with the set goals, which depend on the level of implementation of the corporate strategy.

The methodological component should determine the set of basic requirements, principles, methods and forms of the process of implementing management decisions at the enterprise and in its structural divisions, as well as allow choosing effective management tools with the help of which this process will be carried out.

It should be emphasized that within the framework of the formation of the functional component, the main management functions (planning, organization, motivation and control) are also inherent in the management of the implementation of management decisions, but they have some features that will correspond to the stages of the implementation of management decisions at the enterprise.

The top management of the enterprise should attach great importance to the process component of the mechanism of implementation of management decisions, which should include the following stages:

- 1) clarification of the content of the decision;
- 2) determining the presence of conditions for the implementation of the decision;
- 3) development of a management decision implementation plan;
- 4) selection of direct executors;
- 5) bringing the decision to the executors;
- 6) resource support for the work of performers;

- 7) operational management of the implementation of a management decision;
- 8) selection of evaluation criteria for management decision implementation;
- 9) monitoring and control of management decision implementation;
- 10) analysis of the quality of management decision implementation;
- 11) approval of the report on the implementation of the management decision.

According to the author, only passing each of the proposed stages will allow to determine a clear algorithm of actions of direct executors during the implementation of a management decision at the enterprise.

Effective functioning of the mechanism of implementation of management decisions at the enterprise is impossible without a properly organized supporting component, which will include: information support, competence support, organizational support, resource support and motivational support.

Conclusions. Thus, the formation of a modern mechanism for making and implementing management decisions for business structures should be based on a rational combination of a set of methods, models, approaches and management decision-making tools that allow, on the one hand, to reveal the internal potential of management personnel, and, on the other hand, to use opportunities enterprises in the field of business quickly adapt to the changing conditions of the external and internal environment.

Perspective directions of further scientific research are the characteristics of the key stages of formation of the mechanism of making and implementing management decisions on the example of specific enterprises. This involves the use of a systematic approach and the implementation of further research in this area.

References

1. Vlasenko V.A., Lozovskyy Ye.V. (2022) Formuvannya efektyvnoho mekhanizmu pryynyattya upravlinskykh rishen na pidpryyemstvakh sfery biznesu v umovakh novoyi ekonomiky [Formation of an effective mechanism for making managerial decisions at business enterprises in the conditions of the new economy]. Proceedings of the Merezhevyi biznes : stanovlennya, problemy, innovatsiyi : materialy XII Mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi internet-konferentsiyi (Ukraine, Poltava, April 27–28, 2022). Poltava : PUET, pp. 94–97.
2. Gonchar M. F. (2010) Formuvannya mekhanizmv rozroblennya ta pryynyattya upravlinskykh rishen u sferi vyrobnytstva produktsiyi mashynobudivnykh pidpryyemstv [Formation of mechanisms for the development and adoption of management decisions in the field of production of products of machine-building enterprises]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika». Seriya «Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukrayini : etapy stanovlennya i problemy rozvytku*, no. 683, pp. 309–317.
3. Lashchuk Ya. M. (2021) Orhanizatsiynyy mekhanizm pryynyattya upravlinskykh rishen u publichniy sferi [Organizational mechanism for making managerial decisions in the public sphere]. *Investytsiyi : praktyka ta dosvid*, no. 16, pp. 113–117.
4. Ovdyyuk O. M., Stepura M. O. (2019) Sutnist, zmist ta sfera zastosuvannya upravlinskykh rishen [The essence, meaning and scope of management decisions]. *Naukovi horyzonty. Scientific horizons*, no. 3 (76), pp. 72–79. Available at: [https://sciencehorizon.com.ua/web/uploads/pdf/№3\(76\)_72-79.pdf](https://sciencehorizon.com.ua/web/uploads/pdf/№3(76)_72-79.pdf) (accessed 25 April 2022).
5. Poteryayko S. P. (2021) Mekhanizmy pryynyattya derzhavno-upravlinskykh rishen u sferi derzhavnoyi bezpeky [Mechanisms of state-management decision-making in the sphere of state security]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya : Derzhavne upravlinnya*. Tom. 32 (71), no. 3, pp. 108–114.
6. Sukhacheva O. O. (2019) Sut ta osnovni vymohy do upravlinskykh rishen [The essence and main requirements for management decisions]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, no. 4 (30), pp. 80–84. Available at: <http://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/2342> (accessed 24 April 2022).
7. Frolova L. V., Alekseeva N. I. (2013) Udoskonalennya mekhanizmu realizatsiyi upravlinskykh rishen na pidpryyemstvi [Improvement of the mechanism of implementation of managerial decisions at the enterprise]. *Yevropeys'kyy vektor ekonomichnoho rozvytku*, no. 2 (15), pp. 234–243.

8. Shymanovska-Dianykh L. M., Vlasenko V. A. (2010) Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm upravlinnya rozvytkom pidpryyemstv ta orhanizatsiy spozhyvchoyi kooperatsiyi Ukrayiny : teoriya i praktyka : monohrafiya [Organizational and economic mechanism of managing the development of enterprises and organizations of consumer cooperation of Ukraine: theory and practice : Monograph]. Poltava: RVV PUSKU. (in Ukrainian)
9. Yaremko I. I. (2021) Osoblyvosti pryynyattya ta realizatsiyi upravlins'kykh rishen' v systemi publichnoho upravlinnya [Peculiarities of making and implementing management decisions in the public administration system]. *Hraal' nauky : mizhnarodnyy naukovyy zhurnal*, no. 7, pp. 57–61.

Стаття надійшла 03.11.2022 р.

В. А. Власенко,

кандидат економічних наук, доцент,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36000, Україна
e-mail: valentinpuet@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3892-9512>

ПРИКЛАДНІ ІМПЕРАТИВИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ПРИЙНЯТТЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У роботі обґрунтовано методологічні та розглянуто прикладні рекомендації до формування ефективного механізму прийняття та реалізації управлінських рішень на підприємствах у сучасний трансформаційний період. Незважаючи на наявність окремих пропозицій щодо механізмів підготовки, розробки і прийняття управлінських рішень на рівні бізнес-структур, цілісне розуміння стадій його формування викликає особливий інтерес. З цією метою рекомендовано авторський варіант стадій формування механізму розробки і прийняття управлінських рішень на підприємстві із виділенням чотирьох етапів: діагностичного, пошукового, вибору остаточного варіанту рішення та оцінювання прийнятого рішення. В межах системного підходу запропоновано план проведення діагностичного дослідження, спрямованого на оцінку ефективності системи

управління та процесу прийняття управлінських рішень, що включає послідовні дії окремих виконавців: первинну діагностику; аналіз управлінських рішень; складання акту за результатами проведеної діагностики; складання рекомендацій щодо розвитку системи прийняття управлінських рішень. Розглянуто етапи формування механізму реалізації управлінських рішень на підприємстві, що дозволило виділити у його структурі п'ять компонентів: суб'єктів реалізації управлінського рішення, цільову, методичну, функціональну, процесну та забезпечуючу складові. Під час формування механізму реалізації управлінських рішень на підприємстві рекомендовано конкретизувати його процесну складову, що повинна передбачати виконання наступних етапів: з'ясування змісту управлінського рішення; визначення наявності умов для реалізації управлінського рішення; розробка плану реалізації управлінського рішення; вибір безпосередніх виконавців; доведення рішення до виконавців; ресурсне забезпечення роботи виконавців; оперативне управління реалізацією управлінського рішення; вибір критеріїв оцінки реалізації управлінського рішення; моніторинг та контроль реалізації управлінського рішення; аналіз якості виконання управлінського рішення; затвердження звіту про виконання управлінського рішення.

Ключові слова: управлінські рішення, прийняття рішень, розробка та прийняття управлінських рішень, механізм прийняття та реалізації управлінських рішень, діагностичні дослідження, складові механізму реалізації управлінських рішень на підприємствах, економічні перетворення.

Список використаної літератури

1. Власенко В. А., Лозовський Є. В. Формування ефективного механізму прийняття управлінських рішень на підприємствах сфери бізнесу в умовах нової економіки. *Мережевий бізнес : становлення, проблеми, інновації* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 27-28 квітня 2022 р.). Полтава : ПУЕТ, 2022. С. 94–97.
2. Гончар М. Ф. Формування механізмів розроблення та прийняття управлінських рішень у сфері виробництва продукції машинобудівних підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення і проблеми розвитку*. 2010. № 683. С. 309–317.
3. Лашук Я. М. Організаційний механізм прийняття управлінських рішень у публічній сфері. *Інвестиції : практика та досвід*. 2021. № 16. С. 113–117.
4. Овдіюк О. М., Степура М. О. Сутність, зміст та сфера застосування управлінських рішень. *Наукові горизонти. Scientific horizons*. 2019. № 3 (76). С. 72–79. URL: [https://sciencehorizon.com.ua/web/uploads/pdf/№3\(76\)_72-79.pdf](https://sciencehorizon.com.ua/web/uploads/pdf/№3(76)_72-79.pdf) (дата звернення: 25.04.2022).

5. Потеряйко С. П. Механізми прийняття державно-управлінських рішень у сфері державної безпеки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 3. С. 108–114.
6. Сухачова О. О. Суть та основні вимоги до управлінських рішень. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 4 (30). С. 80–84. URL: <http://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/2342> (дата звернення: 25.04.2022).
7. Фролова Л. В., Алексєєва Н. І. Удосконалення механізму реалізації управлінських рішень на підприємстві. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2013. № 2 (15). С. 234–243.
8. Шимановська-Діанич Л. М., Власенко В. А. Організаційно-економічний механізм управління розвитком підприємств та організацій споживчої кооперації України : теорія і практика : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2010. 341 с.
9. Яремко І. І. Особливості прийняття та реалізації управлінських рішень в системі публічного управління. *Грааль науки : міжнародний науковий журнал*. 2021. № 7. С. 57–61.

УДК 330.3:338.1

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275784

О. М. Вовк,

доктор економічних наук, доцент,
Національний авіаційний університет
пр. Гузара Любомира, 1, м. Київ, 03058, Україна
e-mail: economy.nau@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1680-1959>

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті проаналізовано особливості формування інноваційного потенціалу підприємств в умовах цифровізації регіональних економічних систем. Окреслено взаємозв'язок складових потенціалу підприємства та особливості його взаємодії із зовнішнім середовищем. Визначено фактори формування інноваційного потенціалу підприємств в умовах інноваційно-цифровізаційних тенденцій. Проаналізовано структуру джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств та зміну частки кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств. Здійснено оцінку прямих втрат промислового сектору внаслідок війни. Визначено, що залучення в вітчизняну економіку іноземних інвесторів можливе шляхом використання інструментів цифрової трансформації, наприклад, електронної платформи Advantage Ukraine, а також через програми міжнародної допомоги, наприклад: «EU4Business: конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП». Проаналізовано географія діяльності підприємств-отримувачів мікрогрантів від EU4Business. Обґрунтовано, що цифрова трансформація, діджиталізація здійснює стимулюючий вплив на розвиток усіх сфер, зокрема і на формування інноваційного потенціалу підприємств.

Ключові слова: інноваційний потенціал, регіональні економічні системи, цифровізація, ресурсне забезпечення, потенціал підприємства.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні трансформаційні процеси в економіці, розвиток міжнародних відносин, швидкі темпи діджиталізації економіки, розвиток людського капітал, прискорення темпів науково-технічного

прогресу є рушіями розвитку інноваційного потенціалу як на рівні держави, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. Враховуючи те, що цифрові технології охоплюють всі сфери, цифрова трансформація є одним із драйверів економічного розвитку регіональних економічних систем. Вплив пандемії став першим глобальним чинником, що зумовив бізнес-суб'єкти адаптуватись до нових умов господарювання, налагоджувати комунікацію зі стейкхолдерами, оптимізувати бізнес-процеси, безперечно, все це вимагало пошуку нових підходів. Поряд з цим, в умовах військових дій, що зумовили часткову економічну ізоляцію, яка призвела до розірвання усталених виробничих та логістичних ланцюгів, вкрай важливими є прискорення темпів розвитку інноваційного потенціалу підприємств, одним із факторів якого повинні слугувати цифрові тенденції як запорука успішної адаптації до сучасних трансформацій. Відповідно, все вище зазначене актуалізує проблематику формування інноваційного потенціалу підприємств, виходячи з урахуванням цифровізації регіональних економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження проблематики формування інноваційного потенціалу економічних систем здійснили такі вчені як О. В. Ареф'єва, А. В. Кваско, О. В. Попело, С. О. Тульчинська, Л. П. Шендерівська та ін. Проте, враховуючи сучасні трансформаційні процеси в економіці, вплив військових дій на функціонування підприємств, актуальними залишаються питання, що стосуються впливу інноваційно-цифровізаційних тенденцій на формування інноваційного потенціалу підприємств аналіз розвитку системи матеріально-технічного забезпечення підприємств в контексті інноваційних тенденцій.

Поряд з тим, недостатньо дослідженими залишаються завдання трансформації та формування інноваційного потенціалу суб'єктів

регіональних економічних систем в контексті сучасних безпекових викликів і прискорення цифровізації.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей формування інноваційного потенціалу підприємств в умовах цифровізації регіональних економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прискорені темпи цифрової трансформації здійснюють значний вплив на формування інноваційного потенціалу підприємств. Це питання досить гостро вперше постало в часи загострення пандемії, адже зумовило необхідність зміни підходів до усталених принципів розвитку економічних суб'єктів та адаптації їх діяльності до нових умов господарювання. У 2022 році ще одним викликом для суб'єктів господарювання стали військові дії, що зумовили значні руйнування, багато підприємств опинилися в районах активних бойових дій, незначна частка підприємств мали змогу релокуватись (станом на вересень 2022 року статистика Міністерства економіки України показує, що кількість бізнесових об'єктів, яким вдалось релокуватись із Запорізької області складає 26 підприємств, з Харківської – 193, Донецької – 106, Дніпропетровської – 27, Київської – 180 [7]). В даному контексті, для забезпечення належного рівня розвитку підприємств та їх стійкої конкурентоспроможності, важливими є зміни сучасної моделі управління інноваційним потенціалом, а, відповідно, для активізації інноваційної діяльності підприємств важливою є роль інструментів цифрової економіки.

Інноваційний потенціал можна розглядати з точки зору здатності випускати/продувати інновації на засадах неперервної, цілеспрямованої, професійної, клієнтоорієнтованої діяльності, що базується на застосуванні прогресивних знань, генерації та реалізації найбільш життєздатних ідей, їх комерціалізації, що зумовлює необхідність ефективної взаємодії із

зовнішнім середо-вищем та системного функціонування всіх складових потенціалу підприємства (рис. 1).

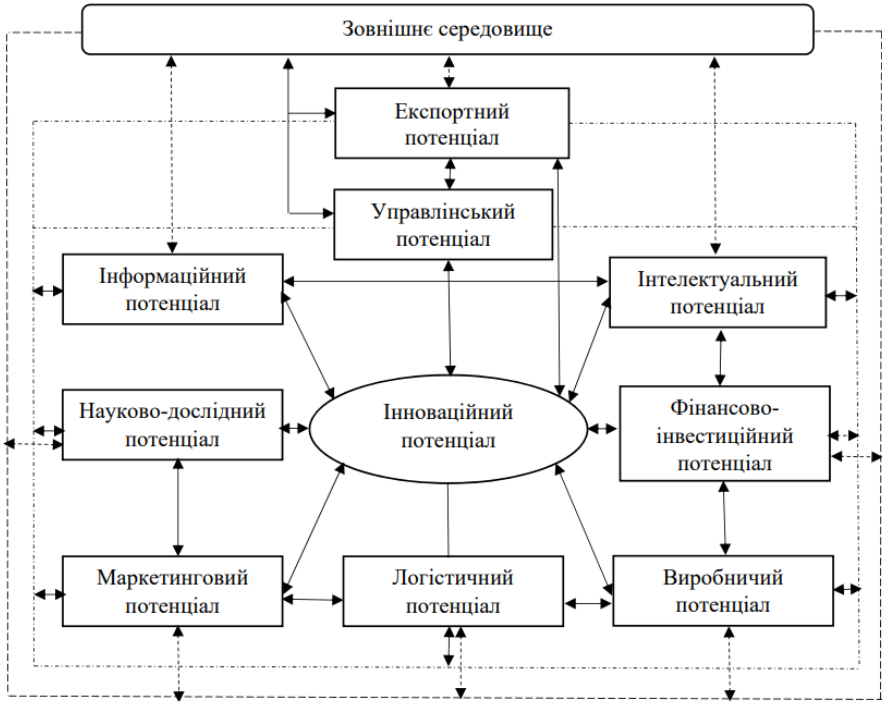

Рис. 1. Взаємозв'язок складових потенціалу підприємства та його взаємодія із зовнішнім середовищем

Джерело: побудовано авторкою за [8, с. 76].

На процеси формування інноваційного потенціалу підприємств в умовах цифровізації регіональних економічних систем впливає ряд факторів (рис. 2). Як зазначають О. В. Ареф'єва, Н. П. Сафонік, Є. А. Кривенко «низький рівень інноваційної активності зумовлено рядом чинників, таких як ресурсні обмеження, недостатній рівень розвитку інфраструктури, що стримує логістичні підходи, висока вартість проєктів, які

передбачають використання інноваційно-технологічних підходів, дефіцит висококваліфікованих фахівців» [2, с. 19].

**Фактори впливу на модернізацію підприємств
в контексті догримання принципів
інноваційності**

Зовнішні: незначний рівень підтримки НДДКР зі сторони держави, низький рівень інвестиційної привабливості, висока ризиковість впровадження інноваційних технологій, недосконалість нормативно-правового забезпечення щодо стимулювання інноваційної активності, низькі стимули до впровадження інноваційних продуктів, незначна поінформованість щодо інноваційних технологій на ринку, нерівномірний рівень регіонального розвитку з точки зору цифровізації, політична воля, податкові та інші обмеження.

Внутрішні: відсутність необхідної кількості кваліфікованих фахівців, що можуть впроваджувати нові інноваційно-технологічна рішення, недостатній рівень розвитку інноваційної культури, брак коштів для впровадження інноваційних проєктів, відсутність масштабності у сфері досліджень, належне заохочення і т.ін.

**Рис. 2. Фактори впливу на процеси модернізації підприємств
в контексті інноваційно-цифровізаційних тенденцій**

Джерело: складено авторкою за даними [1; 3]

Проаналізуємо загальні тенденції розвитку інноваційних можливостей України за даними світових рейтингів. Якщо оцінювати позиції України у Світовому рейтингу конкурентоспроможності (рис. 3), то можна стверджувати, що незважаючи на вплив всіх деструктивних факторів, спостерігається активізація у напрямі створення належних умов розвитку цифрової

економіки, що безперечно впливає на формування інноваційного потенціалу підприємств.

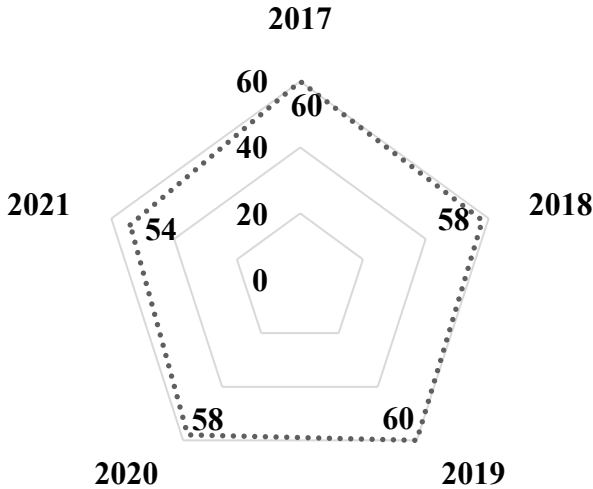

Рис. 3. Україна у Світовому рейтингу конкурентоспроможності (World Competitiveness Rankings) за 2017-2021 рр.

Джерело: складено авторкою за даними [13].

Певне погіршення рейтинг інноваційних можливостей України спостерігається за даними Глобального індексу інновацій (Global Innovation Index), що зумовлено сучасними умовами господарювання (рис. 4).

Незважаючи на обсяги спрямування коштів на зміцнення інноваційного потенціалу вітчизняних підприємств, порівняно із аналогічними підприємствами зарубіжних країн, рівень їхнього інноваційно-технологічного розвитку нижчий. Зважаючи на труднощі збору статистичних даних за останній період, прогнозуємо зменшення частки кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових

підприємств на 2021-2023 рр. за допомогою середовища MS Excel з використанням поліноміальної лінії тренда (рис. 5).

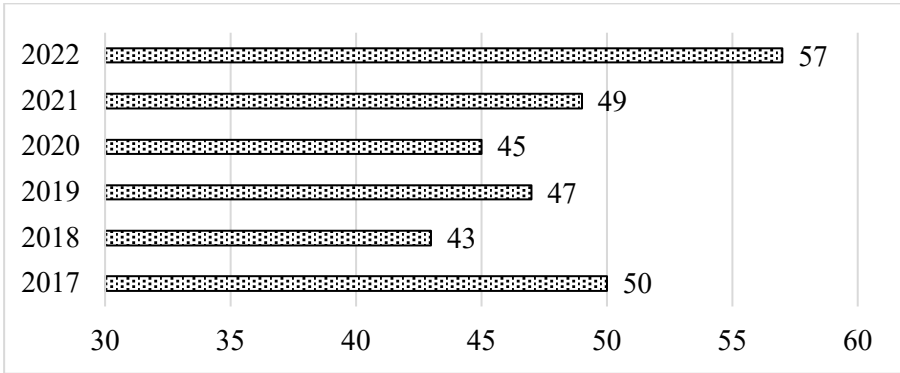

Рис. 4. Зміна позицій України у рейтингу Global Innovation Index у 2017-2022 рр.

Джерело: складено автором за даними [10-12].

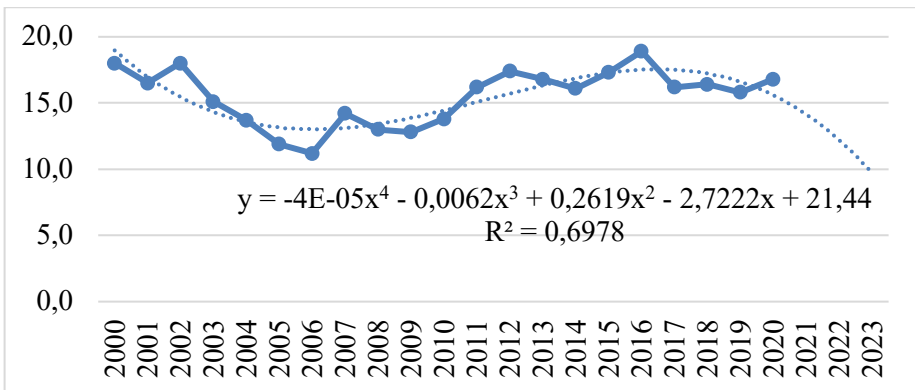

Рис. 5. Прогноз зміни частки кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств на 2021-2023 рр., %

Джерело: розраховано автором.

Для забезпечення точності прогнозу врахуємо більший часовий проміжок. Отримані дані можуть свідчити про зменшення кількості інноваційно активних підприємств, що зумовлено військовими діями, руйнуванням значної їх кількості та неможливістю відновлення їх діяльності в майбутньому. Якщо проаналізувати структуру джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств, то найбільша частка припадає на власні кошти. Фінансування інноваційної діяльності із залученням іноземного капіталу є незначним, що ще більше ускладнилось у 2022 році (табл. 1).

Таблиця 1

**Джерела фінансування інноваційної діяльності
промислових підприємств у 2016-2020 рр., млн грн**

Рік	Витрати на інновації	у т.ч. за рахунок:			
		<i>власних коштів підприємств</i>	<i>коштів державного бюджету</i>	<i>коштів інвесторів-нерезидентів</i>	<i>коштів інших джерел</i>
2016	23229,5	22036,0	179,0	23,4	991,1
2017	9117,5	7704,1	227,3	107,8	1078,3
2018	12180,1	10742,0	639,1	107,0	692,0
2019	14220,9	12474,9	556,5	42,5	1147,0
2020	14406,7	12297,7	279,5	125,3	1704,2

Джерело: складено автором за даними [6].

Незважаючи на розмір обсягу фінансового забезпечення інноваційної діяльності, на рівень їх інноваційно-технологічного розвитку значний відбиток наклали військові дії. Станом на 01.09.2022 загальні прямі внаслідок воєнних дій збитки активів підприємств оцінюють у 9,9 млрд. доларів, а кількість пошкоджених чи зруйнованих підприємств від початку війни

складає
щонайменше 412 (рис. 6).

**Рис. 6. Оцінка прямих втрат промислового сектору
внаслідок війни, одиниць**

Джерело: складено автором за даними [4].

В регіональному розрізі найбільше підприємств постраждало у Донецькій, Луганській, Харківській та Київській областях (серед найбільших у переліку – це Азовсталь та ММК ім. Ілліча).

Відповідно, одним із важливих кроків для відновлення країни є залучення в вітчизняну економіку іноземних інвесторів. І, відповідно, в даному контексті важливим є розвиток інноваційного потенціалу підприємств на засадах цифровізації. Цьому сприятиме вже створена унікальна електронна платформа Advantage Ukraine [5], що вже зібрала більше 500 інвестпроектів у 10-ти галузях економіки. Також важливим для зміцнення інноваційного потенціалу підприємств та забезпечення належного рівня їх конкурентоспроможності міжнародна фінансова підтримка через програми міжнародної допомоги. Зокрема, у межах програми міжнародної допомоги «EU4Business: конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП», що фінансується ЄС і Урядом Німеччини 300 мікро- й малих

підприємств отримали перші фінансові виплати (рис. 7).

Рис. 7. Географія діяльності підприємств, отримувачів мікрогрантів від EU4Business

Джерело: складено за [9].

Цифрова трансформація, діджиталізація здійснює стимулюючий вплив на розвиток усіх сфер, зокрема і на формування інноваційного потенціалу підприємств. В даному контексті важливими є послідовність та систематичність для забезпечення належного рівня адаптивності з урахуванням обмежених ресурсів та формування впливу зовнішнього середовища за обмеженості ресурсів.

Висновки. Формування інноваційного потенціалу підприємства вимагає ефективного ведення інноваційної діяльності, що повинна передбачати цілеспрямовану, системну і планову діяльність, достатнє фінансове та ресурсне забезпечення,

що сприятиме нарощуванню інноваційного потенціалу. Сучасні глобальні тенденції розвитку економіки, зокрема цифрова трансформація, як в цілому, так і окремих бізнес-процесів, відіграють важливе значення у формуванні інноваційного потенціалу підприємства. Підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу підприємства можливе за гармонійного розвитку всіх складових потенціалу підприємства з урахуванням ефективною інтеграції в екосистему інновацій. Прискоренню темпів залучення всіх інструментів цифрової трансформації у діяльність підприємств та зміцнення їх інноваційного потенціалу сприятиме інтегроване управління ресурсами та поглиблення інноваційного співробітництва зі стейкхолдерами, зокрема, і в регіональному розрізі. Перспективи подальших розвідок лежать в площині дослідження зарубіжного досвіду формування інноваційного потенціалу підприємств в умовах інноваційно-цифровізаційних тенденцій.

Список використаних джерел

1. Ареф'єва О. В., Вовк О. М., Очеретяна С. М. Методичні засади діагностування результативності модернізації підприємств у контексті реалізації інноваційного потенціалу. *Вісник КНУТД. Серія: економічні науки*. 2020. № 4 (149). С. 8–16.
2. Ареф'єва О. В., Сафонік Н. П., Кривенко Є. А. Фактори інноваційного розвитку системи матеріально-технічного забезпечення підприємства в умовах неотехнологічного відновлення. *Modern Economics*. 2021. № 30(2021). С. 13–20. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V30\(2021\)-02](https://doi.org/10.31521/modecon.V30(2021)-02).
3. Залізнюк В. П., Сафонік Н. П., Кая А. С. Сучасні тенденції інноваційної діяльності підприємств України у міжнародному економічному просторі. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2021. № 4 (76). С. 183–189. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/76.183>.
4. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. URL:

https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.docx.pdf.

5. Офіційна платформа Advantage Ukraine. URL: <https://advantage-ukraine.com>.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua>.
8. Шендерівська Л. П., Кваско А. В. Напрями розвитку інноваційного потенціалу підприємств. *Економічний простір*. 2021. № 166. С. 74–80.
9. 300 підприємців отримали перший транш допомоги мікрогрантів від EU4Business. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=ab7e0c49-76d5-4c9f-9dc3-478e0add8e4e&title=300-Pidprintsiv>.
10. IGlobal Innovation Index 2020. Ukraine. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/ua.pdf.
11. Global Innovation Index 2021. Ukraine. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/ua.pdf.
12. Global Innovation Index 2022. Ukraine. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/ua.pdf.
13. IMD World Competitiveness. URL: <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/overview/UA>.
14. S. Tulchynska, O. Popelo, V. Marhasova, O. Nusinova, Zh. Zhygalkevych. Monitoring of the Ecological Condition of Regional Economic Systems in the Context of Sustainable Development, *Journal of Environmental Management and Tourism*, Vol. 12, No. 5, 1220–1228, 2021. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v12.5\(53\).06](https://doi.org/10.14505/jemt.v12.5(53).06).

Стаття надійшла 07.11.2022 р.

Olha Vovk,

Doctor of Economics, Associate Professor,
National Aviation University
1, Huzara Lubomyra ave., Kyiv, 03058, Ukraine
e-mail: economy.nau@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1680-1959>

FORMATION OF INNOVATIVE POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS

The article analyzes the peculiarities of creating innovative potential of enterprises in the conditions of digitalization of regional economic systems. It is determined that the innovative potential can be considered from the point of view of the ability to produce/produce innovations on the basis of continuous, purposeful, professional, client-oriented activity, based on application of progressive knowledge, generation and realization of the most viable ideas, their commercialization, which makes it necessary to effectively cooperate with external environment and system functioning of all components of the enterprise. The interrelation of the components of the potential of the enterprise and peculiarities of its interaction with the external environment is outlined. Factors of formation of innovative potential of enterprises under conditions of innovative and digital tendencies are determined. The general trends of development of innovative opportunities of Ukraine according to the world ratings have been analyzed (World Competitiveness Rankings, Global Innovation Index). The structure of the sources of financing of innovation activity of industrial enterprises and the change of share of the number of innovation-active enterprises in the total number of industrial enterprises is analyzed. Assessment of direct losses in the industrial sector as a result of the war was carried out. It is determined that attraction of foreign investors into the domestic economy is possible by means of the use of digital transformation instruments, for example, the electronic platform Advantage Ukraine, as well as through the programs of international assistance, for example: «EU4Business: Competitiveness and internationalization of SMEs». The geography of activity of enterprises receiving microgrants from EU4Business is analyzed. It is well-grounded that digital transformation, digitalization has a stimulating effect on the development of all spheres, in particular, on the formation of innovative potential of enterprises. In this context, consistency and systematization are important to ensure an appropriate level of adaptability, taking into account limited resources and the formation of the environmental impact of limited resources.

Key words: innovation potential, regional economic systems, digitalization, resource provision, enterprise potential.

References

1. Arefieva, O., Vovk, O., & Ocheretiana, S. (2020) *Metodychni zasady diahnostuvannia rezul'tatyvnosti modernizatsii pidpriemstv u konteksti realizatsii innovatsiinoho potentsialu* [Methodical bases of diagnosing the effectiveness of modernization of enterprises in the context of realization

- of innovation potential]. *Bulletin of the KNUTD. Series: economic sciences*, 4(149), 8–16.
2. Aref'ieva, O., Safonik, N., & Kryvenko Ye. (2021) Faktory innovatsiinoho rozvytku systemy materialno-tekhnichnoho zabezpechennia pidpriemstva v umovakh neotekhnolohichnoho vidnovlennia [Factors of innovative development of the system of material and technical support of the enterprise in conditions of non-technological renewal]. *Modern Economics*, 30(2021), 13–20. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V30\(2021\)-02](https://doi.org/10.31521/modecon.V30(2021)-02).
 3. Safonik, N., Zalizniuk, V., & Kaia A. (2021) Suchasni tendentsii innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv Ukrainy u mizhnarodnomu ekonomichnomu prostori [Modern trends of innovative activity of enterprises of Ukraine in the international economic space]. *Economic Bulletin of the Dnipro Polytechnic*, 4(76), 183–189. DOI: <https://doi.org/10.33271/ebdut/76.183>.
 4. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy stanom na 1 veresnia 2022 roku [Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of September 1, 2022]. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_DamagesReport.docx.pdf.
 5. Official platform Advantage Ukraine. Retrieved from <https://advantageukraine.com>.
 6. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 7. Official website of the Ministry of Economy of Ukraine. Retrieved from <https://www.me.gov.ua>.
 8. Shenderivska, L., Kvasko, A. (2021) Napriamy rozvytku innovatsiinoho potencialu pidpriemstv [Directions of development of innovative potential of enterprises]. *Economic space*, 166, 74–80.
 9. 300 pidpriemstiv otrymaly pershyi transh dopomohy mikrohrantiv vid EU4Business [300 entrepreneurs received the first tranche of micro-grants from EU4Business]. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=ab7e0c49-76d5-4c9f-9dc3-478e0add8e4e&title=300-Pidprintsiv>.
 10. Global Innovation Index 2020. Ukraine. Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/ua.pdf.
 11. Global Innovation Index 2021. Ukraine. Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/ua.pdf.
 12. Global Innovation Index 2022. Ukraine. Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/ua.pdf.
 13. IMD World Competitiveness. Retrieved from <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/overview/UA>.

14. S. Tulchynska, O. Popelo, V. Marhasova, O. Nusinova, Zh. Zhygalkevych. Monitoring of the Ecological Condition of Regional Economic Systems in the Context of Sustainable Development, *Journal of Environmental Management and Tourism*, Vol. 12, No. 5, 1220–1228, 2021. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v12.5\(53\).06](https://doi.org/10.14505/jemt.v12.5(53).06).

УДК 358:343.37

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275786

А. П. Дикий,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування,
Державний університет «Житомирська політехніка»
вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, Україна
e-mail: dyolena@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5819-0236>

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ЯК СИМПТОМ ПРОЯВУ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Демократичний режим держави виступає гарантом економічної безпеки, але проблемою на шляху становлення досконалого індексу демократії виступають авторитарні та тоталітарні політичні режими. У даній статті проведено дослідження щодо визначення кількісного відображення стану демократії на прикладі 167 різних країни Європейського Союзу, а також проведений аналіз даного індексу в Україні. Відповідно до методології оцінки рівня демократії варто виокремити наступні політичні режими: повна демократія, недосконала демократія, країни з перехідним (гібридним) режимом та авторитарний режим. Результатом дослідження індексу демократії країн Європейського Союзу є те, що значній меншості країн властивий режим повноцінної демократії, тоді як більшості країнам властива неповноцінна демократія. Аналізуючи ситуацію в Україні варто зазначити, що індекс демократії є доволі нестабільним, адже методи правління кардинально змінюються разом зі змінням очільника держави.

Ключові слова: індекс демократії, країни Європейського Союзу, Україна, політичні режими, повна демократія, недосконала демократія, гібридний режим, авторитарний режим.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання прояву економічної злочинності та проблеми гарантування економічної безпеки держави безпосередньо впливають на рівень розвитку та захищеності країни. Залежно від політичного режиму змінюється

індекс демократії держави, який забезпечує надійність у сфері економіки. Проблемаю багатьох країн є неспроможність переходу від авторитарного чи тоталітарного політичного режиму до гібридного режиму, недосконалої або повної демократії, що і є чинником низької можливості гарантування економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню наслідків економічної злочинності присвятили свої праці А. М. Бойко, Д. О. Грицишен, О. Г. Кальман, С. П. Лисак, Р. М. Марченко, Т. В. Мельничук, Б. Г. Розовський, І. В. Супрунова, проте ми вбачаємо необхідність зосередити увагу на політичних наслідках економічної злочинності.

Постановка завдання. Провести дослідження індексу демократії на основі країн Європейського Союзу та України, визначити показники, які спрямовані на кількісне відображення стану демократії, які чинники впливають та реформують політичний режим країни, розглянути наслідки, очікуються при зміні індексу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із симптомів проблеми гарантування економічної безпеки держави є формування авторитарних та тоталітарних політичних режимів. Важливий вплив на їх формування мають олігархічні структури, капітал яких зазвичай сформований нелегальним шляхом, який започаткований «Economist Intelligence Unit» від 2007 року.

В світі для оцінки рівня демократичного режиму використовується індекс демократії, на основі якого формується міжнародний рейтинг країн.

Індекс демократії – це показник, який спрямований на кількісне відображення стану демократії в групі з 167 країн [1].

При складанні класифікації враховуються 60 різних показників, згрупованих за п'яти категоріями: вибори і плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура.

Відповідно до методології оцінки рівня демократії є наступні політичні режими [1]:

– повна демократія – країна, де громадянські свободи і основні політичні свободи не тільки поважаються, а також підкріплюються політичною культурою, що сприяє розвитку демократичних принципів. Ці народи мають діючу систему урядової влади, незалежність судової влади, чії рішення є обов'язковими до виконання, уряд, який адекватно функціонує і засоби масової інформації, які є незалежними і різноманітними. Ці країни мають лише незначні проблеми в демократичному функціонуванні. Показник даного рівня оцінюється в балах від 8 до 10;

– недосконала демократія – країни, де вибори є справедливими і вільними, але можуть виникати проблеми (наприклад, порушення свободи ЗМІ), хоча основні громадянські свободи шануються. Тим не менше, ці країни мають істотні недоліки в інших демократичних аспектах, в тому числі нерозвиненість політичної культури, низький рівень участі в політиці, і проблеми у функціонуванні системи управління. Показник індексу демократії на даному рівні коливається від 6 до 7.9;

– країни з перехідним (гібридним) режимом – країни, де регулярно існують непрямі порушення на виборах, що перешкоджають визнанню їх чесними та вільними. В цих держави часто наявний уряд, який чинить тиск на політичних опонентів, відсутня незалежна судова система, широко розповсюджена корупція, переслідування та тиск на ЗМІ, відсутнє повноцінне верховенство права, і більш виражені недоліки, ніж у неповних демократіях у сферах розвитку політичної культури, низький рівень участі в політиці, і проблеми у функціонуванні системи управління (рівень демократії в межах цього рівня оцінюється від 4 до 5.9 балів);

– авторитарний режим – країни, де політичний плюралізм відсутній або вкрай обмежений. Ці країни часто базуються на абсолютній диктатурі, можуть мати деякі традиційні інститути

демократії – але мізерної значущості, порушення і утиски громадянських свобод є звичайним явищем, вибори, якщо вони проводяться – не є чесними і вільними, ЗМІ часто підпорядковані державі або контролюються організаціями, пов'язаними з правлячим режимом, судова система не є незалежною, наявна повсюдна цензура і придушення урядової критики (рівень демократії характеризується в діапазоні балів від 0 до 4) [1].

Оскільки Україна має курс до Європейського Союзу та є на шляху розвитку демократичних відносин в країні, вважаємо за доцільне розглянути Індекс демократії у Європейських країнах.

Дані таблиці 1 свідчать про те, що всі без виключення країни Європейського Союзу відносяться до режиму повної або недосконалої демократії, а індекс демократії в цих країнах перевищує 6 балів. Враховуючи характеристику показника індексу демократії, можна стверджувати, що Європейський Союз – по справжньому демократична співдружність країн, головними ознаками якої є свобода слова та вибору, високий рівень політичної культури населення, а також незаангажованість всіх галок влади.

В ході дослідження було проаналізовано індекс демократії країн Європейського Союзу (Таблиця 1), в результаті чого виявлено, що 9 країнам властивий режим повноцінної демократії, тоді як 18 країнам характерна неповноцінна демократія.

Отже, аналізуючи індекс демократії Європейських країн, варто наголосити на тому, що найвищий показник в 2021 році належить Фінляндії (9.27), Швеції (9.26), Данії (9.09) та Ірландії (9.00). Зазначені країни входять до десятки демократичних країн та посідають 3, 4, 6 та 7 місце в світовому рейтингу відповідно. Окрім того, важливим є постійне зростання показника індексу демократії у Ірландії (від 8.79 – у 2007 році до 9.00 – у 2021 році) та Фінляндії (від 9.19 – у 2007 році до 9.27 – у 2021 році), в той час як Данія (від 9.52 – у 2007 році до 9.09 – у 2021 році) та Швеція (від 9.50 – у 2007

році до 9.26 – у 2021 році) втрачають свої позиції, що зображено на рис. 1.

Таблиця 1

Індекс демократії країн Європейського Союзу 2007-2021 р.

Країни	Індекс демократії за роками та режимами									
	2021		2020		2014		2011		2007	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Австрія	8.07	ПД	8.16	ПД	8.54	ПД	8.49	ПД	8.49	ПД
Бельгія	7.51	НД	7.51	НД	7.93	НД	8.05	ПД	8.05	ПД
Болгарія	6.64	НД	6.71	НД	6.73	НД	6.78	НД	6.84	НД
Греція	7.56	НД	7.39	НД	7.45	НД	7.65	НД	7.92	НД
Данія	9.09	ПД	9.15	ПД	9.11	ПД	9.52	ПД	9.52	ПД
Естонія	7.84	НД	7.84	НД	7.74	НД	7.61	НД	7.68	НД
Ірландія	9.00	ПД	9.05	ПД	8.72	ПД	8.56	ПД	8.79	ПД
Іспанія	7.94	ПД	8.12	ПД	8.05	ПД	8.02	ПД	8.16	ПД
Італія	7.68	НД	7.74	НД	7.85	НД	7.74	НД	7.83	НД
Кіпр	7.43	НД	7.56	НД	7.40	НД	7.29	НД	7.29	НД
Латвія	7.31	НД	7.24	НД	7.48	НД	7.05	НД	7.05	НД
Литва	7.18	НД	7.13	НД	7.54	НД	7.24	НД	7.24	НД
Люксембург	8.68	ПД	8.68	ПД	8.88	ПД	8.88	ПД	8.88	ПД
Мальта	7.57	НД	7.68	НД	8.39	ПД	8.28	ПД	8.28	ПД
Нідерланди	8.88	ПД	8.96	ПД	8.92	ПД	8.99	ПД	8.99	ПД
Німеччина	8.67	ПД	8.67	ПД	8.64	ПД	8.34	ПД	8.38	ПД
Польща	6.8	НД	6.85	НД	7.47	НД	7.12	НД	7.05	ПД
Португалія	7.82	НД	7.90	НД	7.79	НД	7.81	НД	8.02	ПД
Румунія	6.43	НД	6.40	НД	6.68	НД	6.54	НД	6.60	НД
Словаччина	7.03	НД	6.97	НД	7.35	НД	7.35	НД	7.35	НД
Словенія	7.54	НД	7.54	НД	7.57	НД	7.76	НД	7.69	НД
Угорщина	6.5	НД	6.56	НД	6.90	НД	7.04	НД	7.21	НД
Фінляндія	9.27	ПД	9.20	ПД	9.03	ПД	9.06	ПД	9.19	ПД
Франція	7.99	НД	7.99	НД	8.04	ПД	7.77	НД	7.77	НД
Хорватія	6.5	НД	6.50	НД	6.93	НД	6.73	НД	6.81	НД
Чехія	7.74	НД	7.67	НД	7.94	НД	8.19	ПД	8.19	ПД
Швеція	9.26	ПД	9.26	ПД	9.73	ПД	9.50	ПД	9.50	ПД

Примітки: ПД – повноцінна демократія; НД – недосконала демократія

Джерело: побудовано на основі [1].

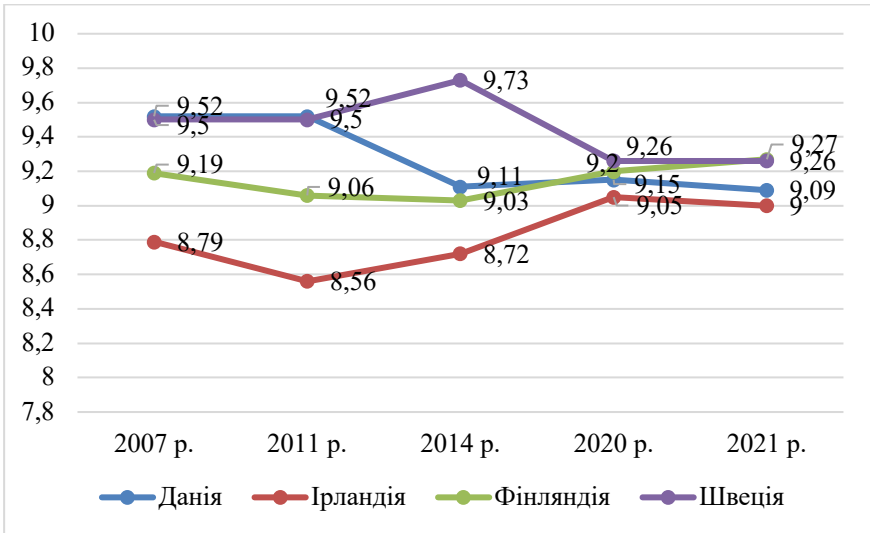

Рис. 1. Індекс демократії країн Європейського Союзу – Топ-10 світового рейтингу

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 1.

До переліку країн з повноцінною демократією протягом 2007-2021 рр. Віднесено Австрію, Іспанію, Люксембург, Нідерланди та Німеччину. Графічне зображення індексу демократії в цих країнах проілюстровано на рис. 2.

Проаналізуємо дані країн наведених на рис. 2:

– Нідерланди: показник індексу демократії є відносно стабільним, оскільки його зниження зафіксовано на 0.11 балів у 2021 р. (8.88) відносно 2007 р. (8.99);

– Люксембург: тенденція щодо поведження індексу демократії є дещо схожою до Нідерландів. Отже, відносне відхилення показника індексу демократії становить 0.2 бали (8.68 – у 2021 р. та 8.88 – у 2007 р.);

– Німеччина: простежується хоч і не суттєве, але все ж таки зростання індексу демократії. Так, у 2007 р. Показник становив – 8.38

балів, а в 2021 р. – 8.67, що становить позитивний приріст за показником 0.29 балів.

– Австрія: індекс демократії, починаючи з 2007 р. Знизився на 0.42 бали (від 8.49 – у 2007 році до 8.07 – у 2021 році), проте варто зазначити, що в 2014 р. Максимальний показник становив 8.54, після чого почав стрімко знижуватись – 8.16 у 2020 р. та 8.07 у 2021 р.;

– Іспанія: серед країн Європейського Союзу, в яких панує повноцінна демократія, має найнижчий показник індексу демократії у 2021 р. – 7.94 бали, що на 0.22 бали нижче, ніж в 2007 році, коли індекс демократії становив 8.16 балів.

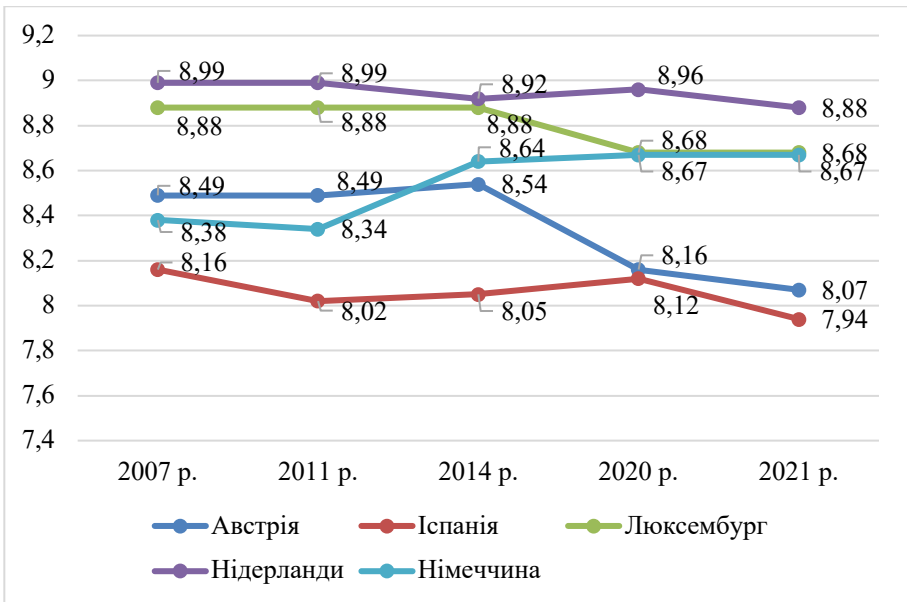

Рис. 2. Індекс країн Європейського Союзу з повноцінною демократією

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 1.

Окрім того, серед країн Європейського Союзу є країни, в яких політичний режим змінювався, починаючи з 2007 року. До цих країн віднесемо Бельгію, Мальту, Португалію, Францію та Чехію (рис. 3).

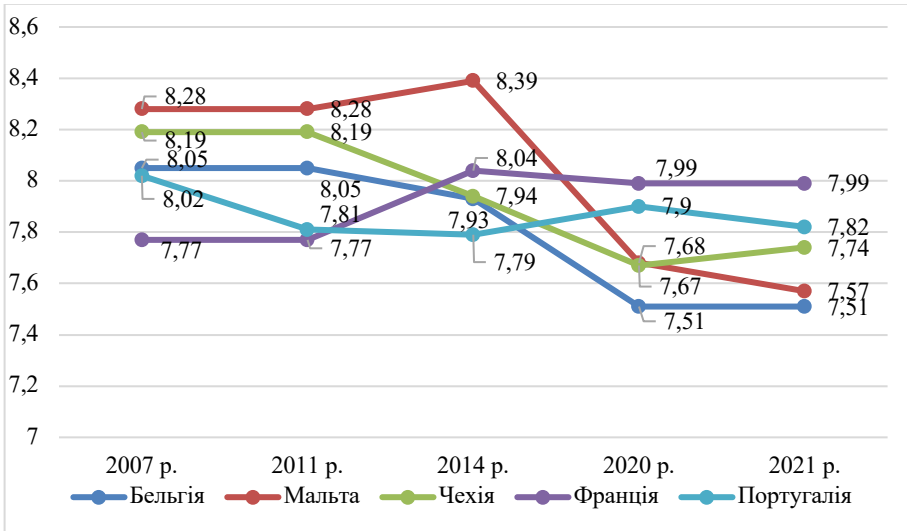

Рис. 3. Індекс демократії країн Європейського Союзу, в яких змінювався політичний режим

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 1.

Пропонуємо розглянути країни наведені на рис. 3 докладніше:

– Бельгія: перебуваючи в рейтингу серед країн з повноцінною демократією у 2007 та 2011 рр. мала індекс 8.05 балів, змінила свої позиції в 2014 р. з індексом – 7.93, перейшовши до країн з недосконалою демократією. Отже, за весь період існування рейтингу індекс демократії знизився на 0.54 бали (7.51 – у 2021 р. та 8.05 – у 2007 р.);

– Мальта: має найбільше від’ємне відхилення (0.71 бали) індексу демократії, який у 2021 р. Становив 8.28 бали та 7.57 – у 2007

р. Варто зазначити, що найвищого показника країна досягла в 2014 році – 8.39 бали, після чого відбулось поступове зниження даного показника;

– Португалія: протягом досліджуваного періоду індексу демократії був властивий то зростаючий, то спадаючий характер. Проте, в цілому, він знизився на 0.2 бали (7.82 – у 2021 р. та 8.02 – у 2007 р.);

– Франція: порівнюючи індекс демократії починаючи з 2007 року, можна відмітити і його зростання до 2014 року (8.08 бали – повноцінна демократія) відносно 2007 року, і спадання у 2020 і 2021 рр. – 7.99 бали відносно 2014 року. Зважаючи на те, що на кінець досліджуваного періоду, тобто 2021 р., індекс демократії у Франції становив 7.99 балів, то її умовно можна вважати країною з повноцінною демократією;

– Чехія: індекс демократії зазнав поступового зниження від 2014 року (в 2007 та 2011 році індекс демократії становив 8.19 балів) і на 2021 р. Становив 7.74 бали, що демонструє його спадання на 0.45 балів.

При дослідженні індексу демократії в країнах з недосконалою демократією варто зауважити, що частині країн характерний спадаючий (рис. 4) характер індексу, а частині – зростаючий (рис. 5).

Отже, дослідимо ці країни детальніше.

До країн з недосконалою демократією, яким характерна спадаюча тенденція індексу, віднесено: Болгарію (6.64 – у 2021 р. та 6.84 – у 2007 р.), Грецію (7.56 – у 2021 р. та 7.92 – у 2007 р.), Італію (7.68 – у 2021 р. та 7.83 – у 2007 р.), Литву (7.18 – у 2021 р. та 7.24 – у 2007 р.), Польщу (6.8 – у 2021 р. та 7.05 – у 2007 р.), Румунію (6.43 – у 2021 р. та 6.6 – у 2007 р.), Словаччину (7.03 – у 2021 р. та 7.35 – у 2007 р.), Словенію (7.54 – у 2021 р. та 7.69 – у 2007 р.), Угорщину (6.5 – у 2021 р. та 7.21 – у 2007 р.) та Хорватію (6.5 – у 2021 р. та 6.81 – у 2007 р.).

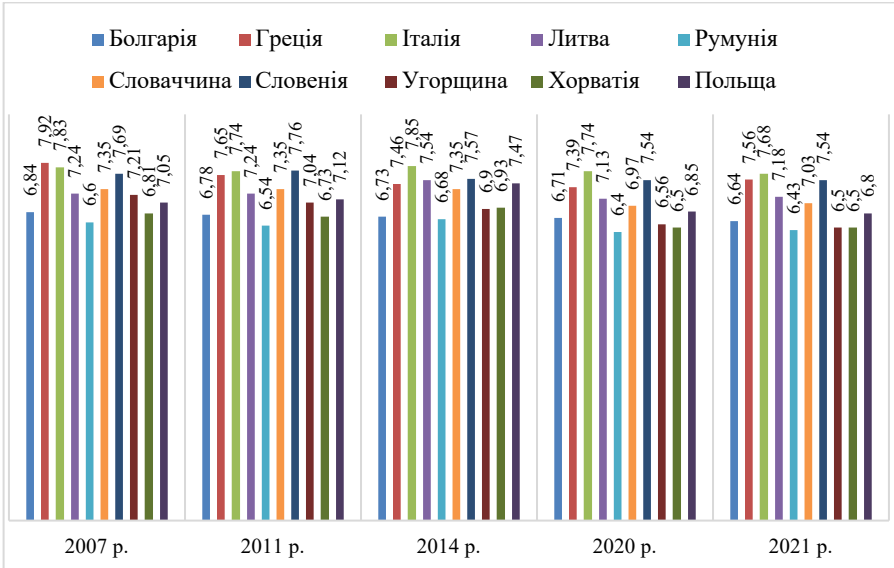

Рис. 4. Індекс країн Європейського Союзу з недосконалою демократією (тенденція до спадання)

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 1.

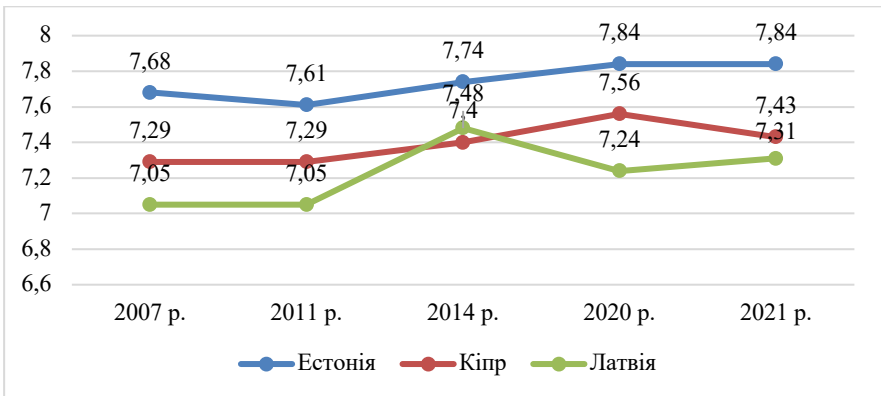

Рис. 5. Індекс країн Європейського Союзу з недосконалою демократією (тенденція до зростання)

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 1.

Зазначимо, найбільш негативний показник характерний Угорщині – відхилення “-0,71” бала, а найменшого негативного впливу зазнала Литва з показником “-0,06” бала. Окрім того, зважаючи на показник індексу демократії Румунії (6.43 бала у 2021 році), можемо зробити висновок, що серед країн з недосконалою демократією вона знаходиться до країн з перехідним режимом.

До країн з недосконалою демократією, яким характерна зростаюча тенденція індексу, віднесено: Естонію (7.84 – у 2021 р. та 7.68 – у 2007 р.), Кіпр (7,43 – у 2021 р. та 7.29 – у 2007 р.) та Латвію (7.31 – у 2021 р. та 7.05 – у 2007 р.).

Звернемо увагу на те, що найуспішнішою з вище перелічених країн з огляду на зростання індексу демократії є Латвія (позитивний приріст показника становить 0.26 бала). Окрім того, зважаючи на показник індексу демократії Естонії (7.84 бала у 2021 році), можемо зробити висновок, що серед країн з недосконалою демократією вона найвірогідніше може перейти до групи країн з досконалою демократією.

Зважаючи на радянське минуле України, вважаємо за доцільне дослідити рівень індексу демократії в пострадянських країнах з метою виявлення особливостей політичних режимів як передумови до впливу та контролю усіх сфер (Таблиця 2).

На противагу показникам Таблиці 1, дані Таблиці 2 демонструють кардинально іншу ситуацію, зокрема:

– з переліку пострадянських країн найуспішнішими можна назвати Естонію з індексом демократії 7.84 бали у 2021 році, Литву з індексом демократії 7.18 балів у 2021 році та Латвію з індексом 7.31 бали в 2021 році (рис. 6).

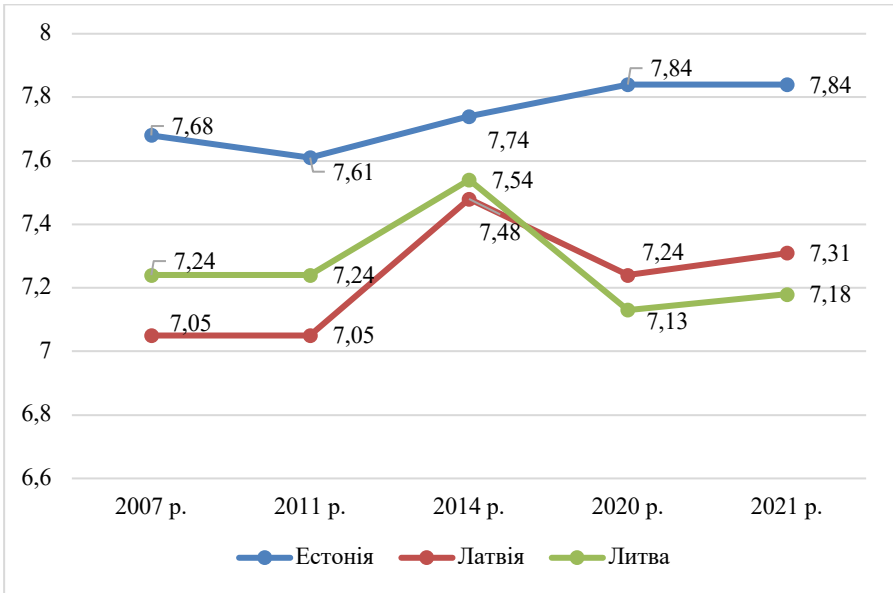

Рис. 6. Індекс демократії країн пострадянського простору, які набули членства Європейського Союзу

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 2.

Можна стверджувати, що в цих країнах суспільство з часів виходу з Радянського Союзу пройшло повний процес трансформації, свідченням чого є показник індексу демократії, а також приналежність до Європейського Союзу. Останній аргумент може бути також непрямим свідченням рівня розвитку економічних відносин, а також стану економічної безпеки країни.

Ще до однієї групи країн пострадянського простору доцільно віднести Вірменію, Грузію, Молдову та Україну (рис. 7).

Всі ці країни об'єднує два факти: по-перше, всі вони фактично знаходяться в перехідному режимі (Вірменія, Грузія Україна) або в режимі недосконалої демократії (Молдова) з індексом демократії 5.12-6.1 (дані за 2021 р.); по-друге, історія незалежного

державотворення пов'язана зі збройними конфліктами (Вірменія – Нагірний Карабах; Грузія – Південна Осетія та Абхазія; Молдова – Придністров'я; Україна – Крим та частина Донецької та Луганської областей з подальшим повномасштабним вторгненням 24.02.2022 року).

Таблиця 2

**Індекс демократії країн пострадянського простору
2007-2021 р.**

Країни	Індекс демократії за роками та режими									
	2021		2020		2014		2011		2007	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Азербайджан	2.68	АР	2.68	АР	2.83	АР	3.15	АР	3.15	АР
білорусь	2.41	АР	2.59	АР	3.69	АР	3.16	АР	3,34	АР
Вірменія	5.49	ПР	5.35	ПР	4.13	ПР	4.09	ПР	4.09	ПР
Грузія	5.12	ПР	5.31	ПР	5.82	ПР	4.74	ПР	4.59	ПР
Естонія	7.84	НД	7.84	НД	7.74	НД	7.61	НД	7.68	НД
Казахстан	3.08	АР	3.14	АР м	3.17	АР	3.24	АР	3.3	АР
Киргизстан	3.62	АР	4.21	ПР	5.24	ПР	4.34	ПР	4.31	ПР
Латвія	7.31	НД	7.24	НД	7.48	НД	7.05	НД	7.05	НД
Литва	7.18	НД	7.13	НД	7.54	НД	7.24	НД	7.24	НД
Молдова	6.1	НД	5.78	ПР	6.32	НД	6.33	НД	6.33	НД
росія	3.24	АР	3.31	АР	3.39	АР	3.92	АР	4.26	ПР
Таджикистан	1.94	АР	1.94	АР	2.37	АР	2.51	АР	2.51	АР
Туркменістан	1.66	АР	1.72	АР	1.83	АР	1.72	АР	1.72	АР
Узбекистан	2.12	АР	2.12	АР	2.45	АР	1.74	АР	1.74	АР
Україна	5.57	ПР	5.81	ПР	5.42	ПР	5.94	ПР	6,30	НД

Примітки: ПД – повноцінна демократія; НД – недосконала демократія; АР – авторитарний режим; ПР – перехідний режим.

Джерело: побудовано на основі [1].

Це свідчить про те, що з боку країн-сусідів ведеться боротьба щодо протидії розвитку демократичних інститутів у суспільстві, а також за володіння економічно привабливими територіями. Проте, не зважаючи ні на що, Вірменії та Грузії вдається покращувати показник індексу демократії, зокрема: Вірменії – на 1.4 бали (4.09

бали в 2007 році та 5.49 балів в 2021 році); Грузії – на 0,53 бали (4.59 бали в 2007 році та 5.12 балів в 2021 році). Що стосується Молдови, то індекс демократії несуттєво знизився на 0.23 бали (6.33 бали в 2007 році та 6.1 балів в 2021 році), проте вдалось утриматись в режимі недосконалої демократії. Індекс демократії в Україні з 2007 до 2021 року знизився на 0.73 бали (6.3 бали в 2007 році та 5.57 балів в 2021 році). Детальніше ситуація щодо показника індексу демократії в Україні буде описана нижче.

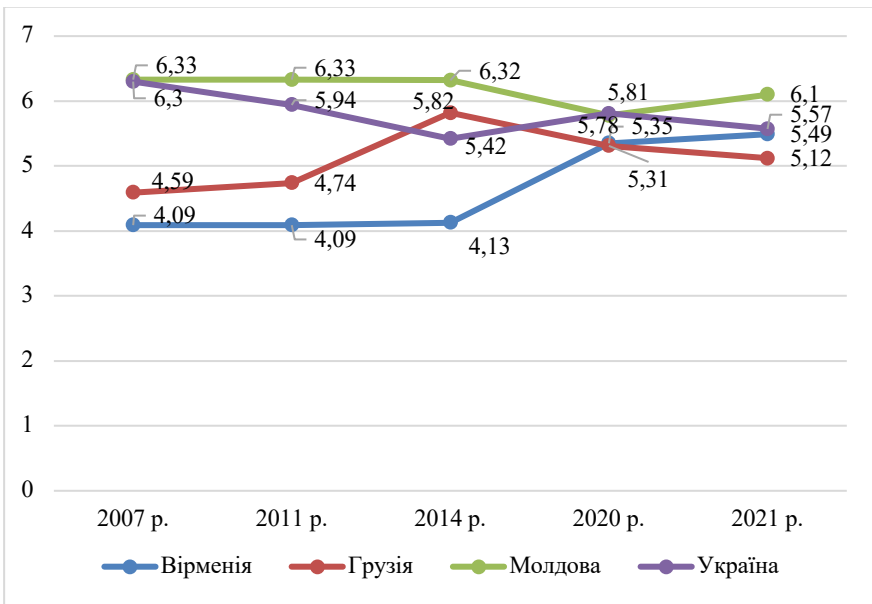

Рис. 7. Індекс демократії країн пострадянського простору з перехідним режимом демократії та недосконалою демократією

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 2.

Зрештою до третьої групи країн з радянським минулим, зважаючи на показник індексу демократії, віднесемо Азербайджан, білорусь, Казахстан; Киргизстан, росія, Таджикистан, Туркменістан,

Узбекистан (рис. 8). Показник індексу демократії в цих країнах не перевищує 3.62 бали (дані за 2021 р.).

Аналізуючи дані досліджуваного періоду з 2007 по 2021 рік (а саме до вибірки потрапив 2007 р., 2011 р., 2014 р., 2020 р. та 2021 р.), індекс демократії у вище перелічених країнах лише знизився, зокрема: в Азербайджані – на 0.47 бала, в білорусі – на 0.91 бала, в Казахстані – на 0.22 бала, в Киргизстані – на 0.69 бала, в росії – на 1.02 бала, в Таджикистані – на 0.57 бала, в Туркменістані – на 0.06 бала, в Узбекистані – виріс на 0.38 бала. Як бачимо, окрім того, що про формування нормального, демократичного, цивілізованого суспільства не йдеться, ситуація погіршується в принципі. Окрім того, показовим є те, що найгіршою є ситуація в Росії та Білорусії. Відтак можна говорити, що в цих країнах всі сфери життя суспільства є підконтрольні президенту, а думка населення з будь-якого питання автоматично придушується силовими методами.

Аналізуючи ситуацію щодо України, можна говорити про наступне: індекс демократії з 2007 по 2021 роки знизився на 0.73 бали (6.3 бали у 2007 році, 5.57 балів у 2021 році), перемістивши країну з режиму недосконалої демократії до перехідного режиму. Відтак, найвищим цей показник був у 2007 році та становив 6.3 бали за часів президентства В. Ющенка. Такий рівень індексу демократії сформувався в результаті Помаранчевої революції, внаслідок чого де-факто суспільство усвідомило, що може впливати на політичну ситуацію в країні. Після приходу В. Януковича на пост президента, ситуація почала погіршуватися, враховуючи його проросійські настрої та методи управління державою, а отже логічним є те, що за часів саме його правління індекс демократії знизився майже на 2 бали, що є досить суттєвим. Причиною різкого зниження індексу демократії в цей період можна назвати повне підпорядкування всіх гілок влади президентові та бажання контролювати, фільтрувати їх та впливати на всі

процеси, які відбуваються в країні, про що свідчать наступні факти:

1) створення “нової коаліції” із залученням депутатів-“перебіжчиків”. Ця схема отримала в медіасфері назву “коаліція тушок” [2, с. 123]. “Новостворена коаліція в перші години свого існування радикально змінила виконавчу владу в країні” [2, с. 126], в результаті чого уряд Ю. Тимошенко відправили у відставку, а новим Головою Уряду став М. Азаров.

2) новостворений Кабінет Міністрів уособлював компроміс між різними групами впливу всередині донецького та луганського кланів, а також їхніми партнерами по коаліції. Ключові методи призначення високопосадовців наведено в Таблиці 3.

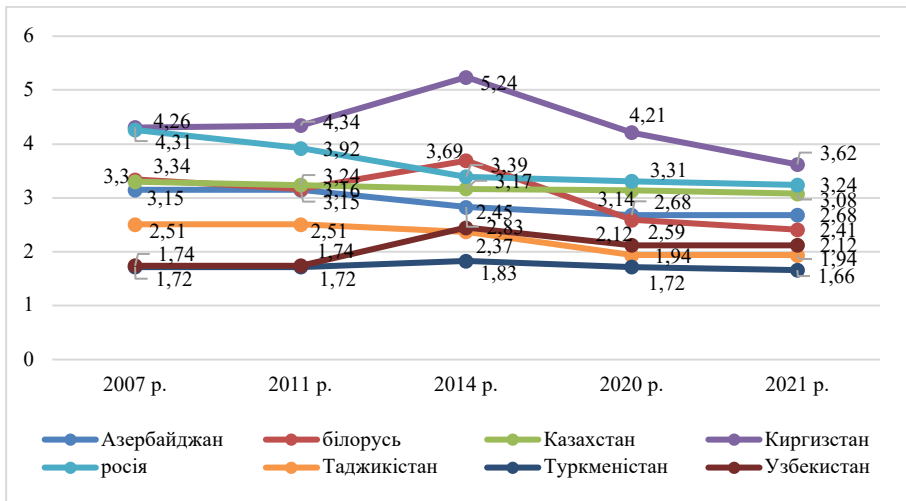

Рис. 8. Індекс демократії країн пострадянського простору з авторитарним політичним режимом

Джерело: побудовано на основі даних таблиці 2.

Таблиця 3

**Склад уряду та вищих керівних посад в Україні
за правління В. Януковича**

№ п/п	Політик	Посада	Характеристика зв'язків з правлячою верхівкою
1	2	3	4
1	<i>А. Клюєв</i>	Перший Віцепрем'єр-міністр	один із ключових комунікаторів Партії регіонів та ключових архітекторів парламентської коаліції
2	<i>В. Семиноженко</i>	Віцепрем'єр-міністр з гуманітарних питань	займав посаду очільника Партії Регіонів, яку отримав у спадок від М. Азарова
3	<i>В. Сівкович</i>	Віцепрем'єр-міністр з питань силових структур	колишній співробітник КДБ та СБУ, якого неодноразово пов'язували з А. Клюєвим
4	<i>В. Слаута</i>	Віцепрем'єр-міністр з питань аграрної політики	багаторічний заступник В. Януковича в Донецькій обласній державній адміністрації
5	<i>С. Тігішко</i>	Віцепрем'єр-міністр з економічних питань	призначення мало чисто політичний мотив, тобто з'явився політик в образі реформатора
6	<i>В. Тихонов</i>	Віцепрем'єр-міністр з регіональної політики	організатор сепаратистського з'їзду у Северодонецьку в 2004 р.
7	<i>Б. Колесніков</i>	Віцепрем'єр-міністр з питань інфраструктури (з опікою до підготовки до Євро 2012, екологією, Антимонопольним комітетом та Фондом державного майна)	близькі до оточенні найбагатшої людини України Р. Ахметова
8	<i>Д. Колесніков</i>	Міністр промислової політики	
9	<i>Р. Сафіуллін</i>	Міністр молоді та спорту	
10	<i>Ф. Ярошенко</i>	Міністр фінансів	в минулому – колега М. Азарова

			в Державній податковій адміністрації України наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр.
11	<i>З. Митник</i>	Міністр охорони здоров'я	особисто рекомендований Головою уряду, що було дуже несподівано для політичного істеблішменту
12	<i>Н. Шуфрич</i>	Міністр з надзвичайних ситуацій	мав тісний зв'язок з братами Ключевими та активно конфліктував з їхніми опонентами
13	<i>Ю. Яценко</i>	Міністр вугільної промисловості	працював разом з А. Ключевим в Донецькій обласній раді та обласній державній адміністрації
14	<i>Ю. Бойко</i>	Міністр палива та енергетики	близький друг та кум Д. Фірташа (з його іменем пов'язують велику кількість високопосадовців режиму Януковича)
15	<i>О. Лавринович</i>	Міністр юстиції	близька людина до В. Януковича, претендував на посаду голови Адміністрації Президента України
16	<i>М. Присяжнюк</i>	Міністр аграрної політики та продовольства	бізнес-партнер та кум В. Януковича
17	<i>М. Кулиняк</i>	Міністр культури та туризму	близький знайомий особистого "завгоспа" В. Януковича
18	<i>В. Бойко</i>	Міністр охорони навколишнього природного середовища	Квота для однопартійців В. Литвина (дало змогу контролювати видачу ліцензій на розробку природних надр)
19	<i>К. Єфименко</i>	Міністр транспорту та зв'язку	близька людина олігарха В. Хмельницького, якого вважали спонсором "Литвинівців"
20	<i>В. Надрага</i>	Міністр праці та соціальної політики	пов'язаний з Д. Фірташем та Ю. Бойком спільною роботою у Федерації роботодавців України
21	<i>В. Цушко</i>	Міністр економіки	близька до регіоналів людина
22	<i>Д. Табачник</i>	Міністр освіти і науки	Призначення було пролобійовано особисто президентом з метою здійснення впливу всередині
23	<i>М. Єжель</i>	Міністр оборони	

			країни
24	<i>К. Грищенко</i>	Міністр закордонних справ	Мав підтримку в кремлі, пов'язаний з групою Львовчкін-Фірташ
25	<i>В. Яцуба</i>	Міністр регіонального розвитку та будівництва	Досвід роботи в уряді В. Януковича
26	<i>О. Попов</i>	Міністр житлово-комунального господарства	
27	<i>І. Калетнік</i>	Голова Державної митної служби	син відомого вінницького "регіонала" Г. Калетніка

Джерело: побудовано на основі [2].

Аналізуючи інформацію, зазначену в Таблиці 3, можемо зробити наступні висновки щодо призначення чиновників на керівні посади в Кабінеті міністрів України за часів режиму В. Януковича, зокрема: призначення на посади мало явні ознаки недотримання норм законів та високим рівнем корумпованості; очевидний зв'язок з відомими олігархами.

Той факт, що на високі посади призначались особи, так чи інакше близькі до оточення В. Януковича, вказує на те, що всі сфери суспільного життя країни мали бути під прямим впливом президента, що вказує на бажання недопущення демократичного розвитку суспільства, розвиток економічної злочинності в державі, що загрожує економічній безпеці як складової національної безпеки держави.

3) реформування системи судочинства через створення робочої групи з метою проведення суддівської реформи у складі 26 суддів, 15 представників вищих юридичних навчальних закладів, 5 народних депутатів та 5 представників юридичних громадських

організацій на чолі з Міністром юстиції О. Лавриновичем [2, с. 134-135].

Зрозуміло, що члени робочої групи не мали ніякого важеля впливу і були залучені до цього процесу з метою легалізації судової реформи.

Революція Гідності знову ж таки дала поштовх до розвитку демократичних процесів в країні, хоча варто зазначити, що цей процес є нестійким через посилення напружених відносин з росією.

Висновки і перспективи. Метою даної статті було інформування про ситуацію із демократичним режимом у країнах Європи та в Україні, а саме індексу демократії, який є чинником гарантування економічної безпеки. У даній статті звернено увагу на чинники створення демократичного простору, які впливають на розвиток економічних відносин та стан економічної безпеки країн, що є актуальним. Отримані результати розкривають питання тенденції до зниження чи підвищення індексу демократії, а також причини даного руху. Практична цінність визначається у результатах дослідження, за допомогою яких можна проаналізувати наслідки спаду, або ж навпаки збільшення, показників індексу демократії, яким чином відбувається вплив політичного режиму, та які зміни у суспільстві та житті держави тягне за собою. Відповідно до висновків виведених з дослідження на прикладі країн Європейського Союзу та України, також надається можливість до створення та впровадження нових методів вдосконалення індексу демократії, переходячи на рівень вище (від авторитарно режиму до повної демократії), що забезпечить зниження прояву економічної злочинності та проблем гарантування економічної безпеки держави.

Список використаної літератури

1. Газета ‘The Economist’. URL: <https://www.economist.com>.
2. Денисенко В. І. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010-2014 рр.) : монографія. Вид. 2-ге. Запоріжжя : Видавничий дім “Гельветика”. 2021. 896 с.
3. Грицишен Д. О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2020. 300 с.
4. Грицишен Д. О. Оцінка довіри стейкхолдерів до України з позиції запобігання та протидії економічній злочинності. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. Харків.* 2020. № 4. С. 53–65.
5. Грицишен Д. О. Сучасний стан поширення економічної злочинності в Україні як фактору загрози національній безпеці. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. Харків.* 2020. № 3. С. 82–96.
6. Грицишен Д. О., Ничипоренко Р. В. Теоретичні основи питання запобігання злочинам в сфері економічної діяльності в Україні. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки (11-15 травня 2020 року). Житомир : «Житомирська політехніка», 2020. С. 862.

Стаття надійшла 27.10.2022 р.

Anatolii Dykyi,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of National Security,
Public Management and Administration,
State University «Zhytomyr Polytechnic»
103, Chudnivska St., Zhytomyr, 10005, Ukraine
e-mail: dyolena@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5819-0236>

POLITICAL REGIME AS A SYMPTOM OF ECONOMIC CRIME AND THE PROBLEM OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The democratic regime of the state acts as a guarantor of economic security, but authoritarian and totalitarian political regimes are a problem on the way to the formation of a perfect index of democracy. In this article, a study was conducted to determine the quantitative reflection of the state of democracy on the example of

167 different countries of the European Union, as well as an analysis of this index in Ukraine. According to the methodology for assessing the level of democracy, the following political regimes should be distinguished: full democracy, imperfect democracy, countries with a transitional (hybrid) regime, and an authoritarian regime. The result of the study of the democracy index of the countries of the European Union is that a significant minority of countries have a regime of full-fledged democracy, while the majority of countries have an incomplete democracy. Analyzing the situation in Ukraine, it is worth noting that the democracy index is quite unstable, because the methods of governance change radically with the change of the head of state. The purpose of this article is to inform about the situation with the democratic regime in European countries and in Ukraine, namely the democracy index, which is a factor in guaranteeing economic security. This article draws attention to the factors of creating a democratic space that affect the development of economic relations and the state of economic security of countries, which is relevant. The obtained results reveal the question of the tendency to decrease or increase the index of democracy, as well as the reasons for this movement. The practical value is determined in the results of the study, which can be used to analyze the consequences of the decline, or on the contrary, the increase, of the indicators of the democracy index, how the influence of the political regime occurs, and what changes in society and the life of the state it entails. According to the conclusions drawn from the research on the example of the countries of the European Union and Ukraine, it is also possible to create and implement new methods of improving the democracy index, moving to a higher level (from an authoritarian regime to full democracy), which will ensure a decrease in the manifestation of economic crime and problems of guaranteeing economic state security.

Key words: democracy index, European Union countries, Ukraine, political regimes, full democracy, imperfect democracy, hybrid regime, authoritarian regime.

References

1. Gazeta "The Economist" [*The Economist* newspaper]. URL: <https://www.economist.com>. [in Ukrainian]
2. Denysenko, V. I. (2021) *Formuvannja ta funkcionuvannja v Ukrai'ni politychnogo rezhymu Viktora Janukovycha (2010-2014 rr.)*. [Formation and functioning of Viktor Yanukovich's political regime in Ukraine (2010-2014)]. Zaporizhzhia: Helvetica. [in Ukrainian]
3. Grycyszen, D. O. (2020) *Derzhavna polityka v sferi zapobigannja ta protydii' ekonomichnij zlochynnosti* [State policy in the field of prevention and counteraction of economic crime: monograph]. Zhytomyr: ZhDTU. [in Ukrainian]
4. Grycyszen, D.O. (2020) *Ocinka doviry stejkholderiv do Ukrai'ny z pozycji' zapobigannja ta protydii' ekonomichnij zlochynnosti* [Assessment of stakeholders' trust in Ukraine from the point of view of preventing and

- countering economic crime] Visnyk HNAU. Ser.: *Ekonomichni nauky – Economic sciences*, 4. Kharkiv. [in Ukrainian]
5. Grycysheh, D. O. (2020) Suchasnyj stan poshyrennja ekonomichnoi' zlochynnosti v Ukraїni jak faktoru zagrozy nacional'nij bezpeci [The current state of the spread of economic crime in Ukraine as a factor of threat to national security]. Ser.: *Ekonomichni nauky – Economic sciences*, 3. Kharkiv. [in Ukrainian]
 6. Grycysheh, D. O., Nychyporenko, R. V. (2020) Teoretychni osnovy pytannja zapobigannja zlochynam v sferi ekonomichnoi' dijal'nosti v Ukraїni. [Theoretical foundations of the issue of crime prevention in the sphere of economic activity in Ukraine]. Proceedings from Abstracts of the *Vseukrai'ns'ka naukovo-praktychnaon-line konferencija aspirantiv, molodyh uchenyh ta studentiv, prysvjachenoї Dnju nauky – All-Ukrainian scientific and practical online conference of graduate students, young scientists and students, dedicated to Science Day* (p. 862). Zhytomyr. [in Ukrainian]

УДК 332.1:330:34

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275787

Л. М. Зомчак,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики,
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
e-mail: lzomchak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4959-3922>

М. І. Комар,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики,
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

І. Ю. Карпа,

магістр,
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

ВЕКТОРНА АВТОРЕГРЕСІЙНА МОДЕЛЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті реалізовано векторну авторегресійну модель сталого розвитку Львівської області. Модель відображає три складові сталого розвитку: економічну, соціальну та екологічну, адже кожна з них описано регресійним рівнянням. У якості результуючої змінної для опису економічної складової сталого розвитку обрано валовий регіональний дохід Львівської області, як соціальну змінну використано наявний дохід на одну особу, а за екологічну складову відповідає показник витрат на охорону навколишнього середовища. Статистичні дані зібрано за 2000-2022 роки. Застосування моделі типу VAR дає змогу дослідити одночасний взаємний вплив трьох змінних, які описують сталий розвиток Львівщини. Модель відповідає вимогам адекватності, параметри моделі статистично значущі, лаг тривалістю один рік. Модель використана для прогнозування валового регіонального доходу, доходу на одну особу та витрат на охорону навколишнього середовища у Львівській області для наступних періодів.

Ключові слова: сталий розвиток, авторегресія, регіон, ВРП, дохід, прогноз.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Концепція сталого розвитку набула поширення у різних сферах та активно обговорюється впродовж останніх років. Як на глобальному, так і на регіональному рівні вона поєднує економічний, екологічний та соціальний підходи до ухвалення рішень з урахуванням необхідності мінімізації шкоди навколишньому середовищу та одночасного забезпечення соціально-економічного розвитку системи відповідного рівня. Очевидно, що регіональний сталий розвиток завжди буде сумісний із глобальним сталим розвитком, адже сталість системи забезпечується сталістю її складових. Необхідною умовою збалансованого сталого розвитку на рівні регіону є визначення детермінант, які його визначають, оцінювання їхніх критичних значень, прогнозування на майбутні періоди.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми сталого розвитку у різних їх аспектах викликають зацікавлення у науковців. Г. Бромен та К. Роберт [1] досліджували особливості стратегічного планування в контексті сталого розвитку. В. Бекермен [2] намагається відповісти на запитання, чи взагалі корисною є концепція сталого розвитку. С. Поланський та співавтори [3] досліджують роль та місце економічної складової у сталому розвитку, Т. Дентас та співавтори [4] звертаються до ще вужчої проблеми – ролі циркулярної економіки в досягненні цілей сталого розвитку, С. Сенгвен та М. Бхатія [5] досліджують вплив індустрії 4.0. на сталий розвиток. Також виділяють як проблему вплив окремих процесів та явищ на сталий розвиток, як у статті В. Сильвестре та Д. Тірка [6], яка присвячена впливу інновацій, чи С. Зекера [7] зі співавторами, які досліджують вплив інфраструктури на сталий розвиток.

В окремий напрямок можна виділити дослідження, присвячені кількісній оцінці, вимірюванню чи моделюванню сталого

розвитку. Так, Р. Костанза [8] та співавтори запропонували підхід до моделювання та вимірювання сталого розвитку, Й. Ші та співавтори [9] розробили інтегральний показник для оцінювання регіонального сталого розвитку, М. Гаралскі та Т. Тен [10] застосовують методи штучного інтелекту для вирішення цієї проблеми. Для моделювання на рівні регіону також застосовують кластерний аналіз (В. Бабенко та співавтори [11]), рейтингування (М. Вдовин та Т. Міщук [12]), показник ентропії (Х. Лянґ та співавтори [13]), просторові та панельні моделі (Л. Зомчак та Л. Коваль [14]), метод аналізу головних компонент (Ф. Тен та З. Лу [15]), інтегральні показники (М. Вдовин та О. Боднар [16]), регресійний аналіз (С. Йі, Е. Хіал-лі [17]) тощо.

Постановка завдання. Концепція сталого розвитку передбачає збалансований економічний, екологічний та соціальний розвиток. Кожна зі складових сталого розвитку може бути узагальнена відповідним статистичним показником, однак важливо дослідити взаємний вплив між усіма складовими. Застосування систем регресійних рівнянь дає змогу оцінити взаємний вплив кількох змінних, а авторегресійний підхід – ще й врахувати лагові залежності між змінними. Завдання дослідження полягає у визначенні основних детермінант сталого регіонального розвитку та дослідження взаємних залежностей між ними за допомогою векторного авторегресійного економетричного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для побудови векторної авторегресійної моделі сталого розвитку для Львівської області обрано такі показники: валовий регіональний продукт, наявний дохід на одну особу та витрати на охорону природного середовища, дані за 2000-2020 роки по обраних показниках зібрано на сайті Головного управління статистики у Львівській області [18].

Першим кроком для побудови моделі є нормалізація та перевірка вхідних часових рядів на стаціонарність. Для

нормалізації прологарифмуємо вхідні дані і за допомогою розширеного тесту Діккі – Фуллера (ADF) перевіримо їх на стаціонарність.

Для початку перевіримо на стаціонарність валовий регіональний продукт (таблиця 1).

Таблиця 1

Перевірки часового ряду валового регіонального продукту на стаціонарність за тестом Діккі – Фуллера

		t-статистика	Ймовірність
Розширений тест Діккі – Фуллера (статистика)		-1,761476	0,3879
Критичні значення тесту	1%	-3,788030	
	5%	-3,012363	
	10%	-2,646119	

Джерело: розроблено авторами.

Як бачимо із рис. 1, ряд не є стаціонарним, адже значення критерію ADF більше, ніж критичне значення із рівнем значущості 1%. Тому потрібно перевірити на стаціонарність ще й перші і другі різниці кожного ряду. Значення критерію ADF для всіх вхідних часових рядів виявились меншими, ніж критичне значення із рівнем значущості 1% якраз для других різниць часових рядів, тому саме на їхній основі реалізовано модель.

На наступному етапі потрібно визначити лаг. Для цього припустимо, що максимальне його значення дорівнює 4. Застосуємо тест на максимальну довжину лагів – Lag Length Criteria. Результати тесту наведені у таблиці 2.

Бачимо з таблиці 2, що за 3 із 5 критеріїв оптимальним є лаг, що дорівнює одиниці.

Далі побудуємо графіки функцій імпульсних відгуків (рис. 1). Як бачимо із графіку 1, у другому періоді система не є стабільною, тому було коректно обрано лаг, що рівний одиниці.

Також побудуємо графіки декомпозицій дисперсії помилок (рис. 2).

Таблиця 2

Тест на максимальну довжину лагу VAR-моделі

Лаг	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	15,05	-	4,87e-05	-1,41	-1,27	-1,4
1	73,56	89,5*	1,47e-07*	-7,24	-6,65*	-7,18
2	75,7	2,51	3,76e-07	-6,43	-5,41	-6,33
3	82,0	5,18	7,45e-07	-6,12	-4,65	-5,97
4	106,23	11,41	3,16e07	-8,91*	-6,0	-7,72*

Джерело: розроблено авторами.

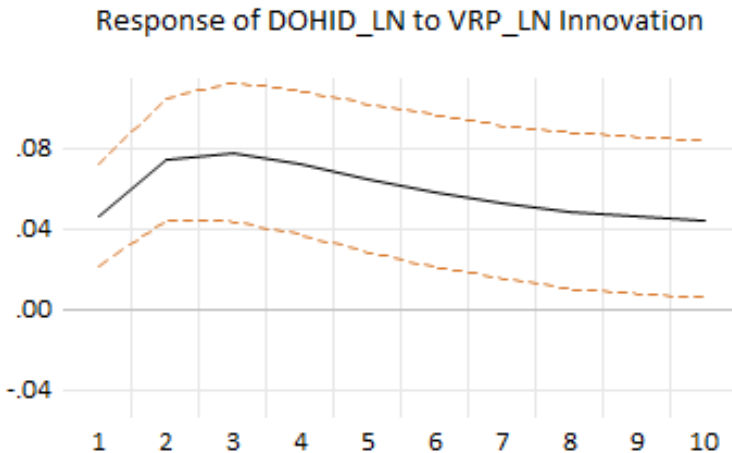

Рис. 1. Імпульсні відгуки (вплив зміни наявного доходу на одну особу на зміну ВРП)

Джерело: розроблено авторами.

Також із рисунку 2 видно, що у другому періоді відбуваються найбільш різкі реакції.

Після специфікації рівнянь можна переходити до оцінювання параметрів VAR-моделі.

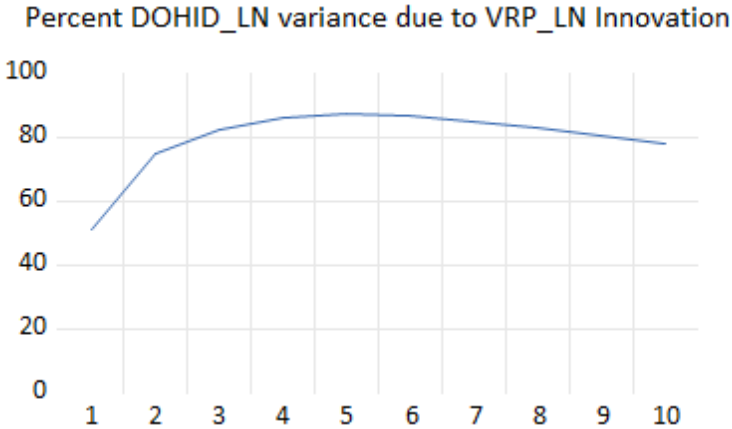

Рис. 2. Декомпозиція дисперсії помилок (вплив зміни наявного доходу на одну особу на зміну ВРП)

Джерело: розроблено авторами.

Рівняння VAR-моделі сталого розвитку Львівської області з параметрами набуде вигляду:

$$\begin{aligned}
 VRP_{LN} &= 1,1VRP_{LN(-1)} - 0,17DOHID_{LN(-1)} + \\
 &+ 0,061SEREDOV_{LN(-1)} - 0,09DOHID_{LN} \quad , \\
 DOHID_{LN} &= 1,06VRP_{LN(-1)} + 0,054DOHID_{LN(-1)} - \\
 &- 0,22SEREDOV_{LN(-1)} + 0,64 \quad , \\
 SEREDOV_{LN(-1)} &= -0,3VRP_{LN(-1)} + 0,33DOHID_{LN(-1)} + \\
 &+ 0,9SEREDOV_{LN(-1)} + 0,59 \quad ,
 \end{aligned}$$

де VRP_{LN} – прологарифмований валовий регіональний продукт, $VRP_{LN(-1)}$ – прологарифмований валовий регіональний продукт з лагом одиниця; $DOHID_{LN}$ та $DOHID_{LN(-1)}$ – прологарифмований дохід на одну особу в поточному та попередньому періодах; $SEREDOV_{LN(-1)}$ та $SEREDOV_{LN(-1)}$ – витрати на охорону природного середовища у поточному та попередньому періодах відповідно.

Відношення детермінації для рівняння ВРП становить 0,99, для рівняння доходу також 0,99, а для рівняння витрат на навколишнє середовище 0,98, тобто майже всю дисперсію відповідних результуючих змінних вдалося пояснити за допомогою рівнянь регресії. Перевірка рівнянь на адекватність за допомогою статистик Фішера підтвердила їх адекватність.

Фактичні та прогнозні значення показників сталого розвитку Львівської області наведено на рис. 3, а критерії якості прогнозу на рис. 4.

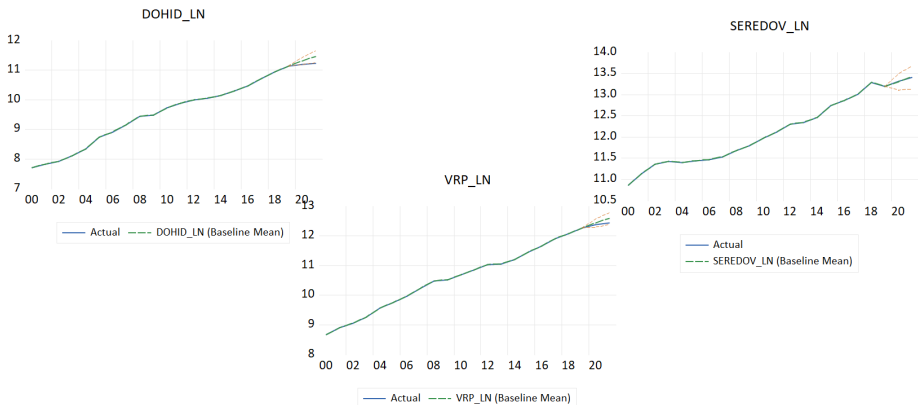

Рис. 3. Фактичні та прогнозні значення наявного доходу, витрат на охорону середовища та ВРП Львівської області

Джерело: розроблено авторами.

Як бачимо із графіків на рисунку 3, побудова модель дає більш оптимістичний прогноз динаміки розвитку ВРП та наявного доходу на одну особу у 2020 та 2021 роках, а от динаміка витрат на охорону природного середовища практично співпадає, але теж є більш оптимістична динаміка.

Variable	Inc. obs.	RMSE	MAE	MAPE	Theil
DOHID_LN	2	0.178248	0.166266	1.482060	0.007889
SEREDOV_LN	2	0.009867	0.009778	0.073140	0.000369
VRP_LN	2	0.116640	0.108177	0.870943	0.004680

RMSE: Root Mean Square Error
MAE: Mean Absolute Error
MAPE: Mean Absolute Percentage Error
Theil: Theil inequality coefficient

Рис. 4. Оцінки якості прогнозу показників сталого розвитку Львівської області

Джерело: розроблено авторами.

Висновки з проведеного дослідження. Теоретичне обґрунтування запропонованої векторної авторегресійної моделі сталого розвитку Львівської області базується на концепції трьох «стовпів» – економічного, екологічного та соціального, на які спирається сталий розвиток. Для кожної зі складових сталого розвитку підібрано відповідний показник, який її описує: економічні – валовий регіональний продукт, соціальна – наявний дохід на одну особу, екологічні – витрати на охорону природи. Оптимальний лаг для змінних одиниця. З використанням VAR-моделі підтверджено, що найбільший позитивний вплив на ВРП Львівщини має ВРП у попередньому періоді, на наявний дохід на одну особу також найбільше впливає ВРП у попередньому періоді,

а на витрати на охорону природи найбільше впливає обсяг цих витрат у попередньому періоду. Водночас збільшення доходів населення негативно впливає на ВРП, а збільшення витрат на охорону природи негативно впливає на дохід населення.

Зараз, на превеликий жаль, бачимо і розуміємо, що усі показники значно погіршуються через вплив воєнних дій, адже економіка у воєнному стані не здатна забезпечити надалі позитивну динаміку розвитку, майже, відсутній експорт, збільшується імпорт, через що й підвищується інфляція, також значно погіршується й екологічний чинник через велику забрудненість, а також й негативний вплив все це має й на соціальний чинник, адже скорочується чисельність населення, скорочуються робочі місця, знижується середня заробітна плата, велика кількість живе в жахливих умовах, без доступу до води та нормальної їжі. Незважаючи на те, що Львівщина не зазнала значних ушкоджень і їй навіть вдається перевиконувати планові показники, в умовах, коли потрібно відстоювати країну у війні, проблеми сталого розвитку відходять на інший план, але уже після перемоги України відбудова відбуватиметься на засадах сталого розвитку.

Список використаної літератури

1. Broman G. I., Robèrt K. H. A framework for strategic sustainable development. *Journal of cleaner production*. 2017. 140. 17–31.
2. Beckerman W. ‘Sustainable development’: is it a useful concept? *The Economics of Sustainability*. Routledge, 2017. 161–179.
3. Polasky S., Kling C. L., Levin S. A., Carpenter S. R., Daily G. C., Ehrlich P. R., Lubchenco J. Role of economics in analyzing the environment and sustainable development. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2019. 116(12). 5233–5238.
4. Dantas T. E. T., de-Souza E. D., Destro I. R., Hammes G., Rodriguez C. M. T., Soares S. R. How the combination of Circular Economy and Industry 4.0 can

- contribute towards achieving the Sustainable Development Goals. *Sustainable Production and Consumption*. 2021. 26, 213–227.
5. Sangwan S. R., Bhatia M. P. S. Sustainable development in industry 4.0. *A Roadmap to Industry 4.0: Smart Production, Sharp Business and Sustainable Development*. 2020. 39–56.
 6. Silvestre B. S., Țircă D. M. Innovations for sustainable development: Moving toward a sustainable future. *Journal of cleaner production*. 2019. 208. 325–332.
 7. Thacker S., Adshead D., Fay M., Hallegatte S., Harvey M., Meller H., Hall J. W. Infrastructure for sustainable development. *Nature Sustainability*. 2019. 2(4). 324–331.
 8. Costanza R., Daly L., Fioramonti L., Giovannini E., Kubiszewski I., Mortensen L. F., Wilkinson R. Modelling and measuring sustainable wellbeing in connection with the UN Sustainable Development Goals. *Ecological Economics*. 2016. 130. 350–355.
 9. Shi Y., Ge X., Yuan X., Wang Q., Kellett J., Li F., Ba K. An integrated indicator system and evaluation model for regional sustainable development. *Sustainability*. 2019. 11(7). 2183.
 10. Goralski M. A., Tan T. K. Artificial intelligence and sustainable development. *The International Journal of Management Education*. 2020. 18(1), 100330.
 11. Babenko V., Zomchak L., Nehrey M. Ecological and economic aspects of sustainable development of Ukrainian regions. *E3S Web of Conferences*. EDP Sciences. 2021. 280. 02003.
 12. Вдовин М. Л., Міщук Т. Рейтингування регіонів України за показниками добробуту населення. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2022. № 1 (91). С. 3–9.
 13. Liang X., Si D., Zhang X. Regional sustainable development analysis based on information entropy – Sichuan Province as an example. *International journal of environmental research and public health*. 2017. 14(10). 1219.
 14. Зомчак Л., Коваль Л. Сталій розвиток регіонів України: просторово-панельний підхід. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 65. С. 211–215.
 15. Tan F., Lu Z. Assessing regional sustainable development through an integration of nonlinear principal component analysis and Gram Schmidt orthogonalization. *Ecological Indicators*. 2016. № 63. С. 71–81.
 16. Вдовин М. Л., Боднар О. В. Інтегральне оцінювання зовнішньоекономічної діяльності регіонів України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. С. 217–224.

17. Yi S., Xiao-li A. Application of threshold regression analysis to study the impact of regional technological innovation level on sustainable development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2018. № 89. С. 27–32.
18. Головне управління статистики у Львівській області: веб-сайт. URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла 02.11.2022 р.

Larysa Zomchak,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics,
Ivan Franko National University of Lviv
1, University St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: lzomchak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4959-3922>

Mariana Komar,

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics,
Ivan Franko National University of Lviv
1, University St., Lviv, 79000, Ukraine

Iryna Karpa,

master's degree,
Ivan Franko National University of Lviv
1, University St., Lviv, 79000, Ukraine

VECTOR AUTOREGRESSIVE MODEL OF LVIV REGION SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The concept of sustainable development combines economic, ecological and social approaches to decision-making, taking into account the need to minimize damage to the environment and simultaneously ensure the socio-economic development of the system at the appropriate level. It is obvious that regional sustainable development will always be compatible with global sustainable development, because the sustainability of the system is ensured by the sustainability of its components. The article implements a vector autoregression model of sustainable development of the Lviv region. The model shows three components of sustainable development: economic, social and environmental, but the skin with them is described by a regression level. The gross regional income of the Lviv region was chosen as the outcome variable for describing the economic component of sustainable development, the available income per person was used as a social variable, and the indicator of environmental protection costs is responsible for the environmental component. Statistical data were collected for the years 2000-2022. The application of a VAR type model makes it possible to investigate the simultaneous mutual influence of three variables that describe the sustainable development of Lviv Oblast. The model meets the requirements of adequacy, the parameters of the model are statistically significant, the lag is one year long. The model was used to forecast gross regional income, income per person and expenses for environmental protection in the Lviv region for the following periods. The VAR model confirmed that the GRP in the previous period has the greatest

positive impact on the GRP of Lviv Oblast, the disposable income per person is also most affected by the GRP in the previous period, and the costs for nature protection are the largest amount of these costs in the previous period. At the same time, an increase in the population's income has a negative effect on GRP, and an increase in the costs of nature protection has a negative effect on the population's income. Despite the fact that Lviv region did not suffer significant damage and even manages to exceed the planned indicators, in the conditions when it is necessary to defend the country in the war, the problems of sustainable development are relegated to another plan, but after the victory of Ukraine, the reconstruction will take place on the basis of sustainable development.

Key words: sustainable development, autoregression, region, GRP, income, forecast.

References

1. Broman, G. I., & Robèrt, K. H. (2017). A framework for strategic sustainable development. *Journal of cleaner production*, 140, 17–31.
2. Beckerman, W. (2017). 'Sustainable development': is it a useful concept? In *The Economics of Sustainability* (pp. 161-179). Routledge.
3. Polasky, S., Kling, C. L., Levin, S. A., Carpenter, S. R., Daily, G. C., Ehrlich, P. R., ... & Lubchenco, J. (2019). Role of economics in analyzing the environment and sustainable development. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(12), 5233–5238.
4. Dantas, T. E. T., de-Souza, E. D., Destro, I. R., Hammes, G., Rodriguez, C. M. T., & Soares, S. R. (2021). How the combination of Circular Economy and Industry 4.0 can contribute towards achieving the Sustainable Development Goals. *Sustainable Production and Consumption*, 26, 213–227.
5. Sangwan, S. R., & Bhatia, M. P. S. (2020). Sustainable development in industry 4.0. *A Roadmap to Industry 4.0: Smart Production, Sharp Business and Sustainable Development*, 39–56.
6. Silvestre, B. S., & Țîrcă, D. M. (2019). Innovations for sustainable development: Moving toward a sustainable future. *Journal of cleaner production*, 208, 325–332.
7. Thacker, S., Adshead, D., Fay, M., Hallegatte, S., Harvey, M., Meller, H., ... & Hall, J. W. (2019). Infrastructure for sustainable development. *Nature Sustainability*, 2(4), 324–331.
8. Costanza, R., Daly, L., Fioramonti, L., Giovannini, E., Kubiszewski, I., Mortensen, L. F., ... & Wilkinson, R. (2016). Modelling and measuring sustainable wellbeing in connection with the UN Sustainable Development Goals. *Ecological Economics*, 130, 350–355.

9. Shi, Y., Ge, X., Yuan, X., Wang, Q., Kellett, J., Li, F., & Ba, K. (2019). An integrated indicator system and evaluation model for regional sustainable development. *Sustainability*, 11(7), 2183.
10. Goralski, M. A., & Tan, T. K. (2020). Artificial intelligence and sustainable development. *The International Journal of Management Education*, 18(1), 100330.
11. Babenko, V., Zomchak, L., & Nehrey, M. (2021). Ecological and economic aspects of sustainable development of Ukrainian regions. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 280, p. 02003). EDP Sciences.
12. Vdovyn, M., & Mishchul, T. (2022). Reytynhuvannya rehioniv Ukrayiny za pokaznykamy dobrobutu naseleння. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*, (1 (91)), 3–9.
13. Liang, X., Si, D., & Zhang, X. (2017). Regional sustainable development analysis based on information entropy – Sichuan Province as an example. *International journal of environmental research and public health*, 14(10), 1219.
14. Zomchak L., Koval L. (2022) Stalyy rozvytokrehioniv Ukrayiny: prostorovo-panel'nyy pidkhid. *Infrastruktura rynku*, no. 65, 211–215.
15. Tan, F., & Lu, Z. (2016). Assessing regional sustainable development through an integration of nonlinear principal component analysis and Gram Schmidt orthogonalization. *Ecological Indicators*, 63, 71–81.
16. Vdovyn, M. L., & Bodnar, O. B. (2019). Intehral'ne otsynuyvannya zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti rehioniv Ukrayiny. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*, 217–224.
17. Yi, S., & Xiao-li, A. (2018). Application of threshold regression analysis to study the impact of regional technological innovation level on sustainable development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 89, 27–32.
18. Main Statistical Office in Lviv Region. URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua>.

УДК 338.242.2

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275788

В. М. Ільченко,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри підприємництва

та економіки підприємства,

Університет митної справи та фінансів

вул. Володимира Вернадського, 2/4,

м. Дніпро, 49000, Україна

e-mail: vikusijzajac@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5414-1429>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В дослідженні соціальне підприємництво позиціонується як інноваційної форми бізнесу, що здатна впроваджувати інновації, економічні й соціальні аспекти вирішення соціальних проблем, серед яких захист прав людини, підтримка незахищених верств суспільства, бідність, охорона довкілля, відновлення й збереження земельних ресурсів, енергетична безпека, нерівномірний розподіл капіталу та ін. Відсутність ресурсів у державному бюджеті та фінансування соціальної сфери за залишковим принципом спонукає громади та людей активізуватися та шукати інноваційні підходи до вирішення своїх проблем. Соціально орієнтований бізнес в змозі долучитися до вирішення екологічних, соціальних та економічних проблем, на які орієнтовані Цілі сталого розвитку. Реалізація політики соціальної відповідальності підприємств і бізнесу забезпечує конкурентоспроможність національної економіки.

Ключові слова: соціальний бізнес, цілі сталого розвитку, інновації, інвестиції, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціальне підприємництво в Україні поступово набирає обертів та привертає увагу багатьох представників громадських організацій, ініціативних груп чи просто активних людей. Сучасні реалії позиціонують соціальне підприємництво як один із ефективних і

важливих

інструментів для пошуку інноваційних підходів до вирішення соціальних проблем як громадянського суспільства, так малого та середнього бізнесу не лише в Україні, а й у різних галузях економіки будь-якої розвиненої країни. В умовах війни кожен підприємець намагається тим чи іншим чином вирішувати певні соціальні проблеми, що дозволяє не очікувати видатків з державного бюджету, яких катастрофічно не вистачає, й забезпечувати більш-менш сталий розвиток для вразливих груп суспільства, що сприяє популяризації соціального підприємництва в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні соціальне підприємництво є одним із найсучасніших інструментів співпраці громади з бізнесом та владою й забезпечує соціальні перетворення, що частково розкрито в наукових працях А. Бочарнікова,

Т. Виговської-Каменко, В. Вольвач, Н. Гусак, Ю. Заволоки, А. Івко, І. Каменко, О. Козак, В. Косовської, А. Корнецького, Г. Матвієнко-Біляєвої, В. Назарука, В. Огородник, К. Оксенюк, Д. Попович, М. Сідненко, Н. Сіренко, А. Свинчук, В. Смачило, А. Туманової, О. Фарат, О. Шевченко. Проте, недостатньо досліджені питання соціального бізнесу, який в змозі долучитися до вирішення екологічних, соціальних та економічних проблем для

досягнення Цілей сталого розвитку.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у позиціонуванні соціального підприємництва як інструмента для досягнення цілей сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дедалі більше набувають популярності саме концепції соціального підприємництва, стійкого підприємництва, екологічного підприємництва, бо саме

підприємництво варто розглядати як інструмент для вирішення екологічних, соціальних та економічних проблем.

Механізм соціальної відповідальності стає важливим інструментом у побудові цивілізованих суспільних відносин для вирішення глобальних проблем. Необхідність активізації впровадження принципів соціальної відповідальності в життя сучасного суспільства, в його правові та економічні інститути, зумовлена залученням України до процесів глобалізації, економічної інтеграції, важливістю формування позитивного іміджу вітчизняних підприємств. На міжнародних ринках і отримання на цій основі додаткових конкурентних переваг.

Варто зазначити, що міжнародний досвід позиціонує саме підприємництво як важливу складову конкурентоспроможної національної економіки, а вся ринкова економіка базується на «трьох китах»: правовій системі, ринковій інфраструктурі та підприємстві. Практика соціального підприємництва змінює парадигму класичного бізнесу, визначаючи кінцевою метою створення вимірюваної соціальної цінності, не забуваючи при цьому про фінансовий прибуток. Соціальний бізнес покликаний вирішувати проблеми суспільства та громади, яким державний сектор допомогти не може, а приватний не зацікавлений.

Всеукраїнський ресурсний центр розвитку соціального підприємництва «Соціальні ініціативи» окреслив п'ять великих можливостей для розвитку СП в Україні, які надалі спонукатимуть до створення все більшої кількості соціальних підприємств [1].

По-перше, відсутній закон, що регулює діяльність соціального підприємництва. Це дає можливість обрати найбільш оптимальну організаційно-правову форму (ОПФ) як з точки зору бізнес-моделі, так і з точки зору особливостей оподаткування. Важливим є підхід до справи: підприємство створюється не заради користі, а

для покращення якості життя незахищених верств населення чи громади загалом.

По-друге, це наявність ресурсів, які не задіяні в традиційному бізнесі. Найвагомим є кадровий ресурс, до якого можна віднести такі категорії, як особи з інвалідністю, внутрішньо-переміщені особи, національні меншини, люди похилого віку, молодь, багатодітні матері, ВІЛ-позитивні та ін. Часто саме такі категорії людей мають відмінні навички та вміння, але їх «особливості» відлякують традиційних підприємців брати їх на роботу.

По-третє, великий бізнес завжди зацікавлений в аутсорсингу. Великі підприємства намагаються не тримати на балансі низку допоміжних служб і підрозділів через збільшення постійних витрат. Тому на таких підприємствах прослідковується тенденція замовлення клінінгових послуг, кур'єрської доставки, транспортування, технічного обслуговування оргтехніки та мереж, організації заходів, надання освітніх послуг, ведення бухгалтерії, створення реклами та підтримання зв'язків з громадськістю тощо. Все це допомагає розвитку малого бізнесу. Так, у разі укладання угоди на придбання послуг між великим бізнесом та соціальним підприємством на один-два роки, вірогідність банкрутства СП в разі зменшується.

По-четверте, лояльність споживачів до продукції СП зростає, адже відчуття причетності до корисної справи надає значущості діяльності соціальних підприємств.

По-п'яте, соціальне підприємництво підтримується міжнародними фондами і організаціями, що дозволяє і створювати, і розвивати СП. Також є пропозиції щодо соціального підприємництва, зокрема підтримка внутрішньо переміщених осіб від Програми розвитку ООН, донорські програми, спрямовані на розвиток сільських територій, допомога вимушено переміщеним

особам та громадам та багато інших, які в період повномасштабної війни не тільки допомагають вразливим категоріям населення, але й підтримують розвиток СП в Україні.

Все це доводить, що підприємництво в змозі долучитися до вирішення екологічних, соціальних та економічних проблем, на які орієнтовані Цілі сталого розвитку. Саме підприємництво та інновації Генеральна Асамблея ООН [2] визначила ключовим елементом вирішення питань, пов'язаних із стійким розвитком. У резолюції 71/221 про підприємництво та стійкий розвиток підкреслюється роль підприємництва у досягненні всіх трьох аспектів сталого розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Роль підприємництва у досягненні цілей сталого розвитку [2]

Цілі сталого розвитку	Внесок підприємництва
Економічні	Підприємництво сприяє економічному зростанню, створюючи робочі місця, умови для гідної роботи та сталого сільського господарства, та сприяючи інноваціям
Соціальні	Підприємництво може сприяти соціальній згуртованості, зменшенню нерівності та розширенню можливостей для всіх, включаючи жінок, молодих людей, людей з обмеженими можливостями та найвразливіших людей
Екологічні	Підприємництво може допомогти вирішити екологічні проблеми шляхом впровадження нових технологій, що пом'якшують кліматичні зміни, а також шляхом просування екологічно стійких практик та структури споживання

Фахівці розглядають стійке підприємництво як 1) соціальне підприємництво, яке спрямоване на досягнення неекономічних результатів, таких як соціальні ефекти або добробут або 2) створення соціальної цінності, капіталу або задоволення соціальних потреб [3]. Також є підхід, відповідно до якого стійке

підприємництво має відповідати трьом ознакам: досягнення економічного, соціального та екологічного ефекту. До ознак підприємницької організації відносять інноваційність, проактивність та взяття на себе ризику. Орієнтація на сталий розвиток включає всі перераховані елементи, плюс відповідність цілям сталого розвитку. Тож, стійке підприємництво може бути визначено як ініціативна, проактивна, інноваційна, систематична, на власний ризик господарська діяльність із метою досягнення економічних, соціальних та екологічних результатів та цілей сталого розвитку.

Соціальне підприємництво спрямоване на усунення комплексу проблем, визначених у Стратегії розвитку ЦРБ в цілому, оскільки основою його діяльності є першочергове вирішення проблеми за допомогою бізнес-інструментів, а вже потім власне економічне збагачення. Можна сказати, що соціальне підприємництво є квінтесенцією ЦСР, оскільки воно спрямоване на вирішення глобальних проблем через локальні виміри і, водночас, є інструментом для досягнення ЦСР. Так, проблеми, відображені в цілях 1 «Подолання бідності у всіх її формах та усюди», 5 «Забезпечення гендерної рівності, розширення прав та можливостей усіх жінок і дівчат», 8 «Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх», 10 «Скорочення нерівності всередині країн і між ними» безпосередньо пов'язані з кількісним або якісним наповненням ринку праці, а відповідно, із формуванням соціального капіталу.

Варто зазначити, що соціальні підприємства розробляють та поширюють нові підходи до досягнення Глобальних цілей сталого розвитку на локальному рівні, починаючи з найнижчої ланки – кожного члена громади, використовуючи як традиційні бізнес-

практики, так й інновації. Взагалі соціальні підприємства посідають унікальне місце в економіці, де як підприємства, вони мають бути стійкими у фінансовому відношенні, а як організації, орієнтовані на досягнення соціальних цілей, виступають механізмом досягнення позитивних соціальних та екологічних результатів [4].

До основних складових системи комплексної підтримки соціальних підприємств, формування та імплементація яких забезпечить розвиток СП в Україні, варто віднести:

- 1) державне визнання особливостей та організаційно-правових форм діяльності суб'єктів СП;
- 2) доступ таких підприємств на ринок;
- 3) громадська підтримка (для запуску і розширення соціального підприємства);
- 4) доступ суб'єктів СП до фінансових ресурсів;
- 5) мережі та механізми взаємної підтримки соціальних підприємств;
- 6) наукові дослідження у сфері СП, освіта та розвиток навичок у соціальних підприємців.

Україна в змозі забезпечувати сталий розвиток виключно шляхом ефективного використання всіх видів ресурсів, структурної та технологічної перебудови виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розвитку та процвітання держави. Доцільно також висвітлити особливості української моделі корпоративної соціальної відповідальності [5]:

- вимушений характер соціальної відповідальності бізнесу в діяльності українських підприємств;
- відсутність в Україні ідеології соціально відповідального підприємництва та високого рівня громадянської самосвідомості;

- прояв соціальної відповідальності підприємництва у відповідь на запит влади, коли вважають це формою державного рекету;
- відсутність прозорих процедур вироблення соціальної політики як на рівні держави і регіонів, так і на рівні підприємств;
- залежність форм і методів соціальної діяльності компаній від особистих уподобань та інтересів керівників і власників;
- висока різноманітність форм соціальної активності, сформованих на окремих підприємствах, в тому числі і шляхом власного балансу між економічною ефективністю та соціальною необхідністю;
- значний розрив між суспільством і бізнесом у розумінні пріоритетів та переваг соціальної відповідальності.

Нажаль, законодавство України для фінансування підприємствами розвитку соціального капіталу, інноваційної діяльності не передбачає належних стимулів. У той час як, наприклад, у США згідно закону про благодійність, суб'єкти підприємництва отримують податкові пільги за внесок в соціальний або культурний проект. Тому стратегічним пріоритетом державної політики щодо активного розвитку соціального підприємництва в Україні має стати впровадження інструментів «заміщення» податкових платежів вітчизняних підприємств їх витратами на соціальні заходи.

Агресія Росії проти України створила багато непрямих перешкод для її сталого розвитку, проте не зупинила прагнення до євроінтеграції та досягнення Цілей сталого розвитку. Війна в Україні призвела до руйнування стабільності економічної системи, зокрема втрати ВВП на рівні 35-40% через дефіцит товарів, погіршення інвестиційного клімату, порушення правил обміну, значного зниження доходів населення та втрати роботи, значного зменшення податкових надходжень та митних платежів, внутрішня та зовнішня міграція населення. Все це спричинило

значний дефіцит бюджету, руйнування логістичних ланцюжків у національній економіці, розвиток інфляційних процесів і спекулятивного ціноутворення, знищення державних активів тощо. Війна в Україні унеможливила дотримання традиційних соціальних норм та реалізацію звичних політичних програм і може бути використана для рішучих кроків, які допоможуть повернути країну на шлях досягнення Цілей сталого розвитку. Пріоритет повинен бути наданий адаптації економічної структури шляхом створення більш енергоефективних і менш забруднюючих виробничих і транспортних систем [6].

Визначальними чинниками, що сприятимуть розвитку соціального підприємства як одного з векторів досягнення Цілей сталого розвитку економіки України, є [7]:

- фінансова підтримка;
- допомога держави чи місцевої влади, що особливо актуально в умовах проведення реформи політичної, адміністративної та фінансової децентралізації;
- навчання керівників і працівників, які працюють у сфері соціального бізнесу, специфіці роботи такого напрямку підприємництва;
- розширення виробничо-технічної бази соціальних підприємств України;
- підвищення суспільної свідомості та соціальної відповідальності громадськості.

Звичайно, розвиток підприємництва в цілому передбачає венчурне підприємництво як його інноваційний прояв, але в соціальному підприємстві роль інновацій піднімається на вищий рівень, оскільки це пов'язано з розв'язанням нової соціальної проблеми, якої не існувало, для вирішення якої немає рішення, або вирішення існуючих проблем суспільства інноваційним шляхом, інакше діяльність не буде успішною [8].

Крім того, СП спрямоване на вирішення проблем енерго- та ресурсозбереження як основи сталого розвитку суспільства, що передбачає впровадження інноваційних розробок.

Висновки із цього дослідження і далі перспективи в цьому напрямку. Конкурентоспроможність національної економіки неможливо забезпечити без реалізації політики соціально відповідальних підприємств та бізнесу в цілому. Соціальна відповідальність у контексті запровадження сталого розвитку є необхідною умовою та якістю системи соціальної взаємодії соціальних суб'єктів на всіх рівнях управління. Імідж підприємства, його конкурентоспроможність визначають рівень соціальної відповідальності відносин як у внутрішньому середовищі, так і в системі зовнішніх зв'язків. Чим більше в економіці країни працює соціальних підприємств, тим вищим є загальний результат господарської діяльності всієї економічної системи і тим відчутнішим є її соціальний ефект.

В умовах глобалізації та посилення інтеграційних процесів доцільно вивести соціальний бізнес із площини благодійності та підвищити його значення до рівня пріоритетного, вискоєфективного механізму, який у перспективі зможе стати джерелом забезпечення соціально-матеріальних потреб населення, а також методом консолідації зусиль громадськості, влади та бізнесу на шляху досягнення цілей сталого розвитку нашої держави.

Список використаної літератури

1. ГО Центр розвитку соціального бізнесу «Ініціатива». URL: <https://iniciativa.zp.ua/archives/5-velikix-mozhliivostej-dlya-rozvitku-social-nogo-pidpriyemnictva-v-ukra%D1%97ni>.
2. UN General Assembly. Entrepreneurship for Sustainable Development; Resolution adopted by the General Assembly on 21 December 2016; United

- Nations: New York, NY, USA, 2016. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/71/221>.
3. Matthias Filser, Sascha Kraus, Norat Roig-Tierno, Norbert Kailer and Ulrike Fischer. Entrepreneurship as Catalyst for Sustainable Development: Opening the Black Box. *Sustainability* 2019, 11, 4503; doi:10.3390/su11164503.
 4. Льченко В. М. Інновації як концептуальна основа соціального підприємництва в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2022. № 1 (30).
 5. Романуха О. М. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. № 2(1). С. 198–204.
 6. Буряк С. В., Редько К. Ю., Чорновол А. О., Орленко О. В. Соціально-економічні аспекти сталого розвитку України в умовах війни (євроінтеграційні аспекти). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 34. С. 135–143.
 7. Пилипенко Н. М., Карпець О. В. Теоретичні аспекти соціального підприємництва в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2021/89.pdf.
 8. Смачило В. В., Халіна В. Ю. Соціальне підприємництво як інтегративний інструмент сталого розвитку України: європейський досвід. *Інфраструктура ринку*. 2017. Випуск 7. С. 76–82.
 9. Зибарева О. В., Вербівська Л. В. Корпоративна соціальна відповідальність в контексті сталого розвитку підприємництва. *Соціальна економіка і політика*. 2017. Випуск IV (68). С. 20–35.

Стаття надійшла 29.10.2022 р.

Viktoriiia Ilchenko,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Entrepreneurship
and Enterprise Economics,
University of Customs and Finance
2/4, Volodymyr Vernadsky St., Dnipro, 49000, Ukraine
e-mail: vikusijzajac@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5414-1429>

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A TOOL TO ACHIEVE THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The purpose of the article is to position social entrepreneurship as a tool for achieving the goals of sustainable development. Modern realities position social entrepreneurship as one of the effective and important tools for finding innovative approaches to solving social problems of both civil society and small and medium-sized businesses. The research consists in the positioning of social entrepreneurship as an innovative form of business, in its ability to introduce innovations, economic and social solutions to social problems, including poverty, support of vulnerable sections of society, environmental protection, protection of human rights, energy security, preservation and restoration of land resources, uneven distribution of capital, etc. The lack of resources in the state budget and funding of the social sphere based on the residual principle encourages people and communities to become more active and look for innovative approaches to solving their problems. A socially oriented business is able to contribute to the solution of environmental, social and economic problems, which are targeted by the Sustainable Development Goals. Social enterprises develop and disseminate new approaches to achieving the Global Sustainable Development Goals at the local level, starting with the lowest link – each member of the community, using both traditional business practices and innovation. Implementation of the policy of socially responsible enterprises and business ensures the competitiveness of the national economy. Without the implementation of the policy of socially responsible enterprises and business as a whole, it is impossible to ensure the competitiveness of the national economy. Social responsibility in the context of the introduction of sustainable development is a necessary condition and quality of the system of social interaction between social subjects at all levels of management. The competitiveness and image of the enterprise are largely determined by the level of socially responsible relations both within the enterprise itself and in the system of external relations. The more social enterprises operate in the country's economy, the higher is the overall result of economic activity in the economic system and the more tangible is its social effect.

Key words: social business, sustainable development goals, innovation, investment, competitiveness.

References

1. GO Centr rozvytku socialjnogho biznesu «Iniciatyva». Available at: <https://iniciatuva.zp.ua/archives/5-velikix-mozhливостей-dlya-rozvitku-social-nogo-pidpriyemnictva-v-ukra%D1%97ni>.
2. UN General Assembly. Entrepreneurship for Sustainable Development; Resolution adopted by the General Assembly on 21 December 2016; United

- Nations: New York, NY, USA, 2016. Available at: <https://undocs.org/en/A/RES/71/221>.
3. Matthias Filser, Sascha Kraus, Norat Roig-Tierno, Norbert Kailer and Ulrike Fischer. Entrepreneurship as Catalyst for Sustainable Development: Opening the Black Box. *Sustainability* 2019, 11, 4503; doi:10.3390/su11164503.
 4. Ilchenko V. M. (2022) Innovaciji jak konceptualjna osnova socialjnogho pidpryjemnyctva v Ukrajinu. *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*. № 1 (30).
 5. Romanukha O. M. (2016) Rozvytok korporatyvnoji socialjnoji vidpovidal'nosti v Ukrajinu. *Visnyk Khmel'nyckogho nacional'nogho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 2(1). P. 198–204.
 6. Burjak Je. V., Redjko K. Ju., Chornovol A. O., Orlenko O. V. (2022) Socialjno-ekonomichni aspekty stalogho rozvytku Ukrajinu v umovakh vijny (jevointeghracijni aspekty). *Naukovi zapysky L'vivs'kogho universytetu biznesu ta prava. Serija ekonomichna. Serija jurydychna*. Vypusk 34. P. 135–143.
 7. Pylypenko N. M., Karpecj O. V. (2021) Teoretychni aspekty socialjnogho pidpryjemnyctva v suchasnykh umovakh. *Efektivna ekonomika*. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2021/89.pdf.
 8. Smachylo V. V., Khalina V. Ju. (2017) Socialjne pidpryjemnyctvo jak integhratyvnyj instrument stalogho rozvytku Ukrajinu: jevropejs'kyj dosvid. *Infrastruktura rynku*. Vypusk 7. P. 76–82.
 9. Zybareva O. V., Verbiv'sjka L. V. (2017) Korporatyvna socialjna vidpovidal'nist' v konteksti stalogho rozvytku pidpryjemnyctva. *Socialjna ekonomika i polityka*. Vypusk IV (68). P. 20–35.

УДК 330.1:330.5](477)

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275791

Ю. О. Коваленко,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління і фінансово-економічної безпеки,
Донецький національний технічний університет
вул. Потебні, 56, Волинська область, м. Луцьк, 43018, Україна
e-mail: yuliia.kovalenko@donntu.edu.ua

ПИТАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті висвітлені питання визначення можливих інституційних основ інформаційної економіки в контексті національних економічних інтересів. Проведено теоретичне дослідження щодо поняття інституціоналізації та доведено, що інституціоналізація інформаційної економіки в контексті національних економічних інтересів повинна мати на меті створення дієвих взаємозв'язків між інституціями в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання інформації, що дасть змогу вивести систему національних економічних інтересів на якісно новий рівень, здатний забезпечити ефективне функціонування економіки в цілому. Визначено поняття «інституціоналізація інформаційної економіки» як процес визначення та закріплення економічних норм, правил, моделей поведінки та принципів прийняття рішень, що регулюють взаємодію з приводу задоволення потреб усіх членів інформаційного інституційного середовища. Акцентовано увагу на те, що перехід на новий ступінь економічного розвитку потребує посилення інноваційної активності та нового підходу до нововведень, що включає економічні та соціальні особливості, активізацію можливостей інноваційного потенціалу підприємств, галузей в умовах інформаційної економіки. Зроблено аналіз щодо тенденції розвитку ІТ сектора в національній економіці, наведено основні положення щодо значущості ІКТ в забезпеченні національних економічних інтересів суспільства.

Ключові слова: інформація, інформаційно-комунікаційні технології, інституціоналізація, інституціоналізація інформаційної економіки, національні економічні інтереси.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному суспільстві розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє активному процесу інформатизації соціально-еконо-

мічних відносин, істотно впливає на характер і структуру економічних інтересів суб'єктів господарювання. Головною рушійною силою та основним фактором розвитку суспільства в інформаційній економіці стає не виробництво та споживання матеріальних благ, а виробництво і споживання інформації та знань. Процес інформатизації тісно пов'язаний з національними економічними інтересами з приводу задоволення інформаційних потреб, чим забезпечується ефективне функціонування та стабільний розвиток економічної системи в цілому. Інтернет-технології не лише швидко впроваджуються у бізнес, політику, державне управління, а й трансформують характер міжособистісних відносин у суспільстві.

Формування нової системи економічних відносин у рамках моделі інформаційної економіки спричинило розвиток нових конфліктів інформаційних інтересів та потребу у формуванні інституційного середовища реалізації соціально-економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам формування та функціонування інформаційної економіки, становлення інформаційного суспільства присвячені роботи таких зарубіжних дослідників, як Д. Белл, Дж. Гелбрейт, М. Кастельс, Ф. Махлуп, А. Тоффлер, Е. Масуда, Й. Шумпетер та ін.

Питанням інституціоналізації у різних сферах присвячено чимало наукових праць. Серед закордонних дослідників найбільш відомі такі як: М. Вебер, Н. Ползбі, С. Гантінгтон, Г. Коупланд, С. Петтерсон, П. Бергер, Т. Лукман, Л. Форбес, А. Селінгман, Р. Джефферсон, Дж. Мейер, Л. Лонглі, Д. Норт.

Серед вітчизняних дослідників найбільш відомі праці Р. Нуреева, В. Демент'єва, В. Якубенка, А. Ткача, В. Тарасевича, С. Фролова, О. Гриценка, які присвячені дослідженню геополі-

тичним, культурним, історичним чинникам інституціональних перетворень в економіці.

У працях українських вчених Г. Колодка, О. Богомолова, І. Єфіменка, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова питання інституалізації розглядається у загальноглобалізаційному аспекті, соціально-комунікативній сфері присвячені роботи Т. Топчія, В. Андрущенко, О. Сидоренка, політичній та соціально-економічній сфері присвячені наукові роботи О. Кілієвича, А. Гальчинського, О. Сохацької, інноваційній аспект інституціоналізму розглядаються в наукових працях А. Маслова, В. Базилевича, А. Чухна.

Зазначаючи результативність здійснених досліджень, зауважимо, що питання інституціоналізації інформаційної економіки залишається на сьогодні поза увагою.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних основ інституціоналізації інформаційної економіки в контексті національних економічних інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закони формування, функціонування та розвитку економічних систем завжди реалізуються через діяльність суб'єктів господарювання, стимулом для якої є їх інтереси. В свою чергу, інтереси національної економіки є сукупністю об'єктивних ринкових потреб держави, при задоволенні яких забезпечується ефективне функціонування та розвиток її економічної системи. Отже, інституціоналізація інформаційної економіки в контексті національних економічних інтересів повинна мати на меті створення дієвих взаємозв'язків між інституціями в сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання інформації, що дасть змогу вивести систему національних економічних інтересів на якісно новий рівень, здатний забезпечити ефективне функціонування економіки і цілому.

На думку представників інституціональної теорії (Ф. Перру, Дж. Ходжсона, Дж. Гелбрейта), держава повинна активно впливати на інституціональне середовище в економіці, «тому що спонтанна селекція інститутів, як переконливо показує еволюційна теорія, далеко не завжди обирає кращі, оптимальні варіанти. Навпаки, вона може зміцнити такі інститути, які суперечать інтересам суспільства» [1].

С. Петтерсон і Г. Коупланд трактують інстиціоналізацію як процес, унаслідок якого інститути отримують свої цінності та стабільність.

С. Гантінгтон вважає, що інституціоналізація починається тоді, коли складається ситуація стабільної кооперації між ключовими акторами і групами, які мають більшість необхідних для функціонування організації ресурсів [2; 3].

У науковій літературі немає одностайного розуміння щодо системи інститутів, які б забезпечували ефективність економічної діяльності.

С. Фролов визначає соціальну інституціоналізацію як процес визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приводить їх у систему, яка здатна діяти в напрямку задоволення деякої суспільної потреби. Цей процес проходить в декілька етапів: від виникнення потреб, формування цілей, створення системи статусів і ролей, що охоплюють усіх членів інституту, до створення чіткої статусно-рольової інституціональної структури [4, с. 11].

І. Єфіменко під інституціоналізацією розуміє процес, який здійснюється згідно з об'єктивними закономірностями і виконується у п'ять етапів. Перший етап інституціоналізації пов'язаний із відокремленням процесів у самостійні сектори, які охоплюють специфічні операції й процедури, що відбивають

внутрішній алгоритм конкретної діяльності. Другий етап пов'язаний із формуванням особливих професійно-корпоративних видів діяльності, що обслуговують відособлену сферу. На третьому етапі формуються формальні та неформальні норми та правила поведінки суб'єктів створених сегментів. На четвертому етапі формуються державні та недержавні спеціальні інститути, що регулюють діяльність учасників інституціонального середовища. П'ятий етап характеризується обміном повноважень та взаємодією сторін учасників інституціонального сектору [5].

Отже, можна констатувати те, що інституціоналізація в інформаційній економіці являє собою процес визначення та закріплення економічних норм, правил, моделей поведінки та принципів прийняття рішень, що регулюють взаємодію з приводу задоволення потреб усіх членів інформаційного інституційного середовища.

Слід зазначити, що у Україні відбувається становлення інформаційної економіки, що супроводжується формуванням основних е-інституцій. Всі інституції інформаційної економіки можна поділити на інститути управління, забезпечення та інститути розвитку (таблиця 1).

Отже, можна констатувати те, що в Україні майже сформована система інституцій управління та забезпечення, а система інститутів розвитку потребує подальшого вдосконалення.

Баланс економічних інтересів на національному, регіональному та місцевому рівні має неоднозначну структуру. Це може бути баланс як індивідуальних (інтереси особистості, колективу) так і спільних інтересів (інтереси підприємств, організацій, установ), що має свій прояв у найважливіших засадах з приводу виведення інституціональних форм національних економічних інтересів, які витікають із загальних передумов розвитку, взаємопов'язаних

цілей, завдань, ефекту колективних процесів, що системно синтезують макроекономіку країни.

Таблиця 1

Інституалізація інформаційної економіки і України

Форми інституалізації	Рівень організації	Види організації	Форми вираження
<i>Існуюча система інституціоналізації</i>			
Інститути управління	державний, регіональний, місцевий	політичні	е-урядування е-демократія
		правові	е-правосуддя
Інститути забезпечення		фінансові	е-банкінг, е-трейдинг
		соціально-культурні	е-навчання, е-медицина, е-культура
	бізнесу	е-бізнес, е-страхування, е-консалтинг, е-комерція, е-маркетинг	
<i>Система подальшого розвитку інституціоналізації</i>			
Інститути розвитку	державний, регіональний місцевий	бізнес-структур	е-інновації (ІТ-кластери, інноваційні підприємства, центри досліджень, конструкторсько-проектні організації, бізнес-інкубатори, центри трансфертних технологій, інформаційно-аналітичні центри)
		особистості	е-навчання (центри корпоративного навчання, освітні комплекси, установи)

			початкової, середньої та вищої професійної освіти, додаткової та післявузівської освіти та ін.)
--	--	--	---

Джерело: складено автором.

Розвиток інформаційних технологій сприяє розвитку нових економічних інтересів для підприємств та особистості. Економічні інтереси підприємств у сучасних умовах господарювання характеризуються вищим ступенем невизначеності, стрімкими змінами кон'юнктури ринку, умовами господарювання, що висуває нові вимоги до прийняття ефективних управлінських рішень.

Завдяки розвитку інформаційних технологій формується новий економічний віртуальний простір, де визначаються нові умови господарювання, відмінні від традиційних видів господарської діяльності, з'являються нові можливості для підприємств, що призводить до формування нових способів реалізації економічних інтересів. Нові умови віртуального простору характеризуються низкою якісних змін господарювання, а саме: розвиток мережевих структури управління підприємств та віртуальних організацій; висока дохідність інформаційного сектору економіки з точки зору ефективності вкладення капіталу; стрімке зростання сектору електронної торгівлі, надання інформаційних послуг; зростання ділової активності завдяки доступності до інформаційних ресурсів незалежно від географічних бар'єрів; активний розвиток електронних форм економічної взаємодії, використання електронних грошей як засобу платежу та багато іншого.

За даними Держкомстата України за період з 2019-2020 рр. кількість підприємств, що здійснювали електронну торгівлю збільшилася на 2,2% , а осяг реалізованої продукції (товарів,

послуг), отриманий від електронної торгівлі збільшився на 24,5% . Частка кількості підприємств, що проводили навчання у сфері ІКТ у загальній кількості підприємств за напрямками навчання для фахівців у сфері ІКТ збільшилася на 18,4% , а для інших працівників – на 2,3% (табл. 2) [6].

Таблиця 2

Аналіз показників розвитку ІКТ в Україні за 2019-2020 рр.

Показник	Роки		
	2019	2020	Темп зміни (%)
Кількість підприємств, які здійснювали електронну торгівлю – одиниць	2440	2494	102,21
– у% до загальної кількості підприємств	4,8	4,9	-
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), отриманий від електронної торгівлі, тис. грн	292731939,1	364571488	124,54
– у% до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств	4,5	5,0	-
Частка кількості підприємств, що проводили навчання у сфері ІКТ, у загальній кількості підприємств за напрямками навчання – для фахівців у сфері ІКТ	3,8	4,5	118,42
– для інших працівників	4,3	4,4	102,33

Джерело: складено автором згідно [6].

Отже, перехід на новий ступінь економічного розвитку потребує посилення інноваційної активності та нового підходу до нововведень, що включає економічні та соціальні особливості, активізацію можливостей інноваційного потенціалу підприємств, галузей в умовах інформаційної економіки, де формою вираження мають бути е-інновації.

Основними інтересами сучасної людини в інформаційній економіці на першому плані стають прагнення до саморозвитку, самоосвіти, постійному вдосконаленню професійних навичок та підвищення культурного та освітнього рівня. Доступність інформації та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, різноманітність інформаційних ресурсів визначили лідируючі позиції інтересам особистості.

У сфері освіти Інтернет надає студентам та викладачам доступ до значного обсягу актуальної інформації та знань (бібліотеки, електронні каталоги, музеї, науково-дослідні центри). Завдяки використанню ІКТ з'явилися такі форми як дистанційне навчання та онлайн-навчання, чим покращується загальна ефективність освіти у школах та вищих навчальних закладах, а також на підприємствах. Формуються нові мотиви економічної поведінки суб'єктів, що спрямовані на підвищення ступеня поінформованості суб'єктів, удосконалення способів, засобів та інструментів накопичення та передачі інформації, знань, тобто йдеться про формування нового типу суспільної свідомості – інформаційну свідомість.

Фахівці вважають, що національна економіка України на сучасному етапі знаходиться в стані пошуку та ідентифікації ефективних інституціональних форм соціально-економічного розвитку. О. М. Москаленко визначає, що «інституціональні дисбаланси та розриви, дисфункціональність макроекономічної системи, регрес суспільних і базових ринкових інститутів

залишаються ключовими характеристиками економічної системи України, а також визначають тенденції її економічного розвитку і формують небажані закономірності взаємодії та зворотні зв'язки між економічними агентами та економічною владою тощо» [7].

За даними проведеного дослідження української Асоціації «IT Ukraine» за підсумками 2021 українська IT-галузь зросла на 36% з \$ 5 млрд. експорту до \$ 6,8 млрд., кількість спеціалістів у той же час збільшилась з 244 тис. до 285 тис. Таким чином, за останні три роки галузь зросла більш ніж удвічі по експорту та більш ніж на 50% по кількості спеціалістів. Українська IT-галузь активно залучає інвестиції для розвитку. Щороку, в середньому, укладається угод на загальну суму в 300-700 млн дол. Більша частина угод – інвестиції та гранти для стартапів на ранніх етапах розвитку (Seed та Preseed), проте більшу частину фінансування отримують кілька найбільших компаній.

Україна має переваги на IT-ринку порівняно з найближчими країнами-конкурентами. Це – найбільший ринок праці, найбільша кількість випускників з IT-спеціалізацією. В Україні в 2-4 рази більше IT-спеціалістів на 100 тис. населення, ніж у країнах-конкурентах. Це свідчить про високий потенціал розширення зайнятості в IT-сфері через формальну освіту та перекваліфікацію (світчинг) (таблиця 3) [8].

Розвиток IT-індустрії стабільно забезпечує збільшення фіскальних надходжень від цієї сфери економіки України. Так, за останні 6 років вони зросли більш ніж втричі. У 2020 р. було сплачено податків і зборів на суму 17,2 млрд грн, якої достатньо, наприклад, для:

- фінансування всієї програми субсидій на придбання газу і ЖКП за 10 місяців 2020 року;
- виплати місячних пенсій 4,9 млн пенсіонерам. 90% фінансування всіх медичних послуг, пов'язаних із COVID-19, у 2020 р.;

- капітального ремонту 682 км автошляхів;
- фінансування всієї судової системи України.
- фінансування діяльності всіх антикорупційних органів України (НАБУ, ДБР, НАЗК, ВАСУ, АРМА) та Генеральної прокуратури (95%) [8].

Наведені дані визначають те, що ІКТ стають найважливішим чинником економічного та соціального розвитку сучасного суспільства. Можна припустити те, що з подальшим розвитком ІКТ макроекономічні показники, що відображають стан національної економіки, зазнаватимуть суттєвих змін. Цілком можливо, що найближчим часом будуть використовуватися нові індикатори, що характеризують стан інформаційної економіки.

Таблиця 3

Розвиток ІТ потенціалу України за 2021 р.

Країна	Частка експорту комп'ютерних послуг у ВВП, %	Розмір ринку праці, млн осіб	Кількість ІКТ-спеціалістів, тис. осіб на 100 тис. населення	Кількість студентів ІКТ, тис. осіб	Кількість випускників ІКТ, тис. осіб на 100 тис. населення
Україна	2,7	18,1	289,2	104,7	68,0
Білорусь	3,3	4,5	124,9	21,3	58,0
Сербія	2,8	3,2	93,2	22,5	46,0
Естонія	2,4	0,7	32,3	4,4	54,0
Угорщина	1,5	4,7	132,5	22,4	31,0
Польща	1,3	17,0	430,7	50,3	23,0
Литва	1,2	1,5	37,0	6,4	31,0
Словаччина	1,2	2,7	76,6	6,9	32,0

Джерело: складено згідно джерела [8].

Висновки та пропозиції. Отже, інституціоналізація інформаційної економіки в системі національних економічних інтересів визначається процесом взаємодії економічних інтересів всіх суб'єктів виробництва та споживання в системі, що виражає, з одного боку, специфічні закономірності економічного розвитку, з іншого, – національну універсалізацію господарських взаємовідносин. Ознаками інституціоналізації повинно бути: закріплення відповідних правових норм та моральних правил, що регулюють господарські взаємовідносини суб'єктів господарювання та суспільства; створення ринкових механізмів взаємного узгодження індивідуальних та загальнонаціональних економічних інтересів, що має визначатися в державних програмах економічного розвитку; забезпечення відповідності економічних інтересів усіх верств населення економічному потенціалу країни; забезпечення узгодженої, збалансованої відтворювальної взаємодії всіх господарських ланок у країні в перспективі соціально-економічного розвитку.

Список використаної літератури

1. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории. *Вопросы экономики*. 1997. № 3. С. 42–57.
2. Copeland G.W., Patterson S.C. Changing an institutionalized system. Dies. (Hg.), *Parliaments in the Modern World. Changing Institutions*, Ann Arbor, 1994. P. 151–160.
3. Huntington S.P. *Political order in changing societies*. Yale University Press. 2006.
4. Фролов С. С. Социология организаций. Москва : Гардарики. 2011. 304 с.
5. Єфіменко І. А. Особливості інституціоналізації економіки в трансформаційний період. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка*. 2010. Вип. 10. С. 50–55.
6. Сайт Держкомстату України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Москаленко О.М. Теорія та методологія інституціональної структури моделі випереджаючого економічного розвитку. *Ефективна економіка*. 2014. № 1. С. 24–29.
8. Ukraine IT Report in 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1rDOzj3_hKgXflj8czwIVzP8Ct4lBY5eW/view.

Стаття надійшла 05.11.2022 р.

Yuliia Kovalenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management
and Financial and Economic Security,
Donetsk National Technical University
56, Potebni St., Volyn region, Lutsk, 43018, Ukraine
e-mail: yuliia.kovalenko@donntu.edu.ua

**THE ISSUE OF INSTITUTIONALIZATION
OF THE INFORMATION ECONOMY
IN THE CONTEXT OF NATIONAL
ECONOMIC INTERESTS**

The article reflects the issues of determining the possible institutional foundations of the information economy in the context of national economic interests. A theoretical study has been carried out on the concept of institutionalization and it has been proved that the institutionalization of the information economy in the context of national economic interests should be aimed at creating effective relationships between institutions in the field of production, distribution, exchange and consumption of information, which will allow us to derive a system of national economic interests. A new level is able to ensure the effective functioning of the economy as a whole. The concept of "institutionalization of the information economy" is defined as the process of defining and fixing economic norms, rules, behaviors and decision-making principles that regulate interaction to meet the needs of all members of the information institutional environment. All institutions of the information economy can be divided into institutions of management, support and development institutions. To date, a system of management and support institutions has almost been formed in Ukraine, and the system of development institutions requires further improvement. The balance of economic interests at the national, regional and local levels has an ambiguous structure. This can be a balance of both individual (the interests of the individual, the team) and common interests (the interests of enterprises, organizations, institutions), which is manifested in the most important principles for the derivation of institutional forms of national economic interests

arising from the general prerequisites for the development of related goals, objectives, the effect of collective processes that systematically synthesize the country's macroeconomics. It is proved that the economic interests of enterprises in modern economic conditions are characterized by a higher degree of uncertainty, rapid changes in market conditions, economic conditions, which puts forward new requirements for making effective management decisions. Thanks to the development of information technologies, a new economic virtual space is being formed, where new business conditions are defined that are different from traditional types of economic activity, new opportunities for enterprises appear, which leads to the formation of new ways of realizing economic interests. Attention is focused on the fact that the transition to a new degree of economic development requires an increase in innovative activity and a new approach to innovation, including economic and social features, activation of the innovative potential of enterprises and industries in the information economy. The analysis of trends in the development of the IT sector in the national economy is carried out, the main provisions are given regarding the importance of ICT in ensuring the national economic interests of society.

Key words: information, information and communication technologies, institutionalization, institutional analysis of the information economy, national economic interests.

References

1. Nesterenko A. (1997) *Sovremennoe sostoyanie i osnovnye problemy institucionalno-evolyucionnoj teorii. Voprosy ekonomiki.* № 3. P. 42–57.
2. Copeland G.W., Patterson S.C. *Changing an institutionalized system.* dies.(Hg.), *Parliaments in the Modern World. Changing Institutions,* Ann Arbor, 1994. P. 151–160.
3. Huntington S.P. *Political order in changing societies.* Yale University Press. 2006.
4. Frolov S.S. (2011) *Sociologiya organizacij.* M.: Gardariki, 304 p.
5. Yefimenko I.A. (2010) *Osoblivosti institucionalizaciyi ekonomiki v transformacijnij period. Zbirnik naukovih prac Harkivskogo nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi. Ekonomika,* № 10. P. 50–55.
6. Sajt Derzhkomstatu Ukraini. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Moskalenko O. M. (2014) *Teoriya ta metodologiya institucionalnoyi strukturi modeli viperedzhayuchogo ekonomichnogo rozvitku. Efektivna ekonomika,* № 1, pp. 24–29.
8. *Ukraine IT Report in 2021.* Available at: https://drive.google.com/file/d/1rDOzj3_hKgXflj8czwIVzP8Ct4lBY5eW/view.

УДК 332.1; 33.711

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275795

І. І. Костецька,

кандидат економічних наук, докторантка кафедри економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, Україна
e-mail: irynakostetska@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5340-0145>

СИСТЕМА ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ В ПОЛЬЩІ ЯК ПРИКЛАД ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

В статті представлено сучасний стан просторового планування в Україні, проведено аналіз законодавчих документів. Охарактеризовано використані методи при дослідженні, сформовано аргументи і критерії щодо відбору об'єкту дослідження. Проведено аналіз системи просторового планування в Польщі на рівні гмін і наявність їхніх обов'язкових документів. Об'єктом дослідження на локальному рівні є гміна Ходель, яка знаходиться в прикордонному Люблінському воєводстві. Проведено аналіз Стратегії розвитку гміни, обов'язкових документів, що відповідають за просторове планування, зокрема Місцевий план просторового розвитку для території, а також Локальну стратегію ЛГД, яка є додатковим інструментом локального розвитку територій. Як результат проведеного дослідження, показано відповідність і взаємозв'язок між документами на локальному рівні.

Ключові слова: просторове планування, стратегія, територіальна громада, гміна, Польща.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Просторове планування є одним із найважливіших видів діяльності у розвитку сучасного суспільства. Воно йде пліч-о-пліч із стратегічним плануванням громад та країн і за своєю суттю є спробою суспільства впливати на просторовий розподіл населення, їх діяльність та ресурси. Просторове планування є діяльністю в публічному секторі та відбувається

на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях. Ця діяльність зазвичай призводить до створення просторового плану, в якому галузеві політики мають бути узгоджені. Тому доцільно провести дослідження про стан документації просторового планування в Україні у зв'язку з територіальним поділом країни, як успішних результат реформи децентралізації.

Проаналізувавши загалом реформи, які відбулися в Україні перед початком повномасштабної війни, то сьогоднішнє дослідження показує, що тема, яку охоплено, є важливою. Крім того, додаткова потреба викликана отриманням Україною статусу кандидата на членство в ЄВ (23 червня 2022 року), що посилює виклики та тягне за собою зобов'язання привести всі документи до стандартів ЄС. Враховуючи соціально-економічні проблеми та інтенсивну підготовку планів відбудови України після війни, дослідження такого типу є вкрай необхідними. Інтеграція України в європейський економічний простір потребує врахування досвіду країн, які вже реформували свої стратегічні документи і плани відповідно до вимог. Найбільш цікавим і корисним для України може бути досвід польського сусіда.

Під час проведеного дослідження використано метод порівняльного аналізу (дослідження просторового планування в Люблінському воєводстві), монографічний метод (вивчення окремого досвіду гміни Ходель в Люблінському воєводстві, абстрактно-логічний метод (формулювання понять, висновків і рекомендацій). Для вибору об'єкта дослідження сформовано чіткі критерії: місцезнаходження в прикордонному воєводстві Польщі, наявність актуальний місцевий план просторового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика щодо необхідності і ефективності просторового планування є досить новою. Проте, вагомі напрацювання є в зарубіжних науковців Pawłowska K [6], Baran-Zgłobicka B, Godziszewska D., Zgłobicki W.

[5]. Серед українських вчених, які найбільше приділили уваги в своїх працях тематиці просторового планування є Третяк А. М., Третяк В. М. [3], Прядка Т. М., Скляр Ю. Л. Капінос Н. О. [4]. Тому, доцільно проаналізувати іноземний досвід, розробити пропозиції до покращення розвитку сільських територій в Україні за допомогою впровадження європейських стандартів до системи просторового планування.

Постановка завдання. Проаналізувати стан просторового планування в Польщі на рівні гмін і підготувати пропозиції для територіальних громад в Україні. Об'єктом дослідження обрано гміну Ходель в прикордонному Люблінському воєводстві Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан просторового планування в Україні. У 2020 році було успішно завершено реформу децентралізації, закладену в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2]. Реформа місцевого самоврядування була спрямована на створення та підтримання сприятливого середовища для життя, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад. Саме тому, успіх реформи для зміцнення інституційної та економічної спроможності територіальних громад, підвищення рівня життя їх мешканців ґрунтується на застосуванні основних принципів та практичних прийомів просторового планування.

Основним законодавчим документом є ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» [1]. Законом регулює питання встановлення комплексного планування територій громад, а також щодо затвердження документації та створення електронної картографічної основи планування територій.

Для вивчення успішного досвіду і прикладу для України, проаналізовано ситуацію в Польщі. Просторове планування було підпорядковане принципу сталого розвитку. Ця ідея передбачає

розвиток, у якому «потреби нинішнього покоління задовольняються без шкоди для можливостей майбутніх поколінь» [7].

Згідно Закону «Про навколишнє середовище», сталий розвиток – це «соціальний та економічний розвиток, у якому відбувається процес інтеграції політичної, економічної та соціальної діяльності, зберігаючи при цьому природний баланс і тривалість основних природних процесів, щоб гарантувати здатність задовольняти основні потреби окремих громад або громадян як нинішніх, так і майбутніх поколінь» [9].

Система просторового планування в Польщі має такий вигляд:

– Управління економічним і просторовим розвитком базується на системі стратегічних та планових документів.

– На національному рівні документом, який був основою, це Концепція національного просторового розвитку до 2030 року (*Konceptcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*), проте ліквідована відповідно до змін Закону «Про засади політики розвитку», затвердженого у 2020 р. У той же час, новий інтегрований документ, який передбачається в акті, яким мала стати Концепція національного розвитку до 2050 року, не створено. Відсутність актуальної Концепції є серйозною проблемою.

– На регіональному рівні обов'язковим документом є План просторового розвитку воєводства (обов'язково має відповідати Стратегії розвитку воєводства).

– На місцевому рівні обов'язковим є Вивчення (дослідження) умов і напрямків просторового розвитку гмін (акт внутрішнього управління) і Місцевий план просторового розвитку (акт місцевий). За відсутності МППР видаються рішення про умови забудови та розвитку території. Проте, це створює загрозу, щодо просторового порядку на території гміни.

Для більш детального дослідження проаналізовано гміну Ходель, яка знаходиться в Люблінському воєводстві. Об'єкт обрано

відповідно до сформованих критерій в методології дослідження. Гміна має актуальну Стратегію розвитку гміни Ходель на 2015-2023 рр., проаналізуємо її більш детально, виділено одну зі стратегічних цілей, що відноситься до просторового планування.

Таблиця 1

Аналіз цілей Стратегії розвитку гміни Ходель на 2015-2023 рр., які впливають на за просторове планування гміни

	Стратегічна ціль	Операційна ціль	Завдання
Стратегія розвитку гміни Ходель	2. Економічний розвиток гміни Ходель	2.3. Туристична інфраструктура з використанням місцевих ресурсів, обслуговування жителів і туристів	будівництво, модернізація, оновлення туристичної інфраструктури, обладнання туристичних об'єктів
		2.4. Розвиток туризму та агротуризму	розвиток туристичної інфраструктури, зокрема велодоріжок та туристичних стежок, розміщення, розвиток агротуристичних садиб

Джерело: опрацьовано на підставі Стратегії розвитку гміни Ходель на 2015-2023 рр.

Наступним етап дослідження було визначення наявності документів просторового планування. Отже, гміна Ходель має розроблені і актуальні документи відповідно до законодавства, а саме:

- Вивчення умов та напрямків просторового розвитку гміни Ходель (2009);
- Місцевий план просторового розвитку для території гміни Ходель (включаючи район Лагуни). Етап I (Uchwała Nr LII/279/2014 Rady Gminy Chodel z dnia 12 listopada 2014 r.) [10].

Після проведеного аналізу, встановлено, що одним з пріоритетних напрямків розвитку гміни Ходель є розвиток місцевого туризму. Розвиток туристичної структури прямо впливає і має бути передбачений в Місцевому плані просторового розвитку. При вивченні цього документу, побачено чітко зазначені місця, які потенційно стають територією для створення туристичної інфраструктури. На карті гміни, яка входить до просторового плану зображено всі пункти з описом місцевості:

- Район XVII – Залев – відпочинок Провідна функція: відпочинок;
- Цільове призначення території:
 - 1) лісопарк;
 - 2) автостоянка, ізоляційні зелені насадження;
 - 3) санітарно-гігієнічні приміщення, приміщення громадського харчування; резерв землі під нову трансформаторну станцію;
 - 4) пляж;
 - 5) обслуговуючі споруди для пляжу для купання, санітарні вузли, сховище для човнів, приміщення для рятувальників;
 - 6) луки;
 - 7) ліс;
 - 8) рекреаційна водойма;
 - 9) лісопарк;
 - 10) гідротехнічні пристрої – дамба, що обмежує територію водойми, пішохідна доріжка;
 - 11) пішохідна та автомобільна доріжка;
 - 12) під'їзна дорога до рекреаційних зон;
 - 13) природна торф'яно-болотна рослинність з охоронними видами.

Додатковим інструментом розвитку гмін в Польщі є Локальні групи діяльності, як і створюються і функціонують на території кількох гмін. Основна мета – об'єднати зусилля для спільного добробуту. Обов'язком кожної групи є створення Локальної стратегія, яка має відповідати цілям кожного гміни, на якій

представлена група. Територія гміни Ходель входить до Локальної групи діяльності «Фруктовий шлях». Після проведеного аналізу Локальної стратегії на 2016-2022 рр., встановлено що:

- Загальна мета 2. Територія ЛГД, приваблива для туристів, з розвиненими спеціалізованими та інноваційними послугами з використанням спадщини, місцевих ресурсів, навколишнього середовища та соціального капіталу;

- Конкретна ціль 2.1 Розвиток індустрії туризму, яка використовує врівноваженим способом місцеві ресурси та спадщину, а також захоплення мешканців;

- Конкретна ціль 2.2 Розвиток інфраструктури, що доповнює туристичну пропозицію ЛГД;

- Конкретна ціль 2.3 Підтримка економічної діяльності, що доповнює туристичну пропозицію території ЛГД;

- Конкретна ціль 2.4 Створення та просування мережі туристичних послуг.

Оскільки, основною метою є дослідження просторового планування, більш детальніше розглянуто конкретні цілі 2.1. і 2.2, саме вони найбільше відносяться до розбудови туристичної інфраструктури. Тому наведено зобов'язання, які закріплені в стратегії до обраних цілей:

- 2.1.1. Створення та розвиток тематичних туристичних об'єктів;

- 2.1.2. Створення та розвиток закладів розміщення та відпочинку на територіях використання водних та рибогосподарських цінностей;

- 2.2.1. Будівництво об'єктів малої туристичної, рекреаційної та спортивної архітектури;

- 2.2.2. Розбудова водойм і водотоків, а також прилеглих територій для туристичних і/або рекреаційних та/або освітніх функцій.

Взаємозв'язок стратегічних документів наведено на наступному рисунку.

На рисунку 1 зображена взаємодія стратегічних документів, згідно проведеного аналізу. Така система дозволяє ефективно працювати, адже пріоритетні цілі переплітаються і є пріоритетними в кожному документі.

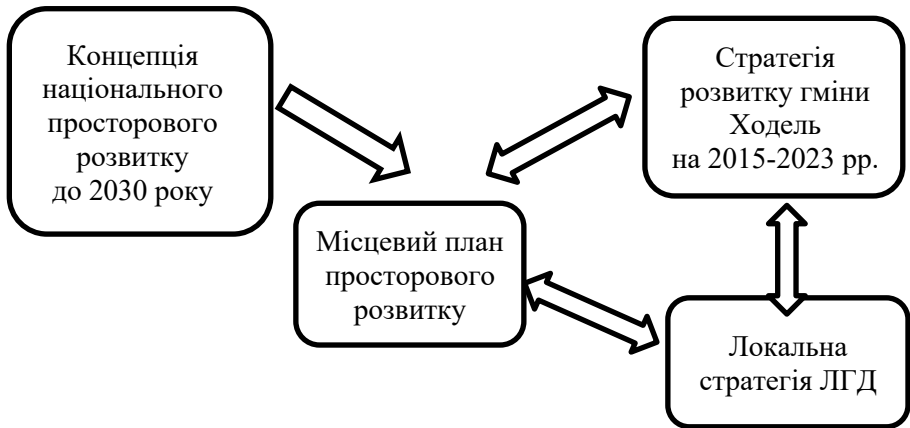

Рис. 1. Взаємодія стратегічних документів на прикладі гміни Ходель

Джерело: власне опрацювання.

Висновки та пропозиції. У Польщі управління економічним і просторовим розвитком базується на системі взаємопов'язаних стратегічних та планових документів.

Проведений аналіз показав чітку взаємодію розроблених місцевих документів. Основою процесу планування є локальна стратегія гміни. Відповідно до неї розроблений чіткий Місцевий план просторового розвитку для території гміни Ходель. Досліджено додатковий інструмент – Локальні групи діяльності. Проаналізувавши досвід Польщі та оцінивши його ефективність, доцільно було б запозичити досвід для України.

Після війни Україна буде змушена формувати свої стратегічні плани за європейським зразком. Тому доцільно скористатися системним досвідом Польщі, а ініціатива ЛГД могла би бути реалізована як ефективний, додатковий інструмент розвитку.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель», (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 46, ст. 394), Із змінами, внесеними згідно із Законами № 1423-IX від 28.04.2021, № 2254-IX від 12.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text>.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
3. Третяк А. М., Третяк В. М. Зонування земель: законодавчий колапс та наукові засади планування розвитку землекористування об'єднаних територіальних громад. *Агросвіт*. 2020. № 23. С. 3–9.
4. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Скляр Ю. Л. Капінос Н. О. Територіально-просторове планування використання земель в Україні: понятійний базис в контексті безпеки життєдіяльності людей. *Агросвіт*. 2021. № 15. С. 3–13.
5. Bogusława Baran-Zgłobicka & Dominika Godziszewska & Wojciech Zgłobicki, 2021. «The Flash Floods Risk in the Local Spatial Planning (Case Study: Lublin Upland, E Poland),» Resources, MDPI, vol. 10(2), pages 1–20, February.
6. Pawłowska K., 2008. Przeciwdziałanie konfliktom wokół ochrony i kształtowania krajobrazu. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
7. Raport Komisji Brundtland 1987. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM:sustainable_development.
8. Strategia Rozwoju Gminy Chodel na lata 2015-2023 pp. URL: https://ugchodel.bip.lubelskie.pl/upload/pliki//Strategia_Rozwoju_Gminy_Chodel_na_lata_2015-2023.pdf.
9. Ustawa Prawo Ochrony Środowiska (tekst jedn. Dz. U. 2021 poz. 1973)
10. Uchwała Nr LII/279/2014 Rady Gminy Chodel z dnia 12 listopada 2014 r. URL: <https://planyzagospodarowania.pl/plan/lubelskie/opolski/chodel/chodel/448657/szczegoly>.

Стаття надійшла 28.10.2022 р.

Iryna Kostetska,

PhD in Economics,

Postdoctoral researcher of the Department of Economics,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, Ukraine

e-mail: iryinakostetska@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5340-0145>

SPATIAL PLANNING SYSTEM IN POLAND AS AN EXAMPLE OF EFFECTIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE

Spatial planning is one of the most important activities in the evolution of modern society. This process takes place in parallel and is interconnected with the strategic planning of communities and countries. As with other types of planning, spatial planning occurs at the local, regional, national, and international levels. The product of this activity should be a spatial plan that coordinates sectoral policies. The need of conducting a study on the state of spatial planning documentation in Ukraine is justified by the new territorial division of the country resulting from the successful decentralization reform. Furthermore, Ukraine was granted EU candidate status on June 23, 2022, thus prompting an additional need for such a study. The new Ukraine status creates new challenges and entails the obligation to bring all documents to EU standards. Taking into account the socio-economic problems and the intensive preparation of plans for postwar reconstruction in Ukraine, such studies will be highly appropriate. The integration of Ukraine into the European Union requires taking into account the experience of countries that have already reformed their strategic documents and plans in accordance with the EU's internal demands. The experience of neighboring Poland, an EU member state, can be of most interest and use to Ukraine. The paper presents the current state of spatial planning in Ukraine, including an analysis of the legislative framework. The methods used in the study are described, and the selection of the research subject and the criteria for the selection are justified. The paper includes an analysis of the spatial planning system in Poland at the level of gminas and the availability of mandatory spatial planning documents. The subject of the research at the local level is Gmina Hodel. This gmina is located in the Lublin Voivodeship that borders on Ukraine. The analysis was focused on the Gmina Development Strategy, mandatory spatial planning documents, in particular the Local Spatial Development Plan, as well as the Local Strategy of Local Action Group which is an additional tool for local development. The paper underscores conformity and relationships between spatial planning documents at the local level.

Key words: spatial planning, strategy, territorial community, commune, Poland.

References

1. Закон України «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo planuvannia vykorystannia zemel», (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2020, № 46, st. 394), Iz zminamy, vneseny my zghidno iz Zakonamy № 1423-IX vid 28.04.2021, № 2254-IX vid 12.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text>.
2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini» vid 1 kvitnia 2014 r. № 333-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
3. Tretiak A. M., Tretiak V. M. (2020) Zonuvannia zemel: zakonodavchy kolaps ta naukovi zasady planuvannia rozvytku zemlekorystuvannia obiednanykh terytorialnykh hromad [Land zoning: legislative collapse and scientific principles of land use development planning of united territorial communities]. *Ahrosvit*, № 23, pp. 3–9
4. Tretiak A. M., Tretiak V. M., Priadka T. M., Skliar Yu. L. Kapinos N. O. (2021) Terytorialno-prostorove planuvannia vykorystannia zemel v Ukraini: poniatiinyi bazys v konteksti bezpeky zhyttiediialnosti liudei [Territorial and spatial planning of land use in Ukraine: a conceptual basis in the context of the safety of people's livelihoods]. *Ahrosvit*. № 15, pp. 3–13.
5. Bogusława Baran-Zgłobicka & Dominika Godziszewska & Wojciech Zgłobicki, 2021. «The Flash Floods Risk in the Local Spatial Planning (Case Study: Lublin Upland, E Poland),» Resources, MDPI, vol. 10(2), pages 1-20, February.
6. Pawłowska K., 2008. Przeciwdziałanie konfliktom wokół ochrony i kształtowania krajobrazu. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
7. Raport Komisji Brundtland 1987. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM:sustainable_development.
8. Strategia Rozwoju Gminy Chodel na lata 2015-2023 pp. URL: https://ugchodel.bip.lubelskie.pl/upload/pliki//Strategia_Rozwoju_Gminy_Chodel_na_lata_2015-2023.pdf.
9. Ustawa Prawo Ochrony Środowiska (tekst jedn. Dz. U. 2021 poz. 1973).
10. Uchwała Nr LII/279/2014 Rady Gminy Chodel z dnia 12 listopada 2014 r. URL: <https://planyzagospodarowania.pl/plan/lubelskie/opolski/chodel/chodel/448657/szczegoly>.

УДК 330.341

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275799

Н. О. Кравчук,

кандидат економічних наук, завідувач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту Західноукраїнського національного університету вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2387-8807>

О. Г. Римар,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту Західноукраїнського національного університету вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-1157>

Н. В. Бортник,

викладач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту Західноукраїнського національного університету вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9431-5676>

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ПОВОЄННОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена теоретичному дослідженню сутності цифрової економіки та практичних засад її формування в контексті забезпечення конкурентоспроможності та повоєнного розвитку економіки України. У роботі досліджено поняття цифрової економіки та її складові, до яких віднесено інформаційні та телекомунікаційні технології (ІКТ); людський капітал; сприятливий бізнес-клімат, ефективне управління. Встановлено, що цифрова економіка

розширює вплив на все більше сфер діяльності, формують простір для розвитку та вдосконалення господарських процесів, що є базою для сучасної глобальної економіки. Разом із тим визначено, що залежно від використовуваного визначення розмір цифрової економіки становить, за оцінками, від 4,5% до 15,5% світового ВВП. Майже 40% доданої вартості, створюваної у світовому секторі інформаційно-комунікаційних технологій (КТ), припадають на Сполучені Штати і Китай. Рівень цифровізації економіки України істотно різниться, залежно від конкретної галузі. У таких сферах, як фінансові послуги, надання послуг зв'язку, логістика українські компанії використовують досягнення інформаційних технологій так само широко, як і закордонні конкуренти. Також завданням держави є як забезпечення сприятливих умов, що сприяють цифровізації, так і створення можливостей для їх реалізації.

Ключові слова: цифрова економіка, цифровізація, повоєнний розвиток, Індустрія 4.0.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Цифрова економіка – це економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях. Часто ми можемо зустріти її під назвою інтернет економіка, нова економіка або веб економіка. Для розвитку світової економіки характерним є активне використання інформаційних технологій, а трансформація в цифрову економіку визначається як Четверта промислова революція. Досягнутий на початок 2020 р. рівень цифровізації забезпечив стійке функціонування економіки та її окремих секторів за умов коронакризи. За останні 20 років радикально змінилися основні чинники розвитку економіки (цифрова інфраструктура, рівень розвитку Інтернету, поширення мобільних пристроїв та ін.), що дозволило створити різноманітність цифрових продуктів та сервісів для населення та бізнесу. Під час пандемії COVID-19 процес цифрової трансформації прискорився, і урядам довелося терміново реагувати на зміни, що відбуваються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які присвятили свої праці розробці загальних проблем існування цифрової економіки, є чимало вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, слід згадати таких науковців як К. Андрющенко [1],

Т. Батракова [2], С. Веретюк [4], Н. Гражевська [5], А. Гриценко [6], Н. Подольчак [12] та ін. При цьому доцільно надалі досліджувати тематику цифрової економіки в контексті поточних військових дій перспективної відбудови української економіки.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження тенденцій розвитку цифрової економіки; аналіз особливостей і умов функціонування цифровізації економічних процесів в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «цифрова економіка» було запропоновано бізнес-аналітиком Дон Тапскотом. В своєму дослідженні автор характеризує цифрову економіку як економічну діяльність, яка визначається через мережеву свідомість та залежить від віртуальних технологій.

Разом із тим, проаналізуємо дефініції вказаного поняття у вітчизняній літературі та нормативних актах (табл. 1).

Таблиця 1

**Підходи до визначення поняття «цифрова економіка»
в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників**

Автор, джерело	Визначення поняття «цифрова економіка»
Н. Е. Дєєва, В. В. Делейчук [7, с. 670]	Економічна діяльність, яка виникає на основі мільярдів повсякденних онлайн зв'язків між процесами, організаціями, громадянами, даними, пристроями
С. М. Веретюк, В. В. Пілінський [4, с. 52]	Ще нереалізована трансформація всіх галузей економіки завдяки перенесенню всіх інформаційних ресурсів і знань на комп'ютерну платформу
А. Чекол [18]	Економіка, що базується на електронних товарах і послугах, які виготовлені за допомогою електронного бізнесу і торгівля якими здійснюється за допомогою електронних засобів
С. Фейяз [17]	Ринки на основі цифрових технологій, які суттєво полегшують торгівлю товарами і послугами за допомогою електронної комерції

Н. Ю. Подольчак, О. І. Білик, Я. В. Левицька [12]	Різновид ринку суб'єктів економічної системи на якому один, декілька або всі етапи господарських процесів здійснюються через комп'ютерні мережі; один із проявів економічної свободи, інноваційності та рівня розвитку економіки
О. Марченко [10, с. 34]	Доповнення до традиційної економіки, що передбачає 61 виготовлення та реалізацію традиційних товарів і послуг із використанням комп'ютерного обладнання та цифрових систем, зокрема мережі Інтернет.
Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр. [13]	Діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові.

Отже, що більшість визначень зводяться до розуміння цифрової економіки як виду господарської діяльності з виробництва товарів, надання послуг чи виконання робіт із застосуванням інформаційно-комунікаційних мереж.

Також визначимо компоненти, необхідні для ефективного функціонування цифрової економіки (рис. 1).

Варто вважати, що цифровізація є безумовним драйвером розвитку сучасного суспільства, усіх його складових. Цифровізація дає багато переваг для ринку праці і зростання економіки.

Водночас, погоджуємось із думкою Н. Гражевської та А. Чигиринського, що до негативних наслідків цифрової трансформації економіки слід віднести такі:

1. Поляризація кадрів за рівнем володіння цифровими навичками, що підвищує ризики невідповідності якісних освітніх та професійних знань, вмінь персоналу вимогам та потребам ринку праці.

2. Поглиблення соціальної поляризації суспільства, звуження сфери формування і реалізації середнього класу, блокування соціальних ліфтів і регресивна соціальна мобільність населення.

3. Виникнення соціально-психологічних проблем в окремих людей та суспільства в цілому, що пов'язані із загрозами сегрегації населення країни за критеріями їх компетенцій у цифрових технологіях, погіршення функціональних можливостей і трудових навичок персоналу та зміни мотиваційних орієнтирів [5, с. 56].

Рис. 1. Компоненти ефективного розвитку цифрової економіки

Джерело: складено автором на основі [14].

Залежно від використовуваного визначення розмір цифрової економіки становить, за оцінками, від 4,5% до 15,5% світового ВВП. Майже 40% доданої вартості, створюваної у світовому секторі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), припадають на Сполучені Штати і Китай [16].

За оцінками Світового банку, впровадження цифрових технологій веде до розмивання географічних і фізичних кордонів і відкриває нові перспективи для економічного, соціального та культурного розвитку країн, а також до зростання регіональної і глобальної конкурентоспроможності.

Розглядаючи вплив цифрових технологій на зростання ВВП країн ЄС до 2025 р. група Світового банку відзначає, що проникнення фіксованого широкосмугового доступу в Інтернет додає +1,7% до ВВП, збільшення міжнародної пропускної спроможності (+0,66% до ВВП) і поширення електронної торгівлі (+0,88% до ВВП).

Таблиця 1

Зростання ВВП регіону Євразійського економічного союзу за рахунок цифровізації (з урахуванням зростання ВВП за впровадження країнових і регіональних цифрових повісток у 2018-2025 рр.)

	Зростання міжнародної пропускної спроможності Інтернету	Зростання проникнення фіксованого широкосмугового доступу	Поширення електронної торгівлі
Покрайновий сценарій	0,55	0,8	0,44
Сценарій з урахуванням цифрового порядку денного	0,66	1,7	0,88
Зростання	0,11	0,9	0,44

Джерело: складено автором на основі [16].

Наприклад, за оцінками Європейської Комісії, побудова єдиного цифрового ринку ЄС може щорічно приносити в економіку ЄС до € 415 млрд., створювати нові робочі місця, а також формувати суспільство, засноване на знаннях.

І поки прогресивне людство прагне перейти до шостого технологічного укладу з нанотехнологіями, наноматеріалами, біоінженерією та когнітивними науками, Україна зосередилася у третьому технологічному укладі минулого століття, до якого належать понад 50% усіх вироблених нами товарів. І це при тому, що в країні не бракує ні фахівців з вищою освітою, ні докторів наук, ні реєстрованих щорічно патентів (табл. 2).

Таблиця 2

Частка деяких цифрових сервісів в Україні та ЄС

Цифровий сервіс	Україна	ЄС
Електронна торгівля у роздрібній торгівлі	4	7
Організації, які застосовують CRM-системи	10	33
Люди, які купують онлайн	23	55
Люди, які отримують послуги онлайн	29	48

Джерело: складено автором на основі [11; 15].

Разом з тим, у низці галузей інтенсивність використання цифрових технологій (і так само все, що з ними пов'язано, – автоматизація, роботизація) є вкрай низькою (в гірничодобувній промисловості, наприклад). Така ситуація є причиною істотного відставання у продуктивності праці в галузі.

У сучасних умовах прискорення інноваційного розвитку ґрунтується на впровадженні саме цифрових технологій, що сприяють формуванню нових моделей бізнесу.

В Україні на державному рівні визнається необхідність формування цифрової економіки, а цифрові технології розглядаються в якості одного з ключових драйверів сталого розвитку. На відміну від інших країн, де державі відведено провідну роль у формуванні цифрового кластеру економіки, українські фахівці зазначають, що роль держави в цьому процесі не така значна, а долучення до

міжнародного онлайн-бізнесу – це не вибір, а необхідність, яка сама по собі призведе до поступового переходу до цифрового управління і що винятково завдяки міжнародним відносинам розвиток цифрової інфраструктури є неминучим.

Крім того орієнтирами для України стають три основні напрями, викладені ЄК у комплексному програмному документі «Єдиний цифровий ринок для Європи»:

- кращий доступ до Інтернету для споживачів та підприємств;
- створення належних умов для регулювання передових цифрових мереж;
- розбудова цифрової економіки через інвестиції, оперативну сумісність та стандартизацію.

Важливу роль відіграє Додаток XVII-3117 до Розділу IV Угоди про асоціацію, який зобов'язує Україну здійснити імплементацію низки актів ЄС, що встановлюють спільні норми на ринку надання електронних комунікаційних послуг, разом з Директивами щодо електронних комунікацій, режимів авторських прав, захисту прав споживачів, кур'єрських служб, аудіовізуальних послуг. Україна має запровадити європейську концепцію регулювання цифрового ринку та впровадити її стандарти, що є однією з вимог євроспільноти задля поглиблення співробітництва. Країна забезпечує поступове приведення своїх чинних законів чи прийняття нових законів у відповідність до європейського законодавства за трьома основними напрямками [3, с. 56].

До можливостей, які можуть бути забезпечені державою для реалізації передумов цифровізації, слід віднести: створення та/або вдосконалення необхідної нормативно-правової бази, участь держави в електронній взаємодії з усіма суб'єктами, забезпечення одночасної цифровізації всього суспільства, яка передбачає проникнення цифрових відносин на всі рівні взаємодії її учасників – від особистих до державних.

Домінування низькотехнологічних секторів в економіці, або оцифрування розрізнених сегментів – державних послуг, державних закупівель, медицини, фінансів, освіти, ритейлу тощо за наявності слабкої імпортозалежної виробничої та відтворювальної системи у країні не зробить істотного оздоровлюючого впливу на економіку, особливо у період рецесії, і не дасть суттєвого економічного ефекту, порівняно з тим, який могло б забезпечити фундаментальне перетворення галузей під впливом елементів Четвертої промислової революції [5, с. 54].

Тому для України наразі є актуальним перегляд стратегічних пріоритетів, переоцінки своєї промислової політики та усвідомлення нових викликів з метою подолання наростаючого відставання у промисловій сфері, які у світлі незворотних процесів трансформації в рамках Індустрії 4.0 можуть чинити прямий вплив на ефективність цифрової економіки і створити непереборні розриви в конкурентоспроможності створюваних продуктів і послуг в Україні і світі.

Висновки із цього дослідження і дальші перспективи в цьому напрямку. Для забезпечення конкурентних переваг підприємств, зростання рівня соціально-економічного розвитку держав на міжнародному ринку важливого значення набуває впровадження цифрових технологій, процесів, бізнес-моделей, здатних до швидкого пристосування під час їх реалізації. Тобто цифрова економіка є доповненням до традиційної економіки, що передбачає виготовлення та реалізацію традиційних товарів і послуг із використанням комп'ютерного обладнання та цифрових систем, зокрема мережі інтернет. Це передбачає певні переваги, а саме: забезпечення доступу звичайних користувачів до окремих ринків, зменшення трансакційних витрат, зростання ефективності та конкурентоздатності продукції. Цифрова економіка розширює вплив на все більше сфер діяльності, формують простір для розвитку та

вдосконалення господарських процесів, що є базою для сучасної глобальної економіки. Ключовим викликом для створення національної стратегії цифрової економіки є розробка реалістичної програми, адекватної соціально-економічній ситуації у країні. Цей виклик є особливо актуальним для невеликих економік, з малою ресурсною рентаю і не дуже високою (за глобальними мірками) якістю людського капіталу. Завданням держави є як забезпечення сприятливих умов, що сприяють цифровізації, так і створення можливостей для їх реалізації. Втіленню вимог цифровізації, як сучасного тренду розвитку економіки і суспільства, певною мірою сприяє наявність передумов цифровізації на державному та галузевому рівнях, а також на рівнях окремих домогосподарств і громадян. Перспективами подальших досліджень є окреслення конкретних напрямів цифровізації економічних процесів у різних галузях економіки в контексті закінчення військових дій та поживлення економічного розвитку України.

Список використаної літератури

1. Андрюшенко К. А., Шергіна Л. А., Ковтун В. П. Аналіз особливостей та перспектив розвитку України в концепції "Індустрія 4.0". *Технологічний аудит та ресурсозбереження*. 2017. URL: <http://journals.urau.ua/tarp/article/viewFile/142354/143645>.
2. Батракова Т. І., Линовецька В. Ю. Особливості та принципи цифрової економіки в Україні. *Економічні студії*. 2018. № 20. С. 94–97.
3. Вектори економічного розвитку 2030. Кабінет міністрів України. Центр економічного відновлення. 2020. 416 с.
4. Веретюк С. М., Пілінський В. В. Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні. *Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку*. 2016. № 2. С. 51–58.
5. Гражевська Н. І., Чигиринський А. М. Цифрова трансформація економіки в умовах посилення глобальних ризиків і загроз. *Економіка та держава*. 2021. Випуск 8. С. 53–57.
6. Гриценко А. А., Гриценко О. А. Інституціоналізація цифрової економіки: суперечності та напрями їх вирішення. *Економічна теорія та право*. 2021. № 1(44). С. 11–28.

7. Дєєва Н. Е., Делейчук В. В. Механізми залучення інвестицій емітентами в умовах розвитку цифрової економіки. *Молодий вчений*. 2018. С. 670.
8. Дмитрієв І., Дмитрієва А. Особливості та тенденції цифрової економіки в Україні. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2021. № 27. С. 60–74.
9. Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (дата звернення: 30.12.2022).
10. Марченко О. Цифрова економіка в Україні: основні тенденції та перспективи розвитку. *Galician economic journal*. 2020. № 4 (65). С. 34–39.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 30.12.2022).
12. Подольчак Н. Ю., Білик О. І., Левицька Я. В. Сучасний стан цифровізації в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/10_2019/6.pdf (дата звернення: 30.12.2022).
13. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
14. Руденко М. В. Аналіз позицій України в глобальних індексах цифрової економіки. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 11–18.
15. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Центр Разумкова, 2020. 274 с.
16. Цифровая повестка Евразийского экономического союза до 2025 года: перспективы и рекомендации. Группа Всемирного банка. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/pt/413921522436739705/pdf/EAEU-OverviewFull-RUS-Final.pdf>.
17. Fayyaz S. A review on measuring digital trade & ecommerce as new economic statistics products. The 16th Conference of IAOS. URL: http://www.oecd.org/iaos2018/programme/IAOSSOECD2018_Fayyaz.pdf.
18. Information communication technology policy. Hopestone Kayiska Chavula, Abebe Chekol, UNECA, 2011.
19. Tapscott, D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1995, 342 p.
20. The Internet Economy in the G-20. The \$ 4.2 Trillion Growth Opportunity. The Boston Consulting Group. URL: <https://www.bcg.com/documents/file100409.pdf>.

Стаття надійшла 27.10.2022 р.

Nataliia Kravchuk,

PhD in Economics, Head of the Department
Fundamental and Special Disciplines,
Novovolynsk Educational and Scientific Institute
Economics and Management
Western Ukrainian National University
11, Lvivska St., Ternopil, 46009, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2387-8807>

Olha Rymar,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
Fundamental and Special Disciplines,
Novovolynsk Educational and Scientific Institute
Economics and Management
Western Ukrainian National University
11, Lvivska St., Ternopil, 46009, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-1157>

Nataliia Bortnik,

Teacher of the Department of Fundamentals
and Special Disciplines,
Novovolynsk Educational and Scientific Institute
Economics and Management
Western Ukrainian National University
11, Lvivska St., Ternopil, 46009, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9431-5676>

**DIGITAL ECONOMY
AS ONE OF THE DEVELOPMENT DIRECTIONS
OF THE POST-WAR ECONOMY OF UKRAINE**

The purpose of the work is to research trends in the development of the digital economy; analysis of features and conditions of digitalization of economic processes in Ukraine and the world. Digitization of economic processes is an integral trend in the development of world economies over the last decade, which determines the relevance of its research in the context of the post-war development of Ukraine. The work uses such research methods as monographic, statistical, comparison and systematization methods. The paper examines the concept of the digital economy and its components, which include information and telecommunication technologies (ICT); human capital; favorable business

climate, effective management. The digital economy is a supplement to the traditional economy, which involves the production and sale of traditional goods and services using computer equipment and digital systems, including the Internet. This implies certain advantages, namely: providing access to individual markets for ordinary users, reducing transaction costs, increasing efficiency and competitiveness of products. It has been established that the digital economy is expanding its influence on more and more spheres of activity, creating space for the development and improvement of economic processes, which is the basis for the modern global economy. However, depending on the definition used, the size of the digital economy is estimated to be between 4.5% and 15.5% of global GDP. Almost 40% of the added value created in the global information and communication technology (ICT) sector is accounted for by the United States and China. The level of digitization of the Ukrainian economy varies significantly, depending on the specific industry. In such areas as financial services, the provision of communication services, and logistics, Ukrainian companies use the achievements of information technologies as widely as foreign competitors. Also, the task of the state is both to ensure favorable conditions that contribute to digitalization, and to create opportunities for their implementation. The implementation of the requirements of digitalization, as a modern trend in the development of the economy and society, is to some extent facilitated by the presence of prerequisites for digitalization at the state and industry levels, as well as at the levels of individual households and citizens. The obtained results of the study can be useful in the development of strategies for the development of economic sectors after the end of hostilities for the further reconstruction of the economy of Ukraine.

Key words: digital economy, digitalization, post-war development, Industry 4.0.

References

1. Andryushchenko K. A., Shergina L. A., Kovtun V. P. (2017). Analysis of peculiarities and development prospects of Ukraine in the concept of "Industry 4.0". *Technological audit and resource saving*. Available at: <http://journals.urau.ua/tarp/article/viewFile/142354/143645>.
2. Batrakova T. I., Linovetska V. Yu. (2018). Features and principles of the digital economy in Ukraine. *Economic studies*, 20, 94–97.
3. Vectors of economic development 2030 (2020). Cabinet of Ministers of Ukraine. Center for Economic Recovery. 416 p.
4. Veretiuk C. M., Pilinskyi V. V. (2016). Determination of the priority areas of development of the digital economy in Ukraine. *Scientific notes of the Ukrainian Research Institute of Communications*, 2, 51–58.

5. Grazhevska N. I., Chygyrinsky A. M. (2021). Digital transformation of the economy in conditions of increased global risks and threats. *Economy and the state*, 8, 53–57.
6. Hrytsenko A. A., Hrytsenko O. A. (2021). Institutionalization of the digital economy: contradictions and ways to solve them. *Economic theory and law*, 1(44), 11–28.
7. Deeva N. E., Deleichuk V. V. (2018). Mechanisms of attracting investments by issuers in the conditions of the development of the digital economy. *Young scientist*, 670–672.
8. Dmitriev I., Dmitrieva A. (2021). Features and trends of the digital economy in Ukraine. *Problems and prospects of entrepreneurship development*, 27, 60–74.
9. Kraus N. M., Holoborodko O. P., Kraus K. M. (2018). Digital economy: trends and perspectives of avant-garde nature of development. *Efficient economy*, 1. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf.
10. Marchenko, O. (2020). Digital economy in Ukraine: main trends and development prospects. *Galician ekonomik journal*, 4 (65), 34–39.
11. Official website of the State Statistics Service. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Podolchak N.Yu., Bilyk O.I., Levitska Ya.V. (2019). The current state of digitization in Ukraine. *Efficient economy*, 10. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/6.pdf.
13. On the approval of the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and the approval of the plan of measures for its implementation: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 17, 2018 No. 67-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>.
14. Rudenko M. V. (2021). Analysis of Ukraine's position in the global indices of the digital economy. *Economy and the state*, 2, 11–18.
15. Digital economy: trends, risks and social determinants. Razumkov Center, 2020. 274 p.
16. Digital Agenda of the Eurasian Economic Union until 2025: Perspectives and Recommendations. World Bank Group. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/pt/413921522436739705/pdf/EAEU-OverviewFull-RUS-Final.pdf>.

17. Fayyaz S. (2018). A review on measuring digital trade & ecommerce as new economic statistics products. The 16th Conference of IAOS. Available at: [http://www.oecd.org/iaos2018/programme/IAOS\\$OECD2018_Fayyaz.pdf](http://www.oecd.org/iaos2018/programme/IAOS$OECD2018_Fayyaz.pdf).
18. Information communication technology policy. Hopestone Kayiska Chavula, Abebe Chekol, UNECA, 2011.
19. Tapscott, D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1995, 342 p.
20. The Internet Economy in the G-20. The \$ 4.2 Trillion Growth Opportunity. The Boston Consulting Group. Available at: <https://www.bcg.com/documents/file100409.pdf>.

УДК 658.821-027.541:332.1

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275800

Н. С. Ліба,

доктор економічних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу,
Мукачівський державний університет
вул. Ужгородська, 26, Закарпатська область,
м. Мукачеве, 89608, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7053-8859>

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Сучасний розвиток економіки характеризується посиленням конкурентних відносин на різних рівнях. Регіональний аспект розвитку конкуренції викликає все більший інтерес у сучасних науковців. Особливо він посилюється в умовах децентралізації та зростання ролі регіонів. Рівень конкурентоспроможності регіону є одним з найважливіших комплексних показників, що характеризує його соціальний та економічний розвиток. Тематика дослідження регіональних аспектів конкурентоспроможності є особливо актуальною, адже регіон є тим суб'єктом на формування конкурентоспроможності якого слід спрямовувати зусилля як на загальнодержавному так і на регіональному рівнях. В статті узагальнено основні підходи науковців до трактування таких економічних категорій як «регіон» та «конкурентоспроможність», визначено роль регіонів у конкурентних відносинах. Досліджено прояви конкурентоспроможності на регіональному рівні, взаємозалежність конкурентоспроможності на різних рівнях. Визначено сутність категорії «економіка регіону» та її роль у розвитку регіону.

Ключові слова: регіон, економіка регіону, конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентоспроможність регіону, конкурентні переваги регіону.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Конкурентоспроможність є основною економічною категорією яка відображає рівень розвитку суб'єкта конкуренції. Регіональні аспекти дослідження конкурентоспроможності викликають особливий інтерес в умовах процесів децентралізації, глобалізації та посилення ролі регіонів у формуванні конкурентоспроможної

економіки як на національному так і міжнародному рівнях. Високий рівень соціально-економічного розвитку кожного регіону є основою зміцнення економіки країни. Регіон є тим суб'єктом на формування конкурентоспроможності якого слід спрямовувати зусилля як на загальнодержавному так і на регіональному рівнях.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження конкурентоспроможності на регіональному

рівні сформували такі вітчизняні вчені як: З. Герасимчук, Л. Ковальська, І. Дегтярєва, І. Надточій, Т. Харчук.

Не дивлячись на значний внесок учених в питання дослідження конкурентоспроможності уточнення потребують питання щодо визначення сутності регіону як суб'єкту конкурентних відносин та його конкурентоспроможності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати підходи до визначення сутності регіону та його конкурентоспроможності, уточнити їх зміст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкуренція та конкурентні відносини виступають основою для функціонування ринкової економіки та є головним її проявом. Конкуренція це суперництво, яке виникає між учасниками конкурентних відносин за кращі умови функціонування на ринку (виробництва, розподілу, залучення ресурсів). Конкуренція виникає на різних рівнях: макрорівні (конкуренція між підприємствами), мезорівні (конкуренція на регіональному рівні) та макрорівні (національний рівень). Регіональний рівень прояву конкуренції є найменш дослідженим та викликає значний інтерес у сучасних науковців. Аналіз літературних джерел вказує на складність та багатоаспектність таких економічних категорій як «регіон» та «конкурентоспроможність регіону». Регіон трактується по-різному: як частина території, як окрема країна, як велика ділянка

суші, як складний територіально-економічний комплекс, як соціально-територіальну спільність [1]. Зазвичай під поняттям «регіон» розуміють частину території країни або її адміністративно-територіальну одиницю. Проте, слід наголосити на важливості трактування «регіону» з економічної точки зору, як системи, яка володіє власною структурою виробництва, обміну та споживання товарів та послуг [2]. Структура виробництва регіону зумовлена природно-ресурсним потенціалом, особливостями попиту, територіальним поділом праці, внутрішніми та зовнішніми зв'язками, рівнем розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Регіону притаманні особливі соціальні та економічні процеси, які формуються під впливом регіонального управління та механізму державного регулювання економіки. Для будь-якого регіону характерним є тісний взаємозв'язок з загальнодержавною економічною системою, тобто регіон є невід'ємною частиною економічної, соціальної, політичної сфер країни [3]. В умовах децентралізації посилюється роль окремого регіону у формуванні конкурентоспроможної економіки країни.

Особливого значення в умовах конкуренції набуває категорія «економіка регіону». Важливою характеристикою регіону є наявність економічних процесів, що забезпечують життєдіяльність населення відповідної території. Дані економічні процеси залежать від природних, трудових, фінансових ресурсів, поділу праці, спеціалізації та структури господарства, від системи органів управління та механізму державного регулювання економіки [3, с. 79]. Переважна більшість дослідників розглядає економіку регіону як ланку народного господарства країни, що розміщення на території певного регіону та відображає здатність суб'єктів здійснювати свою господарську діяльність (за умови ефективного використання наявних ресурсів) [4].

Конкурентоспроможність є важливим результируючим показником, що виникає внаслідок економічного суперництва на регіональному рівні. Суперництво виникає в різних напрямках: з приводу залучення кваліфікованої робочої сили, виготовлення конкурентоспроможної продукції на основі ефективного використання регіональних природних ресурсів та умов, залучення інвестицій, ефективного розподілу та обміну матеріальних благ. Конкурентоспроможність на рівні регіону може розглядатись з різних точок зору. Такі вчені як М. Портер, Р. Фатхутдінов, В. Кожевникова та інші, розглядають конкурентоспроможність регіону як здатність конкурувати на ринку товарів та послуг. Тобто в основі конкурентоспроможності регіону лежить конкурентоспроможність підприємств, що функціонують на його території. Конкурентоспроможним вважався той регіон, який здатен створювати та реалізовувати конкурентну продукцію, використовуючи регіональні фактори виробництва. Результатом такої діяльності є високий рівень доходів населення та забезпечення зайнятості.

А. Чуб, Л. Шеховцева, А. Скопин вважають, що конкурентоспроможним є той регіон, який здатен забезпечити високий рівень добробуту населення на основі продуктивного використання економічного потенціалу та регіональних ресурсів, особливо трудових ресурсів.

Інший підхід до формування конкурентоспроможності регіону базується на використанні регіональних конкурентних переваг. Прихильниками даного підходу є такі вчені як І. Дехтярьова, Л. Ковальська, В. Безугла, Н. Калюжнова. Для формування конкурентоспроможної економіки на рівні регіону важливим є процеси виявлення, утворення та ефективного використання конкурентних переваг. Дані процеси повинні відбуватися на взаємовигідній співпраці між різними учасниками економічних

відносин (вітчизняними та зарубіжними) та органами регіонального управління та місцевого самоврядування. Ефективне використання регіональних конкурентних переваг є основою для формування та зміцнення конкурентних позицій регіону в країні та за її межами та, як наслідок, забезпечення високого рівня добробуту населення [5]. Наявність регіональних конкурентних переваг дає можливість економіці регіону створювати якісний та конкурентний регіональний продукт.

Конкурентоспроможність буде залежати від здатності регіону активізувати власні можливості та створити стійкі конкурентні переваги, що дадуть змогу адаптуватись до впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Регіональна конкурентоспроможність залежить від багатьох факторів: економічних, соціальних, політичних, управлінських, екологічних та ряду внутрішніх факторів (ресурсний потенціал, природні умови, галузева структура економіки регіону, трудоворесурсний потенціал регіону) [6].

Конкурентоспроможність регіону визначається здатністю його економіки оптимально використовувати наявні ресурси для забезпечення високих показників соціально-економічного розвитку. Конкурентоспроможним вважається той регіон, економіка якого здатна реагувати та адаптуватись до змін, що відбуваються у на міжрегіональному, національному та міжнародному рівнях. Слід зауважити, що конкурентоспроможність є динамічним показником, який змінюється під впливом різних факторів.

Конкурентоспроможність на рівні регіону формується на основі тісної взаємодії галузевих, ресурсних та інституціональних чинників.

Вирішальним фактором формування конкурентоспроможності регіону є його конкурентні переваги. Конкурентними перевагами

є ті характеристики регіону які вирізняють його з поміж інших. Кожен регіон володіє певним, властивим тільки йому, набором конкурентних переваг. Рівень конкурентоспроможності буде залежати від того, наскільки ефективно регіон здатен використовувати наявні та формувати потенційні конкурентні переваги. Будь-який регіон повинен спрямовувати зусилля на джерела формування конкурентних переваг. Такими джерелами можуть бути:

- фактори виробництва;
- інфраструктура(транспортна, інформаційна);
- структура економіки регіону;
- географічне положення (межування з розвиненими регіонами або інших країн світу, наявність корисних копалин або близькість до їх розташування, наявність або близькість до культурно-історичних пам'яток та туристично-рекреаційних ресурсів);
- імідж регіону;
- туристичний потенціал;
- науковий потенціал та здатність продукувати інновації;
- екологічний стан регіону;
- умови та рівень життя в регіоні;
- розвиток кластерів, процеси спеціалізації та кооперування;
- привабливість регіону для виробництва товарів та послуг, торгівлі [7, с. 82-85].

Наявність у регіону конкурентних переваг дає можливість залучити додаткові ресурси в його економіку: трудові, інвестиційні, фінансові, інформаційні. Це дасть змогу підвищити можливості регіону здійснювати конкурентну боротьбу.

Конкурентоспроможність є однією з найважливіших комплексних характеристик розвитку регіону, оскільки включає в себе показники економічного та соціального характеру.

Висновки із цього дослідження і далі перспективи в цьому напрямку. Одним із найважливіших аспектів формування конкурентоспроможної економіки є саме регіональний аспект. Регіональна конкурентоспроможність спрямована не тільки на формування конкурентних позицій всередині країни між конкуруючими регіонами, а й на участь у конкурентних відносинах на міжнародному рівні. Конкурентоспроможність є важливою властивістю, що характеризує розвиток регіону та його внесок у формування національної конкурентоспроможності. Участь регіонів у конкурентній боротьбі потребує більш поглибленого вивчення.

Список використаної літератури

1. Ліба Н. С., Ющик Л. В. Поліваріантність поняття «регіон». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 14, ч. 2. С. 10–13.
2. Герасимів З. М. Основні підходи до розуміння поняття «регіон». 2012. № 5. С. 24–26.
3. Войтик О. Регіон як цілісна господарська система в державному управлінні. *Ефективність державного управління*. 2016. №. 4 (49). Ч. 1. С. 77–84.
4. Паулик А. Я. Особливості дефініції «конкурентні переваги економіки регіону». *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2019. № 12 (2). С. 108–112.
5. Паулик А. Я., Феєр О. В. Конкурентоспроможність економіки регіону: сутність та підходи до трактування. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. 2019. № 2. С. 198–203.
6. Харчук Т. В. Ієрархічний підхід до визначення конкурентоспроможності. *Економіка: реалії часу*. 2016. № 6 (28). С. 40–52.
7. Надточій І. І. Трансформація бізнес-процесів в системі забезпечення конкурентоспроможності територій : дис. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.05. Миколаїв, 2021. 501 с.

Стаття надійшла 06.11.2022 р.

Natalia Liba,

Doctor of Economics, Associate Professor,
Department of Accounting and Taxation and Marketing,
Mukachevo State University
26, Uzhhorodska St., Transcarpathian region,
Mukacheve, 89608, Ukraine
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7053-8859>

COMPETITIVENESS: REGIONAL ASPECT

The modern development of the economy is characterized by the strengthening of competitive relations at various levels. Competition and competitive relations are the basis for the functioning of the market economy and are its main manifestation. Competition is the rivalry that arises between the participants of competitive relations, the best operating conditions in the market. The regional aspect of the development of competition is of increasing interest among modern scientists. It is especially strengthened in conditions of decentralization and the growing role of regions. The level of competitiveness of the region is one of the most important comprehensive indicators characterizing its social and economic development. Competitiveness is the main economic category that reflects the level of development of the subject of competition. Regional aspects of competitiveness research are of particular interest in the context of the processes of decentralization, globalization and the strengthening of the role of regions in the formation of a competitive economy at both the national and international levels. The high level of socio-economic development of each region is the basis of strengthening the country's economy. The region is the subject for the formation of competitiveness of which efforts should be directed both at the national and regional levels. The purpose of the article is to analyze approaches to determining the essence of the region and its competitiveness, to clarify their content. The article summarizes the main approaches of scientists to the interpretation of such economic categories as «region» and «competitiveness», defines the role of regions in competitive relations. Manifestations of competitiveness at the regional level, interdependence of competitiveness at different levels are studied. The essence of the category «economy of the region» and its role in the development of the region are determined. Competitiveness is an important outcome of economic competition at the regional level. Rivalry arises in various directions: regarding the attraction of qualified labor, the production of competitive products based on the effective use of regional natural resources and conditions, the attraction of investments, the effective distribution and exchange of material goods. Competitiveness is one of the most important comprehensive characteristics of the region's development, as it includes indicators of an economic and social nature.

Key words: region, economy of the region, competition, competitiveness, competitiveness of the region, competitive advantages of the region.

References

1. Liba N. S., Jushhyk L. V. (2017) Polivariantnistj ponjattja «region» [The multivariate concept of «region»]. *Naukovyj visnyk Uzhgorod-sjkogho nacional'jnogho universytetu*, vol. 14 (2), pp. 10–13. [in Ukrainian]
2. Gherasymiv Z. M. (2012) Osnovni pidkhody do rozuminnja ponjattja «region» [Basic approaches to understanding the concept of «region»]. *Aghrosvit* vol. 5, pp. 24–26. [in Ukrainian]
3. Vojtyk O. (2016) Reginion jak cilisna ghospodarsjka systema v derzhavnomu upravlinni [The region as a complete economic system in state administration]. *Efektivnistj derzhavnogho upravlinnja*, vol. 4 (49). ch. 1, pp. 77–84. [in Ukrainian]
4. Paulyk A. Ja. (2019) Osoblyvosti definiciji «konkurentni perevaghy ekonomiky rehionu» [Features of the definition «competitive advantages of the regional economy»]. *Naukovyj visnyk Mukachivsjkogho derzhavnogho universytetu Serija Ekonomika*, vol. 12 (2), pp. 108–112. [in Ukrainian]
5. Paulyk, A. Ya., Feier, O. V. (2019). Konkurentospromozhnist ekonomiky rehionu: sutnist ta pidkhody do traktuvannia [Competitiveness of the economy of the region: the essence and approaches to the interpretation]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Osvita i nauka» – International scientific journal «Education and Science»*, vol. 2, pp. 198–203. [in Ukrainian]
6. Kharchuk T. V. (2016) Hierarkhichni pidkhid do vyznachennia konkurentospromozhnost [A hierarchical approach to determining competitiveness]. *Ekonomika: realii chasu*, vol. 6 (28), pp. 40–52. [in Ukrainian]
7. Nadtochii I. I. (2021) Transformatsiia biznes-protsesiv v systemi zabezpechennia konkurentospromozhnosti terytorii [Transformation of business processes in the system of ensuring the competitiveness of the territory]: dys.. na zdobuttia naukovooho stupenia doktora ekonomichnykh nauk: 08.00.05. Mykolaiv, 501 p. [in Ukrainian]

УДК 338:351.865(477)

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275802

О. А. Маслій,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, 36011, Україна
e-mail: pugachaleksa@gmail.com

А. П. Максименко,

аспірант кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, 36011, Україна
e-mail: andrmaksymenko@gmail.com

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ У ЦИФРОВІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розкрито дуальний вплив цифровізації економіки на економічну безпеку держави. Узагальнено переваги та недоліки цифрової інфраструктури в умовах війни. Визначено ризики і загрози економічній безпеці держави у цифровій сфері в умовах війни. Проаналізовано особливості застосування ударів по цифровій інфраструктурі та використання цифрових технологій у ході сучасних конвенційних воєн. Доведено, що цифрова трансформація, з одного боку, сприяє підвищенню рівня економічної безпеки держави та стійкості національної економіки до впливу зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз, а з іншого – є джерелом додаткових ризиків і небезпек у цифровій сфері. Проаналізовано динаміку кібератак РФ проти України як ключових загроз економічній безпеці держави у цифровій сфері. Доведено ефективність протидії ризикам і загрозам економічній безпеці України у цифровій сфері в умовах війни. Обґрунтовано пріоритетність проактивного забезпечення економічної безпеки України з перевагою якісного підходу над кількісним у розвитку як цифрових систем ураження, так і захисту, що потребує збільшення фінансового забезпечення економічної безпеки держави.

Ключові слова: економічна безпека держави, ризики, загрози, цифровізація, діджиталізація, кіберзагрози, війна.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Цифровізація стала об'єктивною реальністю в усіх сферах діяльності людства. В сучасному діджиталізованому світі атаки на цифрову інфраструктуру є невід'ємною частиною війни, оскільки вони мають деструктивний соціально-економічний вплив, унеможливають ведення ефективного протистояння та сприяють вичерпанню ресурсів. При цьому генерування загроз у цифровій сфері, як правило, потребує порівняно незначних витрат, супроводжується мінімальними ризиками для атакуючого при потенційно значному розмірі завданої шкоди. Тому передбачення ризиків та реальних загроз економічній безпеці у цифровій сфері, підготовка до них та вчасна реакція актуалізуються із зростанням рівня світового напруження, ескалації наявних конфліктів та у межах існуючих, зокрема і російського вторгнення в Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження загроз економічній безпеці держави, механізмів протидії негативним чинникам безпеки, теоретико-методологічних аспектів моніторингу макроекономічної стабільності зробили такі вчені, як: Барановський О. І., Власюк О. С., Варналій З. С., Жаліло Я. О., Онищенко С. В., Юрків Н. Я., Карпінський Б. А.,

Бондар Г. Л, а також Алвін Тофлер, Девід Хіршлейфер, Хенк Ян Райндерс, Джонатан Гордон, Олівія Вайт, Дуглас Брук та інші.

Однак, не дивлячись на актуалізацію цієї проблематики в умовах війни РФ проти України, яка є найбільшою конвенційною війною з 1953 року, аспект цифровізації економіки та поява новітніх засобів ураження через застосування у цій війні значної кількості хакерських атак проти інфраструктури, дронів, OSINT-методів розвідки, криптовалют утворюють якісно нові ризики й загрози економічній безпеці держави, які потребують ґрунтовних досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення ризиків і загроз економічній безпеці України у цифровій сфері, оцінка вразливості та резервів цифровізації в умовах війни для забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, є глобальним викликом системі міжнародної безпеки. За результатами дослідження Economist Intelligence Unit (EIU) ризики, які виникають внаслідок війни РФ проти України, можуть спричинити дестабілізацію економічної та суспільно-політичної ситуації у світі [1]. Тому в умовах сьогодення проактивне забезпечення економічної безпеки України задля підвищення стійкості національної економіки до впливу зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз з урахуванням особливостей цифрової трансформації національної економіки та пов'язаних з цим ризиків набуває пріоритетного значення.

Невпинний соціотехнічний розвиток світової економіки, пов'язаний з новим технологічним переходом до інформаційної ери та домінуванням ринку послуг у розвинених країнах, зробив процес цифровізації невід'ємною складовою глобалізації. Цифрова інфраструктура ще сильніше поєднала світ, дала мережевий доступ одним країнам до інших, зробила мережу Інтернет глобальною. Разом із перевагами розвивалася кіберзлочинність і кібертероризм. Всі ці злочини відбуваються через анонімність агентів мережі Інтернет, у тому числі для посилення негативного впливу транснаціональних компаній, деструктивних спільнот та для реалізації ворожих дій на геополітичному рівні, що постійно генерує нові ризики та загрози для цифрової економіки.

Цифровізація – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо.

Це перехід біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні, тобто об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів. Перехід діяльності з реального матеріально-виробничого світу у світ віртуальних сервісів та онлайн-технологій [2].

Одночасний вплив цих двох факторів, створює феномен цифрової глобалізації. Але, окрім економічного і наукового розвитку, прискорення фінансових операцій і стимулювання розвитку людського потенціалу, він сприяє створенню нових методів і технологій для знищення реальної та цифрової інфраструктури, технологічного шпигунства, втручання у вибори, розповсюдженню деструктивних ідей і «Fake news», що є реальними загрозами економічній безпеці держави у цифровій сфері.

Таким чином цифрова глобалізація перевела війни й конфлікти у нову площину, стала джерелом нових інструментів впливу на економіку та політичне середовище в умовах війни, а ризики й загрози в інформаційному просторі суттєво підривають обороноздатність країн. Кібертероризм, у тому числі і міждержавний, є одним із найбільш небезпечних ризиків економічній безпеці держави, оскільки це ефективний сучасний інструмент ведення війн та відстоювання геополітичних інтересів.

Прикладом військового застосування ударів по цифровій інфраструктурі є російсько-грузинська війна 2008 року, що супроводжувалася кібератаками на медіа-ресурси, сайти державних органів влади, в тому числі на сайт національного банку Грузії, з метою підриву керованості державою, створення Росією власної повістки цієї війни і обмеження витоку інформації з Грузії. Це можна вважати першим випадком військового вторгнення, що супроводжувалося скоординованою атакою у кіберсфері, яка мала спричинити паніку, виграти час для

маневрування та агресивних дій, паралізувати економіку, адміністративні й фінансові інститути, позбавивши їх надійних джерел інформації, представити події у бажаному для себе світлі задля запобігання зовнішньополітичній реакції та санкціям тощо [3-4]. Окрім соціально-політичного впливу кібератаки мали також і економічний: фінансові установи та малий бізнес сповільнили свою діяльність, електронні ЗМІ, провайдери та власники сайтів втратили доходи від трафіку тощо. Тому повне блокування цифрової інфраструктури під час війни є загрозою економічній безпеці держави з максимальним рівнем впливу, оскільки виступає тригером турбулентності економіки і макроекономічної дестабілізації.

Відносно невелика складова цифрових галузей у національній економіці Грузії у 2008 році та відсутність достатнього досвіду із забезпечення кібербезпеки – основні причини програшу Грузії у інформаційній війні, розв’язаній Росією одночасно з військовим вторгненням. Ця війна продемонструвала високу ефективність кібератак по цифровій інфраструктурі та безкарність атакуючого, а також відносно дешевизну таких атак, адже незначна кількість висококласних спеціалістів-хакерів може зруйнувати усю систему безпеки держави [5].

Застосування цифрових технологій у протистоянні країн може мати катастрофічний вплив на ключові параметри економічної безпеки на макрорівні. У цьому контексті найбільш вразливими в умовах цифрової трансформації є об’єкти критичної інфраструктури. Постійне зростання будівництва критичної інфраструктури (електростанцій, аеропортів, дамб, гребель, аерокосмічної галузі) вирішує поточні потреби, сприяє економічному зростанню, підвищує рівень ефективного використання технологій, проте створює мережу вразливих ланок, доступ до яких, при певному рівні проникнення, можуть мати як

терористичні хакерські групи, так і розвідувальні агентства чи інші спецслужби різних держав.

Прикладом застосування цифрових технологій для враження критичної інфраструктури є інцидент «Stuxnet» у 2011 році, коли група хакерів проникла у систему керування іранською атомною електростанцією в місті Бушер на березі Персидської затоки. Цілеспрямоване хакерське втручання чи помилка при проникненні, могла спричинити значну техногенну катастрофу для країн Перської затоки, загрозу світовому забезпеченню нафтою, а також викликати гуманітарну, інфраструктурну, цифрову, електричну, виробничу, екологічну та політичну кризу для Ірану. Групу, що стояла за атакою не було знайдено, як і не відомий рівень проникнення конфлікуючих держав у інфраструктуру один одного.

Варто відзначити, що конфлікуючі в умовах сьогодення країни, як то Південна Корея, Іран, Пакистан, Тайвань, Росія, Україна та інші, мають значну кількість об'єктів критичної інфраструктури, а їх критичне враження за впливом на економічну безпеку держави рівноцінне масовим ракетним атакам чи застосуванню ядерної зброї.

Іншими вразливими ланками є банківська та адміністративна система держави. Потужна DDoS-атака, може призвести до того, що банки втратять змогу виконувати свої функції, що надалі сповільнить або повністю зупинить оборот ресурсів, товарів і послуг у країні. Внаслідок цього може виникнути ризик невиконання деякими інституціями своїх функцій, що в свою чергу несе в собі загрозу дестабілізації фінансової системи або ж, загалом, втрати державної керованості національною економікою.

З іншого боку цифрова економіка та інноваційні технології можуть виступати джерелами резервів для національної економіки під час війни та сприяти підвищенню стійкості національної

економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз за допомогою ринкових механізмів. Ця теза підтверджена в ході російсько-української війни, яка є найбільшою конвенційною війною з 1953 року, проте не виграна Росією у тому числі завдяки ефективній протидії загрозам у цифровій сфері та високому рівню діджиталізації економіки України.

Для РФ, з принципами петрократичної моделі поведінки, цифрова інфраструктура радше є допоміжною, тому коливання у цій галузі не мають впливу на її зовнішню політику. Проте у 2008 році, не дивлячись на світову кризу, частка інформаційних технологій у структурі ВВП РФ продовжила зростати і склала 3,7% , а об'єм її цифрового ринку складав 31 млрд. дол. США [6]. Такі цифрові гіганти як «Яндекс» та «ВК» створювали якісні кадри та цифрову мережу для активних агресивних інформаційних дій та кадрового поповнення як хактивістів, так і професійних хакерів.

Росія, починаючи з 2007 року, активно вкладалася в цифрові засоби враження, починаючи із кібератаки на Естонію. У 2008 році подібні атаки передували масштабному вторгненню в Грузію і мали періодичний характер з 2014 року проти України. Особливу активність хакерські атаки мали напередодні повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році, спрямовані проти банківської системи, урядових сайтів, системи зв'язку [7-8]. Так, у лютому 2022 року за даними Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України на державний сектор було здійснено близько 143 тис. кібератак, а з початком повномасштабного вторгнення РФ їх кількість кратно зросла до 42,7 млн атак у травні 2022 року (рис. 1).

Російсько-українська кібервійна 2014-2022 рр. є частиною гібридної війни та невід'ємною складовою широкомасштабної війни, котра була розпочата у 2022 році за грузинським сценарієм. Російська агресія проти України у цифровій сфері має три цілі:

вразити енергетичну безпеку, створюючи перешкоди для ведення бойових дій на сході України; викрасти цінну фінансову, політичну й військову інформацію, завдавши фінансових втрат та знизивши інвестиційну привабливість України; підбурювати напруженість у суспільстві, провокуючи соціально-політичну кризу.

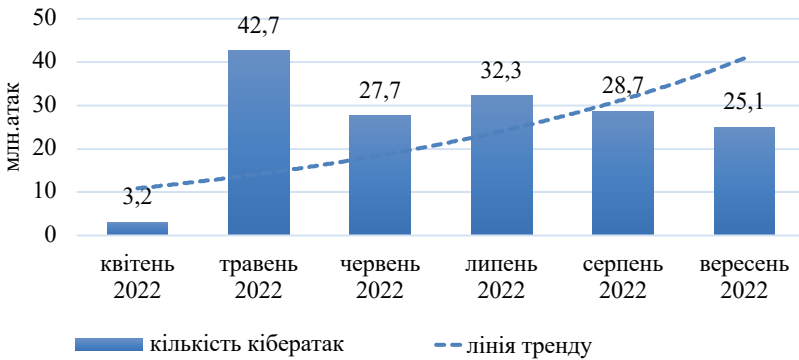

Рис. 1. Динаміка кількості кібератак на державний сектор України протягом квітня – вересня 2022 року

Джерело: побудовано за даними Держспецзв'язку України [9].

Загрозу становило використання російського або вразливого програмного забезпечення, що було скомпрометоване, створено з великою кількістю передбачених дефектів або передчасно заражене вірусними програмами. Такі програми довгий час знаходилися у роботі багатьох підприємств і через це хакери мали широкий доступ до баз даних різних установ. Також було скомпрометовано і вітчизняне, зокрема військове, програмне забезпечення, що могло видавати позиції українських військових [10-11].

Використання неякісного, дешевого, піратського або ненадійного програмного забезпечення створило безліч ризиків економічній безпеці України у цифровій сфері. Це було зумовлено мовними та фінансовими аспектами, так як аналогічне програмне забезпечення західних країн було на англійській мові та/або дорогими. Окрім того, поширенню загроз сприяло масове використання російських соцмереж «Вконтакте», «Однокласники» та антивірусів «Лабораторія Касперського», «DoctorWeb». З рештою всі ці джерела небезпек були нейтралізовані на законодавчому рівні шляхом прямої заборони їх використання в Україні, як один із контрзаходів цієї кібервійни.

Найбільшу небезпеку становив доступ хактивістів, хакерів та ворожих спецслужб до електромережі України. У 2015 році були атаковані «Прикарпаттяобленерго», «Чернівціобленерго» та «Київобленерго» з дистанційним відключенням підсистем, викраденням та видаленням даних, блокуванням дистанційного доступу. Не врятувало системи контролю навіть відсутність прямого підключення до інтернету, хактивісти та хакери змогли проникнути до них через систему внутрішньої мережі і довгий час розробляли її, створюючи все нові і нові загрози, маючи повний безперервний доступ до пультів керування. На заваді повному знищенню підстанцій, що призвело би до значних фінансових та політичних втрат, стала поспішність атаки та зв'язок електростанцій з проросійськими олігархами, а також можливість ручного режиму керування підстанціями [12].

Таким чином, при певному рівні проникнення у цифрову сферу національної економіки, ворог може влаштувати «блекаут» для держави, вимкнувши її електромережу, і тим самим повністю зупинивши фінансову, адміністративну та інформаційну керованість. Проте, поки що такі операції надскладні, потребують багато часу і можуть бути нівельовані системою ручного

керування. Тому у другій половині 2022 року РФ вдалася до ракетних і дронівих ударів по енергоінфраструктурі, оскільки не змогла вразити її дистанційно.

Іншими цілями цифрових атак РФ в Україні були й потенційно можуть бути сервери Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України та Пенсійного фонду України. Такі атаки генерують загрози фінансовій, зокрема бюджетній, складовій економічної безпеки держави, проте навряд чи мають стратегічний воєнний сенс, окрім як підірвати довіру до можливості державою виконувати свої функції.

Значну небезпеку становила атака на програму M.E.Doc у 2017 році, більш відома як атака «Ретуа». Ціллю цієї атаки були саме фінансового-економічні наслідки, зокрема параліч підприємств, розрахунків, створення недовіри до українського програмного забезпечення, шантаж підприємств і вимога викупу, шифрування та видалення даних. Через доступ лише до розробника утиліти була скомпрометована популярна програма, створений бекдор, а потім відбулося масове ураження усіх користувачів. З метою мінімізації зазначених загроз систематично виділяються додаткові кошти для оновлення систем захисту в держустановах.

Кібервійна РФ проти України у 2014-2022 рр. продемонструвала значну вразливість енергетичної, бюджетної, виробничої складової економічної безпеки держави при значному рівні цифровізації економіки у разі спланованих атак. Для запобігання загрозам економічній безпеці України у цифровій сфері за проактивним підходом до її забезпечення були заблоковані російські ресурси, через які проводилися атаки, виділене додаткове фінансування відділів цифрової безпеки у силових структурах, було профінансовано CERT-UA для активної протидії, з'явилися волонтерські рухи із протидії інформаційно-цифровим атакам (Inform Naralm, Миротворець, Український

Кіберальянс), залучено трастовий фонд НАТО для оновлення програмного і технічного забезпечення, залучено іншу партнерську допомогу. Це призвело до кількісного та технічно-програмного покращення кіберзахисту України в умовах війни.

Вжиті превентивні заходи довели свою ефективність та своєчасність, адже напередодні повномасштабного вторгнення 14 січня 2022 року були атаковані держсайти Міноборони України, МЗС, ДСНС, «Дії» та інші. Ціль цієї атаки була репутаційною, інформаційною проти дружніх відносин України та Польщі і, можливо, мала на меті оцінити реакцію з кіберзахисту української сторони [13]. 15-16 лютого 2022 року почалася DDoS-атака проти найбільших українських банків з метою дестабілізації суспільства, нанесення поточних збитків зменшуючи мобільність фінансової інфраструктури напередодні вторгнення, але атака була відбита силами безпеки українських банків, силових структур та за партнерської підтримки США [7]. 23-24 лютого 2022 року, під час вторгнення, відбулися масштабні атаки проти держсайтів, банків та логістичних доменів для дестабілізації суспільства, зупинки української економіки, подавлення витоку інформації, просування своєї парадигми, оскільки паралельно із самою атакою була розгорнута діяльність пропагандистів, проте атака своїх цілей не досягла.

Після цього атаки продовжувалися у значно слабшому вимірі, проте мали на меті інформаційно-політичні, а не безпосередньо економічні цілі, майже не застосовувалися по об'єктах цифрової та фінансової інфраструктури, оскільки банківські сервери були перенесені за межі території України, вийшовши із зони ураження російськими інформаційно-цифровими атаками. Згодом українські інформаційні сили здійснили успішну контратаку на російську цифрову інфраструктуру, в результаті чого була

нанесена шкода секретній інформації, інфраструктурі, базам даних [7; 8; 14].

Отже, в цілому ефективність протидії ризикам і загрозам економічній безпеці України у цифровій сфері в умовах війни є високою. Цьому сприяла швидка цифрова трансформація національної економіки та реалізація резервів цифровізації. Частка інформаційних технологій у 2014 році складала 3,5% у структурі ВВП України, а у період коронокризи вона зросла до 4,9% у 2020 році. При цьому офіційний показник є заниженим, адже у сегменті інформаційних технологій висока частка тіньової економіки. У російському секторі ІТ ситуація дещо гірша внаслідок санкцій, зокрема технологічних, та активній імміграції спеціалістів. Так, починаючи з 2014 року російський ринок ІТ-послуг значно скоротився й частка інформаційних технологій у ВВП РФ у 2022 році становила 2,7% проти 4% в Україні (рис. 2).

Рис. 2. Частка інформаційних технологій у структурі ВВП України та РФ протягом 2014-2022 рр.

За часткою інформаційних технологій у структурі ВВП Україна розвиває технологічну перевагу над РФ. Проте за обсягом ВВП РФ

майже в 10 разів перевищує обсяг ВВП України, тому для забезпечення української кібербезпеки має реалізовуватися потенціал якості шляхом подальшого підвищення кваліфікації українських ІТ-спеціалістів, додаткової фінансової підтримки розвитку цифрового сектору національної економіки від міжнародних партнерів та залучення до кібервійни союзників, без загрози для них самих.

При цьому цифровізація в Україні створює додаткові резерви фінансової стійкості національної економіки в умовах війни. Варто відмітити, що й до війни фінансова безпека України знаходилася у обмежено негативному стані зі значним рівнем ризиків та загроз, а також деякими позитивними тенденціями загалом [15], тому криза викликана COVID-19 та війною вдарили по слабкій економіці. Так, у загальній структурі експорту України третину займає експорт ІТ-послуг, який у 2021 році складав близько 36% поряд із агропромисловим комплексом та сировинною промисловістю. У той же час передбачається подальший розвиток цифрового сектору національної економіки України під час війни, адже він сприяє надходженню валюти у країну та підвищенню економічної активності у турбулентний період. Крім цього розвиток цифрової сфери також сприяв формуванню вагомого джерела фінансового забезпечення економічної безпеки України в умовах війни шляхом акумуляції крипторесурсів, допомоги криптоінвесторів і криптобірж.

В цілому, галузь інформаційних технологій є найбільш стійкою, перспективною та виступає драйвером забезпечення економічної безпеки України в умовах війни та повоєнного відновлення. За попередніми результатами та тенденціями у 2022 році можна передбачити потенційні ризики та виклики економічній безпеці України у цифровій сфері.

Першим, найбільшим очевидним, є перенасичення ІТ-індустрії за таких умов спеціалістами-початківцями. Згідно з аналітикою Djinni, зарплатні очікування фахівців зменшилися, а на одну позицію в середньому претендує 12 спеціалістів, що в 5 разів більше, ніж в липні 2021 року. Ситуація ще гостріша для «джунів» – в цій ніші на одну вакансію припадає понад 30 спеціалістів [16]. Як наслідок це сприяє зменшенню плинності кадрів у компаніях і скороченню витрат для бізнесу, але дискримінує робітників і пришвидшує перегрівання галузі.

Працевлаштуванню українців у іноземних ІТ-компаніях, основних споживачах такого типу робочої сили, також не сприяють два фактори: віялові відключення електроенергії, які виключають можливість цілодобової присутності фахівця у проєкті, та ризик втрати замовником фахівця, оскільки мобілізувати можуть навіть ключового спеціаліста у проєкті. Перший виклик вирішується фірмами завдяки генераторам та системам «Starlink», а окремі спеціалісти можуть користуватися воркспейсом. А щодо другого виклику потрібне складне і пропрацьовано рішення держави, яке дозволить бізнесу, у тому числі закордонному, бронювати важливих спеціалістів. Проте із цим існують значні юридичні перешкоди, загальна складність соціальної складової та першочергові потреби національної безпеки.

Крім цього глобальні несприятливі тенденції, пов'язані із «перегріванням» ІТ-сектору світової економіки, виступають каталізаторами ризиків економічній безпеці України. Світовий ІТ-ринок потребує перезавантаження на тлі потенційно можливої рецесії після різкого сплеску потреб на цифровізацію під час карантинних обмежень. Тому світові компанії суттєво зменшують витрат, в тому числі шляхом звільнення понад 152 000 ІТ-фахівців у

2022 році [17]. В Україні також відбулося падіння на 3% кількості працівників серед топ-50 ІТ-підприємств [18]. Такі тенденції можуть суттєво перешкоджати використанню резервів цифровізації економіки України під час війни в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Висновки і пропозиції. Таким чином, цифровізація економіки створює чимало переваг: пришвидшує оборотність фінансових активів, знижує пороги та перешкоди до входження в бізнес, зменшує рівень всіх видів витрат шляхом автоматизації та доступу до глобального ринку праці, утворює нові робочі місця тощо. Передумовами виникнення цих переваг цифровізації можна визначити високу рентабельність ІТ, при низькій собівартості і невеликих інвестиціях у матеріальні активи, з якими, у випадку зовнішніх шоків, можуть бути перебої. Важливою є гнучкість та можливість працювати на внутрішній ринок, покриваючи попит національної економіки на програмне забезпечення, інфраструктуру, а надлишки – реалізовувати назовні, без значних витрат на доставку послуг чи товарів, що є джерелом валютної виручки і має позитивний вплив на купівельну маржу. В цілому цифровізація економіки пришвидшує фінансові операції, оборотність активів, вивільняє кошти і ресурси, сприяє спрямуванню інвестицій у високоризикові та високоприбуткові старт-ап проекти, що дозволяють стримувати спад національної економіки та підтримувати достатній рівень економічної безпеки держави в умовах війни.

Проте з іншого боку діджиталізація економіки робить її вразливою до хакерських атак, а знищення цифрової інфраструктури чи її аналогових складових може завдати значної шкоди обороноздатності країни та її економічній безпеці в умовах війни.

Так, основними ризиками і загрозами економічній безпеці України у цифровій сфері в умовах війни є: використання ворогом кібератак для економічної, політичної та військової розвідки; ураження об'єктів критичної інфраструктури з використанням цифрових технологій; перешкоджання діяльності державних і комерційних підприємств, установ, організацій; поширення фейк-ньюс для дестабілізації суспільства.

Зі зростанням рівня цифровізації економіки пріоритетність протидії кіберзагрозам є беззаперечною. Тому діджиталізація економіки має супроводжуватися пропорційним зростанням безпекових заходів: захистом даних, диверсифікацією ризиків, навчанням спеціалістів та поширенням медіаграмотності. При цьому зростаючі бюджетні витрати на безпекові заходи, що мають ключове значення в умовах війни, створюють нові ризики та виклики економічній безпеці держави у фінансовій сфері. Саме тому існує потреба в подальшому дослідженні і прогнозуванні впливу реальних загроз у цифровій сфері на всі складові соціально-економічної безпеки держави.

Використання цифрового простору у збройних конфліктах сьогодення потребує формування методики ідентифікації та оцінки нового типу цифрових загроз, що є фундаментальною основою державної кібербезпеки.

Список використаної літератури

1. Global operational risk review. How war is fuelling geopolitical uncertainty. Economist Intelligence Unit (EIU), 2022. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/operational-risk-review-2022>.
2. Економічна стратегія України 2030. *Український інститут майбутнього*. URL: <https://strategy.uifuture.org/index.html>.
3. Keizer G. Cyberattacks knock out Georgia's Internet presence. Computerworld. URL: <https://www.computerworld.com/article/2532289/cyberattacks-knock-out-georgia-s-internet-presence.html>.

4. Swaine J. Georgia: Russia «conducting cyber war». The Telegraph. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/georgia/2539157/Georgia-Russia-conducting-cyber-war.html>.
5. Hollis D. Cyberwar Case Study: Georgia 2008. *Small Wars Journal*. 2011. № 1. P. 1-9. URL: <https://web.archive.org/web/20220304223742/https://smallwars-journal.com/blog/journal/docs-temp/639-hollis.pdf>.
6. Onyshchenko V., Yehorycheva S., Maslii O., Yurkiv N. Impact of Innovation and Digital Technologies on the Financial Security of the State. *Lecture Notes in Civil Engineering*. 2020. Vol. 181. P. 749–759. DOI: https://doi.org/10.1007/978%2D3%2D030%2D85043%2D2_69.
7. Нова кібератака на банки була «найбільшою в історії України» й досі триває. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60401775>.
8. Dyer E. Russia's dreaded cyberwarriors seem to be struggling in Ukraine. *CBC News*. URL: <https://www.cbc.ca/news/politics/russia-ukraine-cyber-cyberwar-1.6455055>.
9. Кількість кібератак на Україну продовжує зростати. *Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України*. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/kilkist-kiberatak-na-ukrayinu-prodovzhuye-zrostati>.
10. Use of Fancy Bear Android Malware in Tracking of Ukrainian Field Artillery Units. *Crowdstrike Global Intelligence Team*, 2016. 11 p. URL: <https://www.crowdstrike.com/wp-content/brochures/FancyBearTracksUkrainianArtillery.pdf>.
11. Geers K. Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine. NATO CCD COE Publications, Tallinn, 2015, 175 p. URL: <https://web.archive.org/web/20160816132103/https://ccdcoe.org/multi-media/cyber-war-perspective-russian-aggression-against-ukraine.html>.
12. Zetter K. Inside the Cunning, Unprecedented Hack of Ukraine's Power Grid. *WIRED*. URL: <https://www.wired.com/2016/03/inside-cunning-unprecedented-hack-ukraines-power-grid>.
13. Тарасовський Ю., Антонюк Д., Сапітон М. Хакери атакували українські урядові сайти. Можлива причина – вразливість у системі управління контентом. Що треба знати. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/news/khakeri-v-atakuvali-ukrainski-uryadovi-sayti-ne-pratsyuyut-sayti-minoboroni-mzs-dsns-dii-140-12022-3212>.
14. Як борються українські кібервійська. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/1/7327173>.
15. Maslii O., Maksymenko A., Onyshchenko S. The Threats of Ukraine Financial Security: Identification and Systemization. *Економіка і регіон*. 2019. № 2 (73). С. 73–80. DOI: [https://doi.org/10.26906/eir.2019.2\(73\).1629](https://doi.org/10.26906/eir.2019.2(73).1629).

16. Григораш М. Як змінився український ринок ІТ за останні півроку. *SPEKA.media*. URL: <https://speka.media/dereva-ne-rostut-do-nebes-abo-yak-zminivsyua-ukrayinskii-rinok-it-za-ostanni-pivroku-v47edv>.
17. Tech Layoff Tracker and Startup Layoff Lists. *Layoffs.fyi*. URL: <https://layoffs.fyi>.
18. Топ-50 ІТ-компаній України, літо 2022: кількість спеціалістів зменшилася на 3%, а у «великої п'ятірки» оновився склад. *DOU*. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/top-50-summer-2022>.
19. Вишковська С. Як ІТ-індустрія розвиває інші галузі економіки у 2022 році. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/jak-it-industrija-rozvuvaе-inshi-galuzi-ekonomiky>.
20. Pugach A. A., Matkovskiy A. V. Analysis the Threats to Economic Security of Ukraine in Modern Conditions of Functioning the National Economy. *European Applied Sciences*. 2014. № 2. P. 196.
21. Маслій О. А., Глушко А. Д. Державне фінансове регулювання як інструмент мінімізації загроз економічній безпеці України в умовах воєнного стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. Вип. 2 (02). С. 125–130. URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/78/75>.

Стаття надійшла 04.11.2022 р.

Oleksandra Maslii,

PhD in Economics,

Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Taxation,
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

24, Pershotravnevy Avenue, Poltava, 36011, Ukraine

e-mail: pugachaleksa@gmail.com

Andrii Maksymenko,

Postgraduate student of Finance, Banking and Taxation Department,
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

24, Pershotravnevy Avenue, Poltava, 36011, Ukraine

e-mail: andrmaksymenko@gmail.com

RISKS AND THREATS

TO UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY

IN THE DIGITAL SPHERE IN TIMES OF WAR

The article reveals modern trends and dual impact of economic digitalization on the economic security of the state. It was established that, in addition to economic and

scientific development, financial operations acceleration and stimulation of human potential development, digitalization is a catalyst for real threats to the state economic security in the digital sphere. The advantages and disadvantages of the development, exploitation and existence of digital infrastructure in wartime are summarized. The peculiarities of the use of strikes on digital infrastructure and the use of digital technologies in the course of modern conventional wars were analyzed. It was determined that risks and threats to the state economic security in the digital sphere are an effective modern tool for waging wars and defending geopolitical interests. It was assessed the preconditions and historical course of the main digital threats to the Ukrainian economy caused by the aggressor state actions. It was proved that digital transformation, firstly, contributes to increasing the state economic security level and the resilience of the national economy to external and internal challenges and threats, and secondly, acts as a source of additional risks and dangers in the digital sphere. The dynamics of Russian cyberattacks against Ukraine as key threats to the state economic security in the digital sphere was analyzed. It was proved the effectiveness of counteracting risks and threats to Ukraine's economic security in the digital sphere in times of war due to the rapid digital transformation of the national economy and the digitalization reserves implementation. The main directions of minimizing risks and threats to the economic security of Ukraine in the digital sphere in the war conditions are determined. The priority of proactive ensuring of Ukraine's economic security with the advantage of a qualitative approach over a quantitative one in the development of both digital damage and protection systems was substantiated. The need to increase the financial support of the state economic security in order to improve the systems and mechanisms of digital confrontation in the conditions of a conventional war was proven.

Keywords: state economic security, risks, threats, digitalization, cyber threats, war.

References

1. Economist Intelligence Unit (2022). Global operational risk review. How war is fuelling geopolitical uncertainty. Available at: <https://www.eiu.com/n/campaigns/operational-risk-review-2022>.
2. Ukrainian Institute of the Future (2022). *Ekonomichna stratehiia Ukrainy 2030* [Economic Strategy of Ukraine 2030]. Available at: <https://strategy.uifuture.org/index.html>.
3. Keizer, G. (2008). Cyberattacks knock out Georgia's Internet presence. *Computerworld*. Available at: <https://www.computerworld.com/article/2532289/-cyber-attacks-knock-out-georgia-s-internet-presence.html>.
4. Swaine, J. (2008). Georgia: Russia 'conducting cyber war'. *The Telegraph*. Available at: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/georgia/2539157/Georgia-Russia-conducting-cyber-war.html>.

5. Hollis, D. (2011). Cyberwar Case Study: Georgia 2008. *Small Wars Journal*, 1, pp. 1-9. Available at: <https://web.archive.org/web/20220304223742/https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/639-hollis.pdf>.
6. Onyshchenko, V., Yehorycheva, S., Maslii, O. & Yurkiv, N. (2020). Impact of Innovation and Digital Technologies on the Financial Security of the State. *Lecture Notes in Civil Engineering*. Volume 181. pp. 749–759. DOI: https://doi.org/10.1007/978%2D3%2D030%2D85043%2D2_69.
7. BBC News Ukraine (2022). *Nova kiberataka na banky bula «naibilshoiu v istorii Ukrainy» y dosi tryvaie* [New cyberattack on banks was «the largest in the history of Ukraine» and is still ongoing]. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60401775> [in Ukrainian].
8. Dyer, E. (2022). Russia’s dreaded cyberwarriors seem to be struggling in Ukraine. *CBC News*. Available at: <https://www.cbc.ca/news/politics/russia-ukraine-cyber-cyberwar-1.6455055>
9. State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine (2022) *Kilkist kiberatak na Ukrainu prodovzhuie zrostaty* [The number of cyberattacks on Ukraine continues to grow]. Available at: <https://cip.gov.ua/ua/news/kilkist-kiberatak-na-ukrayinu-prodovzhuye-zrostati>.
10. Global Intelligence Team (2016). Use of Fancy Bear Android Malware in Tracking of Ukrainian Field Artillery Units. *Crowdstrike*. Available at: [https://www.crowdstrike.com/wp-content/brochures/FancyBearTracks UkrainianArtillery.pdf](https://www.crowdstrike.com/wp-content/brochures/FancyBearTracks%20UkrainianArtillery.pdf).
11. Geers, K. (ed.) (2015). *Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine*. NATO CCD COE Publications, Tallinn, 175 p. Available at: <https://web.archive.org/web/20160816132103/https://ccdcoe.org/multimedia/cyber-war-perspective-russian-aggression-against-ukraine.html>.
12. Zetter, K. (2016). Inside the Cunning, Unprecedented Hack of Ukraine’s Power Grid. Available at: <https://www.wired.com/2016/03/inside-cunning-unprecedented-hack-ukraines-power-grid>.
13. Tarasovskyi, Yu., Antoniuk, D. & Sapiton, M. (2022). *Khakery atakuvaly ukrainski uriadovi sayti. Mozhyva prychna – vrazlyvist u systemi upravlinnia kontentom. Shcho treba znaty* [Hackers attacked Ukrainian government websites. A possible reason is a vulnerability in the content management system. What you need to know – Forbes.ua]. Available at: <https://forbes.ua/news/khakeri-v-atakuvali-ukrainski-uryadovi-sayti-ne-pratsyuyut-sayti-minoboroni-mzs-dsns-dii-140-12022-3212> [in Ukrainian].

14. Ukrainska Pravda (2022). *Yak boriutsia ukrainski kiberviiska* [How Ukrainian cyber troops are fighting]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/1/7327173/> [in Ukrainian].
15. Maslii, O., Maksymenko, A. & Onyshchenko, S. (2019). The Threats of Ukraine Financial Security: Identification and Systemization. *Economy and Region*, no. 2(73), pp. 73–80. DOI: [https://doi.org/10.26906/eir.2019.2\(73\).1629](https://doi.org/10.26906/eir.2019.2(73).1629).
16. Hryhorash, M. (2022). *Yak zminyvsia ukrainskyi rynek IT za ostanni pivroku* [Trees don't grow to the sky or how the Ukrainian IT market has changed over the past 6 months]. Available at: <https://speka.media/dereva-ne-rostut-do-nebes-abo-yak-zminivsyia-ukrayinskii-rinok-it-za-ostanni-pivroku-v47edv> [in Ukrainian].
17. Layoffs.fyi (2022). Tech Layoff Tracker and Startup Layoff Lists. Available at: <https://layoffs.fyi>.
18. DOU (2022). *Top-50 IT-kompanii Ukrainy, lito 2022: kilkist spetsialistiv zmenshyлася na 3%, a u «velykoi piatirky» onovyvsia sklad* [Top 50 IT companies in Ukraine, summer 2022: the number of specialists decreased by 3%, and the «Big Five» has a new team] *DOU*. Available at: <https://dou.ua/lenta/articles/top-50-summer-2022/> [in Ukrainian].
19. Vyshkovska, S. (2022). *Yak IT-industriia rozvyvae inshi haluzi ekonomiky u 2022 rotsi* [How the IT industry will develop other sectors of the economy in 2022]. Available at: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/jak-it-industrija-rozvyvae-inshi-galuzi-ekonomiky> [in Ukrainian].
20. Pugach, A. A. & Matkovskiy, A. V. (2014). Analysis the Threats to Economic Security of Ukraine in Modern Conditions of Functioning the National Economy. *European Applied Sciences*, vol. 2, p. 196.
21. Maslii, O. A. & Hlushko, A. D. (2022). Derzhavne finansove rehuliuвання yak instrument minimizatsii zahroz ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [State financial regulation as a tool to minimize threats to Ukraine's economic security under martial law]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, vol. 2 (02), pp. 125–130. Available at: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/78/75> [in Ukrainian].

УДК 330. 37.07

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275804

С. В. Михайлов,

здобувач,

Національний університет водного господарства
та природокористування

вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028, Україна

e-mail: s.v.mykhailov@nuwm.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4120-4686>

Н. Б. Савіна,

доктор економічних наук, професор,

Національний університет водного господарства
та природокористування

вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028, Україна

e-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8339-1219>

РОЗВИТОК ОНЛАЙН ГЕМБЛІНГУ В СИСТЕМІ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Пропоноване дослідження присвячується теоретичному аналізу стану розвитку онлайн гемблінгу в системі грального бізнесу. З метою кращого розуміння сфери онлайн азартних ігор нами пропонується приймати її не як монолітну, а як таку що складається із сегментів: казино (комерційні та племінні), державні лотереї, ставки пари на пари, спортивні ставки, благодійні азартні ігри, азартні ігри в Інтернеті, автономні електронні ігрові пристрої (такі як відеопокер і відео кено) і так далі. Кожна група має власний окремий набір проблем, спільнот інтересів і балансів активів і пасивів. Як зазначається у звіті Національної комісії із вивчення впливу азартних ігор, технології в цій галузі розвиваються швидкими темпами, і їх потенціал лише починає проглядатися. Стан розвитку онлайн гемблінгу аналізується в країнах, де він є легалізованим. Й такі країни, що легалізували онлайн ігри, можна умовно класифікувати на три групи: 1) країни, які пропонують операторам недороге ліцензування з низькими податковими ставками та незначним контролем з боку регуляторів або без нього; 2) країни із Європейської юрисдикції, які також регулюють онлайн-ігри для економічного розвитку, але мають більше правил порівняно з першою групою; 3) розвинені країни із складною регуляторною політикою. Країни, що потрапляють до третьої групи, стикаються з проблемою захоплення їхніх ринків веб-сайтами, що походять з юрисдикції перших двох груп. Лібералізація залів ігрових автоматів та онлайн-гемблінгу позитивно впливає на, ця

індекс зростання буде більшим в тих країнах, де азартні ігри орієнтовані на місцевих споживачів.

COVID-19 призвела до зниження ринкових доходів у секторі азартних ігор у Європі у 2020 та 2021 роках порівняно з попередніми роками та прискорила існуючу раніше тенденцію збільшення відсотку онлайн ігор. Хоча снують значні відмінності в частці азартних онлайн-ігор різних національних ринків азартних ігор, варто позначити, що із збільшенням частки азартних ігор онлайн збільшується й розміри надходжень до бюджетів країн.

Ключові слова: онлайн гемблінг, легалізація, регуляторна політика, гральний бізнес, бюджетні надходження.

Постановка проблеми у загальному вигляді. За останні десятиліття індустрія онлайн гемблінгу почала розвиватись надшвидкими темпами, що призводить до переосмислення її місця в системі азартного бізнесу. Для кращого розуміння сфери азартних ігор нами пропонується приймати її не як монолітну, а як таку що складається із сегментів: казино (комерційні та племінні), державні лотереї, ставки пари на пари, спортивні ставки, благодійні азартні ігри, азартні ігри в Інтернеті, автономні електронні ігрові пристрої (EGD) (такі як відеопокер і відео кено) і так далі. Кожна група має власний окремий набір проблем, спільнот інтересів і балансів активів і пасивів.

Перше зареєстроване онлайн-казино, яке приймало ставки, було засновано в Антигуа в 1996 році. Онлайн-азартні ігри набули експоненціальної популярності завдяки вибуху доступу до Інтернету за останні два десятиліття. Однак дані про те, скільки люди грають і витрачають на онлайн-ігри, недоступні. Законодавство за останні кілька десятиліть сприяло більшій доступності та соціальному прийняттю азартних ігор.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Однією з найбільш значних змін в азартних іграх за останні 15 років стала доступність інтерактивних азартних ігор [1]. Приблизно 85 країн обрали легалізацію онлайн-ігор станом на 2011 рік [1], а в 2017 році це число фактично становить близько 90 [1].

На глобальному ринку онлайн-гемблінгу відбулися значні зміни в поведінці споживачів. Зростання популярності додатків для азартних ігор і соціальних азартних ігор є основними факторами, які, сприяють зростанню ринку протягом прогнозованого періоду. Багато інсайдерів галузі вважають азартні ігри у віртуальній реальності однією з ключових сфер, у яку інвестують оператори азартних ігор, щоб «залучити» покоління Y до азартних ігор [2].

Постановка завдання. Метою пропонованого дослідження є теоретичний аналіз стану розвитку онлайн гемблінгу в системі грального бізнесу. Як зазначається у звіті Національної комісії із вивчення впливу азартних ігор, технології в цій галузі розвиваються швидкими темпами, і їх потенціал лише починає проглядатися.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначається в аналітиці Acumen Research and Consulting очікується, що індекс росту ринку онлайн гемблінгу до 2030 року сягатиме 10,2% [3].

Відповідно до звіту Європейської асоціації азартних ігор відсоток регульованих азартних ігор в Інтернеті зростає. У 2021 . європейський ринок легальних азартних онлайн-ігор сягнув 82,7%

Таким чином, понад чотири п'ятих азартної онлайн-діяльності в Європі здійснюватиметься на веб-сайтах або в додатках азартних ігор, які ліцензовані та регулюються в країні, де ці ігри проводяться й лише 17,3% азартної онлайн-діяльності лишається у тіньовому ринку. Європейська асоціація азартних ігор вважає, що рушійним фактором збільшення легальних європейських ринків у 2021 році стало відкриття регульованого ринку азартних ігор у Нідерландах [4].

Країни, що легалізували онлайн ігри, можна умовно класифікувати на три групи: 1) країни, які пропонують операторам недороге ліцензування з низькими податковими ставками та

незначним

контролем з боку регуляторів або без нього; 2) країни із Європейської юрисдикції, які також регулюють онлайн-ігри для економічного розвитку, але мають більше правил порівняно з першою групою; 3) розвинені країни із складною регуляторною політикою. Країни, що потрапляють до третьої групи, стикаються з проблемою захоплення їхніх ринків веб-сайтами, що походять з юрисдикції перших двох груп.

Схема 1. Прогнозований ринок онлайн гемблінгу у ЄС до 2026 року

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

Ринок онлайн гемблінгу зіткнувся зі спадом через безпеку та конфіденційність даних. Слабка автентифікація, крадіжка особистих даних дітей і фішинг є одними з основних факторів, які обмежують зростання ринку. Крім того, у червні 2020 року ЮНІСЕФ опублікував список інструкцій для індустрії онлайн-ігор, які розроблені для інформування та підтримки компаній, які займаються онлайн-іграми, оскільки вони включають питання

прав дитини у свою бізнес-діяльність. Цей фактор також може стабілізувати процвітаючу вартість ринку онлайн-ігор.

Як зазначається у звіті Європейської асоціації азартних ігор пандемія COVID-19 призвела до зниження ринкових доходів у секторі азартних ігор у Європі у 2020 та 2021 роках порівняно з попередніми роками та прискорила існуючу раніше тенденцію збільшення відсотку онлайн ігор. У 2021 році загальний дохід від азартних ігор у Європі становив 87,2 мільярда євро, що на 13% менше порівняно у 2019 році, до пандемії, але на 7,5% більше ніж у

2020 році. Валовий дохід від азартних ігор у Європі за звітний період становив 36,4 млрд євро (41,7% від загального обсягу азартних ігор), що на 19% більше, ніж у 2020 році. Водночас підкреслюється, що ріс валового доходу від азартних ігор у наземних залах у 2021 році був незначним і сягнув до 50,8 млрд євро (58,3% від загального обсягу азартних ігор), що на 0,4% більше порівняно з рівнем 2020 року [4].

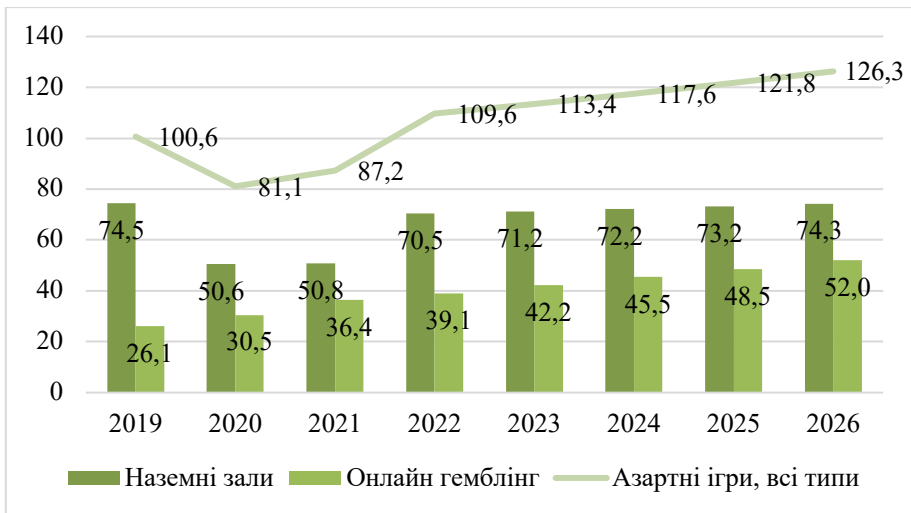

Схема 2. Порівняльний аналіз доходів від азартних ігор у ЄС до 2026 року

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

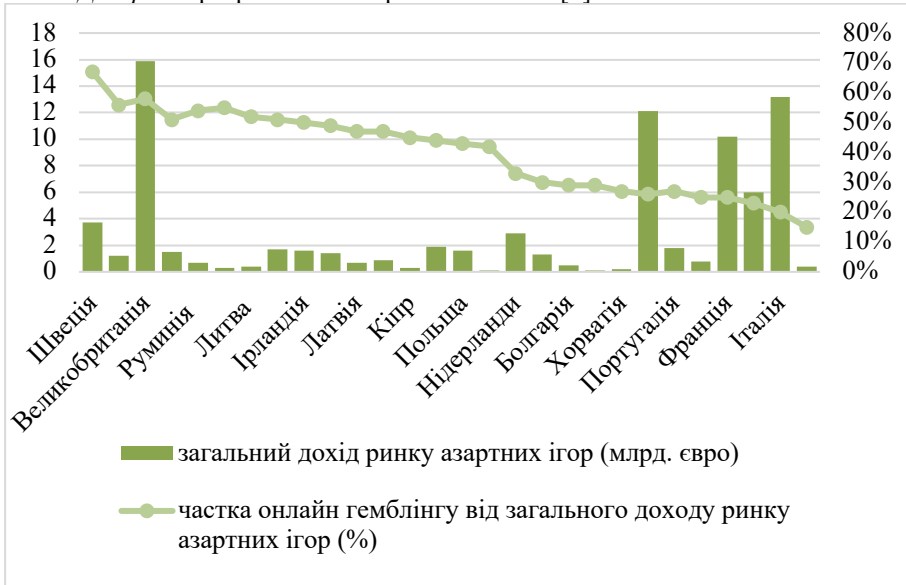

Схема 3. Частки азартних онлайн-ігор на національних ринках азартних ігор

Джерело: розроблено авторами на основі [4].

Хоча снують значні відмінності в частці азартних онлайн-ігор різних національних ринків азартних ігор, варто позначити, що із збільшенням частки азартних ігор онлайн збільшується й розміри надходжень до бюджетів країн У 2020 році Швеція була європейською країною з найбільшою часткою (66,2%) азартних ігор в Інтернеті, за нею йшли Данія (59,4%), Великобританія (59,3%), Фінляндія (58,5%) і Румунія (56,7%). Примітно, що багато країн, які мають більші загальні ринки азартних ігор за виручкою, такі як Німеччина, Франція, Італія та Іспанія, мали відносно менші частки онлайн-ринків азартних ігор.

Висновки і пропозиції. Отже, для кращого розуміння сфери азартних ігор нами пропонується приймати її не як монолітну, а як таку що складається із сегментів: казино (комерційні та племінні), державні лотереї, ставки пари на пари, спортивні ставки, благодійні азартні ігри, азартні ігри в Інтернеті, автономні електронні ігрові пристрої (EGD) (такі як відеопокер і відео кено) і так далі. Кожна група має власний окремий набір проблем, спільнот інтересів і балансів активів і пасивів. Країни, що легалізували онлайн ігри, можна умовно класифікувати на три групи: 1) країни, які пропонують операторам недороге ліцензування з низькими податковими ставками та незначним контролем з боку регуляторів або без нього; 2) країни із Європейської юрисдикції, які також регулюють онлайн-ігри для економічного розвитку, але мають більше правил порівняно з першою групою; 3) розвинені країни із складною регуляторною політикою. Країни, що потрапляють до третьої групи, стикаються з проблемою захоплення їхніх ринків веб-сайтами, що походять з юрисдикції перших двох груп. Лібералізація залів ігрових автоматів та онлайн-гемблінгу позитивно впливає на, ця індекс зростання буде більшим в тих країнах, де азартні ігри орієнтовані на місцевих споживачів. COVID-19 призвела до зниження ринкових доходів у секторі азартних ігор у Європі у 2020 та 2021 роках порівняно з попередніми роками та прискорила існуючу раніше тенденцію збільшення відсотку онлайн ігор. Хоча снують значні відмінності в частці азартних онлайн-ігор різних національних ринків азартних ігор, варто позначити, що із збільшенням частки азартних ігор онлайн збільшується й розміри надходжень до бюджетів країн.

Список використаної літератури

1. Stewart David O, Ropes & Gray, LLP Online Gambling Five Years After Uigea. American Gaming Association White Paper. 2011. URL: <https://silo.tips/download/online-gambling-five-years-after-uigea>.
2. Maida, J. Top 5 Trends Impacting the Global Online Gambling Market Through 2020: Technavio. URL: <http://www.businesswire.com/news/home/20160921005570/en/Top-5-Trends-Impacting-Global-Online-Gambling>.
3. Wood, L. Global Casino Gaming Market 2017-2021: Increase in the Popularity of Gambling Apps and Social. 2017. URL: <http://www.prnewswire.com/news-releases/global-casino-gaming-market-2017-2021-increase-in-the-popularity-of-gambling-apps-and-social-gambling---research-and-markets-300387138.html>.
4. Regulated Online Gambling Market In Europe. 2022. URL: <https://www.egba.eu/resource-post/regulated-online-gambling-market-2019-2026e>.

Стаття надійшла 26.10.2022 р.

Stanislav Mykhailov,

Postgraduate Student,

National University of Water and Environmental Engineering

11, Soborna St., Rivne, 33028, Ukraine

e-mail: s.v.mykhailov@nuwm.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4120-4686>

Nataliia Savina,

Doctor of Economics, Professor,

National University of Water and Environmental Engineering

11, Soborna St., Rivne, 33028, Ukraine

e-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8339-1219>

DEVELOPMENT OF ONLINE GAMBLING IN THE GAMBLING BUSINESS SYSTEM

The proposed study is devoted to the theoretical analysis of the development of online gambling in the gaming business system. In order to better understanding the concept of online gambling, we suggest that it is not monolithic, but is consisting of segments: casinos (commercial and tribal), state lotteries, betting on pairs, sports betting, charitable gambling, gambling on the Internet, standalone electronic gaming devices (such

as video poker and video keno), and so on. Each group has its own distinct set of concerns, communities of interest, and balances of assets and liabilities. As it was noted in a report by the National Commission on the Impact of Gambling, technology in this area is developing at a rapid pace, and its potential is only beginning to be seen. The state of development of online gambling is analyzed in countries where it is legalized. And such countries that have legalized online games can be tentatively classified into three groups: 1) countries that offer operators inexpensive licensing with low tax rates and little or no control by regulators; 2) countries from the European jurisdiction, which also regulate online games for economic development, but have more rules compared to the first group; 3) developed countries with complex regulatory policies. Countries falling into the third group face the challenge of having their markets taken over by websites originating from the jurisdictions of the first two groups. Liberalization of slot machines and online gambling has a positive effect on, this growth index will be greater in those countries where gambling is oriented to local consumers. COVID-19 led to lower market revenues in the gambling sector in Europe in 2020 and 2021 compared to previous years and accelerated the previously existing trend of increasing the percentage of online gaming. Although there are significant differences in the share of online gambling in different national gambling markets, it is worth noting that with the increase in the share of online gambling, the amount of income to the budgets of countries also increases.

Keywords: online gambling, legalization, regulatory policy, gambling business, budget revenues.

References

1. Stewart David O, Ropes & Gray, LLP (2011) Online Gambling Five Years After UIGEA. AMERICAN GAMING ASSOCIATION WHITE PAPER. Available at: <https://silo.tips/download/online-gambling-five-years-after-uigea>.
2. Maida, J. (2016). Top 5 Trends Impacting the Global Online Gambling Market Through 2020: Technavio. Available at: <http://www.businesswire.com/news/home/20160921005570/en/Top-5-Trends-Impacting-Global-Online-Gambling>.
3. Wood, L. (2017). Global Casino Gaming Market 2017-2021: Increase in the Popularity of Gambling Apps and Social. Available at: <http://www.prnewswire.com/news-releases/global-casino-gaming-market-2017-2021-increase-in-the-popularity-of-gambling-apps-and-social-gambling---research-and-markets-300387138.html>.
4. Regulated Online Gambling Market In Europe (2022). Available at: <https://www.egba.eu/resource-post/regulated-online-gambling-market-2019-2026e>.

УДК 330. 37.07

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275805

С. В. Михайлова,

кандидат філологічних наук,
Національний університет водного господарства
та природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028, Україна
e-mail: e.v.mikhailova@nuwm.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1539-1548>

Н. Б. Савіна,

доктор економічних наук, професор,
Національний університет водного господарства
та природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028, Україна
e-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8339-1219>

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В У МОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЕКСТЕРНАЛІЙ

Пропоноване дослідження фокусується на теоретичному аналізі інструментів антикризового управління в умовах інформаційних екстерналії, а саме віртуалізацію підприємства як державної та приватної форм власності. Оскільки в інформаційному суспільстві будь-яка подія (політична, економічна, культурна, соціальна та ін.) реалізується у двох площинах: фізичній та інформаційній інформаційна площина не рідко відіграє головну роль, оскільки саме в інформаційному полі формується сприйняття події, визначається на неї реакція у суспільстві. Інформаційні екстерналії постійно залишається генератором постійних загроз та ризиків поглиблення економічних криз не тільки підприємства, а й сфери загалом. З огляду на те, що в інформаційні екстерналії реалізуються в інформаційному полі, де головним чинником є інформація, а людина виступає центральним суб'єктом та продукатором (виробником) інформації, в антикризовому управлінні в умовах саме інформаційних екстерналії серед основних кроків можна виділити: 1) кадрову політику; 2) віртуалізацію; 3) брендинг. Інтернет-технології, які дають змогу отримати останню інформацію щодо кризового явища, досить часто використовуються при плануванні кризових комунікацій для комунікацій для забезпечення працівників, менеджерів та зовнішніх зацікавлених осіб необхідною інформацією. Після обробки та аналізу інформації розробляються прийоми та

методи антикризового управління, а саме тренування та навчання професійних кадрів для подолання, попередження кризових ситуацій та для реалізації антикризових заходів у майбутньому. В інформаційному суспільстві для ефективної діяльності підприємства необхідною умовою є віртуалізація підприємства, яке може своєчасно забезпечити ефективне виведення підприємства з кризового стану і подальшого його розвитку. Віртуалізація підприємства передбачає створення за допомогою інформаційно-комунікативних технологій віртуального ринку, віртуальної реальності та віртуальної організації підприємства. До функцій, які виконує віртуалізація відносяться: комунікативна (електронна пошта, відеоконференція, програмне забезпечення для колаборації, соціальні медіа), управління даними (збереження даних, керування даними, доступ до даних), маркетинг (створення контенту, інтернет-реклама, електронна комерція, маркетингові дослідження), вдосконалення процесу (фінансова економія, зменшення логістичних витрат), планування ресурсів (поєднання функціональних аспектів підприємства)

Ключові слова: інформаційне суспільство, антикризове управління, інформаційні екстерналії, соціально-економічна криза, віртуалізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В інформаційному суспільстві будь-яка подія (політична, економічна, культурна, соціальна та ін.) реалізується у двох площинах: фізичній та інформаційній. Крім того, інформаційна площина не рідко відіграє головну роль, оскільки саме в інформаційному полі формується сприйняття події, визначається на неї реакція у суспільстві.

Нові економічні кризи, що виникають в глобалізованому світі, спричинені швидше не фінансовими чи економічними чинниками, а інформаційними. Інформаційні екстерналії постійно залишається генератором постійних загроз та ризиків поглиблення економічних криз не тільки підприємства, а й сфери загалом.

З огляду на те, що в інформаційні екстерналії реалізуються в інформаційному полі, де головним чинником є інформація, а людина виступає центральним суб'єктом та продукатором (виробником) інформації, в антикризовому управлінні в умовах

саме інформаційних екстерналій серед основних епатів можна виділити: 1) кадрову політику; 2) віртуалізацію; 3) брендинг.

На тлі інтенсифікації взаємного обміну інформацією дедалі більш затребуваними стають єдині регламенти норм суспільного життя, економічної оцінки господарської діяльності. В ХХІ ст. міжнародна інтеграція соціально-економічних систем сприяє посиленню економічних та громадських зв'язків, взаємопроникнення ринків праці, товарів та послуг [1, с. 14].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У концепціях антикризового управління в умовах інформаційних екстерналій поняття «соціально-економічна» система, основним, системоутворюючим елементом якої, є людина, займає провідне місце. У соціально-економічних системах, де зв'язки між людьми реалізуються в економічних, соціальних, політичних відносинах, існують макро- та мікроутворення такі як: фірми, підприємства, компанії, фонди, банки та ін.. Оскільки соціально-економічним системам властиві процеси функціонування і розвитку, у життєдіяльності систем певну роль відіграють суб'єктивні і об'єктивні чинники, які в сукупності і в своїх поєднаннях визначають стан системи.

З огляду на те, що головним фактором успішного розвитку є нововведення, які реалізуються у реакціях на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, вони повинні здійснюватися цілеспрямовано та систематизовано. А оскільки соціально-економічна система є керованою та має у своїй структурі елементи або органи управління, зміст і призначення інновацій визначається управлінням. Загалом, як зарубіжні, так і вітчизняні науковці (А. А. Богданов, В. О. Василенко, А. С. Гальчинський, Е. Дюркгайм, Д. Т. Жовтун, А. Б. Зверинцев, В. С. Капустін, С. В. Михайлов, В. Л. Романов, Г. Спенсер, Г. Ханов, М. І. Пірен, Г. Г. Почепцов, А. Д. Чернявський) розглядають антикризове

управління як макроекономічну проблему та значну увагу у їх дослідженнях приділяється антикризовому управлінню підприємствами державної та приватної форм власності. Дослідженням проблеми інформаційних війн присвячені роботи таких вчених, Е. Аронсон, С. Гріняєв, В. Говоруха, В. Домарєв, О. Калиновський, Г. Кіссінджер, А. Крутських, О. Курбан, М. Лібікі, О. Литвиненко, В. Остроухов, І. Панарін, В. Петрик, Г. Перепелиця, Г. Поченцов, С. Расторгуєв, Д. Рісман, Т. Рон, Ї. Сонер, О. Старіш, В. Толубко, Е. Тоффлер, Х. Шрадер. Проте антикризового управління в умовах інформаційних екстерналій розкрито не повною мірою. Саме це і визначає актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою пропонованого дослідження є теоретичний аналіз інструментів антикризового управління в умовах інформаційних екстерналій, а саме віртуалізацію підприємства як державної та приватної форм власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що обсяг знань в процесах розвитку різних наук подвоюється кожні п'ять років, отже, таким же чином збільшується і кількість ситуацій, що вимагають адекватного реагування організацій в процесі свого розвитку. Ускладнюються процеси управління, які повинні також перебувати в розвитку і розвиток яких може відставати від тенденцій і потреб розвитку самої організації. Це породжує протиріччя і створює небезпеку кризових ситуацій.

В соціально-економічній системі криза виступає об'єктивним явищем, оскільки в основі її функціонування та розвитку лежить діяльність людини, яка прагне керувати цим процесом та розширювати сферу управління, знижуючи частку некерованих процесів. Незалежно від об'єкта управління вирішальну роль в антикризовому управлінні буде грати людина, адже людський фактор під час кризових ситуацій проявляється не тільки у

відношенні людини до кризи, але й в управлінні кризою на різних етапах його прояви, виникнення і протікання.

Як було зазначено вище інформаційні екстерналиї розгортаються в інформаційному полі, але впливають на всі реальні площини економічного та суспільного життя. В інформаційному суспільстві для ефективної діяльності підприємства необхідною умовою є віртуалізація підприємства, яке може своєчасно забезпечити ефективне виведення підприємства з кризового стану і подальшого його розвитку.

Віртуальні технології включають в себе генеровані комп'ютером зображення та звук, телебачення високої чіткості, голографію, тактильні імітатори тощо, що можуть бути застосованими в наступних видах діяльності:

– *управління фінансами*, де віртуальні технології здійснюють складні прогностичні моделі і евристичні системи; можливість працювати з графічною інформацією, випробувати різноманітні сценарії за допомогою засобів, які покращують сприйняття та розуміння моделей і ситуацій, роблять ризики більш очевидними;

– *маркетинг*, де віртуальні технології відкривають необмежені перспективи по відношенню до нових продуктів та послуг: нові можливості для позиціонування продукту, просування на ринок, доставки; можливість спробувати віртуальні версії перед тим, як купувати товар;

– *виробництво*, де віртуальні технології надають можливість управління великим виробничим процесом, відтворювати умови фізичної присутності при процесі, доповнюючи моделі контролерів; можливість працювати за допомогою дистанційної присутності, фізично знаходячись де завгодно;

– *кадри*, де віртуальні технології використовуються для дистанційного навчання та підготовки кваліфікованих кадрів; можливість доступного навчання;

– *стратегія і структура*, де за допомогою віртуальних технологій переглядається традиційна концепції організації, власності та багатства; можливість усунення меж між людьми за допомогою дистанційної присутності та створених комп'ютером світів [2, с. 151].

Віртуалізація підприємств включає в себе побудову трьох складових, які є взаємозалежні:

1) *віртуального ринку* – ринку товарів та послуг, що базується на основі комунікаційних та інформаційних можливостей глобальних мереж (Internet);

2) *віртуальної реальності*, що дозволяє відображати і моделювати реальні розробки виробництва в кібернетичному просторі, який є і засобом і середовищем одночасно;

3) *віртуальної організації діяльності підприємства*, тобто безпосередньо віртуальне підприємство [3].

В інформаційному суспільстві інформаційні технології стали невід'ємною частиною будь-якого підприємства, що підвищує значно ефективність роботи [4]. Інформаційно-комунікативні технології, за допомогою яких безпосередньо реалізуються цілі антикризового управління, виконують наступні функції:

1. *Комунікативна*. Комунікація, яка завжди була важливим аспектом антикризового управління, навіть задовго до появи інформаційних технологій, із розвитком комп'ютерів та Інтернету була переосмислена. Як результат, оскільки комунікативна функція є однією з найважливіших ІТ-ролей на підприємстві, з'являється можливість зв'язуватися з будь-ким, незалежно від того, в якій частині світу вони перебувають:

Електронна пошта: дозволяє підтримувати комунікацію на відстані, без візуального контакту. Електронна пошта також є чудовим каналом для офіційного спілкування й, крім того,

залишає чистий «віртуальний» паперовий слід, що дозволяє постійно вести переписку.

Відеоконференції: дозволяє комунікувати на відстані, одночасно бачачи всіх учасників конференції. Простіше проводити віддалені зустрічі та навіть спільно працювати над проектом.

Програмне забезпечення для колаборації: дозволяє командам працювати разом над проектами ефективно та швидко. За допомогою правильного програмного забезпечення скорочується час виконання проекту в половину, зменшується кількість непотрібних зустрічей, оскільки все можна зробити у віртуальній кімнаті для переговорів.

Соціальні медіа: дозволяють не лише бути в курсі найсвіжішої галузевої інформації, але також представляють цікавий спосіб доопрацювання проекту та комунікації.

2. *Управління даними.* Із збільшенням об'єму інформації у будь-якій господарській сфері, з'являється все більше даних, якими потрібно оперувати на підприємстві. Ці дані мають різні формати й для того, що ними користуватися необхідно створити базу даних:

Збереження даних: розміщуючи дані у відповідному форматі, база даних дозволяє зберігати величезні обсяги даних на невеликому просторі. У суспільстві де інформація є «силою», такі бази даних допомагають оперувати її великими обсягами.

Керування даними: будь які дані у своєму первинному вигляді не несуть ні якої цінності, тому їх необхідно відсортувати та змістовно розшифрувати, що в подальшому використовується для прийняття антикризових рішень.

Доступ до даних: незалежно від того, який тип даних зберігається, ці дані є цінними і потрібно контролювати, щоб доступ до них мали лише певні люди. Саме тому необхідно

впроваджувати заходи безпеки, що дозволяють дозволять захистити ці дані та запобігти несанкціонованому доступу до них.

3. Маркетинг: є ключовим аспектом функціонування підприємства, а із розвитком інформаційних технологій маркетингові кампанії стають все більш цифровими:

Створення контенту: дозволяє створювати рекламу та продажі на комп'ютері за допомогою програмного забезпечення для обробки текстів, створювати графічні оголошення, використовуючи потужні комп'ютери з графічними можливостями.

Інтернет-реклама: соціальні медіа відіграють наразі ключову роль в рекламі. Для покращення продажів, збільшення ефективності та доходу, запускаються запускаючи маркетингові кампанії в соціальних мережах. Для таких цілей доступні також й інші платформи, такі як Google AdWords.

Електронна комерція: завдяки тому, що все більше і більше підприємств виходить в Інтернет, використання інформаційного простору для реалізації продукції чи послуг стає першочерговим завданням в антикризовому управлінні.

Маркетингові дослідження: із зростанням кількості пошукових систем тепер можна проводити онлайн-дослідження щодо споживчих тенденцій та найбільш вигідних можливостей.

4. Вдосконалення процесу: для фінансової економії ефективними є технології вдосконалення процесу, малий бізнес може заощадити на витратах на друк та копіювання, покладаючись виключно на безпаперовий зв'язок, програмне забезпечення для співпраці та відеоконференції дозволяють заощадити на логістичних витратах.

5. Планування ресурсів підприємства: полягає поєднанні різних функціональних аспектів підприємства, таких як бухгалтерський облік, людські ресурси, виробництво та продаж, за допомогою програмних систем. Це програмне забезпечення може

допомогти не тільки в повсякденних операціях, а й у прийнятті стратегічних рішень.

Ціллю антикризового управління є поступовий вихід із кризового стану та можливість ефективного функціонування, саме тому цей тип управління передбачає прийняття складних управлінських рішень на всіх його стадіях: від збору інформації – до реалізації управлінського рішення, а це, в свою чергу, вимагає використання сучасних інформаційних технологій для забезпечення оперативності і обґрунтованості управлінських рішень для подолання кризи.

Висновки і пропозиції. Отже, інформаційні екстерналії, не дивлячись на те, що вони розгортаються в інформаційному полі, впливають на всі сфери суспільного, економічного та політичного життя, а такий негативний вплив, який проявляється в падінні попиту, зниженні платоспроможності населення, зниженні конкурентного стану, ослабленні кадрового потенціалу та ін. Й такий вплив може призвести до реальної кризи, вихід з якої можливий лише із впровадженням антикризового управління, що має свої особливості в умовах інформаційних екстерналій.

З огляду на те, що до компонентів інформаційних екстерналій входять три основні складові: високі технології, людський капітал, прагма-психологія; антикризове управління в таких умовах буде зосереджене на тих самих напрямках, які будуть реалізуватись у: віртуалізації підприємства, кадровій політиці та брендингу.

Процес віртуалізації підприємства передбачає віртуальний ринок (ринок товарів та послуг, що базується на основі комунікаційних та інформаційних можливостей глобальних мереж), віртуальну реальність (реальні розробки виробництва в кібернетичному просторі), віртуальне підприємство. Крім того, віртуалізація реалізує наступні функції: комунікативну (електронна пошта, відеоконференція, програмне забезпечення

для колаборації, соціальні медіа), управління даними (збереження даних, керування даними, доступ до даних), маркетинг (створення контенту, інтернет-реклама, електронна комерція, маркетингові дослідження), вдосконалення процесу (фінансова економія, зменшення логістичних витрат), планування ресурсів (поєднання функціональних аспектів підприємства).

Список використаної літератури

1. Єфименко Т. І. Інформація в антикризовому управлінні: глобальний аспект стандартизації обліку та фінансової звітності. ДННУ «Акад. фін. Управління». Київ, 2015. 400 с.
2. Рамазанов С. К., Степаненко О. П., Тимашова Л.А. . Методи анти-кризового управління. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 192 с.
3. Yavuz Ş. Kitle iletişim arařtırmalarında anadamar/çoğulcu ve eleřtirel/radikal kuram arasında yöndeřme tartıřmaları. Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Arařtırmaları Dergisi. 5 (1). 2015. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-kiad/issue/49300/629723>.
4. Turanlı E. Dijital medyada yayınlanan arakan savař/çatıřma fotoğraflarının göstergebilimsel analizi. Cilt 5. Sayı 8. 2018. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intermedia/issue/42597/513429>.

Стаття надійшла 24.10.2022 р.

Yelyzaveta Mykhailova,

PhD,

National University of Water and Environmental Engineering

11, Soborna St., Rivne, 33028, Ukraine

e-mail: e.v.mikhailova@nuwm.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1539-1548>

Nataliia Savina,

Doctor of Economics, Professor,

National University of Water and Environmental Engineering

11, Soborna St., Rivne, 33028, Ukraine

e-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8339-1219>

VIRTUALIZATION AS AN ELEMENT OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN INFORMATION EXTERNALITIES

The proposed study is focused on the theoretical analysis of anti-crisis management tools during of information externalities, namely the virtualization of the enterprise in all forms of ownership: state and private. Since in the information society any event (political, economic, cultural, social, etc.) is realized in two planes: physical and informational, the informational plane often plays the main role, since it is in the informational field where the perception of the event is formed and the reaction to it is determined in society. Information externalities constantly remain a generator of permanent threats and risks of deepening economic crises not only of the enterprise, but also of any area in general. Taken into account that information externalities are realized in the information field, where the main factor is information, and a person acts as the central subject and producer of information, in anti-crisis management during information externalities, among the main steps can be distinguished: 1) HR policy; 2) virtualization; 3) branding. Internet technologies that allow us to get the latest information on a crisis phenomenon are often used in crisis communications planning to provide employees, managers, and external stakeholders with the necessary information. After processing and analysing information, techniques and methods of anti-crisis management are developed, namely training and education of professional personnel to overcome and prevent crisis situations and to implement anti-crisis measures in the future. In the information society, a necessary condition for the effective operation of the enterprise is the virtualization of the enterprise, which can timely ensure the effective withdrawal of the enterprise from a. Virtualization of the enterprise involves the creation of a virtual market, virtual reality and virtual organization of the enterprise with the help of information and communication technologies. Functions performed by virtualization include: communication (email, video conferencing, collaboration software, social media), data management (data storage, data management, data access), marketing (content creation, online advertising, e-commerce, marketing research), process improvement (financial savings, reduction of logistics costs), resource planning (combination of functional aspects of the enterprise).

Keywords: information society, anti-crisis management, information externalities, socio-economic crisis, virtualization.

References

1. Iefymenko, T. I. (2015). Informatsiia v antykryzovomu upravlinni: hlobalnyi aspekt standartyzatsii obliku ta finansovoï zvitnosti [Information in anti-crisis management: global aspect of accounting and financial reporting standardization]. DNNU «Akad. fin. Upravlinnia». Kyiv, 400 p. [in Ukrainian].

2. Ramazanov, S. K., Stepanenko, O. P. & Tymashova, L. A. (2004). *Metody antykrizovoho upravlinnia* [Methods of anti-crisis management]. Luhansk: Vydvo SNU im. V. Dalia, 192 p. [in Ukrainian].
3. Yavuz, Ş. (2015). Kitle iletişim arařtırmalarında anadamar/çoğulcu ve eleřtirel/radikal kuram arasında yöndeřme tartıřmaları. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Arařtırmaları Dergisi*. 5 (1). Available at: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-kiad/issue/49300/629723>.
4. Turanlı, E. (2018). Dijital medyada yayınlanan arakan savař/çatıřma fotoğraflarının göstergebilimsel analizi. *Cilt 5. Sayı 8*. Available at: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intermedia/issue/42597/513429>.

УДК 336.2: 351.72

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275806

Д. В. Олексієнко,

віце-президент з оподаткування, обліку та аудиту,
Український національний комітет Міжнародної торгової палати
вул. Рейтарська, 19-Б, м. Київ, 01054, Україна
e-mail: economy.nau@gmail.com

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ПРИНЦИПІВ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті проаналізовано особливості імплементації міжнародних принципів фінансової політики в контексті трансформації українського податкового законодавства. Визначено окремі пріоритети фінансової політики окремих країн світу в контексті модернізації податкової політики. Визначено основні детермінанти формування сучасної податкової політики. Проаналізовано основні новачі та перспективи податкового законодавства України на 2023 рік. Обґрунтовано, що позитивним кроком у напрямі підготовки змін до податкового законодавства України в контексті імплементації міжнародних принципів фінансової політики для забезпечення його гармонізації з рекомендаціями/стандартами ЄС є міжнародне співробітництво у податковій сфері, зокрема доступ до інформаційної платформи IBFD (International Bureau of Fiscal Documentation), участь України в програмі ЄС Fiscalis. Визначено, що фінансова політика України повинна бути спрямована на макроекономічний розвиток, розвиток фінансової інклюзії та забезпечення фінансової стабільності, розвиток фінансового ринку, цифрову трансформацію та інноваційний розвиток з урахуванням сучасних вимог в контексті євроінтеграційних та світових процесів.

Ключові слова: фінансова політика, податкова політика, принципи фінансової політики, податкове законодавство, модернізація податкової політики.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фінансова політика є одним із вагомих інструментів соціально-економічного розвитку суспільства, за допомогою якого держава може впливати на формування і використання фінансових ресурсів із ціллю задоволення суспільних потреб. Функціонування фінансової

системи України вимагає належного рівня адаптивності до впливу факторів зовнішнього середовища. При цьому реалізація фінансової політики повинна бути взаємопов'язана із трансформаційними економічними процесами.

Ефективна фінансова політика сприяє економічному розвитку, а її модернізація може бути здійснена за рахунок змін з урахуванням міжнародних тенденцій. Успішність реалізації фінансової політики, нарощування фінансових ресурсів може бути здійснено із застосуванням важелів податкової політики шляхом посилення її стимулюючої функції оподаткування, що слугує базисом нарощування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання реального сектора. Зважаючи на сучасні умови, вплив зовнішніх деструктивних факторів на функціонування фінансового сектору, актуальним залишаються питання імплементації міжнародних принципів фінансової політики у процес трансформації українського податкового законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансової політики держави знаходять своє відображення у працях таких науковців як О. Василик, М. Пасічний, В. Федосов, І. Чугунов, І. Юрій та інших. Окремі питання трансформації державної політики щодо регулювання результативності фінансової системи підприємств та імплементації міжнародних податкових норм розглядалися у публікаціях Вовк О. М. і Ковальчук А. М., Смерічевського С. Ф., Косової Т. Д. та ін.

Проте, в умовах трансформаційних економічних перетворень актуальними залишаються питання аналізу нинішнього стану розвитку фінансової та податкової політики в Україні.

Постановка завдання: аналіз сучасних тенденцій фінансової політики держави на основі забезпечення ефективної податкової політики в контексті імплементації міжнародних принципів та опірності зовнішнім трансформаційним змінам

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах трансформаційних змін важливим є розробка заходів фінансової політики з належним рівнем адаптивності та з урахуванням завдань, що потребують вирішення на визначеному етапі розвитку (підвищення рівня ефективності податкової системи, створення належних умов для розвитку економіки, покращення ділового клімату, підвищення рівня інвестиційної привабливості і т.д.). Принципи фінансової політики держави повинні забезпечувати максимальну ефективність з мінімальними витратами, що можливе за рахунок виваженої економічної політики. Проаналізуємо ряд вагомих пріоритетів фінансової політики окремих країн світу (табл. 1).

Таким чином, до основних принципів фінансової політики в контексті імплементації зарубіжного досвіду є підтримка підприємницької активності, всебічне сприяння розвитку виробництва, забезпечення підвищення рівня зайнятості населення, мобілізація відповідних обсягів фінансових ресурсів та їх використання для забезпечення соціальних гарантій, запровадження фінансового механізму, що передбачав би раціональне використання природних ресурсів.

Податкова політика виступає складовою фінансової політики, відповідно її основні принципи повинні бути націлені на економічний розвиток держави за рахунок гармонізації інтересів держави та платників податків, розробки та імплементації дієвих механізмів залучення фінансових ресурсів для забезпечення досягнення державою покладених на неї функцій. Цілі податкової політики повинні узгоджуватись із загальними цілями соціально-економічного розвитку.

Пандемія COVID-19 змусила багато країн прийняти тимчасові зміни до своїх податкових систем. Зіткнувшись із нестачею доходів через економічний спад, країнам довелося переглянути та

краще структурувати свої податкові системи, щоб сприяти економічному відновленню та збільшенню доходів. Наразі ще одним викликом для зарубіжних країн є повномасштабне вторгнення на територію України.

Таблиця 1

Окремі пріоритети фінансової політики країн світу в контексті модернізації податкової політики

Країна	Ключові пріоритети фінансової політики в контексті вдосконалення податкової політики
Португалія	здійснення реструктуризації державних підприємств шляхом зменшення експлуатаційних витрат та скорочення пільг, бюджетна консолідація, можливості проведення часткової приватизації об'єктів комунальної і державної власності.
Норвегія	Характеризується як одна з найбільш соціально орієнтована. Серед заходів щодо вдосконалення фінансової політики можна виділити реформи у держсекторі пенсійного забезпечення, посилення контролю за виплатою державних допомог, зменшення обсягів податкових пільг у сфері іпотечного кредитування
Німеччина	Збільшення видатків на стимулювання реального сектору економіки, підвищення рівня якості бюджетного планування, посилення ступеня контрольних заходів за цілеспрямованим освоєнням бюджетних коштів, оптимізація податкових пільг. У 2022 році введено пільги з оподаткування націлені на зниження фіскального навантаження на платників з невеликим доходом та стимулювання реалізації екологічних ініціатив
Франція	Еволюція фіскальних правил, зокрема зменшення обсягу податкових пільг і введення мораторію на нові, що сприятиме посиленню фіскальної ефективності податкової системи країни та збільшенню обсягів доходів бюджету.

Джерело: складено автором за даними [3; 7; 8].

Оскільки фінансова політика повинна забезпечувати стимулювання реалізації екологічних ініціатив, важливим є також екологічне оподаткування. Для країн Європи характерним є

застосування політики Європейського зеленого курсу («European Green Deal»), яким передбачено до 2050 року визнання Європи першим кліматично-нейтральним континентом у світі [4]. Відповідно до цього ЄС заохочує розробку екологічних податків. Нині в Україні досить обмежено застосовується екологічне оподаткування, яке не забезпечує повної компенсації екологічної шкоди, а зважаючи на масштаби екологічної катастрофи внаслідок повномасштабного вторгнення, ще більш гостро постають питання розробки напрямів переходу до більш екологічної податкової системи.

Набуття Україною статусу країни-кандидата до Європейського Союзу відкриває не лише ряд можливостей, а й ставить перед нашою державою багато викликів та завдань, що стосуються зовнішнього податкового середовища, перш за все це стосується особливостей реалізації податкової політики. У 2023 році передбачено ряд новацій податкового законодавства (рис. 1).

Позитивним кроком у напрямі підготовки змін до податкового законодавства України в контексті його гармонізації з рекомендаціями/стандартами ЄС є доступ до інформаційної платформи IBFD (International Bureau of Fiscal Documentation) [1]. Це також є одним із кроків до нашої перемоги, адже доступ до високоякісних досліджень та незалежних податкових знань створюють додаткові можливості для податкових практиків, адже за допомогою даної інформаційної платформи можна отримувати найбільш актуальну інформацію про міжнародні правила оподаткування, багатосторонні чи двосторонні податкові угоди, особливості національного податкового законодавства країн світу.

Важливим кроком у напрямі створення потужних податкових органів європейського зразка є участь України в програмі ЄС Fiscalis, що націлена на співробітництво в податковій сфері [2]. Першочерговою програмою направленою на підтримку податкових

органів, покращення податкового адміністрування та передбачає досягнення ряду цілей (рис. 2).

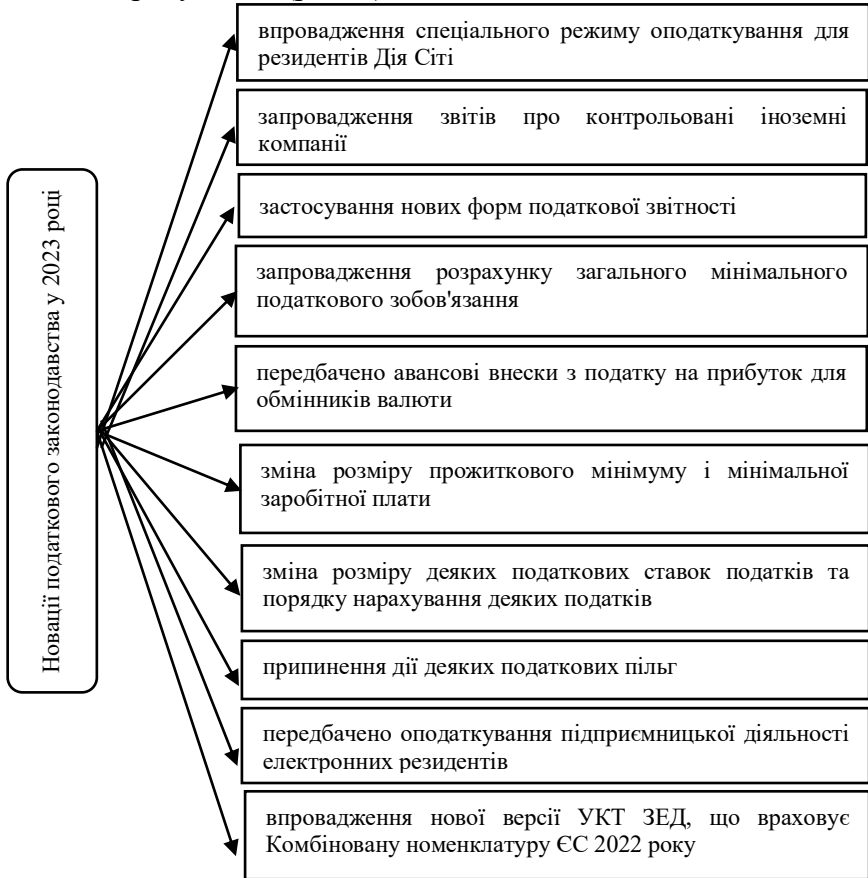

Рис. 1. Основні новації та перспективи податкового законодавства України у 2023 році

Джерело: складено автором за даними [9].

Війна здійснила суттєвий вплив на роботу фінансової системи. Відповідно для забезпечення економічного зростання, реалізації європейського курсу та пришвидшення відновлення важливою є

виважена податкова політика. Тому можна виділити ряд першочергових завдань в контексті побудови податкової системи з урахуванням вимог до інтеграції України у світову економіку та закріплення її статусу як надійної податкової юрисдикції (рис. 3).

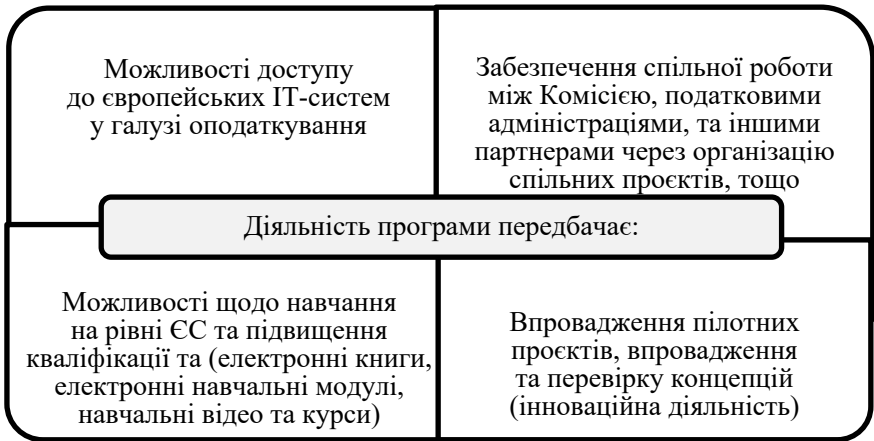

Рис. 2. Можливості для учасників програми ЄС Fiscalis для співробітництва в податковій сфері

Джерело: складено автором за даними [2].

Таким чином, імплементація міжнародних принципів фінансової політики у трансформації українського податкового законодавства є важливою в контексті забезпечення здійснення податкової політики в Україні, яка є досить складною та суперечливою, що характеризується надмірним податковим навантаженням на платників податків та зниженням рівня ділової активності суб'єктів господарювання. Зміст останніх реформ в сфері оподаткування країн ЄС передбачає стимулювання залучення інвестицій у розвиток стартапів з інноваційними технологіями, в передові комунікаційні бізнес-одиниці, у захист навколишнього природного середовища – все це може слугувати

Рис. 3. Цілі та завдання трансформації податкової політики України в контексті подальшої інтеграції у світову економіку на основі Проєкту Плану відновлення України

Джерело: складено автором за даними [6].

позитивним прикладом для запозичення та впровадження у практичну діяльність в Україні з метою стимулювання відновлення економіки.

Висновки і пропозиції. Сучасні трансформаційні процеси вимагають модернізації фінансової політики відповідно до стратегії розвитку фінансового сектору. Відповідно, фінансова політика повинна бути спрямована на макроекономічний розвиток, розвиток фінансової інклюзії та забезпечення фінансової стабільності, розвиток фінансового ринку, цифрову трансформацію та інноваційний розвиток з урахуванням сучасних вимог в контексті євроінтеграційних та світових процесів. Оскільки вагомим інструментом забезпечення належного соціально-економічного розвитку України виступає фінансова політика, важливим для підвищення рівня її результативності є врахування специфіки сучасних умов військового стану та забезпечення комплексного розвитку всіх її складових, зокрема і податкової. Модернізація податкової політики з урахуванням зарубіжного досвіду із належним рівнем адаптивності до вітчизняних реалій сприятиме зниженню рівня макроекономічних ризиків та пришвидшенню відновлення. Посилення фіскальної ефективності податків, розвиток податкових органів шляхом їх наближення до європейського зразка, подальше розширення податкової бази, зниження ступеня ухилення та вдосконалення структури оподаткування шляхом імплементації міжнародних принципів фінансової політики в процесі трансформації українського податкового законодавства з врахуванням особливостей вітчизняної податкової системи сприятиме забезпеченню збалансованого та стійкого економічного розвитку.

Список використаної літератури

1. Міністерство фінансів України отримало доступ до однієї з найбільших баз даних податкової інформації. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministerstvo_finsiv_ukraini_otrimalo_dostup_do_odniiei_z_naibishikh_baz_danikh_podatkovoii_informatsii-3676.
2. Міністр фінансів Сергій Марченко підписав угоду про участь України в програмі ЄС Fiscalis для співробітництва в податковій сфері. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministr-finsiv-serhii-marchenko-pidpysav-uhodu-du-pro-uchast-ukrainy-v-prohrami-ies-fiscalis-dlia-spivrobotnytstva-v-podatkovii-sferi>.
3. Мостицька Н. А. Фінансова політика країн з розвинутою та трансформаційною економікою. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.158.
4. Нова енергетична податкова система ЄС. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgk326/files/2022-08/9%20Tree%20Energy%20Tation%20Tree%205%20final%20text_297x210mm_4%2B4_web_180822.pdf.
5. Подакова В. С., Бондаревська К. В., Гришкін В. О. Гармонізація системи оподаткування в країнах Європейського Союзу. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 33. С. 36–40.
6. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Функціонування фінансової системи, її реформування та розвитку». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf>.
7. Сафонік Н. П. Особливості побудови та розвитку фінансових систем зарубіжних країн: теоретичний аспект. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2017. № 2. С. 304–315. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprudps_2017_2_24.
8. Татарин Н. Б., Єзерська У. М. Модернізація фінансової політики України в умовах сьогодення. *Молодий вчений*. 2022. № 6 (106). С. 75–78.
9. Щодо основних новацій та перспектив податкового законодавства у 2023 році / Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/novepro-podatki--novini-/644122.html>.
10. International Tax Competitiveness Index 2022. URL: <https://taxfoundation.org/publications/international-tax-competitiveness-index>.
11. O. Vovk, A. Kovalchuk, Y. Komisarenko, A. Dzhulai. Profit and Profitability as Determinants of Enterprises Development. *Modern Economics*. 2020. No. 21. P. 37–44.

12. Smerichevskiy, S.; Kosova, T.; Tryfonova, O.; Bezgina, O.; Solomina, G. Financial and accounting support of marketing strategies for energy efficiency of coal mines. *Nauk. Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022, 1, 163–169. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-1/163>.

Стаття надійшла 02.11.2022 р.

Dmytro Oleksienko,

Vice President for Taxation, Accounting and Auditing,

The Ukrainian National Committee

of the International Chamber of Commerce

19-B, Reitarska St., Kyiv, 01054, Ukraine

e-mail: economy.nau@gmail.com

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL POLICY PRINCIPLES IN THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN TAX LEGISLATION

The article analyzes the peculiarities of implementation of international principles of financial policy in the context of transformation of Ukrainian tax legislation. Some priorities of financial policy of some countries of the world in the context of modernization of tax policy have been defined. The basic principles of financial policy in the context of implementation of foreign experience are support of business activity, all-round assistance of production development, provision of employment of the population, mobilization of appropriate volumes of financial resources and their use for providing social guarantees, introduction of financial mechanism, which would provide rational use of natural resources. The main determinant of the formation of modern tax policy is the process of economic diversification, attraction of unconsidered sources of taxation, provision of proper level of tax administration, reduction of tax burden for business in order to increase the level of economic development, etc. The main innovations and prospects of the tax legislation of Ukraine for 2023 are analyzed. It is justified that international cooperation in the tax sphere, in particular access to the information platform IBFD (International Bureau of Fiscal Documentation), and participation of Ukraine in the EU Fiscalis program, is a positive step in the preparation of changes to the tax legislation of Ukraine in the context of implementation of international financial policy principles to ensure its harmonization with EU recommendations/standards. In the context of transformational changes, it is important to develop financial policy measures with appropriate level of adaptability and taking into account the tasks that need to be solved at a certain stage of development (increase of tax system efficiency, creation of appropriate conditions for economic development,

improvement of business climate, increase of investment attractiveness, etc.). Ukraine's financial policy should be directed to macroeconomic development, development of financial inclusion and ensuring financial stability, development of financial market, digital transformation and innovation development taking into account modern requirements in the context of European integration and world processes.

Key words: Financial policy, tax policy, principles of financial policy, tax legislation, modernization of tax policy.

References

1. Ministerstvo finansiv Ukrainy otrymalo dostup do odnii z naibilshykh baz danykh podatkovoi informatsii [The Ministry of Finance of Ukraine gained access to one of the largest databases of tax information]. Available at: https://mof.gov.ua/uk/news/ministerstvo_f finansiv_ukraini_orimalo_dostup_do_odnii_z_naibilshikh_baz_danikh_podatkovoi_informatsii-3676 [in Ukrainian].
2. Ministr finansiv Serhii Marchenko pidpysav uhotu pro uchast Ukrainy v prohrami YeS Fiscalis dlia spivrobotnytstva v podatkovii sferi [Minister of Finance Serhiy Marchenko signed an agreement on Ukraine's participation in the EU Fiscalis program for tax cooperation]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministr-finansiv-serhii-marchenko-pidpysav-uhodu-pro-uchast-ukrainy-v-prohrami-ies-fiscalis-dlia-spivrobotnytstva-v-podatkovii-sferi> [in Ukrainian].
3. Mostytska, N. A. (2019). Finansova polityka krain z rozvynutoiu ta transformatsiinoiu ekonomikoiu [Financial policy of countries with developed and transformational economies]. *Efficient economy*, vol. 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.158 [in Ukrainian].
4. Nova enerhetychna podatкова systema YeS [New EU energy tax system]. Available at: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/9%20Tree%20Energy%20Ttion%20Tree%205%20final%20text_297x210mm_4%20B4_web_180822.pdf [in Ukrainian].
5. Podakova, V. Ye., Bondarevska, K. V. & Hryshkin, V. O. (2018). Harmonizatsiia systemy opodatкування v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Harmonization of the taxation system in the countries of the European Union]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 33, pp. 36–40. [in Ukrainian].
6. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Funktsionuvannia finansovoi systemy, yii reformuvannia ta rozvytok» [Draft Plan for the Recovery of Ukraine/ Materials of the Working Group "Functioning of the Financial System, Its Reform and Development"]. National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. Available at:

- <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/functioning-of-the-financial-system.pdf> [in Ukrainian].
7. Safonik, N. P. (2017). Osoblyvosti pobudovy ta rozvytku finansovykh system zarubizhnykh krain: teoretychnyi aspekt [Peculiarities of construction and development of financial systems of foreign countries: theoretical aspect]. *Collection of scientific works of the State Fiscal Service University of Ukraine*, vol. 2, pp. 304–315. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2017_2_24 [in Ukrainian].
 8. Tataryn, N. B. & Yezerska, U. M. (2022). Modernizatsiia finansovoi polityky ukrainy v umovakh sohodennia [Modernization of Ukraine's financial policy in today's conditions]. *Young Scientist*, vol. 6(106), pp. 75–78. [in Ukrainian].
 9. Shchodo osnovnykh novatsii ta perspektyv podatkovoho zakonodavstva u 2023 rotsi [Regarding the main innovations and prospects of tax legislation in 2023]. State Tax Service of Ukraine. Available at: <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki--novini-/644122.html> [in Ukrainian].
 10. International Tax Competitiveness Index 2022. Available at: <https://taxfoundation.org/publications/international-tax-competitiveness-index>.
 11. O. Vovk, A. Kovalchuk, Y. Komisarenko, & A. Dzhulai (2020). Profit and Profitability as Determinants of Enterprises Development. *Modern Economics*, vol. 21, pp. 37–44.
 12. Smerichevskiy, S.; Kosova, T.; Tryfonova, O.; Bezgina, O.; Solomina, G. (2022). Financial and accounting support of marketing strategies for energy efficiency of coal mines. *Nauk. Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, vol. 1, pp. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-1/163>.

UDC 620.92:330.332

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275807

Dmytro Podolchuk

PhD student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine

e-mail: dmytro.podolchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7370-121X>

THE ADVANCEMENT OF RENEWABLE ENERGY IN THE EUROPEAN UNION: AN EXAMINATION OF SUPPORT MEASURES

This study examines the development of renewable energy support mechanisms in the EU. It assesses the potential for their transformation in light of the formation of the European Energy Union in the context of the growing global energy crisis. As part of its long-term strategy to increase the share of renewable energy, the EU has set several ambitious targets, measures and legislative initiatives, such as Directive 2001/77/EC, which sets targets for 12% of energy and 22% of electricity from renewable sources by 2010, and the Renewable Energy Directive (RED II), which updates the RED I targets and provides for a share of renewable energy in final energy consumption of at least 32% by 2030. Various direct and indirect mechanisms to support renewable energy sources were analysed. It is concluded that the EU's commitment to increasing the share of renewable energy in the energy mix is consistent and ambitious. These initiatives demonstrate the EU's commitment to addressing the urgent need for a low-carbon economy.

Keywords: renewable energy resources, feed-in tariff, feed-in-premium, tradable green certificates, investment grants.

Problem statement. The fight against climate change and the necessary actions to decarbonise national energy systems is one of the most significant challenges to developing the global economy. In response to Russia's military aggression against Ukraine and the current energy crisis in the world, countries are more and more determined at each successive summit to set new climate targets and plans for their

achievement. In the 2018 IPCC report [13], it was noted that to reduce global warming by 1.5°C above the pre-industrial level, it is necessary by 2030 to reduce emissions of greenhouse gases (GHG) in the world by approximately 45% and to achieve zero level by 2050. Setting trajectories of GHG reduction was planned through accelerating the gradual withdrawal from coal use and further use of renewable energy sources (RES) with a transition to natural gas. This option was considered one of the most economically efficient ways to achieve climate neutrality. In addition, using other types of RES – green hydrogen, electric vehicles, and green energy storage can also improve the opportunities for decarbonisation through intersectoral cooperation.

RES are becoming increasingly popular at all levels – from home use to commercial power generation. The European Union is no exception and takes a leading position worldwide in developing renewable energy. The EU has a long-term strategy with clear goals and approaches for achieving them. By the end of 2021, global RES capacity, including hydropower, had reached 3061 GW. As of early 2022, the EU has a total RES capacity of 647 GW and plans to achieve a 55% reduction in emissions by its Member States and a 40% share of renewable energy sources in its energy mix by 2030 [14]. The EU's targets for zero emissions by 2050 and current RES capacities indicate the scale of the tasks ahead. The EU uses various support instruments to help develop technologies and attract investment to achieve this goal.

Literature review. The literature on the progress of renewable energy support in the EU has been growing in recent years, with various studies and reports providing insights into the effectiveness of EU policy measures and incentives in promoting the deployment of renewable energy technologies.

One of the main findings in the literature is that EU policy measures and incentives have been effective in promoting the deployment of renewable energy technologies. For example, a study by the European

Commission [3] found that EU member states have been successful in meeting their renewable energy targets set under the Renewable Energy Directive (RED) and the Energy Efficiency Directive (EED). The study also found that EU member states have been implementing various policy measures and incentives, such as feed-in tariffs, quotas, and tenders, to support the deployment of renewable energy technologies.

Another study by the International Energy Agency [12] found that the EU has been a leader in deploying renewable energy technologies, particularly in the solar and wind energy fields. The study also found that the share of renewable energy in the EU's overall energy consumption has been increasing steadily. The EU is on track to meet its 2020 total of 20% renewable energy consumption.

However, the literature also highlights the EU's challenges in integrating renewable energy into its existing energy systems. A European Commission [3] study found that the integration of renewable energy technologies can lead to various technical and economic challenges, such as the variability of renewable energy sources, the need for new transmission and distribution infrastructure, and the need for flexible power generation.

Another study by the Fraunhofer Institute for Solar Energy Systems [10] found that integrating renewable energy into existing energy systems requires the development of new technologies and solutions, such as energy storage systems and demand response measures, to ensure the stability and reliability of the energy systems. The study also found that integrating renewable energy into the existing energy systems requires cooperation and coordination between different actors, such as grid operators and renewable energy generators.

Kurbatova T. [16] studied the experience of stimulating RES in the EU and characterised the long-term energy policies of Member States regarding the "green" energy sector. Ziabina et al. [20] systematised the potentials and barriers to the proliferation of alternative energy sources

in Ukraine and EU countries. They attempted to forecast the results of the National Action Plan on RES to 2020 and the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035. In [11], these mechanisms were analysed in terms of their efficacy in attracting investments in RES technology production and efficiency. Nonetheless, research on particular aspects of RES development in the EU and Ukraine does not include an exhaustive analysis of stimulation mechanisms as an object of state regulation, considering global trends in green energy and present geopolitical realities.

In summary, the literature on the progress of renewable energy support in the EU has shown that EU policy measures and incentives have effectively promoted the deployment of renewable energy technologies. However, the literature also highlights the EU's challenges in integrating renewable energy into its existing energy systems, such as technical and economic challenges and the need for new technologies and solutions.

This study **aims** to examine the progression of RES support mechanisms within the European Union and evaluate the potential for their transformation in light of the formation of the European Energy Union amidst the intensifying global energy crisis.

Results and discussion. The European Union has been committed to increasing the share of renewable energy in its energy mix for decades. Beginning in the 1990s, the EU set a series of targets and implemented measures and legislative initiatives as part of its long-term strategy. One of the critical milestones in this effort was Directive 2001/77/EC [4], which set targets for achieving 12% of energy and 22% of electricity from renewable sources by 2010.

The Renewable Energy Directive (RED) I [5], adopted in 2009, set even more ambitious goals, aiming for 20% of renewable energy in the EU's total energy consumption by 2020. This directive included provisions and support mechanisms, such as feed-in tariffs, grid

reinforcement, and capacity expansion mechanisms, to encourage renewable energy production in the EU's 28 member states.

In 2019, the EU Clean Energy Package [8] was introduced, including four directives and regulations. One of these, the National Energy and Climate Plan, aimed to ensure that the Energy Union's objectives – energy security, internal energy market, energy efficiency, decarbonisation and research, innovation and competitiveness – were taken into account by the Member States.

The next major initiative, the Renewable Energy Directive II (RED II) [6], was adopted in 2018 and sets even more ambitious goals for renewable energy, with a target of at least 32% of renewable energy in final energy consumption by 2030. Additionally, RED II includes provisions for more competitive and cost-effective support mechanisms for renewable energy, such as market-based support mechanisms, legislation on promoters and energy communities, and changes to sustainability and greenhouse gas emission reduction criteria for biofuels and biomass.

The EU's most recent major initiative is the Green Deal, first proposed in 2019, which aims for net-zero greenhouse gas emissions by 2050 [7]. This includes new strategies for integrating energy systems, including hydrogen. The European Green Deal Investment Plan and the Just Transition Mechanism were created as the investment framework to support the implementation of the Green Deal.

The EU's RePowerEU plan [9], announced in May 2022, aims to achieve the goals of the Green Deal and address geopolitical energy security issues by accelerating investment in renewable electricity generation. The EU's commitment to increasing the share of renewable energy in its energy mix has been consistent and ambitious. These initiatives demonstrate the EU's commitment to addressing the urgent need to transition to a low-carbon economy.

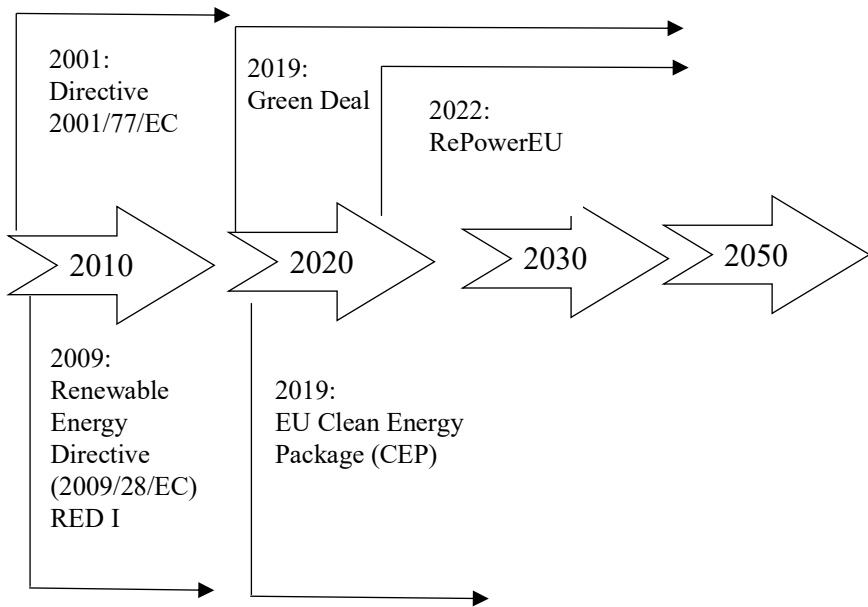

Fig. 1. Evolution of EU measures and goals

Source: developed by the author.

As we can see from Fig. 1, over the past few decades, the EU has set several ambitious targets, measures, and legislative initiatives to increase the share of renewable energy. From Directive 2001/77/EC, which set targets for achieving 12% of energy and 22% of electricity from renewable sources by 2010, to the more recent Renewable Energy Directive (RED) II, which updates the goals of RED I and provides for a share of renewable energy in final energy consumption of at least 32% by 2030, the EU has been a leader in the transition to a clean energy future.

However, different technologies are used to generate "green" energy from other sources, and the maturity of the respective market differs. As a result, generation efficiency varies, and the required support in terms of cost structure also differs accordingly. Support mechanisms

for RES depend, among other things, on energy policy goals and market failures, technology readiness, and the dynamics of market requirements.

In terms of direct support mechanisms, we see examples such as investment grants, feed-in tariffs (FiT), and tenders. For example, direct voluntary generation-based schemes, such as feed-in tariffs, are based on the willingness of consumers to pay premium prices for electricity from renewable sources. On the other hand, direct voluntary capacity-based schemes, such as shareholder programs, are based on the willingness of designated companies or investors to receive a limited or zero return on their capital invested in RES generation. Shareholder programs are initiatives in which owns stakes in renewable energy plants are offered to the public (e.g., customers of the energy company itself). In the case of donation, the RES developer asks the public for cost-free financing [11].

Indirect forms of support include environmental taxes, such as fees on hydrocarbon emissions, taxation of electricity generated from non-renewable sources, and the elimination of fossil fuel subsidies. These mechanisms create a level playing field for clean energy sources and help promote their growth and development.

The support mechanisms for RES have evolved, with the FiT being one of the most widely used in the industry's early days. Germany was one of the first countries to introduce this system in 1990, followed by Switzerland and Italy in 1991 and 1992, respectively. Other countries, such as Denmark, Spain, Greece, Sweden, and Portugal, adopted this approach.

The FiT system guarantees producers a fixed fee for the electricity they generate, regardless of the market price. This approach is highly efficient and relatively low-risk for producers, which explains its early popularity. However, the fixed FiT does not respond to changes in production costs, which can lead to inefficient use of funds and is

inconsistent with free market principles. As a result, it is being phased out in favour of the feed-in premium (FiP) system.

The FiP system allows producers to sell electricity on the market and receive an additional payment for generation from renewable energy sources. The premium can be fixed or determined as the difference between the market price and the feed-in tariff for a particular generation type. This approach still reduces financial risks for producers while allowing them to participate in a competitive electricity market and preventing excessively high profits. By 2017, 16 EU countries, including Germany, France, the UK, and Poland, had adopted this system.

In addition to FiPs, many countries have begun to use "green" auctions or tenders to determine support levels and financial incentives for RES producers. These auctions encourage cost-effective production and disclose the actual cost of RES generation, ultimately reducing the price of electricity [19].

While FiTs and FiPs remain the most common forms of RES producer support in the EU, other options, such as investment grant programs and green certificates, are also being introduced. For example, Austria and Finland offer investment grants for constructing solar or hydroelectric power plants, and Spain provides grants for any RES. Green certificates, awarded to producers for energy generated from renewable sources and sold to companies required to meet certain quota obligations for green energy, are used in Belgium, Ireland, Norway, Romania, and Sweden.

It is important to note that different countries have different schemes and efficiency. The FiT system in Germany, from its launch in 1991 to 2019, helped to install about 25 GW of offshore wind farms, 12 GW of photovoltaic capacity outside cities, and 23 GW of rooftop photovoltaic capacity. However, after the introduction of capacity regulation in 2014 and 2016, the number of new plants decreased for photovoltaic and on-shore wind installations. Support schemes in Italy were differentiated

for photovoltaic and non-photovoltaic technologies. In particular, all types of PV installations are supported by feed-in tariffs, while onshore wind installations are backed by tradable green certificates and two types of feed-in tariffs (FiTs and FiPs).

As a result, while the FiT system has been instrumental in the early stages of the RES industry, it has been replaced by more market-oriented approaches such as FiPs and auctions in many countries. The choice of support mechanism depends on the generation type and the plant size, but the overall trend is towards greater competition and economic feasibility.

As Europe prioritises the transition to renewable energy, some countries have begun discussing the potential implementation of a tax on "dirty" electricity imported from neighbouring nations. Additionally, governments such as Germany and the UK have announced plans to phase out certain forms of traditional energy generation, replacing them with renewable alternatives.

In the face of these changes, it's worth noting that 2021 has seen the emergence of a new market segment in the solar energy industry, one that is based on the economic model of projects without a feed-in tariff and driven by the rising cost of electricity for both commercial and private consumers. This industry will likely continue to proliferate in the coming years, mainly as new EU requirements for producing goods using green energy come into effect in 2023. These requirements will force industrial companies to either build their renewable energy sources or risk shutting down their operations.

This is just the beginning of the EU's push towards a greener economy, and we expect to see more and more of these requirements in the future. For example, in Ukraine, Ferrexpo has already commissioned a 5 MW solar power plant to meet the energy needs of its industrial enterprises, with plans to build an additional 20 MW by the end of 2021.

Other large industrial companies follow suit to remain compliant with these regulations and maintain their export-dependent economies [17].

By the end of 2022, it is projected that approximately 4.5 GW of new solar power plant capacity will be built in the Central and Eastern European (CEE) region for self-consumption by industrial companies without utilising the feed-in tariff model [10]. In particular, over 1.1 GW of new solar power plant capacity in Ukraine may be constructed within the industrial consumption segment during this period [18].

According to the feed-in tariff model, by the end of 2022, solar power plants with a total capacity of more than 700 MW could be built in Ukraine, with most of these distributed among residential installations [17].

Like many European countries, Ukraine has set goals to transition to renewable energy sources. Since 2008, the primary form of support for developing the renewable energy industry has been through implementing feed-in tariffs. However, in 2019, the administratively set tax was intended to be replaced by auctions to distribute support quotas [2]. However, the crisis in the Ukrainian energy sector led to non-payment of the feed-in tariffs and subsequently to its retroactive reduction [15]. The launch of the first auction to allocate quotas was later postponed [18]. This situation fails to stimulate renewable energy development in the country but also suspends it for a certain period [1].

Conclusion. The European Union has implemented a comprehensive strategy to increase the share of RES in its energy mix. In 2019, the EU introduced the Green Deal, a roadmap for achieving net-zero greenhouse gas emissions by 2050, which includes strategies for integrating energy systems and increasing the use of hydrogen. To support the implementation of the Green Deal, the EU created the European Green Deal Investment Plan and the Just Transition Mechanism as the investment framework for the initiative. In 2022, the EU further developed the RePowerEU plan, which aims to address geopolitical energy

security issues by accelerating investment in renewable energy generation. These program documents and directives provide appropriate mechanisms to support "green" energy, and EU member states are transitioning from a fixed tariff and administrative support system to a system of surcharges and auctions. As a result, several renewable energy sectors are adapting to function without active support.

References

1. Energize Ukraine (2020). Ukraine's Renewable Energy Sector: Challenges and Opportunities. Retrieved from <https://www.energize-ukraine.com/ukraines-renewable-energy-sector-challenges-and-opportunities>.
2. European Bank for Reconstruction and Development. (2019). Renewable Energy in Ukraine. Retrieved from <https://www.ebrd.com/news/2019/renewable-energy-in-ukraine.html>.
3. European Commission. (2018). Renewable Energy Progress Report. Retrieved from https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2018-renewable-energy-progress-report_en.pdf.
4. European Union. (2001). Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity produced from renewable energy sources in the internal electricity market. *Official Journal of the European Communities*, L 283, 33–39.
5. European Union. (2009). Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal of the European Union*, L 140, 16–62.
6. European Union. (2018). Directive 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. *Official Journal of the European Union*, L 328, 81–119.
7. European Union. (2019). A Clean Planet for All: A European Strategic Long-Term Vision for a Prosperous, Modern, Competitive and Climate-Neutral Economy. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/publications/clean-planet-all-european-strategic-long-term-vision-prosperous-modern-competitive-and-climate-neutral-economy_en.
8. European Union. (2019). Clean Energy Package. Retrieved from <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/renewable-energies/clean-energy-package>.

9. European Union. (2022). RePowerEU: An Investment Plan for Renewable Energy. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/investment-plan-renewable-energy-repower-eu_en.
10. Fraunhofer Institute for Solar Energy Systems. (2020). Energy System Integration of Renewable Energy Sources. Retrieved from <https://www.ise.fraunhofer.de/content/dam/ise/en/documents/publications/studies/Energy-System-Integration-of-Renewable-Energy-Sources.pdf>.
11. Golnoush, S., et al. (2022/3). Review of different national approaches to supporting renewable energy development. EUI. 164 p. doi: 10.2870/627847.
12. International Energy Agency. (2019). Renewable Energy in the EU: Past, Present and Future. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/renewable-energy-in-the-eu-past-present-and-future>.
13. IPCC. (2018). Global warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C. Retrieved from <https://www.ipcc.ch/sr15/>.
14. IRENA. (2022). Renewable capacity highlights 2022. Retrieved from https://irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2022/Apr/IRENA_RE_Capacity_Highlights_2022.pdf?la=en&hash=6122BF5666A36BEC5AAA2050B011ECE255B3BC7.
15. KPMG Ukraine (2019). Ukraine: Renewable Energy Sector Update. Retrieved from <https://home.kpmg/content/dam/kpmg/ua/pdf/2019/12/renewable-energy-sector-update-2019.pdf>.
16. Kurbatova, T. O. (2014). Economic mechanisms to stimulate the development of renewable energy in the European Union. Mechanism of regulation of economy. 4 (66). 139-148 [in Ukrainian].
17. Ukraine Ministry of Energy and Environmental Protection. (n.d.). Renewable Energy. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/en/portal/renewable-energy>.
18. Ukraine's State Agency of Energy Efficiency and Energy Saving. (2019). Feed-in Tariffs for Renewable Energy Sources in Ukraine. Retrieved from <http://www.sae.gov.ua/en/content/feed-tariffs-renewable-energy-sources-ukraine>.
19. Verbruggen, A., & Laes, E. (2021). Early European experience with tradable green certificates neglected by EU ETS architects. *Environmental Science & Policy*, 119, 66-71. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2021.02.013>.
20. Zyabina, E. A., Lyuliev, O. V., & Pimonenko, T. V. (2019). Development of green energy as a way to energy independence of the national economy: the experience of EU countries. *Scientific Herald of Polissya*, 3 (19), 39-48. DOI: 10.25140/2410-9576-2019-3(19)-39-48. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 29.11.2022 р.

Д. В. Подольчук,

аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна

e-mail: dmytro.podolchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7370-121X>

РОЗВИТОК ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: АНАЛІЗ ЗАХОДІВ З ПІДТРИМКИ

У цьому дослідженні розглядається розвиток механізмів підтримки відновлюваної енергетики в ЄС та оцінюється потенціал їх трансформації у світлі формування Європейського енергетичного союзу в умовах посилення глобальної енергетичної кризи. У рамках довгострокової стратегії збільшення частки відновлюваної енергетики ЄС визначив низку амбітних цілей, заходів та законодавчих ініціатив, таких як Директива 2001/77/ЄС, яка встановлює цілі щодо досягнення

12% енергії та 22% електроенергії з відновлюваних джерел до 2010 року, а також Директива з відновлюваної енергетики (RED II), яка оновлює цілі RED I та передбачає частку відновлюваної енергії у кінцевому енергоспоживанні на рівні не менше 32% до 2030 року. У дослідженні також розглядаються різні види прямих і непрямих механізмів підтримки відновлюваних джерел енергії, включаючи «зелені» тарифи, зміцнення мереж і механізми розширення потужностей, а також екологічні податки і скасування субсидій на викопне паливо. Впровадження та ефективність цих механізмів підтримки ВДЕ відрізняються в різних країнах-членах ЄС через такі фактори, як їхня індивідуальна енергетична політика, існуюча інфраструктура та ринкові умови. Крім того, вартість технологій відновлюваної енергетики продовжує знижуватися, що робить їх більш конкурентоспроможними порівняно з традиційними джерелами викопного палива. Це означає, що рівень підтримки, необхідний для ВДЕ, з часом також може зменшитися. Крім того, інтеграція відновлюваної енергії в енергосистему та розробка рішень для зберігання енергії матимуть вирішальне значення для досягнення амбітних цілей. Крім того, ЄС стикається з геополітичними проблемами енергетичної безпеки, і план ЄС RePowerEU спрямований на вирішення цих проблем шляхом прискорення інвестицій у виробництво електроенергії з відновлюваних джерел. У дослідженні робиться висновок, що зобов'язання ЄС щодо збільшення частки відновлюваної енергії в енергетичному балансі є послідовним і амбітним, і ці ініціативи демонструють прихильність ЄС до вирішення нагальної потреби переходу до низьковуглецевої економіки.

Ключові слова: відновлювальні джерела енергії, «зелений» тариф, контракти на різницю, товарні зелені сертифікати, інвестиційні гранти.

Список використаної літератури

1. Energize Ukraine (2020). Ukraine's Renewable Energy Sector: Challenges and Opportunities. Retrieved from <https://www.energize-ukraine.com/ukraines-renewable-energy-sector-challenges-and-opportunities/>.
2. European Bank for Reconstruction and Development. (2019). Renewable Energy in Ukraine. Retrieved from <https://www.ebrd.com/news/2019/renewable-energy-in-ukraine.html>.
3. European Commission. (2018). Renewable Energy Progress Report. Retrieved from https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2018-renewable-energy-progress-report_en.pdf.
4. European Union. (2001). Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity produced from renewable energy sources in the internal electricity market. *Official Journal of the European Communities*, L 283, 33–39.
5. European Union. (2009). Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. *Official Journal of the European Union*, L 140, 16–62.
6. European Union. (2018). Directive 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. *Official Journal of the European Union*, L 328, 81–119.
7. European Union. (2019). A Clean Planet for All: A European Strategic Long-Term Vision for a Prosperous, Modern, Competitive and Climate-Neutral Economy. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/publications/clean-planet-all-european-strategic-long-term-vision-prosperous-modern-competitive-and-climate-neutral-economy_en.
8. European Union. (2019). Clean Energy Package. Retrieved from <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/renewable-energies/clean-energy-package>.
9. European Union. (2022). RePowerEU: An Investment Plan for Renewable Energy. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/investment-plan-renewable-energy-repower-eu_en.
10. Fraunhofer Institute for Solar Energy Systems. (2020). Energy System Integration of Renewable Energy Sources. Retrieved from <https://www.ise.fraunhofer.de/content/dam/ise/en/documents/publications/studies/Energy-System-Integration-of-Renewable-Energy-Sources.pdf>.
11. Golnoush, S., et al. (2022/3). Review of different national approaches to supporting renewable energy development. *EUI*. 164 p. doi: 10.2870/627847.

12. International Energy Agency. (2019). Renewable Energy in the EU: Past, Present and Future. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/renewable-energy-in-the-eu-past-present-and-future>.
13. IPCC. (2018). Global warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C. Retrieved from <https://www.ipcc.ch/sr15/>.
14. IRENA. (2022). Renewable capacity highlights 2022. Retrieved from https://irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2022/Apr/IRENA_RE_Capacity_Highlights_2022.pdf?la=en&hash=6122BF5666A36BECD5AAA2050B011ECE255B3BC7.
15. KPMG Ukraine. (2019). Ukraine: Renewable Energy Sector Update. Retrieved from <https://home.kpmg/content/dam/kpmg/ua/pdf/2019/12/renewable-energy-sector-update-2019.pdf>
16. Курбатова, Т. О. (2014). Економічні механізми стимулювання розвитку відновлювальної енергетики в Європейському Союзі. *Механізм регулювання економіки*, 4 (66), 139–148.
17. Ukraine Ministry of Energy and Environmental Protection. (n.d.). Renewable Energy. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/en/portal/renewable-energy>.
18. Ukraine's State Agency of Energy Efficiency and Energy Saving. (2019). Feed-in Tariffs for Renewable Energy Sources in Ukraine. Retrieved from <http://www.sae.gov.ua/en/content/feed-tariffs-renewable-energy-sources-ukraine>.
19. Verbruggen, A., & Laes, E. (2021). Early European experience with tradable green certificates neglected by EU ETS architects. *Environmental Science & Policy*, 119, 66–71. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2021.02.013>.
20. Зябіна, С. А., Люльов, О. В., & Пимоненко, Т. В. (2019). Розвиток зеленої енергетики як шлях до енергетичної незалежності національної економіки: досвід країн ЄС. *Науковий вісник Полісся*, 3 (19), 39–48. DOI: 10.25140/2410-9576-2019-3(19)-39-48.

УДК 005.21:659.12

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275808

М. П. Турчина,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки праці та менеджменту,
Національний університет харчових технологій
вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01601, Україна
e-mail: masha_pobereg@ua.fm
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1433-6341>

І. А. Бойко,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу,
Національний університет харчових технологій
вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01601, Україна
e-mail: b_iren@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4549-9584>

О. В. Тур,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки праці та менеджменту,
Національний університет харчових технологій
вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01601, Україна
e-mail: turolesia119@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7158-0100>

ВИБІР КОМУНІКАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ РОЗВИТКУ БРЕНДУ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОТОКУ ПІДПРИЄМСТВА

У сучасних умовах роботи особливу важливість одержує інформаційне забезпечення підприємства як передумова його ефективного функціонування. Ефективним засобом є застосування комунікацій, як системи підтримки інформаційної взаємодії підприємства з його внутрішнім і зовнішнім бізнес-середовищем. Керівництво підприємства має прагнути щоб комунікації були ефективні. В статті представлено основні типи комунікаційних стратегій, використання яких дозволяє покращити комунікаційну діяльність підприємства.

Охарактеризовано етапи розробки комунікаційної стратегії та запропоновано комплекс дій на кожному етапі розробки для кожного типу комунікаційної стратегії. Розглянуто основні етапи формування та розвитку бренду. Для кожного з розглянутих етапів розвитку бренду запропоновано використання відповідної комунікаційної стратегії.

Ключові слова: комунікаційна стратегія, розробка комунікаційної стратегії, типи комунікаційних стратегій, бренд, життєвий цикл бренду.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У процесі розвитку ринкової економіки в Україні перед вітчизняними підприємствами постає проблема вибору пріоритетних напрямків діяльності. Підприємства, які змогли вирішити завдання виживання у конкурентному середовищі, одержали можливість та одночасно постали перед потребою формування стратегії подальшого розвитку.

Комунікації суб'єкта економічної діяльності відіграють важливу роль у реалізації стратегічних цілей підприємства. За таких умов ключовим елементом ефективного функціонування підприємств є формування відповідної комунікаційної стратегії. Донесення правильно сформульованих комунікативних повідомлень суб'єкта до цільових груп формує сприятливу основу для діяльності у системі економічних відносин, допомагає заручитися підтримкою громадськості для захисту інтересів та репутації суб'єкта економічної діяльності.

Бренд як засіб забезпечення стійкого попиту продукції є особливо актуальним на споживчих ринках. Бренд-комунікації як особливий вид комунікації, реалізуються як процес взаємодії, в результаті якого передбачаються зміни в мотивації, установках, поведінці споживачів і формується або розвивається образ бренду. Тому питання вибору комунікаційної стратегії на тому чи іншому етапі розвитку бренду має актуальне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «комунікаційна стратегія» виник у 90-х років ХХ сторіччя у США.

Розробленням тематики займались такі закордонні вчені, як О'Найр [1], Крепс [1], J. Кніппен [2] та інші.

В Україні питання розроблення та реалізації комунікаційної стратегії постало на початку 2000-х років. Цьому питанню присвятили свої праці такі вчені, як Т. Примак [3], Г. Осовська [4], О. Шлапак [5] та інші. Узагальнення вітчизняних та закордонних думок, а також низки методичних розробок показало, що в теперішній час немає єдиного підходу щодо вибору і використанню комунікаційної стратегії. Також постає питання реалізації обраної комунікаційної стратегії на різних етапах розвитку бренду. Це і обумовило вибір теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питання доцільності вибору комунікаційної стратегії на тому чи іншому етапі розвитку бренду як складової інформаційного потоку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням комунікаційної стратегії є забезпечення інформаційної підтримки стратегії розвитку, бренду, бізнесу компанії. Комунікаційна стратегія базується на корпоративній і діловій стратегії, і є набором найбільш ефективних інструментів впливу на цільову аудиторію і певну програму використання цих інструментів. Ми пропонуємо ще виділяти комунікаційну стратегію, як різновид функціональної. Комунікаційна стратегія взаємопов'язана з іншими функціональними стратегіями підприємства та забезпечує взаємозв'язок внутрішнього та зовнішнього середовища організації.

На нашу думку комунікаційну стратегію слід розглядати як комплекс дій направлених на досягнення цілей розвитку підприємства шляхом організації обміну комплексної інформації між зовнішнім та внутрішнім середовищем з використанням каналів комунікацій, що проявляється у створенні позитивного

іміджу

у цільових аудиторіях. Передача інформації відбувається в інформаційних потоках. Інформаційний потік – рух інформації, спрямований від джерела інформації до отримувача, визначений функціональними зв'язками між ними.

Дослідники виділяють три ключових типи комунікаційних стратегій які концептуально описують основні соціальні процеси, пов'язані з комунікаційними діями – презентацію (пасивну комунікацію), маніпуляцію (активну комунікацію) і конвенцію (інтерактивну комунікацію).

Основними засобами для презентації є посилання, для маніпуляції – повідомлення, для конвенції – діалог.

Розробка комунікаційної стратегії припускає комплекс заходів [7]:

- визначення комунікаційних завдань;
- аналіз динаміки споживання продукту, його основних ринкових характеристик, стадія життєвого циклу товару, конкурентного середовища з метою визначення найбільш адекватних комунікаційних дій;
- аналіз комунікаційної активності конкурентів з метою визначення необхідних об'ємів грошових вкладень;
- аналіз комунікаційних переваг цільових груп для визначення найбільш ефективних комунікацій для цих цільових груп;
- вибір каналів комунікацій, розробка медіаміксу (визначення співвідношення різних видів комунікацій у рамках стратегії) і розрахунок прогнозних медіа-показників;
- визначення і аргументація об'єму комунікаційного бюджету;
- створення загального таймінга комунікаційних заходів.

Аналіз методичних підходів щодо розробки комунікаційної стратегії дозволяє констатувати наявність 6-7 основних етапів, серед яких найчастіше виділяють: визначення цільової аудиторії; встановлення цілей комунікації; вибір каналів комунікацій;

підготовка звернень; планування засобів реклами; визначення бюджету стимулювання; аналіз ефективності комунікацій.

Узагальнюючи світовий та український досвід формування стратегії – пропонуємо наступні етапи розробки комунікаційної стратегії [7]:

1. Встановлення мети комунікації.
2. Перевірка на несуперечність з іншими стратегіями підприємства.
3. Визначення цільової аудиторії.
4. Формування інформаційного повідомлення.
5. Вибір каналів для сегменту цільової аудиторії.
6. Визначення строків та бюджету.
7. Реалізація заходів стратегії.
8. Оцінка результатів.

Розглянемо більш детально етапи розробки для кожного типу комунікаційної стратегії (табл. 1).

Сьогодні суб'єктам підприємництва дуже важко привернути увагу до своїх брендів, тому їм доводиться шукати інші способи організації повідомлень споживачам про себе та свої продукти. В силу цього процес комунікації, де одним з учасників виступає бренд, отримав назву «бренд-комунікації».

Дослідники брендингу розглядають **бренд-комунікацію** як особливий вид соціальної комунікації, що реалізовується як процес взаємодії, в результаті якого передбачаються зміни в мотивації, установках, поведінці, діяльності людей і формується умовний образ бренду як соціального об'єкта [6].

Для побудови успішних бренд-комунікацій варто робити акцент на історії створення бренду (добре, якщо існує цікава легенда про створення продукту або про засновника компанії, яка є власником бренду) та на відмінностях бренду від конкурентів.

Таблиця 1

Процес формування окремих типів комунікаційних стратегій

№	Етапи розробки комунікаційної стратегії	Типи комунікаційних стратегій		
		Презентація (пасивна комунікація)	Маніпуляція (активна комунікація)	Конвенція (інтерактивна комунікація)
1	Встановлення мети комунікації	Скласти позитивне враження на цільову аудиторію. Ставка робиться на імідж компанії.	Активне просування та продаж товару на ринку. Забезпечення прихильності споживача до підприємства.	Забезпечення конструктивного діалогу з цільовою аудиторією для створення прихильності та ефективної роботи підприємства.
2	Перевірка на несуперечність з іншими стратегіями підприємства	Цю комунікаційну стратегію доцільно використовувати з наступними лідерами; стратегіями підприємства: партизанська; іміджева; наслідування лідера; інформаційна; нагадувальна; завоювання нових цільових сегментів; формування соціально-відповідальної позиції	Цю комунікаційну стратегію доцільно використовувати з наступними стратегіями підприємства: інформаційна; переконувальна; атакуюча; Нішера; прощтовхування товару; позиціонування за споживачем; сегментного орієнтування	Цю комунікаційну стратегію доцільно використовувати з наступними стратегіями підприємства: переконувальна; формування соціально-відповідальної позиції; лідера; Нішера; оборонна
3	Визначення цільової аудиторії	Співробітники, збутові мережі, споживачі, постачальники, органи державної влади, асоціації, посередники	Споживачі	Постачальники, органи влади, асоціації, посередники, збутові мережі.

4	Формування інформаційного повідомлення	В інформаційному повідомленні наголос має робитись на позитивний імідж підприємства та на якість продукції.	В інформаційному повідомленні мають бути підкреслені якість продукції, її неповторність та унікальні властивості.	<p>Мета діалогу з постачальниками – отримання якісної сировини по невисокій ціні. Тому інформаційні повідомлення саме на задоволення цієї мети. При діалозі з органами державної влади формується запит на підтримку діяльності організації та отримання субсидій.</p> <p>Інформаційне повідомлення для асоціації направлено на прохання про допомогу для покращення роботи підприємства або на пропозицію про співробітництво.</p> <p>Інформаційне повідомлення для посередників та торгових мереж ґрунтується на пропозиції взаємовигідної співпраці та на отриманні підприємством більш вигідних умов продажу продукції</p>
5	Вибір каналів для сегменту цільової аудиторії	<i>Канали комунікації для співробітників:</i> керівництво підприємства; інформаційна система; внутрішньокорпоративна розсилка та чат.	Співробітники; web-сайт; реклама; PR; галузеві періодичні видання; event-заходи; фірмові магазини; упаковка;	Керівництво підприємства; імідж

		<i>Канали комунікації для покупців, постачальників, органів державної влади, асоціацій, посередників, збутових мереж: співробітники; web-сайт; PR; реклама; галузеві періодичні видання; Event-заходи; бренд; фірмові магазини; упаковка</i>	виставки та ярмарки; імідж	
6	Визначення бюджету	Визначення бюджету може відбуватись за одним з наступних методів в залежності від фінансових можливостей підприємства: Залишковий метод, Метод приросту, Метод паритету з конкурентами, Метод процента від обсягу продажів, Метод визначення бюджету «виходячи з цілей і завдань», Метод визначення бюджету на основі планування витрат.		
7	Реалізація заходів стратегії	Реалізація заходів стратегії здійснюється за допомогою каналів комунікацій для досягнення мети комунікаційної стратегії. Відбувається корегування дій на основі отриманої інформації в результаті зворотного зв'язку.		
8	Оцінка результатів	Результатом стратегії є сприйняття цільовою аудиторією підприємства та усвідомлення того, що таке підприємство може випускати тільки високоякісну продукцію. Як наслідок – покращення роботи підприємства.	Результатом стратегії є збільшення обсягів збуту, збільшення частки ринку, збільшення прибутку підприємства.	Результатом стратегії є зменшення вартості сировини, отримання більш вигідного місця розташування продукції в мережах магазинів, отримання дотацій від держави та ін. Всі ці аспекти безумовно вплинуть на збільшення прибутковості підприємства.

Джерело: розроблено автором.

За твердженням Д. Аакера, марочна ідентичність визначає напрям розвитку, характеризує цілі і призначення бренду.

Ідентичність вивчається за 12 позиціями, що згруповані за чотирма напрямками [9]:

1. Бренд як товар (границі товару, властивості товару, якість/цінність, сфери використання, користувачі, країна походження).

2. Бренд як організація.

3. Бренд як особистість (індивідуальність бренду, відносини між брендом і споживачами).

4. Бренд як символ (візуальний образ / метафори та спадщина бренду).

Брендинг як процес створення успішного бренду і управління ним передбачає використання цілісного комплексу інструментів, методів, прийомів впливу на споживачів з метою формування у них відповідного, бажаного з точки зору розробників, уявлення про бренд.

Сутність проблем брендингу та інструментів, що використовуються для їх вирішення, суттєво розрізняються залежно від стадії життя бренду. Ряд науковців розглядають формування та розвиток бренду як процес, що об'єднує чотири послідовні етапи (табл. 2): створення бренду, розвиток та розширення, зрілість та підтримка, ребрендинг.

Для розглянутих етапів формування та розвитку бренду запропонуємо використання наступних комунікаційних стратегій:

1. Створення – презентація (пасивна комунікація).

2. Розвиток та розширення – маніпуляція (активна комунікація).

3. Зрілість та підтримка – конвенція (інтерактивна комунікація).

4. Ребрендинг – маніпуляція (активна комунікація).

При формуванні і розробці комунікаційної стратегії підприємства найбільш поширеними є такі помилки:

– розуміння потреби розробки комунікаційної стратегії виникає на етапі зрілості організації;

- створюється спонтанно;
- часто комунікаційна стратегія не узгоджена з іншими стратегіями підприємства;
- відсутня взаємоузгодженість між комунікаціями з персоналом в рамках підприємства та зовнішнім середовищем;
- персонал не виступає каналом комунікації з контактними аудиторіями.

Таблиця 2

Цілі бренд-менеджменту на етапах формування та розвитку бренда

Етап	Цілі бренд-менеджменту
Створення	Формування обізнаності щодо брендів, якісних характеристик брендovаних товарів. Формування асортиментних стратегій та підвищення якості брендovаних товарів. Формулювання чіткої цінової політики бренда. Формування чіткої збутової політики бренда. Формування системи комунікацій бренда. Організація роботи з юридичного захисту бренда.
Розвиток та розширення	Формування лояльності до бренда. Формування та прищеплення додаткових цінностей бренда. Удосконалення маркетингових стратегій.
Зрілість та підтримка	Стимулювання лояльності до бренда. Пошук додаткових цінностей. Вдосконалення маркетингових стратегій. Прийняття рішень щодо розширення бренда
Ребрендинг	Виявлення основних факторів, що зумовлюють зниження ефективності існування бренда. Виявлення основних напрямів бренд-менеджменту, що сприятимуть поліпшенню ситуації з брендами. Формування програми ребрендингу. Внесення змін до елементів комплексу маркетингу. Осучаснення іміджу бренда.

Джерело: [8; 10].

Використання комунікаційної стратегії покращить комунікаційну активність та комунікаційний потенціал, які безпосередньо вплинуть на покращення комунікаційної діяльності підприємства та надасть нові можливості комунікаційному розвитку. Комунікаційний розвиток має бути тісно пов'язаним зі стратегічним розвитком підприємства.

Напрями комунікаційного розвитку являються підтримуючими для напрямів стратегічного розвитку, але без чітко сформованих комунікаційних задач та розробленої комунікаційної стратегії на сучасному етапі розвитку економіки, підприємство не зможе гарно розвиватись.

Ефективна організація комунікаційної діяльності з розробкою і використанням комунікаційної стратегії на підприємствах дає можливість формувати раціональні стратегічні програми, гнучко підходити та реагувати на кон'юнктуру ринку, компетентно орієнтуватися у складних умовах ринкової конкуренції, комплексно допомагати розвитку бренда в контексті забезпечення загального інформаційного потоку підприємства.

Висновки і пропозиції. Комунікаційна стратегія взаємопов'язана з функціональними стратегіями підприємства та забезпечує взаємозв'язок внутрішнього та зовнішнього середовища організації, чим визначається її місце у забезпеченні стратегічного розвитку підприємства. Запропоновано етапи розробки комунікаційної стратегії. Визначено послідовність дій для кожного типу комунікаційної стратегії. Запропоновано використання конкретних комунікаційних стратегій для кожного з етапів розвитку бренду. Доцільні та своєчасні комунікації є запорукою ефективного інформаційного потоку підприємства.

Список використаної літератури

1. Kreps G., O'Hair D. Applied Communication Theory and Research. Contributors: Lawrence Erlbaum Associates. N J : Hillsdale, 1990.
2. Green T. B., Knippen J. T. Breaking the Barrier to Upward Communication: Strategies and Skills for Employees, Managers, and HR Specialists. Westport, CT: Quorum Books, 1999. 358 p.
3. *Примак Т. О. Маркетингові комунікаційні стратегії: комплексний підхід до їх класифікації. Формування ринкової економіки: зб. наук. праць – Спец.вип. Маркетинг: теорія і практика. Київ : КНЕУ, 2009. 653, [3] с. ; С. 548–559.*
4. Осовська Г. В. Комунікації в менеджменті : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Кондор, 2008. 218 с.
5. Шлапак О. Особливості оцінювання ефективності комунікаційних систем підприємств хлібопекарської підгалузі. *Вісник Економіки*. 2011. № 2. С. 125–130.
6. Лабурцева О. І., Страшинська Л. В. Формування комунікаційних бренд-стратегій як інструмент підвищення конкурентоспроможності роздрібних торговельних мереж. *Підприємництво, торгівля та біржова діяльність : кол. монографія / за заг. ред. Н. М. Соломянюк, Л. В. Страшинської. Харків : Лідер, 2020. С. 63–91.*
7. Побережна М. П. Комунікаційні стратегії забезпечення стратегічного розвитку підприємств хлібопекарської галузі : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Київ, 2014. 175 с.
8. П'янова О. В. Розвиток брендів у маркетинговій діяльності молокопереробних підприємств : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Київ, 2013. 188 с.
9. Aaker David A. Building strong brands. 1996. 381 p.
10. Romat, Ye. V. (2016), "System of brand marketing communications", *International Scientific and Practical Journal "Goods and Markets"*, vol. 1 (21), pp. 16–24.

Стаття надійшла 05.11.2022 р.

Mariia Turchyna,

Ph.D (Economic),

Associate Professor of labor economics and management,

National University of Food Technologies

68, Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine

e-mail: masha_pobereg@ua.fm

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1433-6341>

Iryna Boiko,

Ph.D (Economic),

Associate Professor of Marketing Department,

National University of Food Technologies

68, Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine

e-mail: b_iren@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4549-9584>

Olesia Tur,

Ph.D (Economic),

Associate Professor of labor economics and management,

National University of Food Technologies

68, Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine

e-mail: turolesia119@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7158-0100>

CHOICE OF COMMUNICATION STRATEGY ON THE DIFFERENT STAGES OF DEVELOPMENT OF BRAND AS CONSTITUENT OF DATAFLOW OF ENTERPRISE

In the modern terms of work the special importance is got by the dataware of enterprise as pre-condition of him effective functioning. Effective means is application of communications, as systems of support of informative cooperation of enterprise with his internal and external business-environment. Communications of subject of economic activity play an important role realization of strategic aims of enterprise. The report of the correctly set forth communicative reports of subject to his target groups forms favourable basis for activity in the system of economic relations, helps to secure support of public for defence of interests and reputation of subject of economic activity. On the modern stage of development of economy the question of determination of quality and efficiency of communications of enterprise gets up very important. Determination of correct strategic course is the most responsible business for an enterprise, as forms priorities of his activity on relatively long-term prospect. It is extremely important to walk up the That management of company self-weighted to the process of choice and realization of communication strategy, taking into account many internal and external factors and accenting attention on some from them. Today it is very difficult to attract attention business entities to the brands, that is why it will be them to search the methods of organization of reports to the consumers about itself and the products. On the basis of it the question of choice of communication strategy becomes very important on the different stages of development of brand. Not having regard to the far of scientific publications from

this range of problems, to the choice of communication strategy on the different stages of development of brand as a constituent of dataflow of enterprise it remains not fully studied. It stipulated the theme of the article. The basic types of communication strategies, the use of that allows to improve of communication activity of enterprise, are presented in the article. Design of communication strategy times are described and the complex of operating offers on every design time for every type of communication strategy. The basic stages of forming and development of brand are considered. For each the use of corresponding of communication strategy offers of the considered stages of development of brand.

Keywords: of communication strategy, development of communication strategy, types of communication strategies, brand, life cycle of brand.

References

1. Kreps, G., & OHair, D. (1990). *Applied Communication Theory and Research*. Contributors: Lawrence Erlbaum Associates. N J : Hillsdale.
2. Green T. B., & Knippen J. T. (1999). *Breaking the Barrier to Upward Communication: Strategies and Skills for Employees, Managers, and HR Specialists*. Westport, CT: Quorum Books.
3. Prymak T. O. (2009). Marketynhovi komunikatsiini stratehii: kompleksnyi pidkhdid do yikh klasyfikatsii [Marketing of communication strategies: complex going near their classification]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky: zb.nauk. prats – Spets.vyp. Marketynh: teoriia i praktyka*. Vol. 653, [3], pp. 548–559. [in Ukrainian].
4. Osovska, H. V. (2008). *Komunikatsii v menedzhmenti : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Communications in a management : train aid for the students of higher swift establishments]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
5. Shlapak O. (2011). Osoblyvosti otsiniuvannia efektyvnosti komunikatsiinykh system pidpriemstv khlibopekarskoi pidhaluzi [Features of evaluation of efficiency of the of communication systems of enterprises of bread-baking subindustry]. *Visnyk Ekonomiky*. no 2, pp. 125–130. [in Ukrainian].
6. Laburtseva, O. I. & Strashynska, L. V. (2020). Formuvannia komunikatsiinykh brend-stratehii yak instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rozdribnykh torhovelykh merezh [Forming of communication strategies of brands as instrument of increase of competitiveness of retail trade networks]. za zah. red. N. M. Solomianiuk, L. V. Strashynskoi / *Pidpriemnytstvo, torhivliata birzhova diialnist : kol. monohrafiia*. [An enterprise, trade and exchange activity : is a collective monograph]. Kharkiv : Lider. [in Ukrainian].
7. Poberezhna, M. P. (2014). *Komunikatsiini stratehii zabezpechennia stratehichnoho rozvytku pidpriemstv khlibopekarskoi haluzi* [Communication strategies

- of providing strategic development of bread-baking industry enterprises]: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Piankova, O. V. (2013). *Rozvytok brendiv u marketynhovii diialnosti molokopererobnykh pidpryiemstv* [The development of brands in the marketing practice of milk processing plants]: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04. Kyiv. [in Ukrainian].
 9. Aaker David A. (1996). Building strong brands.
 10. Romat, Ye. V. (2016). System of brand marketing communications. *International Scientific and Practical Journal "Goods and Markets"*, vol. 1 (21), pp. 16–24. [in Ukrainian].

УДК 339.137.2

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275809

В. В. Туряниця,

аспірант,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, Україна

e-mail: tur.valera06@gmail.com

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВА НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ

В статті обґрунтовано необхідність формування сучасної парадигми забезпечення конкурентних переваг підприємства на міжнародних ринках в умовах глобалізації економіки. Розглянуто зміст і види конкурентних переваг підприємства та визначено завдання підприємства щодо створення та управління ними. Описано фундаментальні та сучасні концепції формування конкурентних переваг підприємств і встановлено, що за нинішніх умов господарювання конкурентоспроможними є ті підприємства, які у своїй діяльності застосовують інновацій, нові технології та ведуть співробітництво з метою пошуку нових джерел формування конкурентних переваг. Запропоновано головними конкурентними перевагами вважати здатність підприємства до безперервного розвитку за рахунок створення та впровадження інновацій, науково-технічних досягнень, залучення інтелектуального капіталу, а також участь в міжнародній кооперації та інтеграції. Вважається, що ці фактори забезпечать якісні зміни в діяльності підприємств та досягненні його конкурентних позицій на міжнародному ринку. На основі концептуального підходу сформовано сучасну парадигму формування конкурентних переваг, яка на відміну від інших включає інноваційно-технологічну та глобально-коопераційну концепцію.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, парадигма, підприємство, інновації, міжнародний ринок, міжнародне співробітництво.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Глобалізаційні процеси світової економіки істотно змінюють умови функціонування підприємств. Стрімкий економічний розвиток

світового господарства вимагає постійної адаптації до змін у ньому та пошуку якісно нових джерел економічного зростання та джерел забезпечення конкурентоспроможності на міжнародному ринку, що стає об'єктивною умовою ефективного господарювання підприємств.

Нагальною проблемою залишається низька конкурентоспроможність вітчизняних підприємств та української продукції, з огляду на зміну парадигми забезпечення конкурентних переваг підприємств на глобальному ринку. Відтак, актуальним питанням є вивчення можливості забезпечення міжнародної конкурентоспроможності підприємств відповідно до сучасних економічних вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні концепції формування конкурентних переваг на різних рівнях економічної системи досліджено в працях Л. Лісовської, І. Причепи, Є. Сисоевої, Є. Смірнкової, С. Ткачової та ін. Проблеми формування конкурентних переваг за підприємств відповідно до сучасної парадигми забезпечення конкурентоспроможності досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці: В. Бондаренко, Е. Бройло, В. Василенко, А. Кей, А. Климчук, К. Прахалада, Г. Селезньова, М. Портер, Т. Ткаченко, Т. Харчук, Г. Хемел та ін. Попри наявність численних наукових здобутків, питання забезпечення конкурентоспроможності підприємств на міжнародних ринках в умовах глобалізації економіки залишається відкритим й потребує детальнішого дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження сучасної парадигми забезпечення конкурентних переваг підприємства на міжнародних ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток суспільства та економіки спричиняє зміну наукових парадигм, які у розуміють як сукупність пізнавальних принципів і прийомів

відображення політичної реальності, що визначають логіку організації знань й моделі теоретичного тлумачення різних груп соціальних явищ [8, с. 432]. Парадигма формується в ході розвитку наукової діяльності на основі визначених концептуальних, ціннісних, методологічних та практичних принципів та правил [4]. Відповідно, парадигму конкурентоспроможності підприємства трактують як сукупність концепцій, підходів та поглядів на проблему конкурентоспроможності, що визначають концептуальні моделі та схеми теоретичного розуміння та прикладного застосування [6, с. 139]. Тому дослідимо наукові підходи до формування конкурентоспроможності підприємств в існуючих нині умовах господарювання.

Конкурентоспроможність забезпечується за рахунок формування та утримання сукупності конкурентних переваг на певному ринку, які дозволяють перевершити можливості конкурентів у досягненні поставлених цілей за рахунок оптимального розподілу та використання ресурсів і компетенцій. У загальному вигляді конкурентні переваги – це характеристики чи властивості товару, які створюють для підприємства певну перевагу над своїми конкурентами, а для споживача – оптимальне поєднання споживчих характеристик товару [3].

Результатом втілення конкурентних переваг підприємства, основним їх матеріальним носієм є продукція, що ним виробляється. Конкурентні переваги продукції класифікуються на такі:

- 1) зовнішні, що засновані на певних якостях продукту і створюють цінність для покупця. Вони, з одного боку, орієнтують підприємство на розвиток та використання тих чи інших внутрішніх переваг, а з іншого – забезпечують йому стійкі конкурентні позиції, оскільки націлені на цілеспрямоване задоволення потреб конкретної групи споживачів. Безпосередньо

та швидко впливати на зовнішні конкурентні переваги підприємство не може.

2) внутрішні, що базуються на перевазі підприємства у витратах виробництва і управління та забезпечують цінність для виробника, даючи змогу домогтися собівартості меншої, ніж у конкурента [5, с. 368-372]. До внутрішніх конкурентних переваг належать: виробничі; технологічні; кваліфікаційні; організаційні; управлінські; інноваційні; спадкові; економічні та географічні.

Основні завдання підприємства у сфері управління як внутрішніми, так і зовнішніми конкурентними перевагами полягають у наступному:

- 1) регулярний аналіз і добір конкурентних переваг підприємства;
- 2) постійний розвиток слабких сторін підприємства з метою створення його нових конкурентних переваг [1].

Відтак, набуття й утримання конкурентних переваг підприємствами залежить від їх джерел, а процес формування підприємства починається з ідеї створення переваги шляхом визначення відповідного джерела під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, тобто між факторами, джерелами та самими конкурентними перевагами існує тісний взаємозв'язок [12].

При цьому вчені-економісти по-різному визначають чинники формування конкурентних переваг, але теоретичні положення концепцій формування конкурентних переваг [6-7; 9-11; 14] зводяться, в основному, до трьох основних їх видів:

– ринкової, яка передбачає, що стратегічні досягнення підприємства залежать від двох основних чинників: привабливості галузі та конкурентної позиції підприємства в галузі, тобто від позиції підприємства по відношенню до конкурентного оточення або галузі;

– ресурсної, що сфокусована на процесі отримання підприємствами унікальних матеріальних і нематеріальних активів та їх

комбінацій, що формують стійкі конкурентні переваги шляхом аналізу структури ресурсного потенціалу та виявлення напрямків його удосконалення;

– інституціональної, згідно з якою, джерелом конкурентних переваг підприємства його здатність ефективно інтегрувати в навколишнє бізнес-середовище, його інфраструктуру й інформаційне поле. При цьому економічна поведінка суб'єктів господарювання визначається обмеженнями соціального характеру, людськими традиціями, цінностями, нормами права тощо.

Таким чином, традиційна система забезпечення конкурентних переваг підприємства залежить від наявних ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових, маркетингових тощо), здатності пристосовуватися до зміни ринкових умов та діяти у тісній взаємодії з іншими учасниками бізнес-середовища, задовольняючи стратегічні цілі діяльності.

Проте нині під впливом якісних змін в економіці суб'єкти господарювання повинні шукати нові джерела конкурентних переваг, відповідно і виникають нові теоретичні концепції їх формування. Основні з них, представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Особливості сучасних концепцій формування конкурентних переваг на глобальному ринку

Назва підходу (автор)	Особливість
Конкурентне позиціонування (М. Портер)	Конкурентна перевага досягається за рахунок вигідної позиції компанії в галузі, до якої належить підприємство. Воно аналізує сильні сторони конкурентів у галузі, обирає відповідну родову стратегію та розміщує діяльність таким чином, щоб підтримати свою родову стратегію.

«Ланцюжок вартості» (М. Портер)	Конкурентна перевага досягається за рахунок пошуку «вузьких місць» у певних ланках діяльності підприємства з метою отримання нижчих витрат або можливості диференціації товару.
Орієнтація на споживача (Дж. Дей, Р. Венслі)	Доцільно використовувати за умови наявності різних потреб споживачів, які звертають увагу на якість та унікальні властивості товару. Основним методом посилення конкурентних позицій є диференціація товару.
Орієнтація на конкурента (Дж. Дей, Р. Венслі)	Підхід заснований на стратегії і тактиці протидії конкурентам. В рамках підходу може використовуватися два способи досягнення конкурентних переваг: лідерство за витратами та сукупність дій щодо погіршення якості конкурентного середовища
Фокус на матеріальні і нематеріальні ресурси (Е. Пенроуз, Р. Румельт та ін.)	Увага акцентується на розвитку внутрішніх можливостей фірми, які є комплексом матеріальних і нематеріальних активів, що перетворюються в єдину систему завдяки спільним інтерпретаціям.
Динамічний підхід до розвитку здібностей компанії (К. Прахалад, Г. Хемел)	Джерелами переваги фірми над конкурентами є ключові компетенції – глибоко вкорінені здібності, які сприяють розвитку найуспішніших видів діяльності.
Управління знаннями (Г. Бекер, І. Нотаки, Г. Такеучи та ін.)	Значна увага приділяється знанням, як джерелу створення конкурентних переваг за рахунок отримання інформації про стан внутрішнього та зовнішнього середовища та відносин між ними.
Організації, що самонавчаються (П. Сендж, Б. Брейем, М. Румизен та ін.)	Головна конкурентна перевага – інтелектуальний капітал, який формується на основі прирощення знань, які затребувані практикою, шляхом випередження в підготовці, навчанні й розвитку персоналу. Центральну роль відіграє організаційне навчання.
Вибір стратегії в межах «ціннісних дисциплін»	Увага акцентується на визначенні сильних сторін підприємства та побудові конкурентних переваг у межах трьох «ціннісних дисциплін»: продуктове лідерство, операційні переваги виробничих процесів

(М. Тресі, Ф. Вірсема)	або тісні відношення із клієнтами та прийоми їх обслуговування.
Інноваційний Потенціал підприємства (М. Портер, Г. Хемел, К. Прахалад, К. Кристенсен та ін.)	Конкурентні переваги підприємства формуються на базі інноваційної спрямованості, яка передбачає впровадження інновацій у всі сфери діяльності підприємства.
Управління відношеннями з бізнес-партнерами (Дж. Хемел, К. Прахалад, Р. Холл й ін.)	Робить акцент на необхідності пошуку можливостей партнерських відносин (співробітництва) замість конкуренції у зв'язку з тим, що досягнення конкурентних переваг підприємства може ґрунтуватися не лише на власних можливостях, але й на можливостях бізнес-партнерів, які разом формують ланцюг чи мережу, в яких функціонує це підприємство.
Теорія екосистем (кoeволюція) (Дж.Ф. Мур)	В основі стратегії підприємства, яке є елементом екосистеми, лежать тісні виробничі зв'язки з партнерами, полегшення доступу до ресурсів всіх видів, визначення того, що доцільно проводити в більшому масштабі, які напрямки бізнесу слід фінансувати.
Теорія соконкуренції (А.М. Бранденбургер, Б.Дж. Нейлбафф)	У бізнесі немає фатальної неминучості виграшу одних і програшу інших, отримувати вигоду можуть багато учасників. Запропоновано застосовувати теорію ігор, що дозволяє, на їхню думку, проводити гнучкі комбінації:
Формування ринків майбутнього на основі інтелектуального лідерства (К. Прахалад, Г. Хемел)	Компаніям необхідно зробити акцент на розвитку довгострокових компетенцій та отриманні інтелектуального лідерства. Стратегія повинна займатися не «підгонкою» компанії до її зовнішнього середовища, а створенням розриву між її поточними можливостями і прагненнями.

Стратегія блакитного океану (Чан Кім У., Р. Моборн)	Передбачає пошук вільної ринкової ніші (блакитного океану), яку фірма створює шляхом концентрації на ключових для споживачів критерії вибору і оцінки продукту.
---	---

Джерело: [7, с. 509].

Вважаємо, що ключовою конкурентною перевагою підприємства є здатність до постійного розвитку, що досягається завдяки інтелектуалізації факторів виробництва, веденню інноваційної та науково-технічної діяльності, що дозволяє бути конкурентоспроможним на динамічному глобальному ринку в довгостроковій перспективі. Займати та утримувати конкурентні позиції за таких умов можливо тільки шляхом безперервних удосконалень та виведення на ринок нових видів продукції, що вимагає постійної уваги до світових інноваційних процесів та зростаючих потреб споживачів. Тому першочерговим завданням формування конкурентних переваг підприємства є розробка ефективної стратегії розвитку, що ґрунтується на результатах інтелектуальної діяльності, які проявляються у створенні нових видів продукції та впровадженні у виробничий процес новітніх видів техніки та технологій, орієнтації на унікальні види діяльності та унікальну маркетингову стратегію на ринку.

У цьому контексті погоджуємося з міркуванням Климчук О. А. [2] щодо того, що парадигма сучасної теорії забезпечення конкурентних переваг повинна включати моделі підтримки конкурентних переваг на існуючих ринках та моделі розвитку майбутніх ринків; стратегію розвитку конкурентоспроможності підприємства, розвиток людського капіталу та ефективного управління підприємством. Однак, переконані, що ці моделі повинні орієнтуватися на інновації, створені як самим підприємством, так і в результаті міжнародного науково-технічного співробітництва, адже нині в боротьбі за

споживача виграють ті, хто, окрім якості товару, орієнтуються на його наукоємність та новизну, яка матиме цінність в майбутньому.

Щоб інновація зумовлювала продукування конкурентних переваг у довгостроковій перспективі, важливим є пошук та створення тих інновацій, які реально зможуть задовольнити зростаючі вимоги ринку та змінні вподобання споживачів, забезпечуючи конкурентні переваги. Тому для розуміння того, яка інновація здатна підтримувати і нарощувати конкурентоспроможність підприємства, варто урахувати:

- стан і тенденції розвитку цільового ринку;
- сучасні наукові й технологічно-інноваційні розробки;
- інституційний вплив середовища діяльності можливості розвитку технологій конкурентів;
- матеріально-ресурсного й інтелектуального потенціалу власного підприємства;
- здатність до кооперації з науково-дослідними інститутами, інноваційними центрами, іншими підприємствами з метою синергічного співробітництва, націленого на зміцнення конкурентних переваг.

Вважаємо, що в сучасних економічних умовах підвищення конкурентоспроможності на основі розвитку не можливе без участі в міжнародній інтеграції та кооперації, яка є частиною неконфліктної інтегративної моделі конкурентної взаємодії в умовах інноваційного розвитку економічної системи, властивої для нового типу конкуренції в глобальній економіці – «інноваційній конкуренції». Останнє пояснюється наявністю спільних економічних цілей різних суб'єктів господарювання та країн. За таких умов важливого значення для досягнення конкурентоспроможності підприємств набуває міжнародне науково-технічне співробітництво та партнерство в конкурентних відносинах.

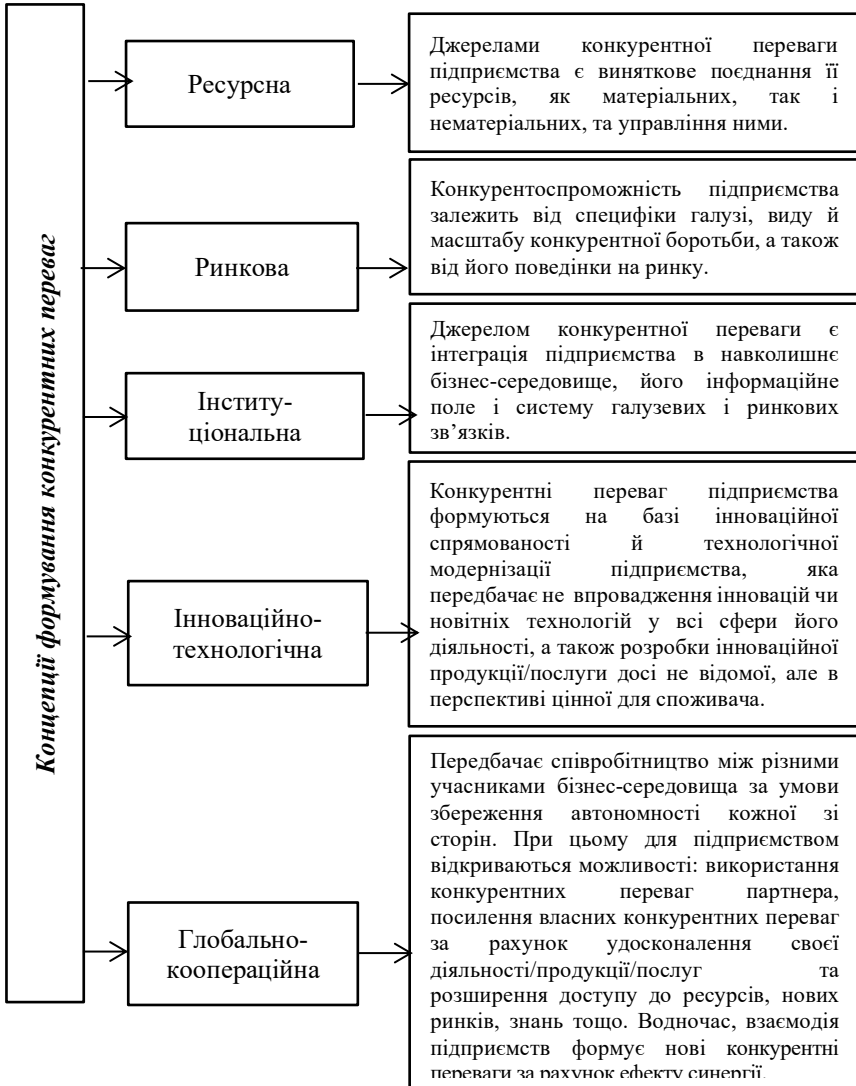

Рис. 1. Сучасна парадигма формування конкурентних переваг підприємства на міжнародних ринках: концептуальний підхід
Джерело: удосконалено автором.

Таке співробітництво у рамках конкурентної взаємодії є надзвичайно важливим для вітчизняних підприємств, які характеризуються низькою конкурентоспроможністю на зовнішніх ринках. Міжнародна співпраця дозволить швидшими темпами та з меншими затратами досягти конкурентних переваг відповідно до сучасної парадигми забезпечення конкурентоспроможності підприємства, адже за рахунок трансферу й впровадження інновацій та розвитку знань матиме здатність до ефективнішого використання наявних виробничих ресурсів, зниженні собівартості, поліпшенні якості та розширенні асортименту продукції, забезпеченні гнучкості виробництва, підвищенні рентабельності тощо.

Таким чином, сучасна парадигма формування конкурентних переваг, окрім традиційних включає інноваційно-технологічну та коопераційну концепцію (рис. 1).

Висновки і пропозиції. На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

- нині головною конкурентною перевагою підприємства на міжнародному ринку є здатність до постійного розвитку, який досягається завдяки інтелектуалізації факторів виробництва, веденню інноваційної та науково-технічної діяльності;

- гарантувати якісний підхід до забезпечення міжнародної конкурентоспроможності дозволяє неконфліктна інтегративна моделі конкурентної взаємодії у формі міжнародного науково-технічного співробітництва;

- нова парадигма гарантування конкурентоспроможності підприємства на внутрішньому та міжнародному ринку, окрім ресурсної, ринкової та інституціональної концепції формування конкурентних переваг, включає інноваційно-технологічну та глобально-коопераційну. Оскільки за рівних ринкових та інституційних умов та наявності однакових ресурсів вони

дозволяють підприємству створити чи отримати відмінні ознаки, унікальні можливості для діяльності та виробництва унікальної продукції/послуги.

Таким чином, сучасна парадигма забезпечення конкурентоспроможності підприємств на міжнародних ринках передбачає, що основними чинниками формування стійких конкурентних переваг на довгострокову перспективу є здатність до розвитку за рахунок інновацій, нових знань та технологій, які є джерелом якісних перетворень й становлять основу економічного зростання, а також можливість до співробітництва з метою інноваційної діяльності.

Список використаної літератури

1. Журан О. А. Стратегія прийняття рішень щодо забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Економіка і управління*. 2007. № 4. С. 45–51.
2. Климчук А. О. Сучасна парадигма забезпечення конкурентних переваг підприємства. *Бізнес Інформ*. 2014. № 1. С. 221–225.
3. Кобилянський Л. С. Управління конкурентоспроможністю. Київ : Зовнішня торгівля, 2003. 304 с.
4. Котенко В. П. Парадигма как методология научной деятельности. *Библиосфера*. 2006. № 3. С. 21–25.
5. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. Питер, 2007. 800 с.
6. Лісовська Л. С. Сучасна парадигма конкурентоспроможності підприємства. *Вісник національного університету «Львівська Політехніка». Проблеми економіки та управління*. 2009. № 640. С. 143-149.
7. Селезньова Г. О. Формування конкурентних переваг підприємства в сучасних умовах господарювання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. URL: <http://global-national.in.ua/issue-10-2016>.
8. Сліпущко О. М. Енциклопедичний словник. Київ : Аконіт, 2008. 768 с.
9. Смирнов С. М. Обґрунтування підходу до формування стійких конкурентних переваг підприємства. URL: www.nbu.gov.ua/portal/soc.../64.pdf.

10. Сысоева Е. А. Конкурентные преимущества предприятия: эволюция и источники формирования. *Вопросы экономики и права*. 2011. № 5. С. 47–51.
11. Ткачова С. С. Сучасна концепція стійких конкурентних переваг підприємства: інтеграція та збалансування наукових підходів. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Экономика и управление»*. 2012. Т. 25(64). № 2. С. 160–168.
12. Цьвок Д. Р. Формування конкурентних переваг підприємства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. № 5 (61). С. 141–147.
13. Чачашвили Э. С. Эволюция стратегического маркетинга. *Научные ведомости БелГУ. История. Политология. Экономика. Информатика*. 2009. Вып. 11/1. № 9. С. 76–81.
14. Ягафарова Е. Ф. Устойчивость конкурентного преимущества фирмы с точки зрения ресурсной концепции. *Известия ПГПУ*. 2008. № 6(10). С. 30–35.

Стаття надійшла 28.10.2022 р.

Valerii Turianytsia,

PhD Student,

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

37, Beresteyskyi Prospect, Kyiv, 03056, Ukraine

e-mail: tur.valera06@gmail.com

THE MODERN PARADIGM OF ENSURING THE COMPANY'S COMPETITIVE ADVANTAGES IN INTERNATIONAL MARKETS

The necessity of forming a modern paradigm of ensuring the company's competitive advantages in international markets in the conditions of globalization of the economy is substantiated in the article. The content and types of competitive advantages of the enterprise are considered and the tasks of the enterprise for relation to creation and management of them are defined. The basic and modern concepts of formation of competitive advantages of enterprises are described, and it is established that under present conditions of economic activity competitive are those enterprises, that in their activity use innovations, new technologies and conduct cooperation with the aim of finding new sources of competitive advantage. It is suggested that the main competitive advantages include the ability of the enterprise to continuous development through the creation and

implementation of innovations, scientific and technological advances, the attraction of intellectual capital, as well as participation in international cooperation and integration. It is believed that these factors will ensure qualitative changes in the activities of enterprises and achieve its competitive position in the international market. Based on the conceptual approach, a modern paradigm of competitive advantage is formed, which, unlike the others, includes an innovative and technological and global-cooperative concept. Globalization processes of the world economy significantly change the conditions of the functioning of enterprises. The rapid economic development of the world economy requires constant adaptation to changes in it and the search for qualitatively new sources of economic growth and sources of ensuring competitiveness on the international market, which becomes an objective condition for effective enterprise management. The urgent problem remains the low competitiveness of domestic enterprises and Ukrainian products, given the change in the paradigm of ensuring the competitive advantages of enterprises on the global market. Therefore, studying the possibility of ensuring the international competitiveness of enterprises in accordance with modern economic requirements is an urgent issue.

Key words: competitiveness, competitive advantages, paradigm, enterprise, innovations, international market, international cooperation.

References:

1. Zhuran, O. A. (2007). Stratehiia pryiniattia rishen shchodo zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Decision-making strategy for ensuring the competitiveness of the enterprise]. *Ekonomika i upravlinnia – Economics and management*, vol. 4, pp. 45–51. [in Ukrainian].
2. Klymchuk, A. O. (2014). Suchasna paradyhma zabezpechennia konkurentnykh perevah pidpriemstva [The modern paradigm of ensuring the competitive advantages of the enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform*, vol. 1, pp. 221–225. [in Ukrainian].
3. Kobylansky, L. S. (2003). Upravlinnia konkurentospromozhnistiu [Management of competitiveness]. Kyiv : Zovnishnia torhivlia, 304 p. [in Ukrainian].
4. Kotenko, V. P. (2006). Paradigma kak metodologiya nauchnoy deyatelnosti [Paradigm as a methodology of scientific activity]. *Bibliosfera – Bibliosphere*, vol. 3, pp. 21–25. [in Russian].
5. Lamben, J.-Zh. (2007). Menedzhment, orientirovannyiy na ryinok [Market-oriented management]. Petersburg: Peter, 800 p. [in Russian].
6. Lisovska, L. S. (2009). Suchasna paradyhma konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Modern paradigm of enterprise competitiveness]. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska Politekhnikha». Problemy ekonomiky ta upravlinnia – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Problems of economics and management*, vol. 640, pp. 143–149. [in Ukrainian].

7. Seleznyova, G. O. (2016). Formuvannya konkurentnykh perevah pidpryemstva v suchasnykh umovakh hospodariuvannya [Formation of competitive advantages of the enterprise in modern economic conditions]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, vol. 10. Available at: <http://global-national.in.ua/issue-10–2016> [in Ukrainian].
8. Slipushko, O. M. (2008). Entsyklopedychnyi slovnyk [Encyclopedic dictionary]. Kyiv: Aconite, 768 p. [in Ukrainian].
9. Smirnov, E. M. Obruntuвання підходу до формування стійких конкурентних переваг підприємства [Justification of the approach to the formation of sustainable competitive advantages of the enterprise]. Available at: www.nbu.gov.ua/portal/soc.../64.pdf [in Ukrainian].
10. Sysoeva, E. A. (2011). Konkurentnyie preimushchestva predpriyatiya: evolyutsiya i istochniki formirovaniya [Competitive advantages of the enterprise: evolution and sources of formation]. *Voprosy ekonomiki i prava – Questions of Economics and Law*, vol. 5, pp. 47–51. [in Russian].
11. Tkachova, S. S. (2012). Suchasna kontseptsiiia stiiykykh konkurentnykh perevah pidpryemstva: intehtratsiia ta zbalansuvannya naukovykh pidkhodiv [Modern concept of sustainable competitive advantages of the enterprise: integration and balancing of scientific approaches]. *Uchenyie zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Seriya «Ekonomika i upravlenie»*, vol. 25(64), no. 2, pp. 160–168. [in Ukrainian].
12. Tsvok, D. R. (2017). Formuvannya konkurentnykh perevah pidpryemstva [Formation of competitive advantages of the enterprise]. *Problemy systemnoho pidkhotu v ekonomitsi – Problems of the systemic approach in economics*, vol. 5 (61), pp. 141–147. [in Ukrainian].
13. Chachashvili, E. S. (2009). Evolyutsiya strategicheskogo marketinga [Evolution of strategic marketing. Scientific bulletins of BelSU]. *Nauchnyie vedomosti BelGU. Istoriya. Politologiya – History Political science. Economy. Informatics*. Issue 11/1, vol. 9, pp. 76–81. [in Russian].
14. Yagafarova, E. F. (2008). Ustoychivost konkurentnogo preimushchestva firmyi s tochki zreniya resursnoy kontseptsii [Sustainability of the firm's competitive advantage from the point of view of the resource concept]. *Izvestiya PGPU – Izvestiya PPHU*, vol. 6(10), pp. 30–35. [in Russian].

УДК 336.7

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275810

М. П. Федішин,

кандидат економічних наук, доцент,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, Україна
e-mail: m.fedyshyn@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0807-6814>

І. В. Павук,

магістр,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, Україна

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ЯК ІНДИКАТОР ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ТА НАДІЙНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ЗОВНІШНІХ ДИСБАЛАНСІВ

У роботі розглянуто і охарактеризовано економічну сутність та необхідність управління ресурсним потенціалом комерційних банків в умовах викликів. Проаналізовано склад та структуру ресурсів банківських установ за групами державних банків, банків іноземних банківських груп та банків з приватним капіталом, оцінено ефективність управління ресурсним портфелем до початку повномасштабного російського вторгнення та в умовах війни. Теоретичні та практичні результати дослідження полягають у виробленні рекомендацій щодо підвищення ефективності управління ресурсами комерційного банку в умовах глобальних дисбалансів, невизначеності та повномасштабного російського вторгнення на територію України. Від зростання і зміцнення ресурсного потенціалу залежать стійкість і зростання в подальшому інвестиційної активності комерційних банків, а наразі – підтримка стабільної роботи у воєнний період.

Ключові слова: ресурсний потенціал, банк, банківська система, власний капітал, залучені ресурси, російське вторгнення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У більшості країн банківський сектор є одним із найбільших сегментів фінансового ринку. В економіці України головну роль відіграє

банківська система, оскільки від її ефективного функціонування залежить розподіл національного доходу, валового внутрішнього продукту, фінансування масштабних національних проєктів та інших економічних та соціальних функцій держави. Завдяки стабільному функціонуванню банківської системи країни відбувається забезпечення фінансової стабільності, загального добробуту та сталого економічного розвитку. Наявність достатнього обсягу ресурсів комерційних банків та збалансований портфель ресурсів забезпечують стабільну ефективну і рентабельну діяльність банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню ресурсного потенціалу та методам управління ресурсами банківських установ присвячені роботи українських вчених, таких як: О. Васюренка, А. Герасимовича, О. Дзюблюка, Ж. Довгань, О. Заруби, А. Єпіфанова, В. Коваленко, С. Козьменка, І. Лютого, Г. Лановської, А. Мельниченко [1], К. Ларіонової, С. Безвух [2], А. Мороза, Л. Примостки, І. Сала, М. Савлука, Т. Смовженко, Р. Тиркала, В. Шелудько та ін. [3-6]. Завдяки працям даних науковців набула розвитку теорія та практика механізму формування, розміщення та управління ресурсами банку.

Однак на сьогодні банківська діяльність все більшою мірою піддається ризикам, зовнішнім викликам та невизначеності, а тому потребує вмілого управління ресурсами комерційного банку, що зумовлює актуальність здійснення наукового дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у дослідженні теоретичних та практичних аспектів аналізу ресурсів вітчизняних банківських установ та окресленні рекомендацій щодо підвищення ефективності управління ресурсами комерційних банків в умовах глобальних дисбалансів, невизначеності та повномасштабного російського вторгнення на територію України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ресурси банку, їх кількісний та якісний склад є основним чинником здійснення

діяльності банку. Ресурсний потенціал банку – це сукупність усіх грошових коштів банку, що перебувають у його безпосередньому розпорядженні, а також коштів, які банк може потенційно залучити внаслідок проведення ефективної масштабної банківської діяльності або примножено чи втрачено у разі проведення активних операцій.

Іншими словами, ресурсний потенціал – це той максимальний обсяг ресурсів, які банк може залучити на фінансовому ринку. На ресурсний потенціал впливає грошово-кредитна політика центрального банку, стан розвитку фінансового ринку та безпосередньо можливість банку купувати і перекуповувати ресурси на фін ринку та не в останню чергу – якість його активів.

Головним завданням ресурсної політики банків при формуванні ресурсів є необхідність дотримання банками оптимальної структури залучених ресурсів.

Процес управління ресурсами банку повинен спрямовуватися на вирішення комплексу як поточних, так і стратегічних цілей і завдань, зокрема окремими з них можуть бути:

- визначення оптимального обсягу залучення ресурсів комерційними підрозділами банку, виходячи з цілей максимізації прибутку при забезпеченні встановленого рівня ліквідності;
- встановлення цінових орієнтирів для всіх комерційних підрозділів банку, які залучають чи розмішують ресурси;
- здійснення контролю за ризиком незбалансованої ліквідності і процентним ризиком банку [1].

В системі методів управління ресурсами банку відіграють внутрішні та зовнішні методи оцінювання ресурсного потенціалу та достатності власного капіталу як складової ресурсів [2, с. 813].

Таким чином, від достатності власного капіталу, який виконує перш за все захисну, регулюючу та функцію забезпечення

оперативної діяльності; від прийнятих ефективних рішень менеджментом банківської установи щодо зростання ресурсного потенціалу банків значно залежать сприятливий інвестиційний клімат у країні, інтеграція банківської системи у світове співтовариство, стійкість і стабільність її розвитку [6, с. 33].

Розглянемо структуру та динаміку ресурсного потенціалу банківських установ за групами банків державної форми власності, групою іноземних банків та групою банків з приватним капіталом.

Як видно з розрахованих даних, банки державної форми власності забезпечені ресурсами, зокрема у них сконцентровано найбільші обсяги залучених коштів та капіталу. Так, капітал у групі державних банків має зростаючу тенденцію за аналізований період більш, ніж на 21 млрд грн демонструє зростання. Найбільший обсяг капіталу у Приватбанку, дещо зменшився обсяг власного капіталу у Ощадбанку на 16 млрд грн. Банки іноземних банківських груп та банки з приватним капіталом акумулювали майже 93 млрд та майже 50 млрд власного капіталу у 2021 році відповідно.

Таким чином, капітал банківської галузі у 2020 році зріс до 209460 млн грн, а у 2021 році ще на 46054 млн грн і склав 255514 млн грн. Зобов'язання банківської системи за досліджуваний період зросли на 504341 млн грн в основному за рахунок зростання бази фондування за поточними рахунками. Зобов'язання групи банків з приватним капіталом у 2021 році склали 404582 млн грн, що більше на 216619 млн грн порівняно з 2019 роком. У групі банків з іноземним капіталом база фондування зросла до 546196 млн грн у 2021 році, що на 170306 млн грн більше, порівняно з 2019 роком.

Таблиця 1

**Динаміка ресурсного потенціалу
банківської системи України, млн грн**

Показник	Роки			Відхилення (+,-) 2021 року до	
	2019	2020	2021	2020 р.	2019 р.
Власний капітал					
Банки з державною формою власності, у тому числі	91503	93897	112563	18166	21060
АТ КБ «Приватбанк»	54529	52823	66615	13792	12086
АТ «Ощадбанк»	19552	21935	21870	-65	2318
АБ «Укргазбанк»	8254	8549	11631	3082	3377
АТ «Укресімбанк»	8905	10324	12447	2123	3542
Банки іноземних банківських груп	72859	77555	92981	15426	20392
Банки з приватним капіталом	35558	38007	49971	11964	14413
Всього капіталу	199921	209460	255514	46054	55593
Зобов'язання банку					
Банки з державною формою власності, у тому числі	733524	864765	846940	-17825	113416
АТ КБ «Приватбанк»	259577	334116	340642	6526	81065
АТ «Ощадбанк»	231314	213787	215018	1231	-16296
АБ «Укргазбанк»	111082	134231	111641	-22590	559
АТ «Укресімбанк»	131433	182511	179640	-2871	48207
Банки іноземних банківських груп	371890	472426	546196	73770	174306
Банки з приватним капіталом	187963	276190	404582	128392	216619
Всього зобов'язань	1293377	1613381	1797718	184337	504341
Всього ресурсів	1493298	1822841	2053232	230391	559934

Джерело: [8-10].

На основі розрахованих даних у табл. 1, побудуємо діаграми, в яких відобразимо структуру капіталу та зобов'язань за групами банків України.

Як бачимо, найбільша частка капіталу припадає на групу банків з державною формою власності – 45,8% , на групу банків з іноземним капіталом – 36,4% капіталу усіх банків даної групи і на групу банків з приватним капіталом –17,8% у 2019 році. У 2020 році частка капіталу банків з державною формою власності зменшилася до 44,8% за рахунок зростання обсягу капіталу по групі банків з іноземним капіталом до 37% , частка капіталу групи банків з приватним капіталом незначно зросла до 18,1% . У 2021 році спостерігаємо зменшення частки капіталу банків державної форми власності до 44,1% та у банків з іноземним капіталом зниження склало 0,6% до 36,4% . Такі зміни пов’язані із зростанням частки капіталу у групі банків з приватним капіталом до 19,6% , тобто на 1,5% обсягу капіталу в даній групі.

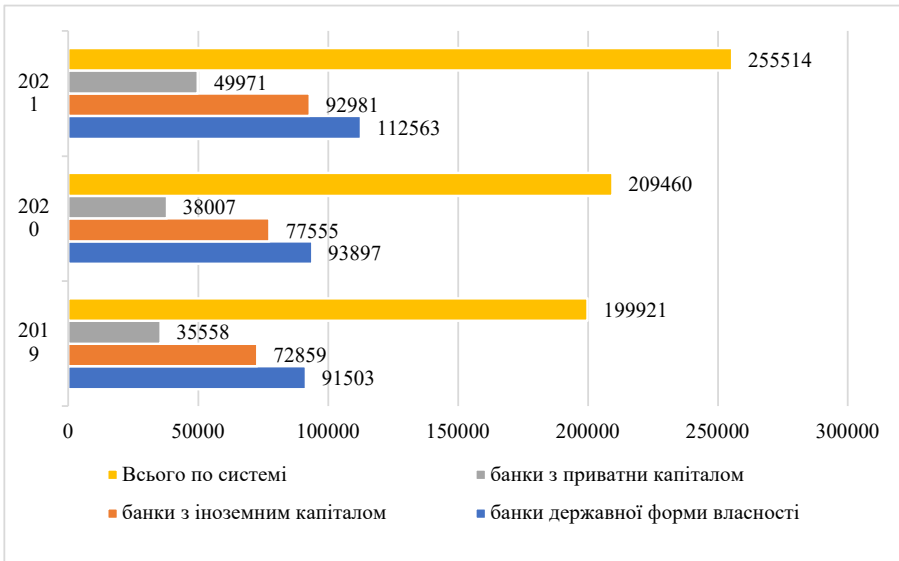

Рис. 1. Структура капіталу банківського сектору за групами комерційних банків

Джерело: [8-10]

Як бачимо на рис. 2, зобов'язання мають тенденцію до збільшення за аналізований період у всіх групах банків.

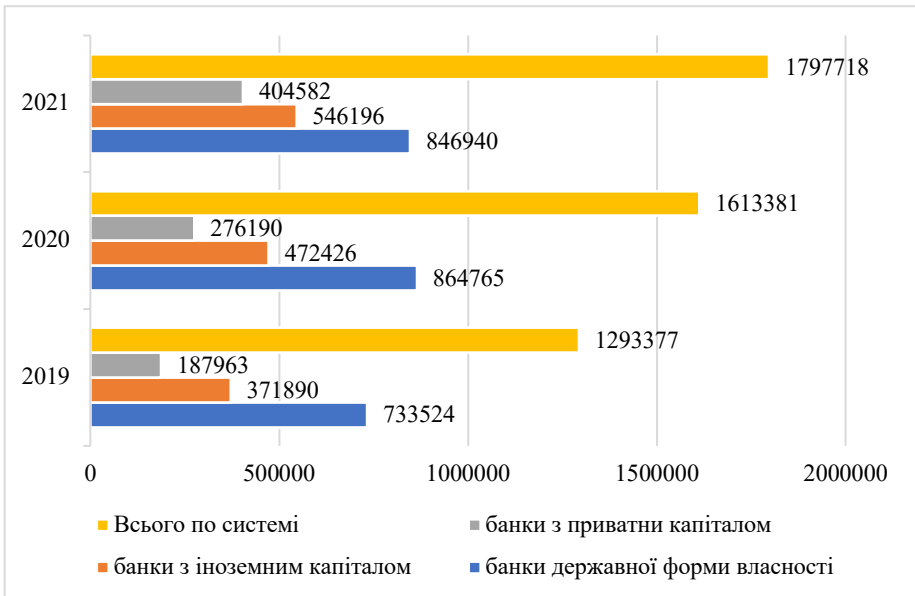

Рис. 2. Структура зобов'язань банківської системи за групами комерційних банків

Джерело: [8-10].

Відмітимо, що зобов'язання групи державних банків незначно зменшились з 864 765 млн грн у 2020 році до 846 940 млн грн у 2021 році, однак група банків з іноземним капіталом, навпаки, наростила базу фондування: з 371 890 млн грн у 2019 році до 472 426 млн грн у 2020 році та до 546 196 млн грн у 2021 році, що є позитивним явищем та демонструє ефективність процесу управління ресурсами в даній групі.

Суттєво наростили зобов'язання, серед яких переважаючі – це залучені кошти на поточні та депозитні рахунки клієнтів, зокрема у

2019 році 187 963 млн грн, 276 190 у 2020 році, 404 582 млн грн зобов'язань у 2021 році.

Сформуємо рейтинг банків з державною часткою капіталу у 2021 році за розміром бази фондування: перше місце з власним капіталом у розмірі 11 630,1 млн. грн. займає АТ КБ «Приватбанк», за ним іде АТ «Ощадбанк», на третьому місці з сумою капіталу 12 447,4 млн. грн. знаходиться АТ «Укрексімбанк» і останнє місце займає АБ «Укргазбанк». За залученими та запозиченими коштами рейтинг не змінився за досліджуваній період.

З метою оцінки ефективності управління ресурсним потенціалом банку, розглянемо структуру ресурсів групи банків іноземних банківських груп станом на 01.01.2022 року у табл. 2.

Таблиця 2

**Структура та динаміка ресурсів
іноземних банківських груп, млн грн**

Показник	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
АТ «Райффайзен Банк»					
Власні ресурси					
Статутний капітал	6154,5	6153,4	6154,5	6154,5	6154,5
Емісійні різниці	3033,0	3030,7	3033,6	3033,6	3033,6
Резервні та інші фонди банку	507,9	731,4	2258,9	2733,0	4770,4
Резерви переоцінки	889,9	837,8	1004,7	1021,1	835,0
Нерозподілений прибуток	319,2	869,6	564,2	-50,5	786,0
Всього власного капіталу	10904,6	11623,0	13015,8	12891,7	15579,5
Зобов'язання банку					
Кошти фізичних осіб	21677,8	22029,4	26257,1	34273,1	42527,3
Кошти юридичних осіб	30259,0	29761,7	40231,2	53583,1	64344,4
Кошти банків	1694,4	2858,7	193,1	238,2	196,2
Боргові цінні папери, емітовані банком	0	0	0	0	0

Всього зобов'язань	61203,4	58625,7	79202,5	98656,2	116156,9
АТ «Альфа-Банк»					
Власні ресурси					
Статутний капітал	12179,8	12179,8	28726,2	28726,2	28726,2
Емісійні різниці	739,6	739,6	2367,6	2367,6	2367,6
Резервні та інші фонди банку	294,0	353,8	1228,4	1421,0	1536,5
Резерви переоцінки	336,1	11,3	136,0	65,2	26,4
Нерозподілений прибуток	-9570,3	-8243,3	-23938,9	-22957,1	-19750,7
Всього власного капіталу	3978,2	5041,1	8519,4	9623,0	12906,0
Залучені та запозичені ресурси					
Кошти фізичних осіб	23608,0	32308,2	36659,5	43641,3	48910,7
Кошти юридичних осіб	17758,5	18762,8	22587,9	30445,3	40582,3
Кошти банків	662,0	118,5	50,3	130,4	83,3
Боргові цінні папери, емітовані банком	62,3	69	6,9	8,5	4,7
Всього зобов'язань	45552,1	54338,8	63390,0	87970,0	102806,3
АТ «Укрсиббанк»					
Власні ресурси					
Статутний капітал	5069,3	5069,3	5069,3	5069,3	5069,3
Емісійні різниці	811,2	811,2	811,2	811,2	811,2
Резервні та інші фонди банку	59,1	132,5	265,5	891,9	220,4
Резерви переоцінки	6,6	6,6	6,5	6,5	6,4
Нерозподілений прибуток	-374,8	705,8	626,4	1312,1	1454,5
Всього власного капіталу	5571,5	6725,3	6778,9	8090,9	9545,4
Залучені та запозичені ресурси					
Кошти фізичних осіб	13119,5	14792,5	18248,8	25258,9	28371,4
Кошти юридичних осіб	22645,3	25394,8	26100,9	36978,8	37749,7
Кошти банків	60,1	0	0	0	0
Боргові цінні папери, емітовані банком	0	0	0	0	0
Всього зобов'язань	41005,2	45287,8	46520,2	64225,0	68714,4

Джерело: [8-10].

На основі даних табл. 2 можна побачити, що найбільший ресурсний портфель у 2021 році, який дорівнює 131736,4 млн грн, має АТ «Райффайзен Банк». Показники інших двох банків, а саме АТ «Альфа-Банк» та АТ «Укрсиббанк» мають 115 712,3 млн грн та 78 259,8 млн грн відповідно.

Оцінімо ресурсний потенціалі групи банків з приватним капіталом та детальніше проаналізуємо структуру ресурсів на прикладі АТ «ПУМБ», АТ «Універсал Банк» та Акціонерний банк «Південний», які у рейтингу групи за ресурсами займають провідні три місця.

Таблиця 3

Ресурсний потенціал банків з приватним капіталом, млн грн

Показника	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Акціонерний банк «Південний»					
Власні ресурси					
Статутний капітал	1339,1	1339,1	1339,1	1639,8	2048,0
Емісійні різниці	335,6	335,6	335,6	335,6	335,6
Резервні та інші фонди банку	142,0	144,6	158,6	178,6	198,6
Резерви переоцінки	287,3	245,2	264,8	250,8	203,8
Нерозподілений прибуток	197,3	447,2	438,2	512,3	972,5
Всього власного капіталу	2301,2	2511,6	2837,0	3103,2	3758,5
Залучені та запозичені ресурси					
Кошти фізичних осіб	73,9	8461,9	9190,7	10773,0	12595,2
Кошти юридичних осіб	8347,3	8906,7	10410,0	15825,6	24419,8
Кошти банків	3374,3	1528,3	1020,3	977,6	852,5
Боргові цінні папери, емітовані банком	0	0	0	0	0
Всього зобов'язань	23172,0	22426,2	23846,7	33018,7	43884,0
Статутний капітал	3294,5	3294,5	3294,5	4780,6	4780,6
Емісійні різниці	101,7	101,7	101,7	101,7	101,7

Резервні та інші фонди банку	1475,4	1475,4	1475,4	1605,9	2909,9
Резерви переоцінки	553,4	450,0	579,2	579,0	562,2
Нерозподілений прибуток	-551,7	996,3	3616,6	2616,9	4207,0
Всього власного капіталу	4873,3	6317,9	9067,4	9684,0	12561,3
АТ «Універсал банк»					
Власні ресурси					
Статутний капітал	3102,7	3102,7	3102,7	3702,7	4202,7
Емісійні різниці	1375,4	1375,4	1375,4	1375,1	1912,5
Резервні та інші фонди банку	7,7	0	0	53,3	121,9
Резерви переоцінки	1907,0	5,4	28,6	-1,6	-46,5
Нерозподілений прибуток	-3576,4	-3606,7	-3103,7	-2469,9	533,8
Всього власного капіталу	928,5	876,8	1703,1	2659,6	6724,4
Залучені та запозичені ресурси					
Кошти фізичних осіб	2071,0	4318,6	10524,9	22143,2	33471,9
Кошти юридичних осіб	3100,2	2620,5	3814,5	5232,1	9293,3
Кошти банків	13	0,01	64,6	298,6	597,9
Боргові цінні папери, емітовані банком	0	0	0	0	0
Всього зобов'язань	5300,6	7501,3	1550,5	31303,1	50863,4

Джерело: [8-10].

Можна побачити, що найбільш забезпеченим ресурсами з представлених банківських установ даної групи є АТ «ПУМБ». Протягом даного періоду помітне постійне зростання власних, залучених та запозичених ресурсів АТ «ПУМБ». Його ресурсний потенціал станом на 01.01.2022 року становить 104 648,8 млн грн.

Аналіз ресурсного потенціалу банківської галузі показав, що найбільшу ресурсну базу серед банків з державною часткою капіталу має АТ «Приватбанк»; серед банків іноземних

банківських груп має АТ «Райффайзен банк», а серед банків з приватним капіталом перше місце займає АТ «ПУМБ».

Примітно, що обсяг депозитних коштів банків щороку зростав з темпом близько 10% . У 2021 році частка гривневих вкладень фізичних осіб на поточних рахунках досягла рекордних показників у банківській діяльності, проте у другій половині 2021 року зростання цих вкладів сповільнилося.

2021 рік став періодом підготовки банківської системи України до безпрецедентних випробувань повномасштабною військовою агресією росії. Запорукою стабільної та безперебійної роботи фінансової системи під час війни, а також міцним підґрунтям для надійної фінансової оборони країни стала ефективна, злагоджена та професійна робота команди Національного банку, банківського та небанківського секторів.

Національний банк послідовно проводив проактивну, прозору та передбачувану монетарну політику, що сприяло тому, що, незважаючи на складну ситуацію, тренд на прискорення зростання споживчих цін в Україні на відміну від багатьох інших країн був переломлений: із жовтня інфляція почала сповільнюватись до 10% річних на кінець 2021 року. Також вдалося зберегти контроль за інфляційними очікуваннями та підтримати довіру до гривні і продовжити тенденцію де доларизації [4, с. 422].

Завдяки прискореному нарощенню кредитування населення та бізнесу за рік чисті активи банків зросли на 12,8% . Активному відновленню кредитної активності банків сприяло підтримання м'яких монетарних умов: у 2021 році спостерігалися найвищі з 2013 року темпи зростання кредитного портфеля як в корпоративному, так і в роздрібному сегменті – близько до 40% р/р. 2021 рік став роком подальшої цифрової трансформації фінансової системи. Продовжували упевнено зростати кількість та обсяги безготівкових платежів із використанням платіжних карток. Частка

безготівкових розрахунків в Україні з використанням платіжних карток збільшилася до майже 61% на кінець 2021 року з 56% на початку року, що мало позитивні наслідки в умовах війни впродовж 2022 року [7].

З початку 2022 року поведінка вкладників свідчила про можливе посилення ризиків ліквідності в разі повномасштабної війни. Через негативне інформаційне поле, яке було переповнене повідомленнями про очікуваний напад росії, спостерігався поступовий відплив депозитів із банків. Уже у першій половині 2022 року ризик ліквідності не реалізувався, а загальний обсяг банківських ресурсів зріс за рахунок поточних рахунків населення країни. Кошти фізичних осіб залишалися стабільними, корпоративні депозити зменшились.

Із початком повномасштабного російського наступу ризику суттєвих відпливів коштів не реалізувалися. Банківські ресурси навпаки зростали передусім за рахунок припливу гривневих коштів на рахунки населення. Роботодавці виплатили авансом значні обсяги заробітної плати. Надходження пенсій та соціальних виплат від держави також стало додатковим джерелом коштів на рахунках у банках. За 10 днів лютого та березень обсяг гривневих коштів населення на банківських рахунках зріс на близько 20% . З початком бойових дій НБУ прийняв наступні рішення щодо фондування банківської системи:

- було встановлено м'які ліміти на зняття гривневих коштів населення, в Україні становило до 100 тис. грн у день, за кордоном ліміти зняття готівки до 50 тис. грн на місяць;
- спочатку заборонив знімати валютні вклади, проте згодом поетапно збільшив ліміт до еквіваленту 100 тис. грн у день;
- запровадив бланкове рефінансування для покриття можливих відпливів коштів населення [3, с. 212].

Ставки за депозитами населення знижуються під час повномасштабної війни, як і під час коронакризи і можуть сягати нових історичних мінімумів. Банки спершу суттєво знизили ставки за поточними коштами, а пізніше і за строковими, адже не відчували загрози ліквідності. Це певною мірою підтверджує довіру населення до банків [11-12]. Проте пришвидшення інфляції створювало ризики для подальшого утримання вкладів насамперед строкових. Сигналом для подальшого поступового підвищення депозитних ставок стало підвищення НБУ в червні ключової ставки до 25% .

Напередодні наступу росії, обсяги коштів, які залучені банками на зовнішніх ринках, були незначними – близько 4% зобов'язань. Тому погіршення суверенних кредитних рейтингів та фактичне закриття міжнародних ринків для України майже не відображається на стійкості фінансових установ. Банкам і надалі було дозволено обслуговувати зовнішні кредити [8].

Для забезпечення своєї діяльності та залучення додаткових коштів для збільшення ресурсної бази банківські установи банки у надскладних умовах шукають та використовують усі можливі засоби та інструменти. Залучені та запозичені кошти є ключовим елементом ресурсної бази, яким можна регулювати достатність ресурсів у банку.

Висновки і пропозиції. Ресурсним потенціалом банківських установ прийнято вважати сукупність усіх грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні банку, а також тих коштів, які банк має змогу використовувати внаслідок проведення ефективної банківської діяльності. Основною проблемою банківських установ є залучення та підтримка банківських ресурсів на достатньому рівні. Саме тому, банківським установам потрібно створювати нові банківські продукти, удосконалювати технологічні процеси обслуговування клієнтів і системи менеджменту загалом. Також комерційні банки повинні розвивати ефективну клієнтську

політику, яка передбачає розробку спеціальних програм розвитку вигідних взаємовідносин з вкладниками та клієнтами.

Від того наскільки банки будуть приділяти увагу процесу формування та використання банківських ресурсів залежить їх можливість ефективно надавати клієнтам банківські послуги.

Зауважимо, що на ресурсну базу банків відчутний вплив має державне регулювання банків. Головними завданнями регуляторної політики в банківській сфері в умовах повномасштабного російського вторгнення є підтримання фінансової стабільності та надійності банків, підтримання довіри до них з боку вкладників та кредиторів, зростання капіталізації банків та їх здатності задовольняти зростаючі потреби економіки в позичкових ресурсах. Банківські установи повинні формувати свою ресурсну базу на реальних джерелах, які визначаються сучасним станом національної економіки та можливостями її відновлення в перспективі.

Список використаної літератури

1. Лановська Г. І., Мельниченко А. І. Ресурсний потенціал банківських установ як основа стабільного функціонування банківської системи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Випуск 4. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/4_2015ua/6.pdf.
2. Ларіонова К. Л., Безвух С. В. Достатність власного капіталу банків України в 2015-2017 роках: стан, проблеми та шляхи вирішення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 22. С. 811–818. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/153.pdf>.
3. Федішин М. П. Фінансова оборона країни в умовах війни. *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки* : матеріали IV Міжнар.наук.-практ. конф. (Чернівці, 12 травня 2022 р.). Чернівці : Черн. нац.ун-т, 2022. С. 209–213.
4. Федішин М., Жаворонок А., Абрамова А. Основні тенденції ринку банківських послуг: кредитний та депозитний акцент. *Проблеми і перспективи економіки та управління* : науковий журнал. 2019. № 4 (20).

- C. 412–425. DOI: 10.25140/2411-5215-2019-4(20)-412-425. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/204806/204748>.
5. Гладких Д. Стратегічні орієнтири реформування політики управління сектором державних банків. *Вісник Національного банку України*. 2018. № 5. С. 12–17.
 6. Перезовова І. В., Боднарчук О. І., Боднарчук О. Г., Політова А. С. Нормативно-правові аспекти банківського регулювання та забезпечення надійності банківської системи України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. Т. 1, № 28. С. 26–35. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/162989/162736>.
 7. Федішин М. П., Вовк М. М. Діджиталізація безготівкових розрахунків в умовах пандемії CoVID-19. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/811>.
 8. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.
 9. Звіт про фінансову стабільність. Національний банк України. 2021. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2021-H2.pdf?v=4.
 10. Річний звіт Національного банку України за 2021. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-za-2021-rik-klyuchovi-markeri-z-min-u-ekonomitsi-ta-finansoviy-sistemi-vprodovj-roku>.
 11. Корнилюк Р. У центрі тайфуна: банківські тренди першого півріччя 2022 року. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/25/690817>.
 12. Харламов П. Ті, що вистояли. *Рейтинг банків Mind 2022*. URL: <https://mind.ua/publications/20246130-ti-shcho-vistoyali-rejting-bankiv-2022>.

Стаття надійшла 27.10.2022 р.

Maiia Fedyshyn,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsiubynsky str., Chernivtsi, 58012, Ukraine
e-mail: m.fedyshyn@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0807-6814>

Iryna Pavuk,

Master's degree,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsiubynsky str., Chernivtsi, 58012, Ukraine

RESOURCE POTENTIAL OF COMMERCIAL BANKS AS AN INDICATOR OF FINANCIAL STABILITY AND RELIABILITY OF THE BANKING INDUSTRY IN THE CONTEXT OF EXTERNAL IMBALANCES

An effective system of managing the bank's resource potential is one of the main conditions for stable functioning and ensuring competitive advantages in the market of banking services. The size and structure of the bank's resource potential are influenced by factors of the market environment, which are manifested as economic, political, legal, social, technological opportunities and threats to the development of the bank. It is obvious that due to changes in the regulation of banking activity, changes in macro- and microeconomic dynamics, fluctuations in the money market situation, structural fluctuations in corporate and personal incomes, etc., the resource base for the formation of commercial banks is not stable. The paper examines and characterizes the economic essence and necessity of managing the resource potential of a commercial bank. The composition and structure of the resources of banking institutions by groups of state banks, banks of foreign banking groups and banks with private capital was analyzed, the effectiveness of resource portfolio management before the start of a full-scale Russian invasion and in war conditions was evaluated. The main methods of research were: the method of theoretical generalizations, the method of analysis, the tabular and graphical method, the method of comparison, abstract-logical methods. The theoretical and practical results of the research consist in developing recommendations for improving the efficiency of the commercial bank's resource management in conditions of global imbalances, uncertainty and a full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine. The issue of formation and effective management of the resource potential of banking institutions remains relevant, optimization of the structure and selection of the resource portfolio management strategy is especially in demand in the modern conditions of scarcity of bank resources. The stability and further growth of the investment activity of commercial banks depends on the growth and strengthening of the resource potential, and currently – the support of stable work during the war period.

Key words: resource potential, bank, banking system, own capital, involved resources, russian invasion.

References

1. Lanovska, H. I. & Melnychenko, A. I. (2015). Resursnyi potentsial bankivskykh ustanov yak osnova stabilnoho funktsionuvannia bankivskoi systemy Ukrainy [Resource potential of banking institutions as the basis of stable functioning of the banking system of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and world economy*, vol. 4, pp. 17–19. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2015_4_6 [in Ukrainian].

2. Larionova, K. L. & Bezvukh, S. V. (2018). Dostatnist vlasnoho kapitalu bankiv Ukrainy v 2015–2017 rokakh: stan, problemy ta shliakhy vyrishennia [Equity adequacy of Ukrainian banks in 2015–2017: state, problems and solutions]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, vol. 22, pp. 811–818. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/153.pdf> [in Ukrainian].
3. Fedyshyn, M. P. (2022). Finansova oborona krainy v umovakh viiny [Financial defense of the country in conditions of war]. *Finansovi instrumenty staloho rozvytku ekonomiky: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Chernivtsi, 12 travnia 2022 r.). Chernivtsi: Chern. nats.un-t, pp. 209–213. [in Ukrainian].
4. Fedyshyn, M., Zhavoronok, A. & Abramova, A. (2019). Osnovni tendentsii rynku bankivskykh posluh: kredytnyi ta depozytnyi aktsent [The main trends of the market of banking services: credit and deposit emphasis]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia : naukovyi zhurnal – Problems and prospects of economics and management: scientific journal*, vol. 4 (20), pp. 412–425. Available at: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/204806/204748> [in Ukrainian].
5. Hladkykh, D. (2018). Stratehichni oriientyry reformuvannia polityky upravlinnia sektorom derzhavnykh bankiv [Strategic guidelines for reforming the management policy of the state bank sector]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, vol. 5, pp. 12–17. [in Ukrainian].
6. Perevozova, I. V., Bodnarchuk, O. I., Bodnarchuk, O. H. & Politova, A. S. (2019). Normatyvno-pravovi aspekty bankivskoho rehuliuвання ta zabezpechennia nadiinosti bankivskoi systemy Ukrainy. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol.1, no. 28, pp. 26–35. Available at: <http://fkd.org.ua/article/view/162989/162736> [in Ukrainian].
7. Fedyshyn, M. P. & Vovk, M. M. (2021). Didzhitalizatsiia bezgotivkovykh rozrakhunkiv v umovakh pandemii CoVID-19 [Digitization of cashless payments in the context of the CoVID-19 pandemic]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 32. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/811> [in Ukrainian].
8. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. Available at: <https://bank.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Zvit pro finansovu stabilnist. Natsionalnyi bank Ukrainy, 2021 [Official website of the National Bank of Ukraine], available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2021-H2.pdf?v=4 [in Ukrainian].
10. Richnyi zvit Natsionalnoho banku Ukrainy za 2021 [Annual report of the National Bank of Ukraine for 2021]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/>

- richniy-zvit-natsionalnogo-banku-za-2021-rik-klyuchovi-markeri-zmin-u-ekonomitsi-ta-finansoviy-sistemi-vprodovj-roku [in Ukrainian].
11. Kornyluk, R. U. (2022). U tsentri taifunu: bankivski trendy persho ho pivrichchia 2022 roku [In the center of the typhoon: banking trends in the first half of 2022]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/25/690817/> [in Ukrainian].
 12. Kharlamov P. Ti, shcho vystoialy. Reitynh bankiv Mind 2022 [Those who survived. Mind 2022 bank rating]. Available at: <https://mind.ua/publications/20246130-ti-shcho-vistoyali-rejting-bankiv-2022> [in Ukrainian].

УДК 330.3

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275812

М. В. Шашина,

доктор економічних наук, доцент, професор,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, Україна
e-mail: shashyna.marina@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6676-3316>

А. О. Недзельський,

студент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0083-0763>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОРГАНІЗАЦІЙНО- ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості зі сталим розвитком. Систематизовано визначення сутності поняття прибутковості та наведено авторський погляд на поняття прибутковості. Визначено поняття сталого розвитку у якості концепції управління підприємством. Наведено визначення поняття механізму забезпечення прибутковості та організаційно-економічному механізму. Виокремлено комплекс наукових підходів щодо побудови ефективного організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості. Представлено схему організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості підприємства представленою економічними важелями та організаційними важелями. Аргументовано завдання організаційно-економічного механізму щодо сприяння збільшення прибутку підприємства.

Ключові слова: прибутковість, сталий розвиток, забезпечення прибутковості, економічні важелі, організаційні важелі, організаційно-економічний механізм.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кожне комерційне підприємство ставить перед собою основну мету свого функціонування – забезпечити необхідний рівень прибутковості. Зміст прибутковості полягає в характеристиці економічного стану підприємства, а також в тому, як підприємство себе позиціонує на ринку. Традиційно мета забезпечення необхідного рівня прибутковості полягала в максимізації прибутку, при цьому, як правило, короткострокова перспектива визначалася більш пріоритетною порівняно з довгостроковою, що ускладнює стабільний розвиток підприємства. Сталий розвиток передбачає якісні зміни, які допомагають збалансувати інтереси підприємства як в короткостроковому та і в довгостроковому періодах і сприяє зростанню не лише економічного розвитку, але й екологічності та соціальної відповідальності підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням теоретичних та практичних аспектів організаційних та економічних механізмів займалися А. М. Кульман, І. А. Бланк, Л. О. Першко, Є. Ю. Ткаченко, В. В. Гудак, В. М. Баранцева, А. А. Малицький, Р. В. Скалюк та інші. Однак увага науковців була зосереджена, в першу чергу, на дослідженнях проблем механізмів управління та функціонування підприємств, тоді як механізм забезпечення прибутковості досліджений недостатньо.

Проблеми сталого розвитку досліджувалися у працях як вітчизняних та і зарубіжних вчених: О. І. Амоша, В. П. Антонюк, В. М. Боголюбов, А. Вебер, Г. Е. Дейлі, Л. Г. Мельник, І. О. Тарасенко, Н. В. Пашкова, Е. Г. Петров та інші. Проте, у сучасній економічній літературі організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості у контексті взаємозв'язку зі сталим розвитком підприємства досліджений недостатньо.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні поняття прибутковості та сталого розвитку, визначенні сутності,

складових, завдань організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості підприємства та його взаємозв'язку зі сталим розвитком.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення задовільного рівня ефективності підприємство повинно забезпечувати перевищування кінцевих результатів над витратами на їх досягнення. Також слід визначити співвідношення отриманих результатів з іншими показниками. Таким чином показник прибутку, який отримало підприємство виступає як один з ключових показників діяльності підприємства, проте не здатний у повній мірі описати рівень ефективності господарювання. Такий стан справ пояснюється тим, що прибуток демонструє одноразовий економічний ефект, тоді як міру цієї ефективності демонструє показник прибутковості [3, с. 190].

Визначення прибутковості ототожнюється з ефективністю діяльності підприємства, перевищенням кінцевих доходів над кінцевими витратами, тобто сумою прибутку, який отримує підприємство від своєї діяльності, а також здатністю підприємства до ефективного відтворення використаних ресурсів [1; 4-7]. На авторський погляд, прибутковість підприємства – це найголовніший показник, який характеризує положення фінансового стану підприємства, здатність до отримання позитивного фінансового результату від здійснення виробничої та комерційної діяльності, основним завданням якої є отримання доходу, який переважає над отриманими витратами. Такий дохід має бути достатнім для забезпечення ефективного розвитку та функціонування підприємства.

В контексті визначення взаємодії сталого розвитку та організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості, автор визначає сталий розвиток як концепцію управління підприємством в складних і багатофакторних умовах, які викликані зовнішнім середовищем, обмеженістю наявних

ресурсів, особливо природних, та зростанням ваги людського потенціалу.

Окреслимо, що економічний компонент сталого розвитку підприємства проявляється в: зростанні економічних показників; раціональній організації економічних процесів завдяки оптимізації використання природних ресурсів; збалансованості якісних та кількісних показників (зростання кількості зі збереженням відповідного рівня якості); довгостроковому підтриманні відповідного рівня розвитку. Соціальний компонент проявляється в: формуванні ефективної системи управління персоналом та запобіганню виникнення проблем в системі управління; культурній та соціальній стабільності в середині підприємства. Екологічний компонент полягає в: організації екологічності виробничих процесів мінімізації шкоди для навколишнього середовища; соціальній та корпоративній відповідальності на підприємстві; дотриманні норм безпеки та екологічних вимог до технологій виробництва [8].

Що стосується самого механізму забезпечення прибутковості, як категорії, то визначимо його як засіб забезпечення поступового розвитку об'єкта, на який сконцентровано вплив факторів зовнішнього середовища. В результаті змін, які відбуваються в суспільному виробництві, відбуваються також зміни в структурі та змісту механізму, тому кожна суспільно-економічна система має свій підходящий механізм. Економічна література виділяє таке поняття як "організаційно-економічний механізм", завдяки цьому поняттю зазвичай окреслюють організаційні елементи економічного механізму [2, с. 74].

Схематичне представлення основних елементів організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості зображено на рис. 1. На формування наведеного механізму впливає перелік факторів. Насамперед, мається на увазі, організаційно-економічні елементи до яких відносяться ринкові, а також адміністративні інструменти.

Економічні важелі механізму забезпечення прибутковості характеризуються: інноваційно-інвестиційними заходами, фінансово-кредитними механізмами регулювання, страхуванням та оподаткуванням, ціноутворенням, мотиваційними механізмами, а також засобами стимулювання на шляху збільшення конкурентоспроможності підприємства [7 с. 51].

Інноваційно-інвестиційні заходи механізму забезпечення прибутковості характеризуються сприянням методам інноваційного ведення господарської діяльності, впровадженням високотехнологічного обладнання, яке б забезпечувало не тільки високий рівень виробництва, але і сприяло забезпеченню виробництва з дотриманням екологічних норм та вимог, зменшення відходів та функціонування на принципах екологічності. Відсоток введення інновацій та забезпечення безвідходного виробництва є лише одними з показників сталого розвитку підприємства, які реалізуються завдяки інноваційним та інвестиційним заходам механізму забезпечення прибутковості.

Фінансово-кредитні інструменти складаються з розгалуженої системи фінансових установ та відпрацьованого механізму кредитування, який забезпечуватиме необхідний рівень фінансове забезпечення для організації ефективного виробничого та управлінського процесів на підприємстві.

Що стосується організаційних важелів, то вони складаються з: організації управлінської діяльності, системи планування, маркетингової діяльності та зовнішньоекономічних зв'язків. Організаційні важелі безпосередньо пов'язані зі структурою управління, головне завдання якого забезпечувати оптимальне поєднання соціально-економічного розвитку на підприємстві. Як бачимо, наведені складові організаційно-економічного механізму тісно пов'язані з інструментами стимулювання та завданнями сталого розвитку. Виходячи з вище зазначених складових організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості та сталого розвитку можна

Організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості – це система взаємопов'язаних елементів, які спрямовані на досягнення високого рівня прибутку, забезпечення рентабельної та стабільної діяльності підприємства.

Мета

Визначити ефективні економічні та організаційні інструменти пошуків яких сприяє стабільному розвитку підприємства, його виробничого потенціалу та ринкової вартості.

Об'єкт

Сукупність організаційних та економічних елементів пошуку та мобілізації доходу, які використовуються для забезпечення виробництва на підприємстві.

Суб'єкт

Відповідні група керівного персоналу, яка забезпечує ефективну цілеспрямовану діяльність підприємства шляхів використання різноманітних форм та методів управління.

Завдання

- ефективне управління підприємством відповідно до його виробничого потенціалу;
- забезпечення високого рівня рентабельності та прибутку, завдяки випуску та реалізації конкурентоспроможної продукції;
- забезпечення стабільного зростання ринкової вартості підприємства;
- забезпечення перманентної інноваційної діяльності;
- забезпечення фінансової стабільності та стійкого розвитку підприємства;
- забезпечення організації управлінської діяльності на засадах сталого розвитку.

Принципи

- децентралізація
- компактність
- скорочення проміжних ланок
- адекватність соціально-економічній ситуації
- інтенсивність
- гнучкість
- відкритість

Підходи до формування

системний	функціональний
комплексний	процесний
інтеграційний	адміністративний
маркетинговий	ситуаційний
динамічний	

Рис. 1. Основні складові елементи організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості

Джерело: складено авторами на основі [1; 2].

зобразити їх взаємодію через виконання спільних цілей та завдань забезпечення ефективної діяльності підприємства (рис. 2).

Взаємодія організаційно-економічного механізму зі сталим розвиток, насамперед, реалізується шляхом досягнення спільних цілей для ефективного функціонування та розвитку підприємства.

В свою чергу, процес досягнення сталого розвитку характеризується динамічними процесами в середині підприємства, що створює необхідність у використанні відповідного механізму за допомогою якого досягається рівноваги.

Наведений механізм забезпечення прибутковості сприяє сталості та безперервності соціально-економічних процесів удосконалення ефективності функціонування підприємства, цим самим забезпечуючи динамічну рівновагу для стійкого розвитку.

Висновки і пропозиції. Завдання, які виникають під час створення організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості підприємства, серед яких сприяння фінансовій стійкості підприємства, раціональне використання ресурсів, досягнення зростання економічних показників, забезпечення стабільного розвитку підприємства, створення ефективної організації економічних процесів в середині підприємства, забезпечення культурної та соціальної стабільності та дотримання норм безпеки та екологічності технологій виробництва сприяють сталому розвитку підприємства. Вирішення цих завдань дозволяє вибудувати організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості на засадах сталого розвитку.

Подальші дослідження вимагають обґрунтування інструментарію та більш детального опису теоретичних та практичних аспектів формування організаційно-економічного механізму на засадах сталого розвитку.

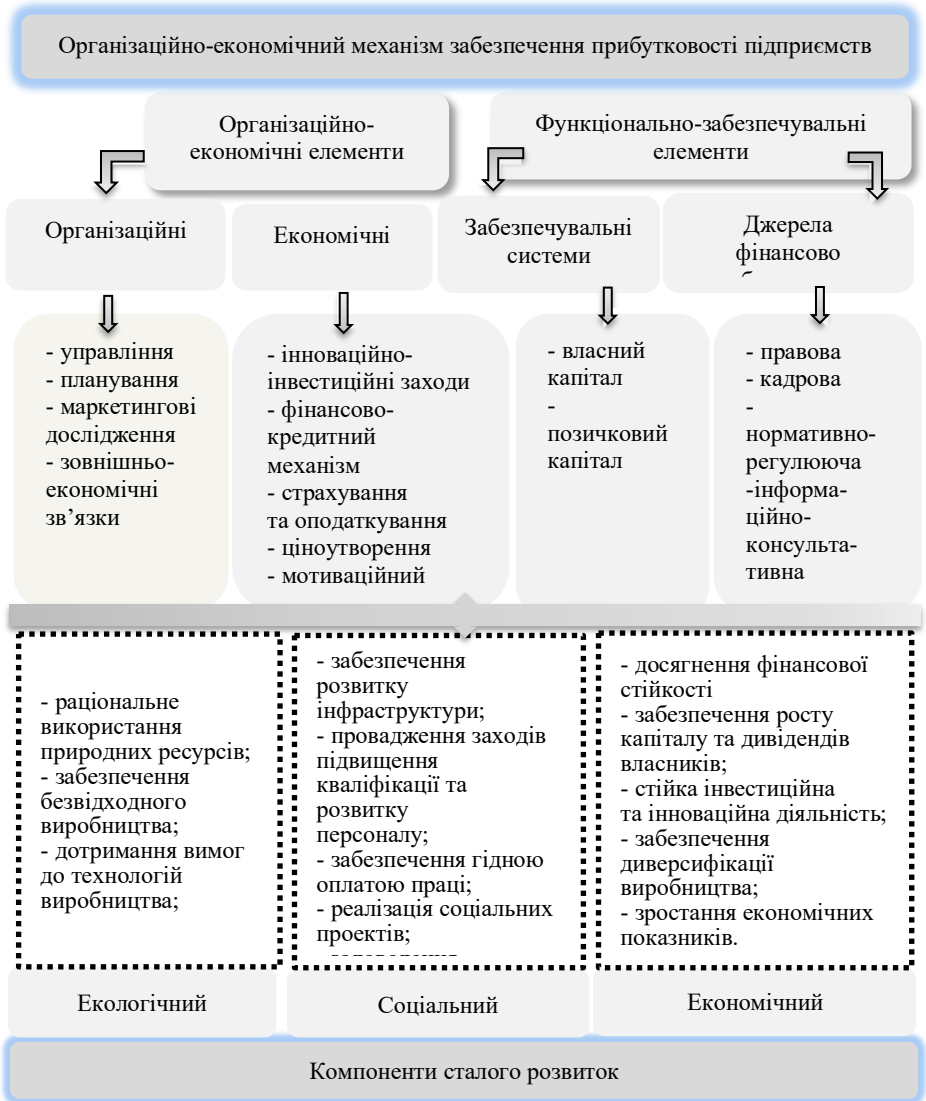

Рис. 2. Взаємозв'язок організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості та сталого розвитку

Джерело: складено авторами на основі [1; 7; 8].

Список використаної літератури

1. Бачевський Б. Є., Заблодська І. В., Решетняк О. О. Потенціал і розвиток підприємства : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 400 с.
2. Гудак В. В., Пархоμεць М. К. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва: суть та особливості. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 2. С. 73–77. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/471/1.pdf>.
3. Єпіфанова І. Ю. Прибутковість підприємства: сучасні підходи до визначення сутності. *Економіка і суспільство*. 2016. Випуск № 3. С. 189–192. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/33.pdf.
4. Осипова Т. В. Теоретичні аспекти трактування прибутковості в сучасних умовах господарювання. *Управління розвитком*. 2012. № 1. С. 82–84. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/123456789/448>.
5. Пашенко В. О., Гайбура Ю. А., Загнітко Л. А. Прибутковість підприємства: поняття, фактори, резерви. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 24. С. 31–33. URL: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/24-2-2017/23.pdf>.
6. Пелешок С. В., Духновська Л. М., Павлов В. С. Прибутковість підприємства: сутність та ефективність управління. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 17. С. 27–28. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/24.pdf.
7. Хмельський О. В. Оцінка якості прибутковості в інноваційно-інвестиційному розвитку підприємств машинобудування. *Економіст*. 2008. № 3. С. 50–53. URL: <http://library.ztu.edu.ua/doccard.php/55674>.
8. Шашина М. В., Мосійчук Д. О. Параметричні характеристики сталого розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10049>.

Стаття надійшла 06.11.2022 р.

Maryna Shashyna,

Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor, Professor,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
37, Beresteyskyi Prospect, Kyiv, 03056, Ukraine
e-mail: shashyna.marina@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6676-3316>

Artem Nedzelskiy,
Student,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
37, Beresteyskyi Prospect, Kyiv, 03056, Ukraine

INTERCONNECTION OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ENSURING PROFITABILITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article is devoted to examining of the relationship between the organizational and economic mechanism of ensuring profitability and sustainable development. The organizational and economic mechanism for ensuring profitability is critically important for the implementation of the company's tactical and strategic goals. The modern economic system is characterized by the variability and dynamism of processes, which requires business entities to permanently search for reserves to improve their economic activities. In such conditions, it is extremely important for enterprises to organize the process of ensuring the profitability of activities with a view to sustainable development, which, in addition to benefits directly for enterprises, also brings benefits for society. The definition of the essence of the concept of profitability is systematized and the author's view on the concept of profitability is given. The concept of sustainable development is defined as a concept of enterprise management, which consists of three important components, namely: ecological, social and economic development. Definitions of the profitability mechanism and the organizational and economic mechanism are given. The relationship between the group of specific tasks of the mechanism for ensuring profitability and the main components of sustainable development is substantiated. A complex of scientific approaches to building an effective organizational and economic mechanism for ensuring profitability is singled out. The diagram of the organizational and economic mechanism for ensuring the profitability of the enterprise is presented, represented by economic levers, which consist of: innovative and investment measures, financial and credit mechanism of regulation, insurance and taxation, pricing and motivational mechanism; organizational levers, which consist of: the organization of management activities, the planning system, marketing activities, foreign economic relations, leasing and rental mechanisms. The profit management process is singled out as one of the important factors contributing to sustainable development of the enterprise. The application of an organizational and economic mechanism based on the principles of sustainable development contributes to balanced and harmonious development and improves the competitiveness of the enterprise in the long term.

Key words: profitability, sustainable development, ensuring profitability, economic levers, organizational levers, organizational and economic mechanism.

References

1. Bachevskiy, B. E., Zablodska, I. V. & Reshetniak, O. O. (2009). Potentsial i rozvytok pidpriemstva: navch. posibnyk [The potential and development of the enterprise]. Kyiv: TsUL. [in Ukrainian].
2. Hudak, V. V. & Parkhomets, M. K. (2011). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm zabezpechennia dokhidnosti silskohospodarskoho vyrobnytstva: sut ta osoblyvosti [Organizational and economic mechanism of ensuring profitability of agricultural production: essence and features]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development*, vol. 2, pp. 73–76. Available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/471/1.pdf> [in Ukrainian].
3. Yepifanova, I. Iu. & Humeniuk, V. S. (2016). Prybutkovist pidpriemstva: suchasni pidkhody do vyznachennia sutnosti [Enterprise profitability: modern approaches to determining the essence]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, vol. 3, pp. 189–192. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/33.pdf [in Ukrainian].
4. Osypova, T. V. (2012). Teoretychni aspekty traktuvannia prybutkovosti v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Theoretical aspects of the interpretation of profitability in modern economic conditions]. *Upravlinnia rozvytkom – Development management*, vol. 1, pp. 82–84. Available at: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/123456789/448> [in Ukrainian].
5. Pashenko, V. O., Haibura, Yu. A. & Zahnitko, L. A. (2015). Prybutkovist pidpriemstva: poniattia, faktory, rezervy [Enterprise profitability: concepts, factors, reserves]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, vol. 24, pp. 31–33. Available at: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/24-2-2017/23.pdf> [in Ukrainian].
6. Peleshok, S. V. Dukhnovska, L. M. & Pavlov, V. S. (2017). Prybutkovist pidpriemstva: sutnist ta efektyvnist upravlinnia [Profitability of the enterprise: the essence and efficiency of management]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, vol. 17, pp. 27–28. Available at: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/24.pdf [in Ukrainian].
7. Khmelevskiy, O. V. (2008). Otsinka yakosti prybutkovosti v innovatsiino-investytsiynomu rozvytku pidpriemstv mashynobuduvannia [Assessment of the quality of profitability in the innovative and investment development of machine-

- building enterprises]. *Ekonomist – Economist*, vol. 3, pp. 50–53. Available at: <http://library.ztu.edu.ua/doccard.php/55674> [in Ukrainian].
8. Shashyna, M. & Mosiychuk, D. (2022). Parametric characteristics of sustainable development of the enterprise. *Efektivna ekonomika*, vol. 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10049>.

УДК 351

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275813

Г. О. Швиданенко,

кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри бізнес-економіки та підприємництва,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7935>

О. А. Швиданенко,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5021-0271>

О. М. Яценко,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4399-2217>

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА КОМПАНІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Визначено особливості прояву глобалізаційних процесів на економічну безпеку суб'єктів господарювання з урахуванням нової моделі світогосподарського розвитку. У статті охарактеризований постулат взаємодії на ринку «атомізованих» бізнес-структур (виробників і споживачів) в сучасних умовах суспільно-регулюючого розподілу праці та спеціалізації функціонуючих суб'єктів у глобальному конкурентному середовищі. Сформовано основні особливості глобальної конкуренції як новітнього історичного феномену. Доведена необхідність дослідження економічної безпеки суб'єктів господарювання у взаємозв'язку із міжнародною економічною безпекою держави. Розкрита специфіка та сфери, які охоплює економічна безпека, визначена її роль у відображенні як конкурентоспроможності країни, а також компаній у світовому господарстві. Розкрита специфіка економічних ризиків і загроз

безпеці при здійсненні зовнішньоекономічних операцій компаній в умовах глобальної конкуренції.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, міжнародна економічна безпека країни, компанія, конкуренція, глобалізація, глобальна конкуренція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В останнє десятиліття функціонування організаційних бізнес-структур світової економічної системи характерною є тенденція впливу на них процесів глобалізації і транснаціоналізації. Новий рівень розвитку глобальної конкуренції і транснаціоналізаційних процесів зумовлює посилення взаємозалежності нових світових центрів сили, які інтенсивно формуються, а також змінює традиційні уяви про специфіку і структуру міжнародних відносин та чинників забезпечення їх стабільності і економічної безпеки.

Наявні процеси глобалізації практично визначають основні тенденції розвитку всієї світової економіки, диверсифікують і значно ускладнюють проблему забезпечення економічної безпеки всіх суб'єктів ринкових відносин, особливо у контексті зовнішньоекономічної діяльності. Першочергово це пов'язано з тим, що враховуючи позитивні аспекти, процеси глобалізації несуть реальні загрози функціонуванню національних економік та їх суб'єктів господарювання усіх держав світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За думкою таких провідних вітчизняних і зарубіжних вчених як П. Кругман, К. Рогофф, Г. Фельдстейн, Дж Міль, Н. Сеніор, Ф. Найт, Д. Лук'яненко, А. Поручник, Л. Антонюк, Я. Столярчук, це має прояв у суперечливому, асиметричному, різновекторному ризиковому характері впливу глобальних процесів функціонування і взаємодії господарських національних комплексів. Очевидним є те, що ці процеси залежать по-перше, від стратегії їх функціонування і рівня конкурентоспроможності, по-друге, участі у русі міжнародного ринку капіталу, торгівлі, по-третє, від зміни

технологічних та інформаційних чинників; по-четверте, від ступеню дії інтеграційних і дезінтеграційних складових економічного розвитку [1, с. 39-45; 7, с. 29-31; 12, с. 45-65].

Також, науковій проблематиці забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання присвячено наукові праці таких вітчизняних науковців як Н. Білошкурська, О. Власюк, Н. Лоханова, С. Ніколаюк, Д. Никифорчук, О. Ткаченко. В цілому можливо погодитись із твердженням вітчизняних дослідників, що загрози економічній безпеці суб'єктів господарювання мають два аспекти, перший, пов'язаний із істотним перерозподілом ролі і функцій суб'єктів бізнесу та регулятивних інститутів, другий, з активною трансформацією та уніфікацією економічних функцій держави [3, с. 26-37; 6, с. 121-126]. Саме останні, з одного боку, втрачають можливість дієво використовувати класичні інструменти макроекономічного регулювання, а з другого, залежить від ступеня розвитку технологізації, цифровізації, які культивують нові, міжнародно взаємопов'язані види і типи діяльності, що створює загрози економічного характеру для розвитку національних підприємств.

Тобто наявні загрози функціонуванню національних економік, особливо на сучасному етапі, загострюють проблематику економічної безпеки суб'єктів господарювання, які формуються і розвиваються вже в реаліях нової глобальної моделі світогосподарського розвитку. Слід акцентувати увагу на тому що, незважаючи на багатоаспектність і результативність проведених науковцями досліджень, можна зробити висновок, що у сучасних економічних реаліях активізувалася проблема забезпечення високого рівня економічної безпеки компаній в умовах глобальної конкуренції.

Отже, небезпека, що потенційно загрожує сучасній компанії, взаємопов'язана з якісними особливостями нової моделі

світогосподарського розвитку, які спричинені не просторовими масштабами динамічно зростаючої взаємозалежності мікро- і макроекономічних суб'єктів, а критичністю взаємопов'язаної дії глобальних науково-технологічних, економічних, екологічних і соціокуль-турних чинників, прискорення цифровізації, переходу провідних країн світу до креативних моделей економічного розвитку, глобальною монополізацією виробництва і капіталу, неадекватністю інституційної системи, масштабами і динамікою глобальних трансформацій, посиленням континентально-інтеграційних процесів. За думкою багатьох фахівців, таке середовище функціонує за принципами нового різновиду цілісності економічної системи глобального типу, що у свою чергу, створює необхідні передумови формування глобальних детермінант функціонування сучасних компаній та забезпечення їх економічної безпеки [1, с. 56-69; 2, с. 96-103; 11, с. 46-54].

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення особливостей та змістовного наповнення процесів убезпечення економічної безпеки компаній в умовах глобальної конкуренції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, сучасні інтеграційні процеси, які відбуваються у світовому господарстві, зумовили в цілому зростання ступеню відкритості національних економік і суб'єктів бізнесу, що призвело до посилення впливу зовнішніх чинників на рівень їх економічної безпеки. В результаті цих трансформацій майже всі національні економіки та бізнес структури підпадають під вплив чинників глобальної конкуренції, коливань попиту і пропозиції на міжнародних ринках, кризових явищ у різних секторах світової економічної системи.

Суспільно регулюючий розподіл праці та спеціалізації ринкових суб'єктів формують постулат взаємодії на ринку "атомізованих" бізнес структур (виробників і споживачів). В умовах глобалізації характерною є зміна цих процесів за рахунок

ряду чинників по-перше: зростання кількості та ролі монополізованих і олігополізованих секторів; по-друге, значно зростає ступінь відносної самостійності фінансової сфери; по-третє, динамічно знижується однорідність культурних і правових середовищ; по-четверте, ускладнюються системи та причинно-наслідкові зв'язки; по-п'яте розтягуються ланки взаємозалежності ринкових суб'єктів.

Глобальна конкуренція, за нашою думкою, охоплює як внутрішній так і зовнішньорівневий спектр (конкуренцію за ринки збуту і за ресурси). Але в умовах як сучасного так і перспективного етапів рівень її організованості та структурованості буде залежати насамперед від міжрівневої конкуренції і характеризуватися переважно не ціновими, а інноваційно-технологічними аспектами [10, с. 603-616; 11, с. 46-54]. Ці тренди, в контексті формування комплексного цілісного неподільного фінансово-інформаційного простору, будуть поглиблюватися.

Результати проведеного дослідження зумовили доречність спроби формування основних особливостей глобальної конкуренції як нового історичного феномену:

- масштабність дії в інтегрованому світовому середовищі;
- виникнення притаманних сучасності нових суб'єктів конкурентної боротьби (конкуренція цивілізацій, які пов'язані не тільки економічно, а й системою цінностей, культурою), що зумовлює виокремлення нових рівнів конкуренції а саме, міжцивілізаційного та внутрішньоцивілізаційного;
- конкуренція цивілізацій більш жорстка ірраціональна, безкомпромісна та руйнівна у порівнянні з іншими її видами (міждержавною, міжгалузєвою, інших ринкових суб'єктів – компаній, мережевих структур та інші), а також має більший діапазон розрив цілей, характеру та методів дій її учасників;

– зміна суб'єктами глобальної економіки кінцевих результуючих ціннісних індикаторів, орієнтація на масштаби вивільнення ліквідних ресурсів (інтелектуальних, інноваційних, цифрових, організаційних, комунікаційних) за критерієм самовідтворення та масштабами експансії;

– посилення та зміна характеру взаємозалежності окремих секторів світової економіки та регіонів планети з формуванням їх односторонньої залежності від основних міжнародних центрів постіндустріального світу;

– загострення конкуренції за всіма її рівнями (зокрема, у Євро-союзі в міру його розширення, формування єдиних ринків, інтеграції валютних систем країн учасниць, тощо);

– домінування в глобальній конкуренції її руйнівної складової, що зумовлює різке ускладнення руху слабких країн за щаблями світової ієрархії у формуванні та генеруванні конкурентних переваг;

– зміщення в моделі міжнародного розподілу праці критеріїв лідерства у забезпеченні конкурентних переваг суб'єктами глобальної економіки в напрямку розвитку інтелектуального, інноваційно-технологічного, інформаційного потенціалів та зростання їх продуктивності [13, с. 171-181; 15, с. 198-203];

– формування, в умовах глобальної конкуренції, економічної моделі кожної країни що зумовлює об'єктивну необхідність концентрації контролю щодо інституцій державних владних структур, між національною елітою та світовою олігархією, представниками національного та транснаціонального капіталу;

– створення глобальних комплексних галузей які базуються на принципах вертикальної інтеграції і диверсифікації виробництва на принципах олігополії, з можливістю використання конкурентних переваг міжнародної спеціалізації, виробничої кооперації, а

також та на основі інтернаціоналізації капіталу, ефективних форм аутсорсингу і побудові інтегрованих мережевих структур;

– посилення впливу МНК і ТНК у конкурентній глобальній боротьбі через посилення процесів злиття і поглинання, а також з розширенням набору і параметрів сучасних фінансових інструментів, методів і прийомів які вони використовують у власній діяльності;

– реконструкція світової фінансової архітекτονіки на базі створення глобальних мережевих комплексів з наданням їм статусу владних центрів економічних та рушійних сил у конкурентній боротьбі.

Якщо порівняльно відносна замкнутість певною мірою давала можливість мінімізувати рівень негативного впливу зовнішніх чинників, зокрема, пов'язаних із світовими економічними кризами і несприятливою кон'юктурою та перманентним коливанням цін на міжнародних біржах і аукціонах, то при переході до більш високого рівня відкритості, компанії стали більшою мірою залежні від ситуації, що складається на міжнародних товарних і фінансових ринках.

В умовах такої глобальної «мінливості» та трансформації світового господарства, попиту і пропозиції на світових ринках, формуються передумови виникнення кардинально нових загроз для міжнародної економічної безпеки, міжцивілізаційних конфліктів і глобальних економічних криз [1, с. 94-115; 11, с. 46-54].

Сучасні економічні реалії, дозволяють зробити ряд висновків, перший, процеси глобалізації і транснаціоналізації призвели до появи нових специфічних видів економічних загроз, пов'язаних із розвитком економічної інтеграції; другий, посиленням впливу світових промислово-фінансових центрів і міжнародних організацій, передусім, світової організації торгівлі, на можливості та порядок ведення зовнішньоекономічної діяльності; третій,

визначення міри і глибини цієї залежності та оцінювання рівня її небезпеки для функціонування окремих національних комплексів, стають головною проблемою для забезпечення ефективного стійкого розвитку всіх учасників ринкових відносин, насамперед, сучасних бізнес систем і мереж.

Отже, оскільки XXI століття уособлює в собі продовження періоду кардинальних глобалізаційних трансформацій, найважливіше значення набуває оцінювання впливу фактору безпеки в модернізації світогосподарського простору. В цій царині, саме критерій забезпечення економіко (та екологічної) безпеки в якості пріоритету економічного розвитку має враховуватися при формуванні і дієвої реалізації складових зовнішньої і внутрішньої політики країн, трансформації та розбудови нових міжнародних і внутрішньодержавних структур і міжнародних зв'язків. Для України це має особливе значення в процесі післявоєнного відродження [4, с. 234-248; 6, с. 121-126].

У внутрішньо економічній сфері безпека бізнесу охоплює фінансові, техніко-технологічними, екологічні, інфраструктурні, політико-правові, соціальні та інші чинники макро-, мезо- та мікроекономічного розвитку із внутрішнім імунітетом і зовнішньою захищеністю від наявних дестабілізуючих і деструктивних дій [3, с. 16; 5, с. 66-82; 10, с. 52-61]. Специфіка зовнішньоекономічної сфери характеризується тим, що економічна безпека бізнесу відображає конкурентоспроможність країни¹ та її суб'єктів бізнесу на світових ринках, стійкість її валюти, фінансове положення держави².

¹ В останні десятиліття в дефініцію «економічна безпека країни» вкладається такий сенс, як «забезпечення конкурентоспроможності національної економіки і її провідних галузей на світовій арені».

² Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності компанії є похідною від зовнішньоекономічної безпеки держави.

Наукові здобутки, з даної проблематики трактують, міжнародну безпеку країн як стан (функціонування) її національної економіки, що відображає по-перше, її здатність до захисту зовнішньоекономічних інтересів держави; по-друге, її невразливістю по відношенню до можливих загроз зовнішньоекономічного середовища, на якому формуються і діють «жорсткі» економіко-правові відносини; по-третє, останні мають тренд сприяння взаємовигідній співпраці країн у сфері вирішення національних і глобальних проблем людства, вільному виборі і здійсненні ними незалежної власної стратегії соціально-економічного розвитку [1, с. 16-22; 2, с. 30-36; 10].

Із наявних багаточисельних методичних засад оцінювання цього процесу, ми виокремили основні і вважаємо доречним до них віднести такі індикатори міжнародної безпеки: частку машинобудування і металообробки в експорті; відношення зовнішнього боргу до експорту; частку сировини і готової продукції в експорті; темпи зростання експорту у% x (індекс цін) за певний період часу, покриття імпорту експортом, індекс умов (забезпечення інфраструктури) торгівлі тощо. Ці макроіндикатори формуються як система індикаторів макrorівня, що можуть відображати стан міжнародної безпеки. Очевидним є і те, що перевага сировини в експорті призводить до низького рівня генерування доданої вартості, а експортну діяльність порівняно з іншими країнами малоефективною.

При цьому, важливу роль в забезпеченні міжнародної економічної безпеки мають партнерські угоди про вільний рух капіталів, товарів і послуг, інновацій, врахування взаємних економічних інтересів, відмова від силового тиску, рівноправні, толерантні стосунки з економічно менш розвиненими країнами.

Аналіз економічної літератури дає змогу визначити основні складові міжнародної економічної безпеки країни [3; 5; 6]. Схематично це відображено на рис. 1.

Класифікувати особливості міжнародної економічної безпеки, за результатом сукупності глобальних трансформацій як всередині країни, так і цілому у світовому господарстві, можна представити як систему чинників і процесів що наведені на рисунку 2.

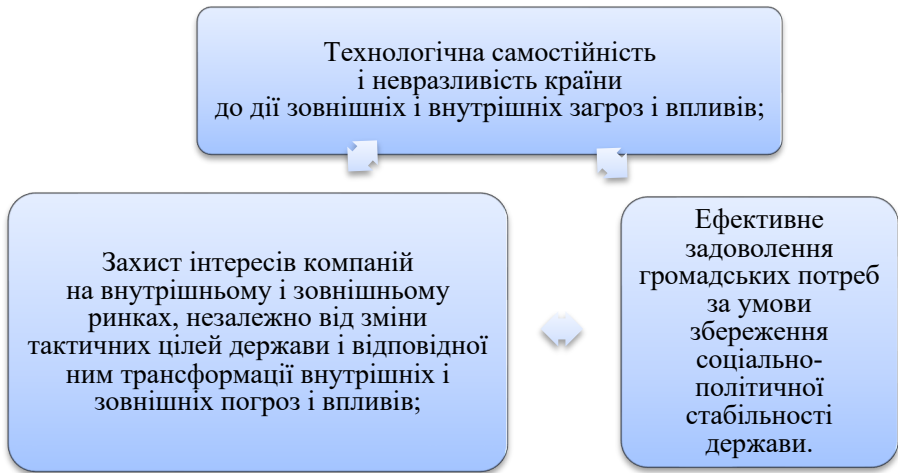

Рис. 1. Основні складові міжнародної економічної безпеки країн

Джерело: за матеріалами [2; 3, с. 11-21; 5, с. 66-82; 6, с. 121-126].

Відомо, що забезпечення міжнародної безпеки країни базується на системі законодавчих нормативно-правових актів¹,

¹ Правове регулювання забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави здійснюється актами різного рівня. Це передусім, міжнародні акти - багатосторонні, регіональні і двосторонні договори (у тому числі у формі тих, що передбачають взаємне надання режиму найбільшого сприяння торгових угод, міжурядових угод про економічне і технічне співробітництво, фінансової допомоги, захисту інвестицій, міждержавних договорів, конвенцій і т. д.).

регулюючих порядок забезпечення безпеки держави у світовому господарстві. Правове базується на суб'єктивних правах і юридичних обов'язках учасників правовідносин з метою створення правових умов для забезпечення міжнародної безпеки держави та її суб'єктів господарювання¹.

В сьогоднішніх реаліях явним стає відчуття того що, головною проблемою для сучасного економічного правопорядку – є застосування державами економічної сили, заходів економічної дії на основі самостійної оцінки юридичних фактів².

Тому в порядку міжнародних економічних відносин як і раніше актуальними є питання про створення системи міжнародної економічної безпеки вже глобального масштабу. Пропонується, наприклад, разом із вже існуючою Радою безпеки ООН, створити Раду економічної безпеки ООН.

Ідея реформування і перебудови сучасного економічного правопорядку та міжнародних економічних відносин також

¹ Міжнародно-правовий режим міжнародних економічних відносин функціонує на базі договірних, правових і рекомендаційних норм, що містяться, зокрема, в Статуті ООН (дев'ятій главі "Міжнародне економічне і соціальне співробітництво"), Генеральній угоді з тарифів і торгівлі, Генеральній угоді по торгівлі послугами (ГАТС), Угоді про торговельні аспекти прав на інтелектуальну власність (ТРИПС), Угоді по торговельних аспектах інвестиційних заходів (ТРИМ), Статуті СОТ, Статуті МВФ, Конвенції ООН про договори міжнародного купівлі-продажу товарів, в рішеннях СОТ, МВФ, ОПЕК, в резолюціях міжнародних організацій, в "Принципах, що визначають міжнародні торговельні відносини і торговельну політику які сприяють розвитку" ЮНКТАД, в резолюціях ГА ООН "Хартія економічних прав і обов'язків держав", "Комплексу узгоджених на багатосторонній основі справедливих принципів і правил для контролю за обмежувальною діловою практикою", "Про протекціонізм", "Про заходи зміцнення довіри в міжнародних економічних відносинах", "Про міжнародну економічну безпеку" тощо.

² за Статутом ООН (ст. 2), забороняється загроза силою або її застосування. Проте під "силою" мається на увазі озброєна сила. Питання із застосуванням економічної сили виявляється невіршеним.

зумовлена рядом принципів факторів трансформаційного характеру, а саме:

– по-перше, фактично завершено перенесення акцентів з методу двостороннього регулювання (у сучасній системі правового регулювання міжнародних економічних відносин) на метод багатостороннього регулювання. Так міжнародні економічні організації стали головними інструментами правового регулювання міжнародної торгівлі, екологічної, фінансової та інвестиційної сфери;

– по-друге, розширення об'єктної сфери міжнародного права щодо застосування тарифних і нетарифних бар'єрів, захисту прав інтелектуальної власності, введення регламентів у сфері інвестиційної діяльності, посилення екологічних нормативів тощо [2, с. 202-209].

– по-третє, у міжнародних економічних відносинах активно розбудовується система наднаціонального регулювання.

– по-четверте, утворення цілісного світового економічного простору проходить на тлі боротьби за забезпечення національних інтересів окремих держав і груп держав. Це і є головне сучасне протиріччя – між міжнародним розподілом праці і державною формою існування сучасних суспільств, між базисом і надбудовою, що несе загрозу ефективності функціонування як окремих національних економік так і їх суб'єктів господарювання [10, с. 603-609; 12, с. 45-65; 15].

В цьому зв'язку, окремі науковці доречно розглядають міжнародну економічну безпеку країни у тісному взаємозв'язку із зовнішньоекономічною безпекою компаній та умовами глобальної конкуренції як середовища функціонування сучасних суб'єктів господарювання. Такий підхід дозволяє всебічно охарактеризувати ключові чинники забезпечення економічної безпеки компанії в контексті загальносвітових трансформаційних зрушень,

переосмислюючи їх масштабність і міжнародний характер функціонування.

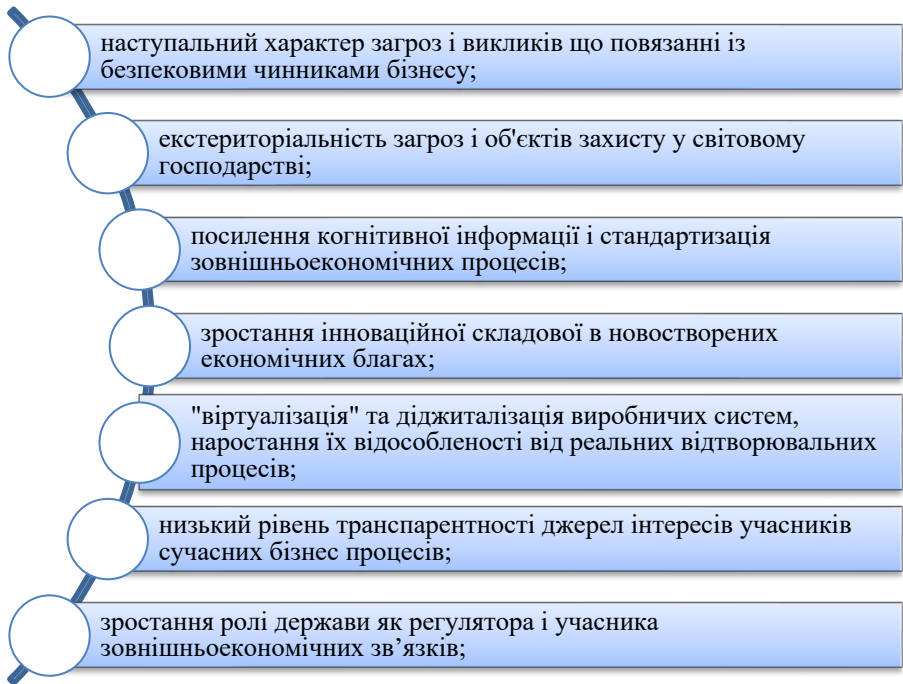

Рис. 2. Особливості міжнародної економічної безпеки у світовому господарстві

Джерело: за матеріалами [2; 3, с. 11-21; 5, с. 66-82; 6, с. 121-126].

Вважаємо, що міжнародна економічна діяльність держави відіграє важливу, а в окремі періоди особливо у військовий і післявоєнний період, вирішальну роль в розвитку національних господарств та їх суб'єктів, які спеціалізуються на зовнішньоекономічній діяльності.

Можна стверджувати що у сучасних наукових джерелах формування базису міжнародної економічної безпеки країни

більшістю авторів розглядається в безпосередньому зв'язку із діяльністю компаній як на національному так і зовнішніх ринках. При цьому, важливо акцентувати, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності в цих наукових дослідженнях розглядаються як носії особливо важливих економічних інтересів країн [3; 4; 11; 15].

Отже, можна погодитись із думкою відомого американського дослідника, професора М. Портера що вибір державою певної концепції міжнародної економічної безпеки має бути тісно пов'язаний не лише з національними інтересами країни, але й з інтересами та цінностями підприємств, що безпосередньо здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. На користь даного твердження свідчать і той факт, що виступаючи частиною системи національної безпеки¹, економічна безпека компанії одночасно є частиною системи міжнародної безпеки країни. Слід зазначити, що ці дві дефініції, з точки зору теорії міжнародних відносин, несуть в собі різне змістовне наповнення. Економічна безпека (у міжнародному контексті) – категорія, що відображає такий стан міжнародних відносин, при якому повинні бути забезпечені фундаментальні національні інтереси та цінності усіх суб'єктів світової політики. Отже можна зазначити, що національна безпека – це політика, а міжнародна безпека – це її стан.

Не слід оминати й той факт, що зовнішньоекономічна безпека компаній (що є складовою міжнародної економічної безпеки країни), відображає стан найбільш результативного використання корпоративних ресурсів для запобігання погрозам і забезпеченню

¹ Економічна безпека країни – це стан національної економіки, при якому забезпечується її незалежність, стабільність і стійкість, здатність до розвитку і вдосконалення ділової активності, підтримки і поліпшення життя населення.

стабільного функціонування суб'єктів господарювання як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках [7, с. 29-31; 9, с. 52-56].

Доречним є розуміння змістовного наповнення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності компанії як особливого стану системи її функціонування, яка забезпечує захищеність її складових і зв'язків від деструктивного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників середовища глобальної конкуренції.

Ця специфіка та особливості пов'язані із впливом саме сукупності деструктивних факторів і загроз, притаманних зовнішньому міжнародному середовищу. При цьому варто відмітити що безпека економічної діяльності є складовою будь-якої компанії, яка функціонує на міжнародних ринках чи знаходиться під впливом міжнародної конкуренції.

Не слід оминати й той факт, що в реаліях функціонування бізнесу XXI століття практично кожне підприємство задіяне прямо або опосередковано у здійсненні певної міжнародної діяльності. На користь даного твердження свідчать як збільшення використання робочої сили із сусідніх країн вже невеликими компаніями-виробниками, так і сприйняття глобальним компаніями, усієї світогосподарської системи як потенційної сфери своєї діяльності, яка немає кордонів [1; 6; 8; 10; 15].

Разом з тим, слід відмітити, що горизонти і масштаби діяльності цих суб'єктів господарювання різні, але в обох випадках учасники стикаються з міжнародним бізнес-середовищем і конкуренцією. Тобто ці компанії не можуть нехтувати постулатами функціонування «світового бізнесу» пов'язаними із загрозами їх ефективній діяльності через вплив деструктивних (локальних та міжнародних) чинників.

Стає очевидним, і те що зовнішньоекономічна діяльність є невід'ємною частиною і тригером розвитку сучасного бізнесу. Такі цільові орієнтири і зумовлюють більш привабливу

кон'юнктуру, стимулюють технологічний прогрес, сприяють зниженню витрат і підвищенню якості продукції, забезпеченню високого рівня конкурентоспроможності компанії, призводять до прогресивних змін у галузевій структурі світового господарства. На сучасному етапі зовнішній простір функціонування компаній висвітлюється в наукових джерелах як реляційний де простір і час – не особливі субстанціальні сутності, а форми існування матеріальних об'єктів. Простір виявляє співіснування об'єктів а час – послідовність їх станів [1; 2; 7].

Не слід оминати й той факт, що передумовою розвитку зовнішньоекономічної діяльності виступає можливість отримання прогнозованої норми прибутку від зовнішньоторговельних операцій (зокрема – ризикованих). Випадковості і протидії (зокрема, важкопрогнозовані зміни попиту, неефективна логістика у постачанні комплектуючих, суб'єктивний характер оцінювання рівня ризику та вибору управлінських рішень, узагальнена інформованість, недостатній рівень кваліфікації, досвіду, особисті й ділові якості учасників) визначають багатоаспектну природу ризиків і загроз у зовнішньоекономічній діяльності.

Тобто, зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання протікає в умовах неминучої невизначеності, нестабільності, неоднозначності характеру реалізації товарів і послуг, різноманітні можливих форм і станів розвитку міжнародного бізнес-середовища. На сьогодні, функціонування компаній постійно наражається на небезпеку зриву або непередбачуваних зовнішніх для нього чинників і можливого порушення регіональних, галузевих і міжгалузевих зв'язків, необхідних для їх результативної діяльності. Особливо це характерно для сьогоднішніх військових реалій.

У значному ступені результативність зовнішньоекономічної діяльності компаній залежність від багатьох макроекономічних чинників. До останніх можуть бути відносини нерівномірності,

непередбачуваності змін у соціально-економічному розвитку різних країн, специфічні параметри структури галузей і спеціалізації, унікальність людських ресурсів, особливості сировинних ресурсів, структура і джерела забезпечення фінансовими ресурсами, якими оперують різнорівневі бізнес структури, відмінності в системі корпоративних цінностей, характері соціально-економічних і політичних систем, особливостей географічного положення і природно-кліматичних умов, різного рівня науково-технічного розвитку [1, с. 22-36; 6, с. 121-126; 10, с. 62-76].

Отже, варто відзначити що, загрози зовнішньоекономічної діяльності компанії – це сукупність підприємницьких, зовнішньоекономічних ризиків і вплив деструктивних чинників.

Відправним пунктом авторських міркувань щодо зовнішньоекономічних ризиків і загрози безпеці бізнесу є розуміння особливості цієї категорії, яка виникає тільки при здійсненні зовнішньоекономічних операцій. Однак вважаємо за доцільне акцентувати увагу на те, що ризики зовнішньоекономічної діяльності мають свою специфіку, тому у світовій практиці лише деякі види таких ризиків підлягають страхуванню. Враховуючи багатогранну видову структуру ризиків, зовнішньоекономічної діяльності бізнес стикається з різними видами загроз і деструктивних чинників.

Важливим є узагальнення наукового доробку щодо змістовного наповнення зовнішньоекономічної діяльності її істотних особливостей, пов'язаних передусім із специфікою діяльності суб'єктів зовнішньоторговельних операцій [2; 8; 9]. Не претендуючи на вичерпність наведених узагальнень, можемо акцентувати увагу на специфічні причини виникнення загроз економічній безпеці у сфері діяльності компанії в умовах глобальної конкуренції а саме: різноманіття економічних зв'язків як на внутрішньому так і на зовнішніх ринках, що включають: торговельні відносини; цілий спектр посередницьких послуг, а також послуг із страхування,

туризму, міжнародних перевезень; науково-технічна і економічна співпраця, включаючи участь в інтегрованих мережевих структурах; складним характером зовнішньоекономічних загроз і деструктивних чинників, обумовлених сучасною специфікою конкурентних відносин що виходять за межі національних кордонів.

На користь даного твердження свідчать і те, що велику групу складають зовнішні чинники загроз економічній безпеці компанії, які виникають саме у соціально-економічній сфері. Ряд чинників з них обумовлені розвитком нормотворчої діяльності державних установ і органів влади. До них можна віднести такі: зміни процентних ставок за кредитами; податкових нормативів; впровадження нових правил ведення зовнішньоекономічної діяльності; зміни правил проведення грошових та валютних операцій; підвищення тарифів на вантажні перевезення тощо. Такі рішення призводять до різкої зміни ситуації на як на внутрішніх так міжнародних ринках, де функціонує компанія, зумовлює появу нових товарів, конкурентів та форм конкурентної взаємодії тощо. В той же час, за твердженням переважної більшості науковців ці чинники все ж піддаються певному прогнозуванню та управлінню. Так, відомі американські дослідники Г. Хамел та К. Прахалад наголошували на тому, що в умовах глобалізації компаніям доводиться переходити на нові бізнес-моделі заради залучення капіталу та отримання прибутків [14, с. 60-74]. На їх думку ці бізнес-моделі не тільки дають можливість результативного функціонування самих підприємств але й дозволяють ефективно управляти процесами забезпечення високого рівня економічної безпеки компаній.

Висновки і пропозиції. В останнє десятиліття функціонування бізнес структур світової економіки усе більшою мірою підпадає під вплив процесів глобалізації. Ці процеси значною мірою визначають основні тенденції розвитку світового господарства, диверсифікують і ускладнюють проблему забезпечення економічної

безпеки всіх учасників ринкових відносин, особливо у площині зовнішньоекономічної діяльності.

Динамічна природа процесів глобалізації зумовлює об'єктивну необхідність, сутнісної трансформації економічної безпеки суб'єктів господарювання як функціональної системи, на основі постійного вдосконалення останньої і зростанням її ролі в системі національної безпеки.

Виявлено, що наявні загрози в нових економічних реаліях становлять більш гостру проблематику економічної безпеки суб'єктів в умовах глобальної конкуренції. Це пов'язано з якісною специфікою нової моделі світогосподарського розвитку та зростаючою взаємозалежністю від дії глобальних чинників. Тобто сучасне бізнес середовище розвивається за принципами нового різновиду цілісності економічної системи глобального типу, що у свою чергу, забезпечує формування глобальних детермінант функціонування підприємств як на національному так і світових ринках.

Відповідно до умов глобальної нестабільності та трансформації світового господарства формуються нові загрози для економічної безпеки компаній, які зумовлені економічною інтеграцією, впливом світових промислово-фінансових центрів і міжнародних організацій та розвитком нового конкурентного середовища. На користь даного твердження свідчать основні особливості глобальної конкуренції як новітнього феномену з охопленням як внутрішнього, так і зовнішнього спектру (за ринки збуту і ресурси). В перспективному спрямуванні рівень її організованості і структурованості буде залежати від міжрівневої конкуренції і характеризуватися переважно інноваційно-технологічними аспектами.

Посилення глобальної конкурентної боротьби за ринки збуту та обмежені економічні блага, реформування та зміни сучасного економічного правопорядку і міжнародних економічних відносин призводить до кардинальних і подекуди неочікуваних змін у

процесах забезпечення економічної безпеки не тільки окремих підприємств так і мережевих структур макrorівня.

Вважаємо, що в якості пріоритету економічного розвитку і кардинальних глобалізаційних трансформацій набуває оцінювання ступеню впливу факторів безпеки при розбудові нових міжнародних та внутрішньодержавних високо інтегрованих мережевих структур.

Також важливим є розуміння змістовного наповнення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності компанії як особливого стану функціонування ендогенної системи підприємства, який забезпечує захищеність її складових і зв'язків від деструктивного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників середовища глобальної конкуренції.

Результати дослідження свідчать, що в умовах глобалізації компаніям доводиться переходити на нові бізнес-моделі заради залучення капіталу та отримання прибутків. Основним впливом глобалізації на їх розвиток стає зростаюче значення порівняно невеликої кількості «глобальних гравців» з транснаціональними функціями та конкретними потребами у переважній більшості секторів світового господарства.

Подальше дослідження з проблематики забезпечення економічної безпеки пов'язується нами з формуванням стратегії, яка спрямована на посилення практично всіх фінансових, техніко-технологічних, екологічних, політико-правових та інших макро-, мезо- та мікроекономічного розвитку.

Список використаної літератури

1. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г., Гончаренко М. О. та ін. Глобалізація і безпека розвитку / за ред. О. Г. Білоруса. Київ : ІСЕМВ НАН України, КНЕУ, 2001. 734 с.
2. Вергун В. А. та ін. Сучасна фірма: Виклики та управління змінами. Навчальний посібник / За заг. ред. В. А. Вергуна. Київ : ВАДЕКС, 2016. 404 с.

3. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. Київ, 2008. 48 с.
4. Власюк О. С., Мокій А. І., Ляш О. І., Волошин В. І., Флейчук М. І. та ін. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія / за заг. ред. О. С. Власюка. Київ : НІСД, 2017. 384 с.
5. Гнатенко В. Основні складові економічної безпеки держави. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 1(1(7)). С. 66–82.
6. Грибіненко О. М. Міжнародна економічна безпека: детермінанти та складові розвитку. *Економіка та держава*. 2019. № 12. С. 121–126.
7. Карпенко О. І. Ієрархія рівнів та структурні компоненти економічної безпеки в сучасних умовах просторової структури світового господарства. *Напрями та сучасні фактори розвитку міжнародних відносин: економічні та політичні аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7-8 грудня 2018 року. Ужгород, 2018. С. 29–31.
8. Коваленко К. В. Основи створення комплексної системи економічної безпеки підприємства: теоретичний аспект. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені М. Туган Барановського*. 2008. № 3. С. 134–139.
9. Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку. *Економіст*. 2005. № 2. С. 52–56.
10. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : Монографія / За заг. ред. Д. Г. Лук'яненко. Київ : КНЕУ, 2006. 816 с.
11. Швиданенко О. А. Глобалізація ринкової системи: детермінанти розвитку та регулювання. Науково-практичне видання «Незалежний АУДИТОР» м. Київ, № 14 (IV) 2015. С. 46–54.
12. Яценко О. М. Економіко-правові засади конкуренції в умовах лібералізації світової торгівлі. Конкурентоспроможність підприємств в умовах ринкової економіки: у 3-х томах: Том 2: Теоретико-методологічні основи конкурентоспроможності : [монографія]. Одеса : ВМВ, 2015. С. 45–65.
13. Яценко О. М. Об'єктивні чинники та еволюційні зміни у теорії конкурентних переваг. *Вісн. ЖНАЕУ*. 2012. № 1. С. 171–181.
14. Hamel G., Prahalad C. K. *Competing for the Future*. Harvard Business Review Press; Reprint edition (1996). 384 p.
15. Shvidanenko O., Tkachenko O., Kulaga I., Kozlovska L., Busarieva T. The impact of knowledge components on the world competitiveness. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. Vol. (1). P. 198–203.

Стаття надійшла 04.11.2022 р.

Henefa Shvydanenko,

Ph.D., Professor,

Professor at the Department of Business Economics and Entrepreneurship,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Prospekt Peremogy, 54/1, Kyiv, 03057, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7935>

Oleg Shvydanenko,

Doctor of Sciences (Economics), Professor,

Professor at the Department of International Economics,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Prospekt Peremogy, 54/1, Kyiv, 03057, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5021-0271>

Olha Yatsenko,

Doctor of Sciences (Economics), Professor,

Professor at the Department of International Trade and Marketing,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Prospekt Peremogy, 54/1, Kyiv, 03057, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4399-2217>

ECONOMIC SECURITY OF COMPANIES IN THE CONDITIONS OF GLOBAL COMPETITION

A new level of development of global competition and transnationalization processes leads to increased interdependence of business entities, and changes traditional ideas about the specifics and structure of international relations and factors of ensuring economic security of companies in the world economy. This determines the purpose of the research as determining the features and content of the processes of ensuring the economic security of companies in the context of global competition. The methodological basis of the study is the fundamental provisions of the theories of globalization, economic security and corporate governance. The methodological apparatus of the study is based on: the dialectical method of cognition, systematization and generalization (when structuring the main components of international security of business entities in the economic context and determining the need to study the economic security of companies in relation to the international economic security of the State); scientific abstraction and explication (when studying the interaction of "atomized" business structures (producers and consumers) in the market in the current conditions of socially regulatory division of labor and specialization). The results of the study show that in the context of globalization, companies have to switch to new business models in order to attract capital, generate profits and ensure their own economic security. This is due to the qualitative specifics of the new model of global economic development and the growing interdependence on

global factors. It has been proven that, the modern business environment is developing on the principles of a new kind of integrity of the global economic system, which in turn ensures the formation of global determinants of the functioning of enterprises both in the national and world markets. The dynamic nature of globalization processes determines the objective necessity of the essential transformation of economic security of business entities as a functional system, based on its continuous improvement. The features of globalization processes displays on economic security of economic agents were determined considering a new model of world economy development.

Key words: security, economic security, international economic security of the country, company, competition, globalization, global competition.

References

1. Bilorus, O. H., Lukianenko, D. H., Honcharenko, M. O. ta in. (2001). Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku / za red. O. H. Bilorusa. Kyiv : ISEMV NAN Ukrainy, KNEU, 734 p.
2. Verhun, V. A. ta in. (2016). Suchasna firma: Vyklyky ta upravlinnia zminamy. Navchalnyi posibnyk / Za zah. red. V. A. Verhuna. Kyiv : VADEKS, 404 p.
3. Vlasiuk, O. S. (2008). Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku / Nats. in-t probl. mizhnar. bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrainy. Kyiv, 48 p.
4. Vlasiuk, O. S., Mokii, A. I., Iliash, O. I., Voloshyn, V. I., Fleichuk, M. I. ta in. (2017) Bezpeka ta konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia / za zah. red. O. S. Vlasiuka. Kyiv : NISD, 384 p.
5. Hnatenko, V. (2021). Osnovni skladovi ekonomichnoi bezpeky derzhavy. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*. № 1(1(7)). P. 66–82.
6. Hrybinenko, O. M. (2019). Mizhnarodna ekonomichna bezpeka: determinanty ta skladovi rozvytku. *Ekonomika ta derzhava*. № 12. P. 121–126.
7. Karpenko, O. I. (2018). Iierarkhiia rivniv ta strukturni komponenty ekonomichnoi bezpeky v suchasnykh umovakh prostorovoi struktury svitovoho hospodarstva. *Napriamy ta suchasni faktory rozvytku mizhnarodnykh vidnosyn: ekonomichni ta politychni aspekty* : materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 7-8 hrudnia 2018 roku. Uzhhorod, pp. 29–31.
8. Kovalenko, K. V. (2008). Osnovy stvorennia kompleksnoi systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: teoretychnyi aspekt. *Visnyk Donetsko ho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli imeni M. Tuhan Baranovskoho*. № 3. P. 134–139.
9. Lokhanova, N. (2005). Systema upravlinnia stanom ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: problemni pytannia, kontsepsiia rozvytku. *Ekonomist*. № 2. P. 52–56.

10. Lukianenko, D. H. & Poruchnyk, A. M. (2006). Upravlinnia mizhnarodnoi konkurentospromozhnistiu v umovakh hlobalizatsii ekonomichnoho rozvytku : Monohrafiia / Za zah. red. D. H. Lukianenko. Kyiv: KNEU, 816 p.
11. Shvydanenko, O. A. (2015). Hlobalizatsiia rynkovoii systemy: determinanty rozvytku ta rehuliuвання. Naukovo-praktychne vydannia «Nezaleznyi AUDYTOR» m. Kyiv, № 14 (IV). P. 46–54.
12. Iatsenko, O. M. (2015). Ekonomiko-pravovi zasady konkurentsii v umovakh liberalizatsii svitovoi torhivli. Konkurentospromozhnist pidpriemstv v umovakh rynkovoii ekonomiky: u 3-kh tomakh: Tom 2: Teoretyko-metodolohichni osnovy konkurentospromozhnosti : [monohrafiia]. Odesa : VMV, pp. 45–65.
13. Iatsenko, O. M. (2012). Obiektivni chynnyky ta evoliutsiini zminy u teorii konkurentnykh perevah. *Visn. ZhNAEU*. № 1. P. 171–181.
14. Hamel, G. & Prahalad, C. K. (1996). *Competing for the Future*. Harvard Business Review Press; Reprint edition, 384 p.
15. Shvidanenko O., Tkachenko O., Kulaga I., Kozlovska L. & Busarieva T. (2021). The impact of knowledge components on the world competitiveness. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. Vol. (1). P. 198–203.

UDC 339

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275815

Iryna Shevchenko,

PhD, Associate Professor,

Doctoral of the Department of International Economics,

Western Ukrainian National University

11, Lvivska St., Ternopil, 46009, Ukraine

e-mail: irina_shev4enko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8188-3551>

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE DEVELOPMENT OF DIGITAL TRADE IN GLOBAL MARKETS

The research is part of a comprehensive perspective aimed at considering individuals' social experiences of digital technologies, questioning the implications of the conditions of empirical research conducted in this context. It is these aspects that lead to the need to form a methodology for the development of digital trade in global markets. The growing popularity of evaluative or predictive numerical studies, whose scope and scale, while attractive and potentially discovery-generating, tend to diminish and denounce the overall complex reality of the subjects under investigation. The research aims to offer not only a state-of-the-art but also an original perspective on research in a digital context with the aim of continuing the discussion beyond it. The purpose of this work is the formation of a research methodology for the development of digital trade in global markets. The work systematizes the content and components of the research methodology by revealing the content of the components. Having disclosed the issue of research methodology, the author has built a research methodology for the development of digital trade in global markets. The study is aimed at scholars who conduct empirical research in the humanities and social sciences, as well as those who teach methodology or wish to improve their knowledge and understanding of methodology through the lens of digital technologies.

Keywords: digitalization, digital globalization, methodology, technique, digital economy.

Formulation of the problem. Thanks to the rapid development and widespread use of digital technologies, the world economy has entered a new stage of digital globalization. Lowering the cost of exchanging

information and improving the marketability of traditional services helps to improve the international division of labor, specialization and continuous expansion of the value chain. As a new branch of service trade, digital trade represents the development idea and direction of new service modes, and plays an important role in promoting the country's real economy, national economic growth, adjusting the structure of industry and trade, enterprise structure, and optimizing scale. While technological progress is driving the growth of digital commerce, it is not the only factor. More open and supportive national policies are also crucial. However, in order to promote the development of the digital economy and strengthen the protection of intellectual property rights and privacy, countries continue to strengthen their own oversight. Trade policy barriers and regulatory measures impede the breadth and depth of international cooperation in digital trade. In the context of digital globalization, national policy adjustments are superimposed on the games of global governance, and digital trade rules have become an important topic in the management of global trade in digital services, which affects many fields, such as economy and society, human welfare, sustainable development, and so on. The formulation of digital trade rules is relatively lagging behind. Bilateral, multilateral and regional trade agreements have to some extent filled the vacancies of governance rules, but also caused the complexity and diversity of digital trade policy restrictions, showing a fragmented tendency. Thus, with the growth of influence and the emergence of problematic issues, it is necessary to study the methodology of the development of digital trade in global markets.

Analysis of recent research and publications. In the conditions of digitization of the economy, the issues of digital trade are gaining special importance in the works of such scientists as: Tamir A. [10], Luong T., Nguyen D. K. [6], Yue Y. S., Zhao J. H. [11], Chad P. B., Petros C. M. [5]. Works devoted to the development of digital trade in

global markets are found by such scientists as: Meng X., Sun L., Wang, H. [7], Sun J. [9], Qi J. Y., Qiang H. J. [8]. It is worth noting that the study of the development of digital trade in global markets has a wide range of consideration, but at the same time there are certain aspects of the use of digital trade tools that cause debatable issues, which allows for additional research. The analysis of the literature enabled the author to testify to this, mobilizing a number of mostly qualitative studies and approaches. In the modern context of massive data, the study confirms the relevance of qualitative approaches, focusing, in particular, on the analysis of dense and saturated data (to understand the emergence of modern social phenomena. The study is part of a comprehensive perspective aimed at taking into account the social experience of individuals in connection with digital technologies, questioning the consequences caused by the conditions of the empirical research conducted in this context. It is these aspects that prompt the need to form a methodology for the development of digital commerce in global markets.

Formulation of the goals of the article (statement of the task).

The growing popularity of evaluative or predictive numerical studies, whose scope and scale, while attractive and potentially discovery-generating, tend to diminish and de-nuance the overall complex reality of the subjects under investigation. The research aims to offer not only a state-of-the-art but also an original perspective on research in a digital context with the aim of continuing the discussion beyond it. The purpose of this work is the formation of a research methodology for the development of digital trade in global markets.

Presentation of the main research material. The study of digital trade is a type of scientific research, which is why, in the author's opinion, it is appropriate to reveal the main parameters associated with the characteristics of general methodological approaches, the relationship between theoretical and empirical knowledge, information

collection tools and other basic approaches to conducting scientific research. That is why the disclosure of the methodology, methods, and technologies of conducting research in the digital trade system is considered relevant. For a detailed understanding of the need for research, it is worth paying attention to its methodology.

Methodology – (from the Greek *methodos* – method, method and *logos* – science, knowledge) is a systematic study by observing scientific practice, the principles on which it is based, and the research methods used. While research methodology is a scheme of how this research is conducted. It defines the methods or procedures used to identify and analyze information about a specific research topic.

Research methodology is a means by which the used methods are substantiated and valid and reliable research results are obtained. The research methodology makes it possible to assess the reliability and validity of the research based on the appropriateness and effectiveness of the procedures used. There are three main types of research methodology (Fig. 1).

As can be seen from Fig. 1, the research methodology combines three components, namely: qualitative research, quantitative methodology and mixed methods methodology. Qualitative research involves research conducted using words and textual data. This research method is usually used in exploratory research, the purpose of which is to study a research problem that is not clearly defined. This methodology is useful when trying to understand abstract concepts, perceptions, body language, thoughts, and even visual data. Quantitative research is based on measuring and testing numerical data. Unlike qualitative research, which is more exploratory in nature, quantitative research is generally used when the research objectives are confirmatory in nature. Mixed methods methodology combines qualitative and quantitative methodologies to combine their strengths and achieve results. Research methodology also determines the

intellectual positioning of scientists, as the choice of methodological tools is tied to our epistemological and axiological positions. In this sense, epistemology and methodology are intrinsically linked: the epistemological stance sheds light on how the relation to the people and phenomena under study is viewed, and on the choice of methods used to collect and analyze data.

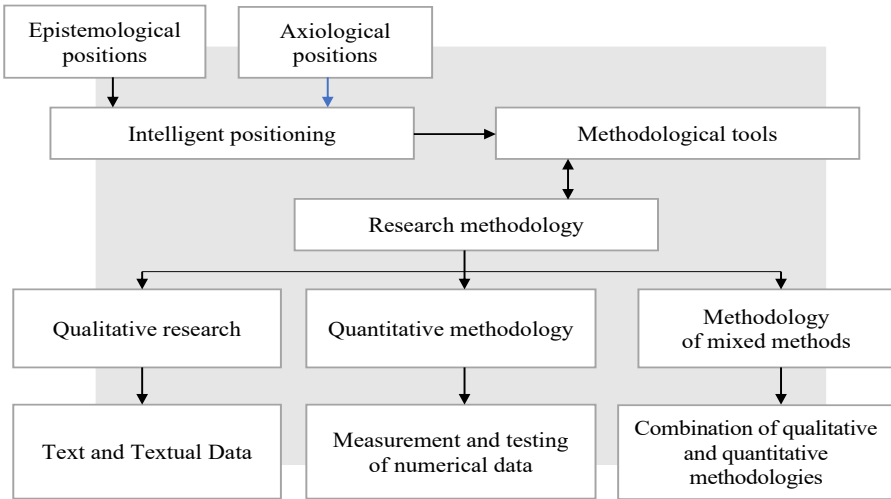

Fig. 1. Content and components of the research methodology

Source: systematized by the author.

Research conducted in a digital context requires a focus on the emergence of digital terrain and objects in order to adapt existing methods or create new ones. This allows for the exploration and explanation of unprecedentedness, originality, innovation, and through the misunderstandings and mistrust that these methods can cause. The development of digital technologies is causing major changes – and equally resistance – in the social sciences and humanities, especially in terms of access to digital data, the creation of tools adapted to their

analysis, and the re-composition (re-set) of disciplinary boundaries that result from this. Research conducted in a digital context requires a focus on the emergence of digital terrain and objects in order to adapt existing methods or create new ones. This allows for the exploration and explanation of unprecedentedness, originality, innovation, and through the misunderstandings and mistrust that these methods can cause. The development of digital technologies is causing major changes – and equally resistance – in the social sciences and humanities, especially in terms of access to digital data, the creation of tools adapted to their analysis, and the re-composition (re-set) of disciplinary boundaries that result from this. The effectiveness of all subsequent measures and activities of digital trade as a whole will depend on the correct choice. Researching and summarizing the scientific achievements of scientists, as well as taking into account the fact that the directions of research within the development of digital trade in global markets are the last, but their number causes confusion in theoretical and practical justifications. Therefore, in the opinion of the author, it should be taken into account that during analytical research, the possibility of obtaining quantitative and qualitative indicators of digital trade evaluation on global markets must be taken into account. Having revealed the issue of the research methodology, the author considers it expedient to achieve the goal of the research to build a research methodology for the development of digital trade in global markets (Fig. 2).

As can be seen, from Fig. 2, the methodological approach reveals three dimensions of the methodology – practical, epistemological and epistemological.

The methodological approach is based on four steps: the first step provides an explanation of the general methodological approach of the research. This includes an explanation of the research problem and the type of data.

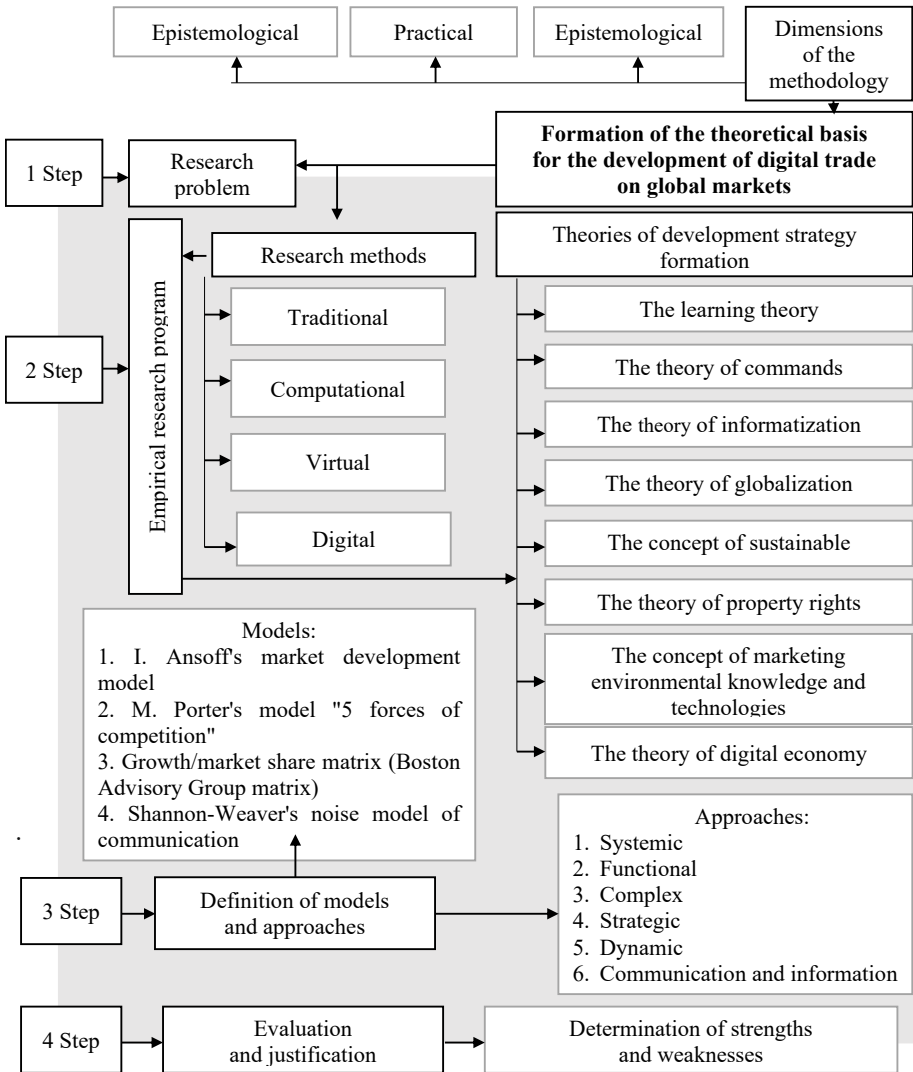

Fig. 2. The theoretical basis of the study of the development of digital trade in global markets

Source: author's vision.

The next step is the description of the research methods and the selection of theories for the formation of the strategy for the development of digital trade in global markets, which are used in the study.

Either method can be fruitful as long as it is part of an empirical research program that seeks to shed clear light on digital practices, objects, and fields.

According to the author, four main groups of methods should be used in the methodical approach to achieve the research goal: traditional methods, computational methods, virtual methods and digital methods. These main categories will help map the main approaches by identifying the potential for methodological innovation related to digital trade in global markets.

The next step is to choose models and approaches to research the development of digital commerce in global markets. And the final step presents the evaluation and justification of the methodological choice by recognizing the limitations of the weak sides, which are compensated by the strong sides.

So, the main hypothesis of the current study is presented in the following interpretation: hypothesis (main) – «On the development of digital trade on global markets as a mechanism for ensuring the development of the digital economy, which contributes to the acceleration of the globalization and integration processes of the economy of Ukraine». Despite the fact that the processes of globalization contribute to the unification of national economies into a single world system, they also standardize the structural elements of economies according to the requirements, the foundation of the development of the digital economy is provided; a digital ecosystem is being created to ensure sustainable development, digital trade is being transformed in the public and private sectors, and conditions are being created for an inclusive digital space. We should also note that the processes of dynamic global economic

development determine and substantiate the need for transformation and modernization of the country's national development strategy, taking into account the global market. This situation is caused by the lack of fundamental research that allows us to fully reveal the deep essence of the development of digital trade on global markets.

Conclusions from this research and further prospects in this direction. Thus, the development of digital trade in global markets is significantly influenced by integration and globalization processes, and to form a single informational space for communication. The study is aimed at scholars who conduct empirical research in the humanities and social sciences, as well as those who teach methodology or wish to improve their knowledge and understanding of methodology through the lens of digital technologies.

References

1. Shevchenko, I. O. (2022). Formuvannya metodolohichnoho pidkhodu do vyznachennia rozvytku tsyfrovoi torhivli na hlobalnykh rynkakh. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 3(03). DOI: 10.32782/dees.3-12 [in Ukrainian].
2. Shevchenko, I. O. (2022, December 19-21). Elektronna komertsiiia yak instrument zabezpechennia rozvytku tsyfrovoi torhivli. [Electronic commerce as a tool for ensuring the development of digital trade]. *VIII International Scientific and Practical Conference "Science, trends and development methods"*, Tokyo, Japan. P. 84–88. <https://eu-conf.com/ua/events/science-trends-and-development-methods/> [in Ukrainian].
3. Shevchenko, I. O. (2022). Rehuliatorna konkurentsiiia v tsyfrovii torhivli na hlobalnykh rynkakh. [Regulatory competition in digital commerce in global markets]. *Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference*. Belgium, Brussels. P. 64–67. <https://eu-conf.com/ua/events/promising-ways-of-solving-scientific-problems/> [in Ukrainian].
4. Shevchenko, I. O. (2022). Intehratsiiia ekonomiky Ukrainy u hlobalnu svitovu ekonomichnu systemu [Integration of the economy of Ukraine into the global world economic system]. Implementation of modern technologies in science. *Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference*. Varna, Bulgaria. P. 140–143. DOI: 10.46299/ISG.2022.2.13 [in Ukrainian].

5. Chad, P. B. & Petros, C. M. (2019). Governing Digital Trade. *World Trade Rev*, 18, 23–48.
6. Luong, T. & Nguyen, D. K. (2021). Special Issue: International Trade and Business in the Age of Digital Transformations. *Singap. Econ. Rev*, 66, 969–972.
7. Meng, X., Sun, L., & Wang, H. (2020). The impact of digital service trade barriers and regulatory policy heterogeneity on digital delivery service trade. *Asia Pac. Econ.*, 6, 42–52;147.
8. Qi, J. Y. & Qiang, H. J. (2022). Cross border data flow restriction, digital service input and technological complexity of manufacturing export. *Ind. Econ. Res*, 1, 114–128.
9. Sun, J. (2020). From digital economy to digital trade: Connotation, characteristics, rules and influence. *Int. Econ. Trade Explor*, 36, 87–98.
10. Tamir, A. (2021). The new distributed digital technology world trade and MNEs: Another step in the inventive process. *Eur. J. Int. Manag*, 15, 135–145.
11. Yue, Y. S. & Zhao, J. H. (2020). Research on the characteristics and influencing factors of digital service export – Analysis Based on Transnational panel data. *Shanghai Econ. Res*, 8, 106–118.

Стаття надійшла 26.10.2022 р.

І. О. Шевченко,

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри міжнародної економіки,
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
e-mail: irina_shev4enko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8188-3551>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ТОРГІВЛІ НА ГЛОБАЛЬНИХ РИНКАХ

Вивчення питання розвитку цифрової торгівлі на глобальних ринках має великий спектр розгляду, але при цьому є окремі аспекти використання інструментів цифрової торгівлі, які спричиняють дискусійні питання, що дає змогу здійснювати додаткові дослідження. Дослідження є частиною комплексної перспективи, спрямованої на врахування соціального досвіду окремих осіб у зв'язку з цифровими технологіями. Це спонукає до необхідності формування методології розвитку

цифрової торгівлі на глобальних ринках. Зростаюча популярність оцінювальних чи прогнозних чисельних досліджень, масштаби та масштаби яких, незважаючи на те, що вони привабливі та потенційно генерують відкриття, мають тенденцію зменшувати загальну складну реальність досліджуваних предметів і позбавляти її нюансів. Дослідження має на меті запропонувати оригінальну точку зору на дослідження в цифровому контексті з метою продовження дискусії. Метою є формування методології дослідження розвитку цифрової торгівлі на глобальних ринках шляхом розкриття змісту та складових методології дослідження. Дослідження цифрової торгівлі є різновидом наукового дослідження, саме тому на думку автора доцільним є розкриття основних параметрів, пов'язаних з характеристикою загальних методологічних підходів, на взаємозв'язку теоретичного й емпіричного знань, інструментарію збору інформації та інших основних підходах до проведення наукового дослідження. Саме тому актуальним вбачається розкриття методології, методів, технологій здійснення дослідження у системі цифрової торгівлі. Розкривши питання методології дослідження, автором побудовано методологію дослідження розвитку цифрової торгівлі на глобальних ринках. на розвиток цифрової торгівлі на глобальних ринках суттєво впливає інтеграційний та глобалізаційний процеси. а формувати єдиний інформаційний простір для спілкування. Дослідження спрямовано на вчених, які проводять емпіричні дослідження в гуманітарних і соціальних науках, так і на тих, хто викладає методологію або бажає вдосконалити знання та розуміння методології через призму цифрових технологій.

Ключові слова: цифровізація, цифрова глобалізація, методологія, методика, цифрова економіка.

Список використаної літератури

1. Шевченко І. О. Формування методологічного підходу до визначення розвитку цифрової торгівлі на глобальних ринках. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. Випуск 3(03). DOI: 10.32782/dees.3-12.
2. Шевченко І. О. Електронна комерція як інструмент забезпечення розвитку цифрової торгівлі VIII Міжнародна науково-практична конференція «Science, trends and development methods», Токіо, Японія. 19-21 грудня 2022. С. 84–88. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/science-trends-and-development-methods>.
3. Шевченко І. О. Інтеграція економіки України у глобальну світову економічну систему Implementation of modern technologies in science. Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference. Varna, Bulgaria. 2022. P. 140–143. DOI: 10.46299/ISG.2022.2.13.
4. Шевченко І. О. Регуляторна конкуренція в цифровій торгівлі на глобальних ринках. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference,

- Belgium, Brussels. 2022. P. 64–67. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/promising-ways-of-solving-scientific-problems>.
5. Chad P. B., Petros C. M. Governing Digital Trade. *World Trade Rev.* 2019. Vol. 18, pp. 23–48.
 6. Luong T., Nguyen, D.K. Special Issue: International Trade and Business in the Age of Digital Transformations. *Singap. Econ. Rev.* 2021. Vol. 66, pp. 969–972.
 7. Meng X., Sun L., Wang H. The impact of digital service trade barriers and regulatory policy heterogeneity on digital delivery service trade. *Asia Pac. Econ.* 2020, Vol. 6, pp. 42–52; pp. 147.
 8. Qi J. Y., Qiang H. J. Cross border data flow restriction, digital service input and technological complexity of manufacturing export. *Ind. Econ. Res.* 2022. Vol. 1, pp. 114–128.
 9. Sun J. From digital economy to digital trade: Connotation, characteristics, rules and influence. *Int. Econ. Trade Explor.* 2020. Vol. 36, pp. 87–98.
 10. Tamir A. The new distributed digital technology world trade and MNEs: Another step in the inventive process. *Eur. J. Int. Manag.* 2021. Vol. 15, pp. 135–145.
 11. Yue Y. S., Zhao J. H. Research on the characteristics and influencing factors of digital service export – Analysis Based on Transnational panel data. *Shanghai Econ. Res.* 2020. Vol. 8, pp. 106–118.

УДК 65:338.4

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275816

О. М. Головченко,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
та підприємництва на морському транспорті,
Національний університет «Одеська морська академія»
вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65052, Україна
e-mail: olenagolovchenko2907@gmail.com

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО- ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено теоретичні і методологічні аспекти організаційно-економічного механізму регулювання інноваційної діяльності транспортних підприємств, з'ясовано групи факторів, що забезпечують інноваційну активність підприємства, досліджено ключові фактори прискорення процесів здійснення інновацій. Обґрунтовано, що недосконалість нормативно-правових документів, що регулюють інноваційну діяльність в Україні, гальмує впровадження інновацій транспортними підприємствами. Виконаний у статті аналіз економічної літератури доводить вітсутність єдиного прийнятого підходу для визначення дієвого організаційно-економічного механізму інноваційної діяльності. Визначено та обґрунтовано за критеріями інноваційності пріоритетні напрями інноваційного розвитку транспортної системи. Доведено необхідність та запропоновано шляхи здійснення державного регулювання інноваційної діяльності. Запропоновано шляхи вдосконалення організаційно-економічних та правових механізмів підтримки та стимулювання впровадження інновацій на транспортних підприємствах.

Ключові слова: інноваційний потенціал підприємства, інноваційний розвиток, транспортний комплекс України, економічне стимулювання, організаційно-економічний механізм, пріоритетні напрями, інноваційні програми, підвищення ефективності інвестицій.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В останні роки для підприємств транспортного комплексу важливим фактором економічного зростання та забезпечення довгострокової

конкурентної переваги є результативна інноваційна діяльність. Інновації є відправною точкою для ухвалення стратегічного рішення підприємством, оскільки містять перспективи довгострокового зростання. Виходячи з цього, першорядним завданням успішного функціонування підприємства є застосування принципово нового інноваційного підходу до вирішення практичних завдань. Основа цього підходу – інноваційна діяльність. Даний напрямок стає все більш необхідною складовою діяльності підприємств транспортного комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інноваційного розвитку підприємств присвячували свої роботи такі

відомі вчені-економісти, як Л. Антонюк, В. Александров, О. Амоша, Ю. Бажал Л. Безчасний, І. Буднікевич, В. Геєц, В. Герасимчук, В. Голюков, М. Долішній, Б. Каліцький, Б. Маліцький, О. Мокій, В. Семиноженко, А. Сухоруков, В. Терехов, В. Чирков, А. Яковлев, В. Яцков та інші.

Ця проблема є актуальною не лише для сучасної української економіки. Проблемам результативної інноваційної діяльності підприємств присвячували свої наукові праці такі відомі зарубіжні економісти як Р. Коуз, Р. Нельсон, К. Поппер, М. Портер, Б. Санто, Р. Солоу, Х. Фрімен, Й. Шумпетер та інші.

Проте, враховуючи недостатність досліджень інноваційної діяльності підприємств транспорту у сучасних умовах невизначеності ринку, впливу інноваційної діяльності на рівень конкурентоспроможності транспортних підприємств та держави в цілому вважаємо за доцільне більш повно обґрунтувати досліджуване питання.

Завданням даної роботи є дослідження можливостей удосконалення організаційно-економічного механізму

регулювання інноваційної діяльності транспортних підприємств, впливу інновацій на збереження та зміцнення ринкових позицій цих підприємств, та визначення ролі інновацій для розвитку та зміцнення національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний потенціал підприємства трактується сьогодні як сукупність матеріальних, фінансових, трудових, інфраструктурних, інтелектуальних інформаційно-комунікаційних ресурсів [3, с. 25].

Інноваційну активність визначають дві групи факторів, що забезпечують конкурентну перевагу підприємства: внутрішні та зовнішні.

Ефективне використання внутрішніх факторів, що відбивають суттєві особливості підприємства, та відрізняють його від конкурентів та визначають його інноваційну спроможність, забезпечує налагодження та управління інноваційною діяльністю для підприємства. Врахування зовнішніх факторів, що зумовлюють взаємодію підприємства з економічним та соціальним середовищами, сприяє розширенню меж цієї діяльності.

Внутрішні фактори включають:

- грамотно мотивоване керівництво та персонал;
- інтеграцію технологічних та організаційно-управлінських інновацій;
- високу продуктивність обладнання та праці;
- ефективні відносини з персоналом, широке залучення його до інноваційного процесу;
- безперервне організаційне навчання;
- ефективну систему маркетингу, що здійснює комунікації з кінцевими споживачами;
- управління якістю, інфраструктурою, організаційним розвитком;

– ефективне управління активами та джерелами їх фінансування [3, с. 26].

Для оцінки умов внутрішнього середовища необхідно провести аналіз:

– конкурентоспроможності цін та витрат на виробництво та реалізацію продукції;

– слабких та сильних сторін;

– ймовірних загроз та сприятливих для підприємства можливостей, у тому числі можливостей компанії встановлювати та підтримувати відносини успішного співробітництва із цільовими клієнтами.

Аналіз дозволяє з'ясувати, які шанси у підприємства стати лідером у конкурентній боротьбі та вижити на ринку.

До зовнішніх факторів належать:

– зміни взаємин із споживачами, діловими партнерами, інвесторами, конкурентами, дослідницькими організаціями та вузами, соціальним середовищем у зв'язку з появою на ринку базових

нововведень, нових конкурентів із високою інноваційною активністю;

– лобіювання інтересів у державних інституційних структурах зв'язку з глобальними змінами зовнішньоекономічної обстановки та внутрішньої політики держави;

– зміна цін залучення капіталу для фінансування всіх фаз інноваційного процесу від задуму та розробки до комерціалізації [5, с. 415].

Ключовими факторами прискорення процесів здійснення інновацій є:

– підвищення ступеня участі держави у цих процесах;

– спрощення процедури проходження будь-якого нововведення від стадії розробки до стадії виведення його на ринок з урахуванням культурних, інституційних та інфраструктурних особливостей;

– підвищення рівня розвитку ринкової інфраструктури;

– розвиток форм державно-приватного партнерства;

– формування регіональної структури просування нововведень;

– удосконалення системи оподаткування підприємств, які здійснюють інновації, шляхом використання системи податкового кредитування наукових досліджень та розробок, застосування податкових знижок та інноваційних податкові кредити;

– вдосконалення інших способів залучення капіталу [6, с. 54].

Реалізацію інноваційної політики у різних галузях економіки здійснюють центральні органи виконавчої влади. В галузі транспорту цю функцію виконує Міністерство інфраструктури, яке здійснює підготовку пропозицій щодо реалізації інноваційної політики у транспортно-дорожньому комплексі, створює організаційно-економічні механізми підтримки її реалізації, доручає державним інноваційним фінансово-кредитним установам здійснення конкурсного відбору першочергових інноваційних проектів з пріоритетних галузевих напрямів інноваційної діяльності для здійснення фінансової підтримки цих проектів коштами, закладених Державним бюджетом України на відповідний рік. Тому організаційна структура Міністерства інфраструктури має сприяти ефективній реалізації інноваційної політики у цій галузі та скоординовано працювати зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності – Міністерством освіти і науки України, а саме – Департаментом інноваційної діяльності та трансферу технологій.

Для державного економічного стимулювання інноваційної діяльності (реалізації інноваційних проєктів) суб'єктам такого виду діяльності чинним законодавством передбачається фінансова підтримка (а саме: можливість отримання безвідсоткових або частково (до 50%) безвідсоткових кредитів через державні інноваційні фінансово-кредитні установи). Для фінансової підтримки запроваджується державна бюджетна програма.

Ефективність фінансової підтримки залежить від правильності вибору об'єкту інноваційної діяльності, результативності його реалізації.

Інноваційна діяльність як мережі наукових парків, так і інших суб'єктів інноваційної діяльності різних галузей національної економіки, відбувається з урахуванням пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, визначених Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [8]. Нормативним документом встановлюються правові, економічні та організаційні засади формування і реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні складаються зі стратегічних та середньострокових (рис. 1).

Можна стверджувати, що цій проблемі приділяється достатня увага на державному рівні. Одним із пріоритетних напрямів Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року [9] є інноваційний розвиток транспортної галузі та глобальні інвестиційні проєкти.

Імплементация положень Стратегії дозволить посилити інституційну спроможність організацій залучених до процесу гармонізації законодавства України із ЄС та створить підстави посилення механізму контролю за його впровадженням задля отримання високотехнологічної транспортної системи.

З метою створення ефективно працюючого транспортного комплексу України та, як наслідок, досягнення Україною статусу регіонального транспортного «хабу», в Стратегії враховані наступні світові тенденції, що притаманні транспорту:

- висока технологічна складність транспортних засобів та ергономічність, мультимодальність, супутникова навігація, інтелектуальні транспортні системи, інформаційні технології, електронний документообіг;

- застосування композитних матеріалів, зниження металоємності, покращення аеродинаміки та безпечності транспортних засобів;

- паливна економічність та екологічність транспортних засобів, застосування альтернативних видів палива, «зелених» видів транспорту;

- масова контейнеризація, мультимодальність, інтероперабельність транспортних систем у складі ланцюгів поставок;

- прискорення і забезпечення вчасної доставки пасажирів та вантажів завдяки швидкісним видам транспорту та розвитку логістики;

- глобалізація трансконтинентальних авіаційних перевезень в рамках потужних світових альянсів;

- зростання ролі дешевих («лоу кост») авіаперевезень для прямих міжрегіональних сполучень;

- забезпечення транспортної доступності для населення, високої мобільності трудових ресурсів, збільшення дальності та скорочення часу поїздки пасажирів у мегаполісах;

- насичення автомобілізацією в розвинених країнах, її подальше стримування у містах завдяки розвитку громадського та мускульного транспорту.

Рис. 1. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні [8]

Але недосконалість нормативно-правових документів, що регулюють інноваційну діяльність в Україні, гальмує впровадження інновацій транспортними підприємствами.

До основних проблем, стримуючих інноваційний розвиток транспорту слід віднести наступні:

– не визначені критерії інноваційності діяльності транспортних підприємств та відсутня кількісна оцінка їх

результативності, за якими можливо здійснювати моніторинг господарської діяльності підприємств транспорту щодо відповідності її до інноваційної;

– на законодавчому рівні відсутні чітко обґрунтовані стратегічні пріоритетні напрями інноваційного розвитку транспорту, що впливає на ефективність здійснення інноваційної діяльності транспортними підприємствами;

– не налагоджена система державного економічного стимулювання та фінансової підтримки інноваційної діяльності транспортних підприємств, що вирішить більшість проблем і буде сприяти здійсненню інноваційної діяльності в галузі транспорту [2].

На сьогоднішній день в економічній літературі єдиного прийняттого підходу для визначення дієвого організаційно-економічного механізму інноваційної діяльності досі не знайдено.

Організаційно-економічний механізм регулювання інноваційної діяльності – це взаємопов'язана сукупність економічних відносин, принципів, методів і форм організації створення, промислового впровадження та комерціалізації нововведень.

Організаційно-економічний механізм це динамічна і відкрита система, що враховує сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів. Виходячи з цього, організаційно-економічний механізм інноваційної діяльності підприємства повинен виконувати функції, що наведені на рис. 2.

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в транспортній системі є мало обґрунтованими, загальними, слабо пов'язаними між собою. Тому більш чітке визначення та обґрунтування за критеріями інноваційності пріоритетних напрямів інноваційного розвитку транспортної системи дасть можливість сформувати дієву галузеву державну інноваційну політику для сприяння інноваційній діяльності транспортних підприємств.

У загальному вигляді за структурою організаційно-економічний механізм інноваційної діяльності на транспортному підприємстві може бути поданий як комплексна система функціональних зв'язків між об'єктами, суб'єктами, засобами, методами та іншими складовими інноваційної діяльності і може використовуватися для досягнення широкого спектра стратегічних цілей підприємства.

Даний організаційний механізм забезпечує скоординовану взаємодію і чіткий розподіл повноважень між суб'єктами формування засад інноваційної політики і тими, хто займається реалізацією її положень. Він складається із взаємодіючих між собою наступних механізмів: організаційного, економічного та правового.

Рис. 2. Функції організаційно-економічного механізму інноваційної діяльності [4]

Більшість повноважень щодо управління інноваційною сферою зосереджена у Міністерстві освіти і науки України, а саме у підпорядкованому йому Департаменті інноваційної діяльності та трансферу технологій [2, с. 70].

На теперішній час взаємодія між Міністерством освіти і науки та Міністерством інфраструктури України недостатньо ефективна внаслідок відсутності чіткої системи організаційного підпорядкування і розподілу повноважень. Це також несприятливо впливає на інноваційний клімат в галузі транспорту, який виявляється у надмірному бюрократизмі організації підприємницької інноваційної діяльності, складності отримання необхідних дозволів, ускладнення доступу інноваторів до фінансових ресурсів.

Недосконалий характер організаційної структури складається тому, що інноваційну політику проводять водночас як галузеві підрозділи, так і всі структурні підрозділи центрального апарату Міністерства інфраструктури.

В свою чергу, кожна структура здійснює інноваційну політику по-своєму, відповідно до свого напрямку спеціалізації і на рівні своїх повноважень. Тому такий організаційний механізм управління інноваційної діяльності має нецентралізований та нескоординований характер, не забезпечує чіткого розподілу повноважень.

Проблеми фінансування та підвищення ефективності інвестицій у інноваційні проекти виникають у всіх учасників інноваційного процесу на транспорті. Основними вигодонабувачами інноваційного процесу є споживачі транспортних послуг, ціну яких закладаються витрати на фінансування розробки, впровадження та функціонування інноваційних проектів. Активними учасниками цього процесу є підприємства транспорту, організації, що займаються розробкою та супроводом інновацій, а також постачальники матеріальних,

трудо­вих та фінан­со­вих ре­сурсів, від ефек­тив­ності ро­боти яких за­ле­жать якість та ціна транс­порт­них по­слуг. Ефек­тив­ність функ­ціо­ну­ван­ня різ­но­маніт­них по своїй спря­мо­ваності ін­но­ва­цій­них про­ек­тів за­ле­жить та­кож і від рів­ня, гли­бини опра­цю­ван­ня та ступеня їх­ньої го­тов­ності до впро­вад­жен­ня.

Не менш важ­ли­вими для ефек­тив­ного здій­с­нен­ня ін­но­ва­цій на під­при­єм­ствах транс­пор­ту є рів­ень під­го­тов­ле­ності та мо­ти­во­ва­ності їх пер­со­на­лу. У зв'язку з цим ви­рі­шен­ня про­блем прискорення про­су­ван­ня ін­но­ва­цій у транс­порт­ному ком­плек­сов'язаний з удо­ско­на­лен­ням обліку та аналізу впливу їх впро­вад­жен­ня на всі скла­дові еле­менти цього про­це­су, і в пер­шу чергу на умо­ви та по­ка­з­ники функ­ціо­ну­ван­ня під­при­ємств, які на­да­ють транс­портні по­слуги. На­сам­перед це сто­сується фінан­со­вих аспектів.

Ін­но­ва­цій­на діяль­ність на транс­порт­ному під­при­ємстві має бу­ти на­сам­перед спря­мо­вана на ви­рі­шен­ня двох груп зав­дань:

- за­без­пе­чен­ня ви­со­кої якості транс­порт­них по­слуг (сво­час­ність до­ста­вки ван­тажів та па­са­жирів, ви­со­ка безпе­ка ван­тажів, безпе­ка та ко­м­фор­та­бель­ність пере­ве­зен­ня па­са­жирів);
- з­ни­жен­ня витрат на на­дан­ня транс­порт­них по­слуг [3, с. 26].

Та­ким чи­ном, ін­но­ва­цій­на діяль­ність на транс­порт­них під­при­єм­ствах має бу­ти спря­мо­вана на вдо­ско­на­лен­ня ор­га­ні­зації пере­віз­ного про­це­су та з­ни­жен­ня витрат при ек­сп­лу­атації рухо­мого скла­ду.

Ін­но­ва­цій­ними на­пря­мами під­ви­щен­ня ефек­тив­ності функ­ціо­ну­ван­ня украї­нської транс­порт­ної си­сте­ми та об'єктів її ін­фра­струк­тури та­кож є: ви­ко­ри­стан­ня ло­гі­стич­них під­ходів до пла­ну­ван­ня, управ­ління, кон­тро­лю та ре­гу­лю­ван­ня ру­ху па­са­жирських, ма­те­рі­аль­них, ін­фор­ма­цій­них та гро­шових по­то­ків у про­сторі та у часі; ло­гі­стич­не управ­ління жи­т­тє­вим циклом ін­но­ва­цій­ної про­дукції; ло­гі­стич­но орієн­то­ване ке­ру­ван­ня

інноваційною діяльністю на транспорті; використання модульних підходів до обробки вантажів. Логістичний підхід до управління потоками дозволяє скоротити тривалість часу їх руху та знизити поточні та капітальні витрати. Логістичні підходи до управління потоками використовуються та у сфері інформаційного та фінансового обслуговування населення.

Інноваційний процес має значну роль за підтримки основних засобів у справному технічному стані: сучасні способи проведення технічного обслуговування та ремонту, відновлення вузлів та деталей, продовження їх терміну служби, зносостійкості.

Особливого значення на транспорті має впровадження інновацій, що дозволяють здійснити економію матеріальних ресурсів, зокрема, перехід на більш екологічно чисті та економічні види палива. Однак, використання альтернативних джерел палива не допомагає досягти значного економічного результату у масштабах країни.

Слід зазначити, що Законом України «Про інноваційну діяльність» [7] передбачено створення центральних органів виконавчої влади у сфері інновацій різних видів економічної діяльності. Вони мають здійснювати підготовку пропозицій щодо реалізації інноваційної політики у відповідній галузі економіки, створювати організаційно-економічні механізми підтримки її реалізації.

Економічний механізм має забезпечити економічне стимулювання та фінансову підтримку суб'єктам інноваційної діяльності в транспортно-дорожньому комплексі. Економічне стимулювання та фінансова підтримка передбачає отримання:

- цільових субсидій у формі податкових та митних пільг;
- позик, одержаних через державні фінансово-кредитні установи;

– за рахунок коштів державного бюджету повної або часткової компенсації% комерційним банкам, сплачених суб'єктами інноваційної діяльності за кредитування інноваційних проектів та інших інноваційних перетворень у сфері транспорту [7].

На теперішній день транспортні підприємства за здійснення інноваційної діяльності мають можливість, згідно чинного законодавства, отримати лише безвідсоткові або частково (до 50%) безвідсоткові позики, а також компенсувати за рахунок коштів державного бюджету% (частково або повністю) за отримані кредити у комерційних банках.

Але, слід зазначити, що в державі відсутні механізми впровадження цих заходів, не передбачено бюджетних програм з виділенням коштів з державного бюджету для фінансової підтримки інноваційної діяльності транспортних підприємств.

Висновки. Основним суб'єктом, здатним взяти на себе організаційну, фінансову і правову підтримку інноваційного розвитку економіки країни, є держава. Державне регулювання інноваційної діяльності має здійснюватися шляхом:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на різних територіальних рівнях;
- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;
- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки, стимулювання і захисту прав суб'єктів інноваційної діяльності;
- підтримки функціонування і розвитку інноваційної інфраструктури, створення венчурних інноваційних фондів, що користуються значними податковими пільгами, створення мережі технополісів, технопарків, інкубаторів;
- фінансової підтримки виконання інноваційних проектів, стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних

установ щодо кредитування інноваційних проєктів, встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності, надання індивідуальним винахідникам і малим підприємствам безпроцентних банківських позик.

Інноваційна діяльність транспортних підприємств є одним із головних факторів позитивного впливу на прогресивний розвиток транспортної системи, пов'язаного з:

- технічним оновленням всіх видів транспорту;
- створенням європейського рівня сервісу;
- упровадженням нових технологій та підвищенням якості надання транспортних послуг;
- забезпеченням екологічності та безпеки на транспорті;
- реконструкцією портової інфраструктури;
- упровадженням енергозберігаючих технологій;
- забезпеченням транспортних процесів новими інформаційними системами;
- розбудовою міжнародних транспортних коридорів і відповідної сучасної інфраструктури;
- удосконаленням нормативно-правової бази інноваційної діяльності у сфері транспорту.

Проте успішна реалізація впровадження інновацій на транспортних підприємствах вимагає перегляду та вдосконалення організаційно-економічних та правових механізмів підтримки та стимулювання даної діяльності.

Механізм економічного стимулювання та фінансової підтримки інноваційної діяльності потребує впровадження додаткових заходів, щоб дійсно стимулювати розвиток впровадження інновацій на транспортних підприємствах.

Удосконалення правового механізму передбачає зміни у законодавчій базі, пов'язані з вище внесеними пропозиціями щодо посилення економічного стимулювання та фінансової підтримки

інноваційної активності транспортних підприємств у сфері кредитування, оподаткування та митного регулювання інноваційної діяльності.

Інноваційні рішення здатні істотно вплинути на зменшення часу очікування транспортних засобів у зупинкових пунктах, скорочення інтервалів руху транспортних засобів на маршрутах, підвищення комфортності поїздок, організації маршрутної інфраструктури.

Організаційно-методичні та методологічні інноваційні підходи до вирішення проблем транспортного комплексу країни забезпечать: модернізацію майнових об'єктів; більш інтенсивний розвиток інноваційних форм їх господарського використання та управління; вибір оптимальних джерел фінансування інвестицій у розширене відтворення транспортного комплексу України.

Список використаних джерел

1. Вакалюк В. А. Інноваційний потенціал сучасного підприємства: структура та оцінка. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 4(15). С. 72–78.
2. Головченко О. М. Пріоритети розвитку транспортної галузі України. *Особливості сучасного менеджменту та економіки: співвідношення теорії та практики* : Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вип. VIII / за ред. О. М. Фудорової. Херсон, 2021. С. 68–73.
3. Головченко О. М., Мартинюк В. В. Перспективи інноваційного розвитку транспортної галузі України. *Формування обліково-аналітичного забезпечення організаційно-управлінської підтримки суб'єктів національної економіки* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції ОНУ ім. І. І. Мечникова / відп. ред. Н. Л. Кусик. Одеса, 2022. С. 25–27.
4. Корсікова Н. М. Організаційно-економічний механізм управління інноваційним розвитком підприємства в сучасних умовах. *Економіка харчової промисловості*. 2009. № 3. С. 8–11.
5. Марченко В. М., Цвіркун А. С. Система управління інноваційним потенціалом на промислових підприємствах. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2017. № 14. С. 411–417.

6. Микитась О. О., Миронова М. К. Управління інноваційним потенціалом підприємства в сучасних умовах ведення бізнесу. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Серія : Технічний прогрес та ефективність виробництва*. 2015. № 59. С. 53–56.
7. Про інноваційну діяльність: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, N 36, ст. 266. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 12.12.2022).
8. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні. Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 19–20, ст. 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> (дата звернення: 12.12.2022).
9. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. Розпорядження КМУ від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-r#Text> (дата звернення: 15.12.2022).

Стаття надійшла 24.10.2022 р.

Olena Golovchenko,

Doctor of Economic Sciences, Full Professor,
Professor at the Department of Economic Theory
and Entrepreneurship in Maritime Transport
National University
"Odesa Maritime Academy"
St. Didrichsona, 8, Odesa, 65052, Ukraine
e-mail: olenagolovchenko2907@gmail.com

IMPROVEMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR REGULATING THE INNOVATIVE ACTIVITIES OF TRANSPORT ENTERPRISES

The article explores the theoretical and methodological aspects of the organizational and economic mechanism for regulating the innovation activity of transport enterprises, identifies groups of factors that ensure the innovative activity of an enterprise, and examines the key factors for accelerating the processes of innovation. It has been proved that innovative activity is determined by two groups of factors that provide the competitive advantage of an enterprise: internal and external. The effective use of internal factors that reflect the essential features of the enterprise, distinguish it from competitors

and determine its innovative ability, ensures the establishment and management of innovative activities for the enterprise. Systematized external factors that determine the innovative activity of the enterprise, and its market position. The key factors for accelerating the processes of implementing innovations at the enterprise are identified, the founders of which are the increase in the degree of state participation in innovative processes; simplification of the procedure for passing any innovation from the development stage to the stage of its launch on the market, taking into account cultural, institutional and infrastructural features; increasing the level of market infrastructure development; development of forms of public-private partnership; formation of a regional structure for promoting innovations; improvement of the system of taxation of enterprises engaged in innovation through the use of a system of tax credits for scientific research and development, the use of tax rebates and innovative tax credits; improvement of other ways of attracting capital. The analysis of the current legislation in Ukraine, on the basis of which the innovative activity of enterprises is regulated, is carried out. Based on the analysis, the priority areas of innovation activity in Ukraine, consisting of strategic and medium-term ones, are identified. It is substantiated that the imperfection of legal documents regulating innovation activity in Ukraine slows down the introduction of innovations by transport enterprises. The analysis of economic literature carried out in the article proves the absence of a single acceptable approach for determining an effective organizational and economic mechanism for innovation activity. The priority directions of the innovative development of the transport system are determined and justified according to the criteria of innovation. The necessity is proved and the ways of implementation of the state regulation of innovation activity are proposed. The ways of improving the organizational, economic and legal mechanisms to support and stimulate the introduction of innovations in transport enterprises are proposed.

Key words: innovative potential of the enterprise, innovative development, transport complex of Ukraine, economic stimulation, organizational and economic mechanism, priority areas, innovative programs, increasing the efficiency of investments.

References

1. Vakalyuk V. A. (2019) Innovatsiynyy potentsial suchasnoho pidpryyemstva: struktura ta otsinka [Innovative potential of a modern enterprise: structure and evaluation]. *Pryazovs'kyy ekonomichnyy visnyk – Pryazovsky Economic Bulletin*. Vol. 4(15), pp. 72–78. [in Ukrainian]
2. Golovchenko O. M. (2021) Priorytety rozvytku transportnoyi haluzi Ukrayiny [Priorities of the development of the transport industry of Ukraine]. *Osoblyvosti suchasnoho menedzhmentu ta ekonomiky: spivvidnoshennya teorii ta praktyky: Materialy VIII Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. – Peculiarities of modern management and economics: the relationship between theory and practice: Materials of the VIII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Vol. VIII / Edited by O. M. Fudrova, Kherson. P. 68–73. [in Ukrainian]

3. Golovchenko O. M., Martyniuk V. V. (2022) Perspektyvy innovatsiynoho rozvytku transportnoyi haluzi Ukrainy [Prospects of innovative development of the transport industry of Ukraine] *Formuvannya oblikovo-analitychnoho zabezpechennya orhanizatsiyno-upravlins'koyi pidtrymky sub'yektiv natsional'noyi ekonomiky: Materialy Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi Odes'koho natsional'noho universytetu im. I. I. Mechnykova* – Formation of accounting and analytical support for organizational and managerial support of subjects of the national economy: Materials of the International Scientific and Practical Conference of Odesa National University named after I. I. Mechnikova / Edited by N. L. Kusyuk. Odesa. P. 25–27. [in Ukrainian]
4. Korsikova N. M. (2009) Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm upravlinnya innovatsiynym rozvytkom pidpryyemstva v suchasnykh umovakh [Organizational and economic management mechanism of innovative development of the enterprise in modern conditions]. *Eekonomika kharchovoyi promyslovosti – Economics of the food industry*, vol. 3, pp. 8–11. [in Ukrainian]
5. Marchenko V. M., Tsvirkun A. S. (2017) Systema upravlinnya innovatsiynym potentsialom na promyslovykh pidpryyemstvakh [Management system of innovative potential at industrial enterprises] *Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskyy politekhnichnyy instytut" – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*. Vol. 14. P. 411–417. [in Ukrainian]
6. Mykytas O. O., Myronova M. K. (2015) Upravlinnya innovatsiynym potentsialom pidpryyemstva v suchasnykh umovakh vedennya biznesu. [Management of the innovative potential of the enterprise in modern business conditions]. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KHPI". Seriya : Tekhnichnyy prohres ta efektyvnist' vyrobnytstva – Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Technical progress and production efficiency*. Vol. 59. P. 53–56.
7. On Innovation Activity: *Law of Ukraine*. The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 2002, No. 36, Article 266. Official translation. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (last accessed: 12.12.2022)
8. On Priority Directions of Innovation Activity in Ukraine. *Law of Ukraine*. The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), 2012, Nos. 19–20, Article 166. Official translation. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#> (last accessed: 12.12.2022)
9. On the approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030. Order of the Cabinet of ministers of Ukraine, dated May 30, 2018 No. 430. Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p#Text> (last accessed: 12.12.2022).

УДК 303.4. 519.8:007.005.1

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275817

Л. М. Івашко,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту та інновацій,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

e-mail: ivashkolm@ukr.net

ОПТИМІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ У ТОРГІВЛІ

У статті розглянуто теоретико-методичні та практичні засади управління логістичними процесами. Окреслено сучасні тенденції розвитку логістики. Показано, що тренди демонструють активне впровадження у процеси управління елементів Логістики 4.0. Аргументовано доцільність застосування економіко-математичних методів та моделей для розв'язання задач логістики. Здійснено огляд процесів електронної комерції, характерних для сьогодення, як у світі, так і в Україні, які безпосередньо спричиняють зміни у логістиці. Сформульовано постановку задачі оптимізації транспортних витрат на доставку товарів від складів інтернет-магазину “Норе” до замовників, зважаючи на фактор нестаціонарності (сезонності). Побудовано та адаптовано економіко-математичну модель задачі управління логістичними процесами, а саме: вибору двох сезонно-орендованих складів з п'яти резервних та оптимізації транспортних витрат на доставку товарів зі складів інтернет-магазину замовникам. Цю оптимізаційну модель реалізовано щодо розв'язання задачі оптимізації логістичних витрат для інтернет-магазину «Норе», враховуючи сезонний попит, транспортні тарифи, місткість складів та прогнозовані обсяги замовлень клієнтів магазину. Також представлено різні способи розв'язання задачі управління логістичними процесами, які дозволяють показати додаткові переваги застосування цих способів та визначити ефективність прийнятого рішення. Отримано розв'язок щодо вибору складів та оптимальний план доставки товарів замовникам з метою мінімізації транспортних витрат. Показано, що за допомогою застосування економіко-математичного моделювання для розв'язання задачі сезонно адаптованого переходу щодо управління логістичними процесами надана можливість здійснити найвдаліший вибір двох додаткових орендованих складів з п'яти резервних, знайти оптимальний план доставки товарів, зменшити загальну протяжність маршруту доставки товарів, а отже, і витрати на перевезення товарів, уникнути дефіциту товарів на складах, своєчасно та з мінімальними витратами задовольнити інтереси замовників товарів інтернет-магазину “Норе”. Представлено

економічну інтерпретацію результатів реалізації моделей та надано рекомендації щодо їх застосування для досягнення мінімізації витрат на перевезення продукції, максимальної гнучкості, швидкості, надійності ланцюжка поставок, тобто для прийняття ефективних управлінських рішень.

Ключові слова: управління логістичними процесами, електронна комерція, оптимізація, економіко-математичне моделювання.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Логістика як наука та практична діяльність стала невід’ємною частиною та інструментом сучасної економіки. За своєю сутністю логістика має універсальний характер. Адже всі суб’єкти об’єднаного ринку займаються логістикою та використовують логістичні методи управління виробництвом та торгівлею.

Універсальність логістики проявляється ще й у тому, що логістична система – це суб’єкт об’єднаного ринку, який породжує або через який проходять економічні потоки. Тому будь-яке підприємство – чи то виробниче, чи сфери обслуговування, чи торгове – це логістична система. І логістика виступає як складова інструментарію управління виробничо-комерційною діяльністю, у якому використовуються спеціальні концепції логістики та економіко-математичні методи.

Як прикладна економічна наука нового науково-практичного спрямування, логістика базується на положеннях економічної теорії, які переважно представлені у математичній формі. Необхідність застосування економіко-математичних методів і моделей у логістиці зумовлена ще й тим, що одним із завдань логістики є сприяння інтенсивнішому прояву розрахункового початку організації процесів товароруку. Тому логістика відображає кількісну сторону поточкових економічних процесів. Застосування математичних методів і моделей в економіці – це один з найважливіших та найперспективніших напрямів розвитку економічної теорії та комерційної діяльності, зокрема і логістики.

Як у теорії, так і у практиці логістика досягла такого рівня розвитку, коли застосування математичних методів стало не лише можливим, а й необхідним.

Тому актуальним є дослідження оптимізації управління логістичними процесами із застосуванням методів економіко-математичного моделювання для побудови адаптивної до зовнішніх умов системи логістики підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням теоретичних аспектів управління логістичними процесами займалися такі дослідники, як: Ломтев А., Мадані Ф., Гуторов О. І., Лебединська О. І., Прозорова Н. В., Сазонець О. М., Церковна А. В., Селезньов А., Ісаченко О., Кочнев О. та інші.

Проблеми застосування економіко-математичних методів та моделей для розв'язання задач, які стоять перед логістичними компаніями, досліджували такі науковці, як: Плоткін Б. К., Делюгін Л. А., Рамазанов С. К., Зайцев М. Г., Варюхін С. Є., Христіановський В. В., Петруня Ю. Є., Чейз Р. Б., Еквілайн Дж., Вентцель О. С., Кремер Н. Ш. та ін.

Однак унаслідок багатогранності та складності задач побудови гнучкої логістичної системи підприємства, а також її управлінням та оптимізації, і сьогодні залишаються питання, які недостатньо досліджені та потребують подальшого розвитку .

Метою статті є дослідження теоретико-методичних і прикладних аспектів управління логістичними процесами підприємства, а також побудова моделі сезонно адаптованого переходу щодо управління транспортними витратами інтернет-магазину.

Виклад основного матеріалу дослідження. У швидкозмінних економічних умовах логістичному бізнесу теж доводиться швидко трансформуватися. Успішне функціонування логістичної системи

у нашому сучасному світі, що стрімко змінюється, значно визначається управлінням.

У нульові роки обсяг логістичного ринку був величезним, потреба у логістичних послугах – стабільно високою, конкурентів замало – місця вистачало всім. Тому й рости компаніям було легко. Увесь сервіс укладався у межі «просто довести цілим, із невеликою затримкою». У десятих роках на перший план вийшли сервіс і технології, почала відчуватися конкуренція. Сьогодні ринок – кардинально інший, потреби клієнтів теж. Вимоги нового часу – це швидкість, ефективність, швидка відповідь на запит. У деяких напрямках боротьба, як у професійному спорті, йде за хвилини та секунди: хто швидше обробить замовлення і запропонує клієнту найкращий варіант. Критично зросла важливість задоволеності послугою. Сьогодні відгуки в інтернеті охоплюють мільйонні аудиторії [1].

Тому одне з основних завдань логістики – розробка ретельно зваженої обґрунтованої пропозиції, яка б сприяла досягненню зростання ефективності роботи фірми, підвищенню її ринкової частки та отримання переваг перед конкурентами.

Зараз у логістиці, як ніколи, важливо бути готовим вчасно перебудуватись без втрат. На допомогу у такій ситуації приходять різноманітні способи оптимізації логістичної системи, починаючи з побудови оптимальної для кожної компанії структури і закінчуючи створенням системи управління логістичними процесами.

«Не вдаючись у складні визначення, сформульовані у теорії оптимальних процесів, можна сказати, що, стосовно зазначеного випадку, оптимізація – це модифікація системи з метою підвищення її ефективності. Ефективність – це властивість системи виконувати свої завдання, досягати певних цілей у

заданих умовах з певною якістю. Ці показники якості називають критеріями ефективності логістичної системи» [2].

Мінімізація витрат і максимізація доходів – одні з найважливіших напрямків діяльності будь-якої комерційної структури.

Широка сфера логістичних процесів безпосередньо впливає на максимізацію доходів від сукупної діяльності підприємства, вона також може знижувати витрати на неї. Ці два провідних напрямки логістики відображаються як на фінансовому результаті, так і на зміцненні ринкової позиції, досягненні і утриманні переваг у конкурентній боротьбі.

Одними з основних ключових цільових показників у логістиці, на які необхідно орієнтуватися компаніям, все ж таки залишаються:

- безперечне виконання завдань, покладених на логістичну систему;
- зниження загальних логістичних витрат;
- мінімізація інвестицій у логістичну систему;
- поліпшення якості та підвищення надійності логістичного сервісу.

Таким чином, «якщо логістична система успішно реалізує свою цільову функцію (у торговій компанії це може бути переміщення товарів від виробника до споживача з проміжною консолідацією на своєму операційному складі) за відведений на цей час, з мінімальними витратами, то можна сказати, що логістична система компанії функціонує успішно» [2].

У сучасному діловому світі ринок, вимоги клієнтів щодо налаштування, гнучкості та швидкості реагування все більше спонукають виробників розширювати свої логістичні мережі для включення і координації усіх постачальників та оптимізації внутрішніх і зовнішніх логістичних процесів, а також посилення процесів прийняття рішень. Логістика мусить бути максимально

технологічною. Будь-яка оптимізація ґрунтується на цифрових інструментах та аналітиці даних.

Удосконалення процесу управління логістикою вимагає застосування таких способів організації просування матеріальних потоків, які б ґрунтувалися не на суб'єктивних якостях окремих працівників, а на принципах системної концепції (логістики), що мають об'єктивний характер. Вони відображають одночасно математичні та економічні підходи до управління потоковими процесами [3].

Для правильного вибору курсу еволюції бізнесу компанії варто приділити окрему увагу управлінню, особливо його ефективності. Знання певних технік та вміння грамотно використовувати необхідні інструменти, зокрема і економіко-математичне моделювання, здатні створити систему управління, яка відповідає поставленим цілям та вибраній стратегії розвитку. Висока частка витрат на логістику кінцевої ціни товару показує, які резерви поліпшення економічних показників суб'єктів господарювання містить оптимізація управління матеріальними потоками. Таким чином, при розгляді математичних методів та моделей у логістиці вихідним станом є теорія та практика управління.

Оскільки все більша кількість людей вибирають замовлення в Інтернеті, збільшуються очікування клієнтів щодо доставки, а також потреба у ефективних стратегіях останньої ланки ланцюга доставки. Остання ланка – це найдорожча частина логістичного ланцюга поставок, але це також єдина ланка у ланцюжку поставок електронної комерції, у якій клієнти зазвичай взаємодіють у реальному житті. Оптимізація останньої ланки не тільки має потенціал для збільшення прибутку, але також може покращити загальну репутацію компанії через відмінне обслуговування клієнтів.

«Опубліковані результати дослідження, організованого агенцією Reuters та ІТ-компанією Blue Yonder стосовно динаміки змін витрат та інвестицій у сфері електронної комерції свідчать, зокрема, про суттєве зростання інвестицій логістичних та інших компаній у вдосконалення ланцюгів постачання, систем управління ризиками у транспорті та у складському секторі» [4]. Як засвідчує розповсюджений прес-реліз, «стан та вартість виконання ланцюгів постачання зараз хвилює як логістику, так і торгівлю» [4]. Виявляється, підприємства роздрібної торгівлі та постачальники логістичних послуг, що працюють у різних країнах світу, наразі переважно переймаються такими питаннями, як:

- посилення клієнтоорієнтованості бізнесу;
- зростання витрат у сфері електронної комерції;
- фінансові ризики;
- потреба у виході на прямого споживача (D2C);
- вартість останньої ланки ланцюга постачання тощо [4].

Експерти прогнозують, які тренди визначатимуть розвиток логістичного ринку у наступні роки: демпінг на логістичному ринку і вихід із ринку слабких компаній; розвиток колаборації, кооперації, об'єднання сервісів; відмова від закупівлі автомобілів; збільшення попиту на послугу «збірні вантажі»; розвиток внутрішніх вантажоперевезень та логістичних ланцюжків; замовлення перевезень із мобільного пристрою і поява окремої галузі «мобільні перевізники»; безконтактна кур'єрська доставка; розвиток доставки посилок дронами та безпілотниками; переведення більшості співробітників на постійній основі на віддалену роботу; поява попиту на доставку товарів у віддалені населені пункти; зміна автотранспорту на залізничний та авіа; дотримання санітарних норм; упровадження у логістику телемедицини; переведення усіх світових логістичних заходів на онлайн-формат; використання нових ІТ-технологій; наявність запасного антикризового плану; важливість доставки «останньої

милі»; екологічність; e-commerce, як точка зростання логістики [1; 5-11].

Зазначені тренди показують, що у процеси управління логістикою активно упроваджуються елементи Індустрії 4.0.

З широкою парадигмою Індустрія 4.0 (або розумне виробництво) з'явився специфічний потік досліджень впливу та застосування технологій Індустрії 4.0 на логістику під двома різними назвами: «Розумна логістика» або «Логістика 4.0» [12; 13]. «Парадигма 4.0» є результатом розширеного використання Інтернету (речей, послуг і осіб (IoTSP)), який дозволяє спілкуватися у режимі реального часу між продуктами, машинами, послугами та людьми, а також використанням передових цифрових інструментів. Тому Logistics 4.0 спирається на застосування технологічних додатків, які дозволяють ефективно планувати ресурси та ефективно керувати складськими та транспортними системами для забезпечення ефективності передачі даних і матеріалів між відділами [14].

У літературі широко зазначається, що нова парадигма Industry 4.0 принесе кілька можливостей для значного покращення різних аспектів внутрішньої та зовнішньої логістики, таких як ефективність, стійкість або чутливість до клієнтів [15]. Ключові компоненти Індустрії 4.0, зокрема, кібер-фізичні системи (CPS) та промисловий Інтернет речей (IIoT), можуть підтримувати відстеження у режимі реального часу і відстеження матеріалів всередині та за межами підприємств, отже, дозволяють покращити управління внутрішньою і зовнішньою логістикою [16].

Також експерти вважають, що сьогодні одна із пріоритетних точок зростання логістики – це e-commerce, зокрема, потенціал мають як маркетплейси, так і окремі інтернет-магазини.

«Респонденти засвідчують, що продажі в Інтернеті за останні роки зросли у середньому на 120% , зокрема, і в Україні. За

різними оцінками, приблизно 70% населення України користуються інтернетом. Для порівняння, у 2010 році цей показник становив 30%. Звикаючи до інтернету, люди звикають до використання тих послуг, які він дає – покупки в онлайні одна з них» [17].

За даними дослідження компанії CBR, наприкінці 2020 року в Україні 10,6 млн людей регулярно купували в інтернеті – це майже третина населення. Мова йшла про постійних клієнтів інтернет-магазинів і торгових майданчиків [17].

Українці виявляють інтерес до e-commerce як покупці, так і продавці. Це побічно доводить статистика Google. Українські користувачі стали активно шукати що продавати в інтернеті. Експерти компанії IBM підрахували, що «пандемія прискорила перехід від офлайн до інтернет-магазинів приблизно на п'ять років. Магазины, які раніше працювали тільки в офлайн, почали освоювати інтернет – вони принесли в e-commerce нові ніші та розширили аудиторію покупців» [17]. Наприклад, стала поширеною покупка продуктів в інтернеті, хоча раніше це було, переважно, офлайн-заняття.

Разом з продажами збільшилося навантаження на служби доставки. У головних поштових операторів України «Нова Пошта» та «Укрпошта» кількість посилок збільшилася на 25-35% [17].

Практика виконання замовлень без відвідування клієнтом магазину стала новою сферою пильної уваги для всіх ритейлерів, яка потребує постійного втілення новаторських рішень. Цикл взаємодії з клієнтом може розпочатися в онлайн-режимі, але, зрештою, закінчиться доставкою на адресу клієнта. Стандарти, установлені новаторами у сфері виконання замовлень, наприклад, торговою мережею Walmart, яка запровадила сервіс доставки товарів додому, що охоплює доставку придбаних товарів і

лікарських засобів та повернення придбаних товарів у магазини, дедалі сильніше впливатимуть на всіх учасників галузі, навіть на тих, які не є безпосередніми конкурентами.

Споживачі розраховують на об'єктивну інформацію про статус замовлення та доставки, а деякі з них також бажають майже негайного виконання замовлення. Ця практика обслуговування надзвичайно швидко стає ключовим фактором, який тісно пов'язаний зі сприйняттям сервісу та якості. Це підтверджують аналітичні дані дослідження споживчих настроїв, яке оприлюднене у 2021 році: 42% респондентів у світі стверджують, що швидка і надійна доставка для них – один із топ-трьох найважливіших критеріїв онлайн-шопінгу [18]. Хоча споживачам не складно дати оцінку виконанню замовлення – або його доставка була швидкою та надійною, або ні – формування думки про сервіс доставки замовлень залежить від численних неявних факторів.

Події останніх років виявили недоліки більшості ланцюгів постачань: нездатність реагувати на широкомасштабні збої та неочікувані коливання споживчої поведінки. Для підвищення ефективності ланцюгів постачань можуть знадобитися інвестиції у технології штучного інтелекту та інший цифровий інструментарій, які дозволять отримати повне розуміння всіх етапів і забезпечити їх поєднання у єдиний комплекс – вкрай важливі компоненти ланцюга постачання майбутнього [18].

Великі логістичні компанії почали максимально використовувати онлайн сервіси. У деяких випадках були прискорені плани щодо діджиталізації низки процесів. Там, де це було можливо, відбулося максимальне переведення усіх активностей в онлайн-формат. Така ж ситуація спостерігалася і на поштових відділеннях, де, наприклад, паперовий документообіг був замінений електронним.

Для логістичних операторів у сьогоднішніх умовах рекомендується продовжувати свою діяльність у межах полегшення процесів доставки до споживачів, а також шукати більш гнучкі підходи до роботи у кризових умовах. Антикризові заходи в економіці мають бути спрямовані на забезпечення стійкості ланцюгів постачань.

Пожвавлення продажів B2C збільшило попит на транспортування товарів до логістичних центрів і кінцевих клієнтів. Клієнти масово звернулися до онлайн-покупок. Це дуже добре відчули логістичні компанії, які тепер мають навантаження значно більше, ніж раніше.

Висока частка витрат на логістику кінцевої ціни товару показує, які резерви поліпшення економічних показників суб'єктів господарювання містить оптимізація управління матеріальними потоками. Зараз у логістиці важливо бути готовим перебудуватися без витрат.

Ритейлери стикаються з викликами через порушення у світових ланцюгах постачання. Серед проблем, які намагаються розв'язати логісти та ритейлери варто виділити таку, як планувати і запасатися заздалегідь. Традиційно компанії та інтернет-магазини планують ланцюги постачання ще задовго до сезону. Підготовка починається завчасно. Важливо заздалегідь спрогнозувати об'єми продажів, спираючись на дані минулого сезону, закупити товарні запаси й підготувати склади до пікових навантажень. Проте через неоднозначність ситуації та коливання попиту прогнозувати продажі стає важче.

Наразі компаніям критично важливо ретельно планувати складські запаси, щоб задовольнити попит споживачів і підвищити обсяги продажів. А з іншого боку, страхові запаси створюють нові виклики – витрати на утримання продукції зростають.

Оскільки ритейлери вимушені створювати більше запасів, ніж це було раніше, до прогресуючого розвитку електронної комерції, гостро постала задача нестачі складських площ [5].

Таку саму ситуацію спостерігаємо й в інших країнах. Для порівняння: «згідно зі звітом Cushman&Wakefield, в Америці також доволі низький показник вакантності – 4,3% , а на складах поблизу портів він ще нижчий – близько 1% » [19]. Під час підготовки до «чорної п'ятниці» навіть Amazon зіткнувся із задачею необхідності нарощування площ розподільчих центрів, складів, щоб задовільнити споживачів через ажіотаж та величезний сезонний попит.

Нове дослідження глобальної компанії Cushman & Wakefield, яка надає послуги з нерухомості, показує, що:

- «остання ланка ланцюга поставок електронної комерції може становити 50 або більше% від загальних витрат ланцюга поставок;
- Cushman & Wakefield вважає, що витрати на нерухомість (тобто на розподільчі центри, склади) складають лише 4,3% від загальних витрат на логістику, тоді як на транспорт припадає 50,3% ;
- міські розподільчі центри та склади, незважаючи на значно вищу орендну плату, мають стабільно нижчі витрати на «останню ланку»;
- у середньому на 20 хвилин ближче їзди від міського депо до першого пункту доставки створює середню економію 2 млн євро за рік» [19].

Висновки експертів доводять, що логістична премія за міську землю того варта, оскільки можлива величезна економія за рахунок загальних транспортних витрат. Не дивно, що орендна плата за міську землю відображає зрілість ринку електронної комерції у будь-якому місці. Орендна плата за міські склади значно зросте у великих містах Європи через подальший розвиток

логістичних центрів. «Великий потенціал зростання орендної плати для складів останньої ланки тепер ставить логістику на той самий рівень доходів, що і традиційне використання міської землі [19].

Починаючи з 2020 року, електронна комерція вже адаптує складські операції шляхом зміни внутрішнього та зовнішнього розподілу простору. Конкуренція за найкраще місце для складів буде зростати, тому що докорінний переворот, зокрема, у роздрібній торгівлі триває.

Тимчасовість плавно витісняє сталість. Підлаштування під швидкозмінне середовище стає однією з основних стратегій у новій нормальності. Компаніям варто швидше орієнтуватися у несподіваних ситуаціях і прораховувати можливі варіанти результату подій, аби вибрати найкращий у мінімальні терміни.

Розглянемо можливості застосування економіко-математичного моделювання із урахуванням фактора нестационарності (сезонності) на прикладі оптимізації транспортних витрат інтернет-магазину.

Невеликий інтернет-магазин «Норе» займається реалізацією товарів широкого вжитку сезонного характеру. У минулі роки власнику вдалося знайти замовників на ці сезонні товари, які підтвердили готовність співпрацювати з ним і у цьому році. Магазин має власний склад. Власник інтернет-магазину «Норе» вирішив завчасно підготуватися до сезону. Адже поза сезоном ціни на товари значно нижчі, ніж у сезон. Неоднозначність у ланцюгах постачання може спричинити збої у роботі інтернет-магазину. Тому дуже важливо підготуватися до сезону заздалегідь: спрогнозувати попит, створити складські запаси, подбати про потужності для зберігання (склади), почати планувати маркетингову кампанію та залучати додаткові ресурси для вирішення задач логістики своєчасно.

Власник, спрогнозувавши обсяги продажів на основі даних за минулий сезон та заручившись договорами зі своїми постійними замовниками, вирішив закупити товарні запаси сезонної продукції і знайти склади для пікових навантажень. Інтернет-магазин має 7 постійних замовників на товар, для яких відомі обсяги замовлень (див. табл. 1).

«Норе» має один власний склад місткістю 12000 од. товару. Але у даний час власний склад магазину не може повністю задовольнити обсяг попиту на товар з боку цих клієнтів, тому інтернет-магазин планує розширення місць зберігання товару. Оскільки сукупний попит клієнтів нині оцінюється як 24 тис. од. товару, то магазин веде переговори про оренду двох додаткових складів місткістю 7 та 7,4 тис. од. товару кожен.

Таблиця 1

Обсяги замовлень клієнтів, од.

Потреба у товарі, од						
Замовни к 1	Замовни к 2	Замовни к 3	Замовни к 4	Замовни к 5	Замовни к 6	Замовни к 7
2400	2880	2040	6000	3600	5280	1800

Усього знайдено для оренди 5 зручних резервних складів відповідної місткості, умов зберігання товару та прийнятної орендної плати. Зі знайдених у різних районах міста 5 складів потрібно вибрати 2 склади. Будь-які два з них та наявний власний склад забезпечать необхідний клієнтам обсяг зберігання товару. Відомі відстані від власного складу та резервних складів до кожного із клієнтів інтернет-магазину (див. табл. 2).

Усі постійні клієнти готові співпрацювати з інтернет-магазином «Норе» та закуповувати товар зазначеної кількості у нього. Власнику інтернет-магазину потрібно визначити, які 2 резервних склади з представлених 5 слід вибрати для оренди з метою

мінімізації транспортних витрат на доставку товару замовникам. Отже, для вирішення задачі управління логістичними процесами – мінімізації витрат на доставку товару від складів до замовників зважаючи на сезонний фактор продукції – власнику інтернет-магазину «Норе» варто застосувати таку оптимізаційну задачу лінійного програмування, як транспортну.

Таблиця 2

Відстань від складів до замовників, км

	Замов- ник 1	Замов- ник 2	Замов- ник 3	Замов- ник 4	Замов- ник 5	Замов- ник 6	Замов- ник 7
Власний склад	116,6	172,7	66	272,8	202,4	196,9	391,6
Резервний склад 1	114,4	88	79,2	183,7	242	194,7	377,3
Резервний склад 2	168,3	341	218,9	304,7	128,7	84,7	116,6
Резервний склад 3	89,1	259,6	93,5	311,3	85,8	119,9	303,6
Резервний склад 4	160,6	34,1	133,1	150,7	292,6	233,2	403,7
Резервний склад 5	250,8	259,6	281,6	125,4	337,7	236,5	267,3

Але крім мінімізації транспортних витрат власнику потрібно прийняти рішення щодо вибору двох додаткових складів з резервних п'яти. Це можна зробити, або розв'язавши послідовно 5 транспортних задач (для 10 можливих комбінацій двох додаткових складів з власним), або поєднавши задачу вибору двох складів із п'яти можливих з мінімізацією витрат на транспортні перевезення від них до клієнтів. Доцільність обох способів розв'язання задачі продиктована можливістю, крім знаходження мінімальних витрат на доставку товару і вибору додаткових складів,

продемонструвати економічну ефективність між найгіршим та найкращим варіантом розміщення резервних складів.

Складемо економіко-математичну модель задачі на основі даних таблиць 1 і 2. Для цього введемо позначення:

x_{ij} – кількість одиниць товару, яке планується перевезти з i -го складу j -му клієнту;

$A_i, i = \overline{1; m}, m = 3$ – склади;

$B_j, j = \overline{1; n}, n = 8$ – клієнти інтернет-магазину;

c_{kj} – відстань від i -го складу до j -го клієнта (км);

a_i – місткість i -го складу;

b_j – обсяг замовлення j -го клієнта;

Z – загальна (сумарна) протяжність маршруту перевезень товару.

Маємо відкриту (незбалансовану) транспортну задачу. Тому що:

$$\sum_{i=1}^m a_i = 26400 > \sum_{j=1}^n b_j = 24000.$$

Рівняння балансу є обов'язковою умовою розв'язання транспортної задачі. Тому, коли у вихідних умовах дана відкрита задача,

то її необхідно привести до закритої форми. Якщо запаси постачальників перевищують потреби споживачів, то вводиться фіктивний споживач з необхідним обсягом споживання. Варіанти, що пов'язують фіктивні пункти із реальними, мають нульові оцінки. Після упровадження фіктивних споживачів задача розв'язується як замкнута.

Тому введемо фіктивного замовника з обсягом замовлення:

$$b_8 = \sum_{i=1}^m a_i - \sum_{j=1}^n b_j = 26400 - 24000 = 2400.$$

Цільова функція економіко-математичної моделі задачі мінімізації транспортних витрат інтернет-магазину матиме вигляд:

$$Z = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^8 c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min. \quad (1)$$

Система обмежень закритої транспортної задачі запишеться так:

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{j=1}^8 x_{ij} = a_1, i = 1 \\ \sum_{j=1}^8 x_{ij} = a_2, i = 2 \\ \sum_{j=1}^8 x_{ij} = a_3, i = 3 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = b_1, j = 1 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = b_2, j = 2 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = b_3, j = 3 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = b_4, j = 4 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = b_5, j = 5 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = b_6, j = 6 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = b_7, j = 7 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = b_8, j = 8 \end{array} \right. \quad (2)$$

$$x_{ij} \geq 0.$$

Адаптуємо економіко-математичну модель (формули 1–2) на основі даних таблиць 1 і 2 для оптимізації транспортних витрат інтернет-магазину.

Підставивши дані щодо місткості складів та обсягів замовлень клієнтів отримаємо таку модель (3–4):

$$Z = \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^8 c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min \quad (3)$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{j=1}^8 x_{ij} = 12000, i = 1 \\ \sum_{j=1}^8 x_{ij} = 7400, i = 2 \\ \sum_{j=1}^8 x_{ij} = 7000, i = 3 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = 2400, j = 1 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = 2880, j = 2 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = 2040, j = 3 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = 6000, j = 4 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = 3600, j = 5 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = 5280, j = 6 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = 1800, j = 7 \\ \sum_{i=1}^3 x_{ij} = 2400, j = 8 \\ x_{ij} \geq 0 \end{array} \right. \quad (4)$$

Економіко-математичну модель (формули 3–4) сезонно адаптивного переходу щодо управління логістичними процесами реалізуємо у середовищі Excel.

Проаналізуємо результати реалізованої моделі сезонно адаптивного переходу щодо управління логістичними процесами, а також зробимо спробу надати інтернет-магазину «Норе» рекомендації щодо управління логістичними процесами за допомогою оптимізації транспортних витрат з урахуванням чинника сезонності.

Для того, щоб загальна (сумарна) протяжність шляху доставки товару від трьох складів інтернет-магазину до семи клієнтів була мінімальною і склала 3008588 км необхідно: вибрати для оренди другий та четвертий склади з 5 резервних; розподілити доставку товару таким чином: із власного складу поставити 2400 од товару клієнту 1, 2040 од. – клієнту 3, 1880 од. – клієнту 4, 3280 од. –

клієнту 5; зі складу 2 – 320 од клієнту 5, 5280 од. – клієнту 6, 1800 од. – клієнту 7; зі складу 5 – 2880 од клієнту 2 та 4120 од. клієнту 4.

При розв'язуванні задачі методом послідовного перебору 2 складів з 5 резервних отримуємо можливість оцінити найкращий та найгірший варіанти вибору, а також переконатися, що при будь-якому варіанті розв'язання задачі оптимальні плани та значення цільових функцій співпадають. Порівняння значень цільових функцій показує, що вони рівні. До того ж співпадають і оптимальні плани доставки товарів зі складів інтернет-магазину замовникам.

У найгіршому випадку вибору складів (першого та п'ятого) загальна протяжність маршруту доставки товарів складе 3708188 км, а у найкращому (другого та четвертого складів) – 3008588 км. Порівняння значення цільових функцій показало, що загальна протяжність маршруту доставки товарів у найгіршому випадку перевищує загальну протяжність маршруту доставки товарів найкращого випадку на 23% .

Отже, за допомогою застосування економіко-математичного моделювання для розв'язання задачі сезонно адаптованого переходу щодо управління логістичними процесами отримуємо можливість здійснити найвдаліший вибір двох додаткових складів з п'яти резервних, знайти оптимальний план доставки товарів, зменшити загальну протяжність маршруту доставки товарів, а отже і витрати на перевезення товарів, уникнути дефіциту товарів на складах, своєчасно та з мінімальними витратами задовольнити інтереси замовників товарів інтернет-магазину «Норе».

Висновки. Здійснене дослідження демонструє такі суттєві результати та напрямки покращення діяльності підприємств щодо оптимізації управління логістичними процесами з урахуванням фактора сезонності.

Розглянуто важливу задачу управління логістичними процесами про вибір додаткових орендованих складів у сезон підвищеного попиту та знаходження оптимального плану доставки товарів.

Запропоновано сезонно адаптований перехід щодо управління процесом логістики для інтернет-магазину «Норе»; розроблено алгоритм такого переходу на прикладі інтернет магазину «Норе» з одним основним складом та можливістю вибору двох додаткових для задоволення інтересів споживачів у сезон підвищеного попиту; запропоновано план оптимізації маршруту доставки товарів із цих складів замовникам, який мінімізує транспортні витрати.

Показано ефективність застосування запропонованого алгоритму управління логістичним процесом.

Обґрунтовано, що концепція логістичних процесів полягає у тому, що зміни в одному елементі викликають ланцюгову реакцію змін в інших елементах.

Сезонно адаптована модель переходу щодо управління процесом логістики може бути застосована для оптимізації витрат на доставку будь-яких товарів при збільшенні кількості клієнтів інтернет-магазину, а також вибору додаткових приміщень у сезон підвищеного попиту будь-якої категорії товарів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що застосування підприємствами наданих рекомендацій щодо використання методів економіко-математичного моделювання для управління логістичними процесами дозволить: мінімізувати транспортні витрати та уникнути дефіциту товару на складах і у замовників; скоротити кількість порожнього (холостого) пробігу, що також сприятиме значному зниженню обсягів шкідливих викидів в атмосферу, і тому компанія йтиме в ногу з трендом екологічності логістики.

Результати дослідження можуть бути використані керівниками та співробітниками логістичних компаній, власниками інтернет-магазинів тощо.

Список використаної літератури

1. Мадани Ф. Логистика как стиль жизни. URL: <https://www.kommersant./doc/4956261?query=%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 31.01.2022).
2. Ломтев А. Оптимизация логистической системы, управление логистическими процессами, цели, критерии, риски. URL: <https://mir-klimata.info/vestnik-ukc-arip-optimizaciya-logisticheskoy-sistemy-upravlenie-logisticheskimi-processami-celi-kriterii-riski/ВестникУКЦАПИК> (дата звернення: 20.01.2022).
3. Кігель В. Р. Оптимізація логістичних рішень. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/navchalni-posibniki/kigel-00_18.pdf (дата звернення: 01.02.2022).
4. Свіжий дайджест останніх новин ринку логістики. URL: <https://www.mainfreight.com/uk-ua/market-update-ukraine-10-september-2021> (дата звернення: 14.02.2022).
5. Аналітичний звіт «Перспективи 2020: Логістика». Як електронна комерція, технології та дефіцит робочої сили вже змінюють роботу складу. URL: <https://www.cushmanwakefield.com.ua/en/logistics-2020> (дата звернення: 10.02.2022).
6. Світові тенденції розвитку логістики. URL: https://lubbook.org/book_607_glava_3_Tema_3_Sv%D1%96tov%D1%96tenden%D1%81%D1%96%EF%BF%BD.html (дата звернення: 28.01.2022)
7. Основні тенденції застосування аутсорсингу на ринку логістичних послуг в Україні. URL: <http://calculino.info/ru/usefull/articles/id208457-Основні%20тенденції%20застосування%20аутсорсингу%20на%20ринку%20логістичних%20%20послуг> (дата звернення: 08.05.2021).
8. Waretka Ваш цифровий складський провайдер. URL: <https://wareteka.com.ua> (дата звернення: 08.02.2022).
9. Логистические тренды 2020–2021 года. Жизнь после пандемии. URL: http://bamar.org/information/smi/2021_01_19_137680 (дата звернення: 04.02.2022).
10. "Нова пошта" створила в Україні міжнародну авіакомпанію: озвучені цілі та плани. URL: <https://focus.ua/uk/economics/494732-novaya-pochta-sozdala>

v-ukraine-mezhdunarodnuyu-aviakompaniyu-ozvucheny-celi-i-planu (дата звернення: 08.02.2022).

11. Івашко Л. М., Холод П. І. Тенденції розвитку логістики. *Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 7 грудня 2021 року. Харків, 2021. С. 208–210. URL: https://files.duit.edu.ua/uploads/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82/3_%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%90/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D1%81%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/%D0%A1onference/conference-07-12-2021-warn-new.pdf (дата звернення: 10.12.2021).
12. Cimini C., Lagorio A., Romero D., Cavalieri S., Stahre J. (2020). Smart Logistics and The Logistics Operator 4.0 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405896320335837?via%3Dihub> (дата звернення: 15.02.2022).
13. Müller, J. M. and Voigt, K. I. (2018). “The Impact of Industry 4.0 on Supply Chains in Engineer-to-Order Industries An Exploratory Case Study”. IFAC-PapersOnLine, Vol. 5111, pp. 122–127.
14. Barreto, L.; Amaral, A. and Pereira, T., (2017) “Industry 4.0 Implications in Logistics: An Overview”. *Procedia Manufacturing Engineering Society International Conference, MESIC 2017, 28–30 June 2017, Vigo (Pontevedra), Spain*, Vol. 13, pp. 1245–1252. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/185628365.pdf> (дата звернення: 01.02.2022).
15. Strandhagen, J. O.; Vallandingham, L. R.; Fragapane, G.; Strandhagen, J. W.; Stangeland, A. B. H. and Sharma, N. (2017). “Logistics 4.0 and Emerging Sustainable Business Models”. *Advances in Manufacturing*, 5(4), pp. 359–369.
16. Hofmann, E. and Rüsçh, M., (2017) “Industry 4.0 and the Current Status as well as Future Prospects on Logistics”. *Computers in Industry*, Vol. 89, pp. 23–34. URL: http://admpg.com.br/2019/anais/arquivos/07282019_180722_5d3e16be96908.pdf (дата звернення: 01.02.2022).
17. Селіщев М. E-commerce 2021 – як розвивається інтернет-ринок в Україні. URL: <https://horoshop.ua/ua/blog/e-commerce-2021-v-ukraine/> (дата звернення: 14.02.2022).
18. Майбутнє споживчих ринків. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2021/future-of-consumer-markets-ukr.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
19. Last Link: Quantifying the Cost. URL: <https://www.cushmanwakefield.com/ua/en/last-link> (дата звернення: 21.02.2022).

Стаття надійшла 01.11.2022 р.

Larysa Ivashko,
PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management and Innovation,
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26 French Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: ivashkolm@ukr.net

OPTIMIZATION OF LOGISTICS PROCESS MANAGEMENT IN TRADE

The article considers the theoretical and methodological and practical principles of logistics processes management. Current trends in logistics development are outlined. It is shown that the trends demonstrate active implementation in the management processes of the elements of Logistics 4.0. The expediency of using economic-mathematical methods and models to solve logistics tasks is reasoned. An overview of e-commerce processes, typical for today, both in the world and in Ukraine, which directly cause changes in logistics, is made. The problem of optimization of transport costs for delivery of goods from the warehouses of the online store "Hope" to customers, taking into account the non-stationarity (seasonality) factor is defined. The economic-mathematical model of the problem of logistics processes management has been built and adapted as follows: selection of two seasonally-leased warehouses from five reserve ones and optimization of transport costs for delivery of goods from warehouses of the online store to customers. This optimization model was implemented to solve the problem of optimizing logistics costs for the online store "Hope", taking into account seasonal demand, transport tariffs, warehouses capacity and forecasted sales volumes. Various ways to solve the problem of logistics process management, which allows us to show the additional benefits of using these methods and determine the effectiveness of the decision taken are considered as well. The solution for the choice of warehouses and the optimal plan for delivery of goods to customers in order to minimize transportation costs is obtained. It is shown that with the use of economic and mathematical modeling to solve the problem of seasonally adaptive transition for logistics process management, it is possible to make the best choice of two additional leased warehouses from the five reserve ones, to find the optimal delivery plan, to reduce the total length of delivery route and, consequently, the costs of transportation of goods, to avoid shortages of goods in warehouses, in a timely manner and with minimal costs to satisfy the interests of customers of online store "Hope" goods. The economic interpretation of the results of the models implementation is presented and recommendations for their use are provided to achieve

minimization of transportation costs, maximum flexibility, speed, reliability of the supply chain, ie to make effective management decisions.

Key words: logistics process management, e-commerce, optimization, economic and mathematical modeling.

References

1. Madani F. (2021) Logistika kak stil' zhizni. [Logistics as a lifestyle]. Retrieved from: <https://www.kommersant/doc/4956261?query=%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0> [in Russian].
2. Lomtev A. (2019) Optimizaciya logisticheskoy sistemy, upravlenie logisticheskimi processami, celi, kriterii, riski [Optimization of the logistics system, management of logistics processes, goals, criteria, risks]. Retrieved from: <https://mir-klimata.info/vestnik-ukc-apik-optimizaciya-logisticheskoy-sistemy-upravlenie-logisticheskimi-processami-celi-kriterii-riski/Вестник УКЦ АПИК> [in Russian].
3. Kihel V. R. (2007). Optymizatsiia lohistrychnykh rishen. [Optimization of logistics solutions]. Retrieved from: <https://library.krok.edu.ua/media/library/category/navchalni-posibniki/kigel-0018.pdf> [in Ukrainian].
4. Svizhyi daidzhest ostannikh novyn rynku lohistryky. [Fresh digest of the latest logistics market news]. Retrieved from: <https://www.mainfreight.com/uk-ua/market-update-ukraine-10-september-2021> [in Ukrainian].
5. Analitychnyi zvit «Perspektyvy 2020: Lohistryka». Yak elektronna komertsii, tekhnolohii ta defitsyt robochoi syly vzhe zmyniuiut robotu skladu. [Analytical report "Prospects 2020: Logistics". As e-commerce, technology and labor shortages are already changing the work of the warehouse]. Retrieved from: <https://www.cushmanwakefield.com.ua/en/logistics-2020> [in Ukrainian].
6. Svitovi tendentsii rozvytku lohistryky [World trends in logistics development]. Retrieved from: https://lubbook.org/book_607_glava_3_Tema_3._Sv%D1%96tov%D1%96tenden%D1%81%D1%96%EF%BF%BD.html [in Ukrainian].
7. Osnovni tendentsii zastosuvannia outsorsynhu na rynku lohistrychnykh posluh v Ukraini [The main trends in the use of outsourcing in the market of logistics services in Ukraine]. Retrieved from: <http://calculino.info/ru/usefull/articles/id208457-Оснoвнi%20тенденцi%20застoсуванн%20аутсорсiнгу%20на%20рiнку%20логiстичнiх%20пoслуг> [in Ukrainian].
8. Waretaka Vash tsyfrovyy skladskyi provaidер [Waretaka Your digital warehouse provider]. Retrieved from: <https://wareteka.com.ua/> [in Ukrainian].
9. Logisticheskие trendy 2020–2021 goda. ZHizn' posle pandemii. [Logistics trends 2020–2021. Life after the pandemic]. Retrieved from: http://bamap.org/information/smi/2021_01_19_137680/ [in Russian].
10. "Nova poshta" stvorila v Ukraini mizhnarodnu aviakompaniiu: ozvucheni tsili ta planu. [Nova Poshta has created an international airline in Ukraine: announced goals and plans]. Retrieved from: <https://focus.ua/uk/economics/494732->

- novaya-pochta-sozdala-v-ukraine-mezhdunarodnuyu-aviakompaniyu-ozvucheny-celi-i-plany [in Ukrainian]
11. Ivashko L., Holod P. (2021). Tendentsii rozvytku lohistyky. [Trends in logistics development]. Proceedings from materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Upravlinnia ta administruvannia v umovakh protydivi hibrydnym zahrozam natsionalnii bezpetsi” – “Management and administration in the face of hybrid threats to national security”. (pp. 208-210). Kharkiv. Retrieved from: https://files.duit.edu.ua/uploads/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82/3_%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%90/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/%D0%A1onference/conference-07-12-2021-warn-new.pdf [in Ukrainian].
 12. Cimini C., Lagorio A., Romero D., Cavalieri S., Stahre J. (2020). Smart Logistics and The Logistics Operator 4.0 Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405896320335837?via%3Dihub>.
 13. Müller, J. M. and Voigt, K. I. (2018). “The Impact of Industry 4.0 on Supply Chains in Engineer-to-Order Industries An Exploratory Case Study”. *IFAC-PapersOnLine*, vol. 5111, pp. 122–127.
 14. Barreto, L.; Amaral, A. and Pereira, T. (2017) “Industry 4.0 Implications in Logistics: An Overview”. *Procedia Manufacturing Engineering Society International Conference, MESIC 2017, 28–30 June 2017, Vigo (Pontevedra), Spain, Vol. 13*, pp. 1245–1252. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/185628365.pdf>
 15. Strandhagen, J. O.; Vallandingham, L. R.; Fracapane, G.; Strandhagen, J. W.; Stangeland, A. B. H. and Sharma, N. (2017). “Logistics 4.0 and Emerging Sustainable Business Models”. *Advances in Manufacturing*, vol. 5(4), pp. 359–369.
 16. Hofmann, E. and Rüsçh, M. (2017) “Industry 4.0 and the Current Status as well as Future Prospects on Logistics”. *Computers in Industry*, Vol. 89, pp. 23–34. Retrieved from: http://admpg.com.br/2019/anais/arquivos/07282019_18072_2_5d3e16be96908.pdf.
 17. Selishchev M. (2021). E-commerce 2021 – yak rozvyvaietsia internet-rynok v Ukraini [E-commerce 2021 – how the Internet market is developing in Ukraine]. Retrieved from: <https://horoshop.ua/ua/blog/e-commerce-2021-v-ukraine/> [in Ukrainian]
 18. Maibutnie spozhyvchykh rynki. [The future of consumer markets]. Retrieved from: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2021/future-of-consumer-markets-ukr.pdf> [in Ukrainian]
 19. Last Link: Quantifying the Cost. Retrieved from: <https://www.cushmanwakefield.com.ua/en/last-link>

УДК 658: 316.6:334.02 (103.1)

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275821

Л. В. Мазник,

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет харчових технологій,
вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01033, Україна
e-mail: lianafibo2019@gmail.com

О. І. Драган,

доктор економічних наук, професор,
Національний університет харчових технологій
вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01033, Україна
e-mail: eidragan@ukr.net

М. П. Турчина,

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет харчових технологій
вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01033, Україна
e-mail: masha_pobereg@ua.fm

КОМУНІКАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УПРАВЛІННІ РИЗИКАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОЗОРОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПІДПРИЄМСТВА

Одним із напрямків вдосконалення інструментів комунікативного менеджменту в умовах сучасних викликів є релевантне забезпечення актуальних змін у форматах організації праці. Набувають популярності дистанційна робота та змішані формати. Дистанційна робота означає використання інформаційних і комунікаційних технологій для роботи поза робочим місцем. Криза Covid-19, повномасштабна війна в Україні призвела до збільшення використання інструментів соціальних мереж на підприємствах. Напрямами їх використання є контроль, інформування, координація співпраці між працівниками. В таких умовах комунікативний менеджмент має враховувати не тільки вимоги, але й ризики соціальної прозорості. Соціальна прозорість здійснюється через соціальні мережі або корпоративне соціальне програмне забезпечення, стосується добровільного обміну особистою та контекстною інформацією, такою як інформація про їхній власний статус і статус команди, наміри, мотивацію, можливості, пріоритети, цілі,

оновлення фізичної та соціальної інформації, контакти з іншими колегами. Практики соціальної прозорості можуть створити такі ризики, як перевантаження інформацією, професійне вигорання, стрес. Бракує систематичних методів комунікативного менеджменту, які б ідентифікували та оцінювали ризики соціальної прозорості. В представленому дослідженні обґрунтовується метод ідентифікації та оцінки таких ризиків на підприємствах. Розроблено відповідний алгоритм методу ідентифікації та оцінки таких ризиків в організаційному контексті.

Ключові слова: комунікативний менеджмент, комунікації, соціальна прозорість, соціальне програмне забезпечення підприємства, інформаційні системи підприємства, ризики.

Постановка проблеми. На початку кризи COVID-19 уряди багатьох країн рекомендували компаніям сприяти дистанційній роботі як ініціативі для пом'якшення поширення вірусу, дозволяючи продовжувати організаційну діяльність. Така практика стала особливо актуальною в Україні з початком повномасштабної війни. Компанії почали обмежувати особисту взаємодію та замінювати її телефонними або відеоконференціями та почали використовувати більше видів корпоративного соціального програмного забезпечення для підтримки залученості працівників, діяльності підприємства, досягнення своїх стратегічних цілей та пом'якшення негативних економічних наслідків. Щоб вижити в цій кризі, організації необхідно забезпечити потік інформації та заохочувати соціальну прозорість між усіма організаційними підрозділами та співробітниками. Тобто розробити новий інструментарій комунікативного менеджменту для створення спільної ментальної моделі, на основі якої стає можливою координація та співпраця команди. Корпоративне соціальне програмне забезпечення – це онлайн-платформа, яка на основі телекомунікаційних зв'язків між співробітниками, які працюють віддалено, дозволяє обмін інформацією про себе, поставлені перед ними завдання, свій прогрес і співпрацю з іншими. Це сприяє розвитку стосунків як

всередині компанії, так і між співробітниками та командами і між організацією та її клієнтами. Ці платформи використовуються для соціальної прозорості, роблячи інформацію доступною, незважаючи на фізичне дистанціювання.

Прозорість є одним із аспектів корпоративної соціальної відповідальності на організаційному рівні, який покликаний сприяти зростанню ефективності та продуктивності підприємства. Соціальна прозорість використовується на індивідуальному рівні для сприяння усвідомленню ситуації, комунікації та співпраці між персоналом і членами команди. З точки зору організаційних інформаційних систем, незначна кількість розробок присвячена концептуалізації та дослідженню соціальної прозорості та її впливу на інформаційну безпеку організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори в [2] виступають за те, що соціальна прозорість між співробітниками організації шляхом поширення інформації сприятиме зацікавленості в участі та командній роботі. Вони забезпечують структуру для розробки спільнот знань на основі розмов, які підтримують такі функції прозорості, як візуалізація активності та розмови. У [3] автори стверджують, що існує три типи соціальної прозорості в онлайн-обміні інформації: прозорість ідентичності; прозорість контенту; прозорість взаємодії. Вони вивчали вплив цих трьох типів прозорості на результат діяльності груп і організацій.

Незважаючи на обнадійливі наслідки, поточні цифрові інструменти здаються водночас громіздкими та простими з точки зору зручності та ефективності в забезпеченні корисної соціальної онлайн-прозорості. Спеціальний спосіб використання такої прозорості може створити ризики та призвести до несприятливих наслідків, таких як стрес, хвилювання, перевантаження інформацією та відсутність інтересу [4]. Дослідження соціальної

онлайн-прозорості та її тіньових сторін не часто зустрічаються в літературі з інформаційних систем.

Крім того, робота з оцінки прозорості зосереджена на аналізі технічних питань проектування інтерфейсів користувача та засобів навігації [5]. Авторський колектив [6] розробив модель, яка забезпечує інструмент аналізу для оцінки веб-прозорості для підзвітності. Модель зосереджена на трьох атрибутах, пов'язаних з онлайн-прозорістю та технічними аспектами веб-сайту: видимість, формат і режим доставки. Ризики і їхня оцінка, наскільки нам відомо, не була основною увагою в літературі. Результати досліджень [7-9] показали відсутність методики оцінки ризиків соціальної прозорості онлайн;

– дослідники розглядають соціальну прозорість як нефункціональну вимогу, і відсутні емпіричні роботи, які розглядають соціальну прозорість онлайн як автономну поведінку окремих людей. Наприклад, автори в [10] розглядали прозорість як вимогу до якості інформаційних систем і, отже, вони використовували інструменти моделювання, такі як графи взаємозалежності, щоб забезпечити онтологію та еталонні моделі для прозорості та вимоги до якості, пов'язані із визначенням взаємозалежності між ними та можливістю їх реалізації;

– відсутність систематичного офіційного визначення негативних наслідків соціальної онлайн-прозорості.

Метою статті є обґрунтування інструментів комунікативного менеджменту для виявлення та оцінки ризиків і їх факторів в корпоративних інформаційних системах в умовах соціальної прозорості, що дозволить керівництву підприємства та системним аналітикам виявити та визначити пріоритетність таких ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міру того як функції соціальних медіа в цифрових пристроях та Інтернет-додатках стали більш інтегрованими в робоче середовище,

інформація про користувачів та їх взаємодію стала більш помітною всередині та навіть між відділами підприємства. Ця видимість була концептуалізована як соціальна прозорість у літературі з комп'ютерної підтримки спільної роботи, ситуаційної обізнаності та управління підприємством. Соціальна прозорість є однією з нових областей досліджень. Соціальна прозорість зазвичай описується як передача соціальної інформації серед індивідів через онлайн і офлайн середовища [1; 2].

Дослідники в [3] визначили соціальну прозорість як «наявність соціальних метаданих, що оточують обмін інформацією». Автори представили три соціальні виміри обміну інформацією, які можна побачити через онлайн-додатки: прозорість ідентичності, яка стосується інформації про людей, які обмінюються інформацією; прозорість контенту, що відноситься до складових контенту, яким обмінюються; та прозорість взаємодії, що стосується дій, які здійснюються під час взаємодії. У своїй роботі над візуалізацією прогресу роботи в контексті спільного виробництва, такого як розробка програмного забезпечення з відкритим кодом, автори в [11] визначили соціальну прозорість як видимість історії діяльності індивідів, яка може допомогти іншим скласти враження про їхні сфери компетенції та зробити висновок і налагодити зв'язки між людьми. Вони заявили, що зі збільшенням прозорості щодо дій окремих осіб у контексті онлайн-роботи існує високий потенціал для використання цієї інформації для початку робочих стосунків і для того, щоб допомогти рекомендувати виконавців для різних завдань.

Зважаючи на різноманітні особливості концепції соціальної прозорості на підприємстві та тонку межу між її корисною та проблемною версіями, дослідники визнали потребу в підходах, які оцінюють соціальну прозорість. В літературі бракує методичного підходу до виявлення та оцінки соціальної прозорості [1], а також

не вистачає показників і заходів, призначених для оцінки прозорості на підприємстві [12]. Гріффіт [13] стверджує, що системні дизайнери організаційних веб-сайтів повинні виходити за рамки традиційного значення прозорості, яке можна досягти, зробивши інформацію доступною для тих, хто її потребує. Було підкреслено необхідність нових критеріїв прозорості, щоб мати можливість перевірити, чи відповідає він вимогам користувачів у новій версії суспільства, яке прагне до інформації.

У літературі з емпіричних досліджень було проведено кілька досліджень для оцінки концепції прозорості. Автори [10] досліджували прозорість програмного забезпечення через мережу нефункціональних вимог, які мають бути зрозумілими як для зацікавлених сторін, так і для команди розробників програмного забезпечення. Таким чином, вони запропонували міру для досягнення корисної прозорості шляхом визначення її зв'язків і впливу на інші нефункціональні вимоги, такі як доступність, інформативність, зручність використання та можливість перевірки.

В проведеному дослідженні зроблені такі припущення:

- соціальна прозорість є добровільною без будь-яких зобов'язань з боку влади;
- соціальна прозорість здійснюється через онлайн-платформи;
- відкрита інформація не є критично важливою для інших працівників при виконанні їхньої роботи та безперервності бізнесу. Це припущення усуває функціональну залежність від інформаційних ресурсів, яка впливає на індивідуальну здатність виконувати свою роль і досягати поставлених цілей;
- відкрита інформація не містить секретної та приватної інформації. Конфіденційність не є основною проблемою чи основним фактором для людей, які вирішують, розкривати

інформацію чи ні. Натомість такі фактори, як розкриття цікавої та актуальної інформації в стилі, який мінімізує відволікання, є більш критичними.

Нами запропонована методика оцінки соціальної онлайн-прозорості в організаціях, пов'язані з нею ризики та фактори оцінки. Відповідно, запропоновано сценарій проведення багатоетапного дослідження потенційних ризиків соціальної прозорості в корпоративних інформаційних системах (див. табл. 1). Щоб забезпечити основу для методу оцінки ризиків :необхідно: визначити аспекти методу оцінки соціальної онлайн-прозорості та дослідити ризики і їх фактори, спричинені соціальною відкритістю корпоративних інформаційних систем.

Основною метою першого етапу дослідження є вивчення факторів оцінки соціальної прозорості онлайн. Ми виявили чотири ключові фактори, які відіграють значну роль в оцінці прозорості: зміст прозорості, подання інформації, своєчасність розкриття інформації та характеристики одержувачів інформації.

Другий та третій етапи досліджень проводяться для вивчення різних точок зору на практику соціальної онлайн-прозорості в організаційних інформаційних системах та потенційних ризиків, які можуть виникнути в результаті її некерованої практики. Виявлення факторів ризику є вирішальним кроком у розробці методу оцінки для визначення та контролю рівня прозорості. У результаті досліджень виявлені чотири набори факторів ризику, які обумовлені: особливостями забезпечення інформацією учасників щодо цілей організації; завданнями та ресурсами; прозорістю організаційних комунікацій; практикою обміну прозорістю та рівнем прозорості.

Таблиця 1

**Характеристика етапів дослідження
потенційних ризиків соціальної прозорості
в корпоративних інформаційних системах**

Етап дослідження	Метод збору даних	Мета
1-й етап: планування	1. Вивчення відповідної літератури, включаючи організаційну прозорість. 2. Оцінка групової динаміки респондентів. 3. Ознайомлення із комп'ютерною підтримкою спільної роботи. 4. Вивчення організаційної культури та ситуаційної обізнаності. 5. Формування фокус-груп	Концептуалізувати соціальну прозорість онлайн. Визначити ключові фактори для оцінки соціальної прозорості онлайн
2-й етап: дослідження та опрацювання результатів	Проведення напівструктурованого інтерв'ю (вибірка репрезентативна)	Розробити еталонну модель для методу оцінки соціальної онлайн-прозорості. Визначити набір ризиків та їх факторів онлайн-соціальної прозорості в організаціях
3-й етап: доопрацювання	Опитування у фокус-групах за уточненим переліком питань	Створити підтверджений комплексний остаточний набір ризиків і їх факторів
4-й етап: оцінювання	Двоетапний кейс	Перевірити запропонований метод і оцінити його роботу в реальному організаційному контексті

В результаті практичної реалізації зазначених етапів нами встановлено, що найбільш загрозливі ризики включають: високий рівень відкритості особистої інформації; поширення особистих даних працівників без їх погодження; відсутність релевантного захисту даних в організації; надмірна залежність від інформаційних технологій; ризик порушення конфіденційності; ризик фінансових втрат.

Висновки. В представленому дослідженні встановлено, що комунікативний менеджмент дозволяє управлінцям здійснювати активну комунікацію з діловими сторонами та захищати їх права та інтереси. Це є важливим аспектом діяльності для зниження ризиків соціальної прозорості при використанні Інтернету. Результатом врахування цього аспекту стає зростання керованості потенційними проблемами та забезпечення прозорості діалогу між діловими сторонами. Така стратегія допомагає знижувати ризики щодо порушення прав та інтересів і забезпечує збалансоване розв'язання проблем, пов'язаних з використанням Інтернету. Отже, комунікативний менеджмент в управлінні ризиками соціальної прозорості в інформаційних системах підприємства може бути використаний для вирішення таких проблем, як: зростання кількості шкідливих дій в рамках досягнення певних цілей; створення конкурентоспроможного соціального середовища; забезпечення захисту від санкцій та порушень законо-давства; захист від шахрайства; створення надійної інформаційної системи; забезпечення безпеки та конфіденційності даних. Таким чином, діяльність, що враховує такі інструменти, дозволить знизити ризики прозорості при використанні інформаційних систем.

В результаті проведеного дослідження запропоновано спеціфічний інструментарій комунікативного менеджменту для дослідження потенційних ризиків соціальної прозорості в корпора-

тивних інформаційних системах в умовах соціальної прозорості. Застосування такого інструментарію в практичній діяльності дозволить підвищити обґрунтованість управлінських рішень в умовах прозорості корпоративних інформаційних систем на основі виявлення відповідних ризиків та визначення їх пріоритетності.

Список використаної літератури

1. Dabbish L., Stuart C., Tsay J., Herbsleb J. Social coding in GitHub: transparency and collaboration in an open software repository. *CSCW '12 : Proceedings of the ACM 2012 conference on Computer Supported Cooperative Work*, Seattle, Washington, USA, February 11-15, 2012. P. 1277–1286.
2. Erickson T., Kellogg W. Social translucence: an approach to designing systems that support social processes. *ACM Transactions Computer-Human Interact (TOCHI)*. March 2000. 7(1). P. 59–83.
3. Stuart H. C., Dabbish L., Kiesler S., Kinnaird P., Kang R. Social transparency in networked information exchange: a theoretical framework. *CSCW '12 : Proceedings of the ACM 2012 conference on Computer Supported Cooperative Work*, Seattle, Washington, USA, February 11-15, 2012. P. 451–460.
4. Laud R. L., Schepers D. H. Beyond transparency: Information overload and a model for intelligibility. *Bus Soc Rev*. 2019. 114(3). P. 365–391.
5. Pina V., Torres L., Royo S. Are ICTs improving transparency and accountability in the EU regional and local governments? *Empir Stud. Public Admin*. 2007. 85(2). P. 449–472.
6. Lourenço R. P., Sá PME, Jorge S., Pattaro A. F. Online transparency for accountability: one assessing model and two applications. *Electron J e-Govern*. 2013. 11(2). P. 280–292.
7. Alsaedi T., Phalp K., Ali R. Towards an Assessment Method for Social Transparency in Enterprise Information Systems. *IEEE 23rd International Enterprise Distributed Object Computing Workshop (EDOCW) : Workshop Proceedings*, Paris, France, 28-31 October 2019. P. 136–145.
9. Alsaedi T., Phalp K., Ali R. Online social transparency in enterprise information systems: risks and risk factors. *International Conference on Research and Practical Issues of Enterprise Information Systems Springer*. 2019. P. 97–111.
10. Alsaedi T., Stefanidis A., Phalp K., Ali R. Social transparency in enterprise information systems: peculiarities and assessment factors. *BESC 2019 : Proceedings of the 6th International Conference on Behavioral, Economic and Socio-Cultural Computing*, Beijing, China, 28-30 October 2019. P. 1–4.

11. do Prado Leite JCS, Cappelli C. Exploring i* Characteristics that Support Software Transparency. *iStar 3rd international Workshop* : Workshop Proceedings, Recife, Brazil, February 11-12, 2008. P. 51–54.
12. Marlow J., Dabbish L. A. The effects of visualizing activity history on attitudes and behaviors in a peer production context. *CSCW 2015* : Proceedings of the 18th ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work&Social Computing, Vancouver, BC, Canada, *March 14-18*, 2015. P. 757–764.
13. Abu-Shanab E. A. The relationship between transparency and e-government: An empirical support. *Electronic Government and Electronic Participation-Joint Proceedings of Ongoing Research of IFIP EGOV and IFIP ePart 2021*. 2013. P. 84-91.
14. Griffith J. C. *Beyond transparency: new standards for legislative information systems*. Citeseer, Geneva, Switzerland: European Centre for Parliamentary Research and Documentation, 2016. URL: https://www.w3.org/2007/06/eGovdc/presentations/jg_beyond.

Стаття надійшла 24.10.2022 р.

Liana Maznyk,

Doctor of Economics, Associate Professor,
National University of Food Technologies
68, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: lianafibo2019@gmail.com

Olena Dragan,

Doctor of Economics, Professor,
National University of Food Technologies
68, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: eidragan@ukr.net

Mariia Turchyna,

Doctor of Economics, Associate Professor,
National University of Food Technologies
68, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: masha_pobereg@ua.fm

COMMUNICATION MANAGEMENT IN SOCIAL TRANSPARENCY RISKS MANAGEMENT OF ENTERPRISE INFORMATION SYSTEMS

One of the areas of improvement of communicative management tools in the conditions of modern challenges is the relevant provision of actual changes in the formats of work organization. Remote work and mixed formats of work are gaining popularity. Remote work means using information and communication technologies to work outside the workplace. The Covid-19 crisis and the full-scale war in Ukraine have led to an increase in the use of social media tools in enterprises. The directions of their use control, inform, and coordinate cooperation between employees. In such conditions, communicative management must consider not only the requirements but also the risks of social transparency. Transparency is one of the aspects of corporate social responsibility at the organizational level, which is intended to contribute to the growth of the efficiency and productivity of the enterprise. Social transparency is carried out through social networks or corporate social software, refers to the voluntary sharing of personal and contextual information, such as information about their own and team status, intentions, motivations, capabilities, priorities, goals, updates of physical and social information, contacts with others colleagues. Social transparency practices can create risks such as information overload, professional burnout, and stress. There is a lack of systematic communication management methods that would identify and assess the risks of social transparency. In the presented study, we substantiate the method of identification and assessment of such risks at enterprises. An appropriate algorithm for the method of identification and assessment of such risks in the organizational context has been developed. As a result of the research, a specific toolkit of communicative management is proposed for the study of potential risks of social transparency in corporate information systems in the conditions of social transparency. The use of such tools in the practical activities of enterprises will improve the validity of management decisions in the context of the transparency of corporate information systems based on the identification of relevant risks and their prioritization.

Keywords: communicative management, communications, social transparency, social enterprise software, enterprise information systems, risks.

References

1. Dabbish, L., Stuart, C., Tsay, J., & Herbsleb, J. (2012, February). Social coding in GitHub: transparency and collaboration in an open software repository. In *Proceedings of the ACM 2012 conference on computer supported cooperative work* (pp. 1277-1286).

2. Erickson, T., & Kellogg, W. A. (2000). Social translucence: an approach to designing systems that support social processes. *ACM transactions on computer-human interaction (TOCHI)*, 7(1), 59-83.
3. Stuart, H. C., Dabbish, L., Kiesler, S., Kinnaird, P., & Kang, R. (2012, February). Social transparency in networked information exchange: a theoretical framework. In *Proceedings of the ACM 2012 conference on Computer Supported Cooperative Work* (pp. 451-460).
4. Laud, R. L., & Schepers, D. H. (2009). Beyond transparency: Information overload and a model for intelligibility. *Business and Society Review*, 114(3), 365-391.
5. Pina, V., Torres, L., & Royo, S. (2007). Are ICTs improving transparency and accountability in the EU regional and local governments? An empirical study. *Public administration*, 85(2), 449-472.
6. Lourenço, R. P., Moura, P., Jorge, S., & Pattaro, A. F. (2013). Online transparency for accountability: One assessing model and two applications. *Electronic Journal of E-government*, 11, 280-292.
7. Alsaedi, T., Phalp, K., & Ali, R. (2019, October). Towards an assessment method for social transparency in enterprise information systems. In *2019 IEEE 23rd International Enterprise Distributed Object Computing Workshop (EDOCW)* (pp. 136-145). IEEE.
8. Alsaedi, T., Phalp, K., & Ali, R. (2019). Online social transparency in enterprise information systems: risks and risk factors. In *Research and Practical Issues of Enterprise Information Systems: 13th IFIP WG 8.9 International Conference, CONFENIS 2019, Prague, Czech Republic, December 16-17, 2019, Proceedings 13* (pp. 97-111). Springer International Publishing.
9. Alsaedi, T., Stefanidis, A., Phalp, K., & Ali, R. (2019, October). Social transparency in enterprise information systems: peculiarities and assessment factors. In *2019 6th International Conference on Behavioral, Economic and Socio-Cultural Computing (BESC)* (pp. 1-4). IEEE.
10. do Prado Leite, J. C. S., & Cappelli, C. (2008). Exploring i* Characteristics that Support Software Transparency. In *iStar* (pp. 51-54).
11. Marlow, J., & Dabbish, L. A. (2015, February). The effects of visualizing activity history on attitudes and behaviors in a peer production context. In *Proceedings of the 18th ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work & Social Computing* (pp. 757-764).
12. Abu-Shanab, E. A. (2013). The relationship between transparency and e-government: An empirical support. *Electronic government and electronic participation-joint proceedings of ongoing research of IFIP EGOV and IFIP ePart 2021*.
13. Griffith, J. C. (2006). *Beyond transparency: New standards for legislative information systems*. Geneva, Switzerland: European Centre for Parliamentary Research and Documentation.

УДК 336.13:316:4

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275822

В. В. Матвійв,

здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри маркетингу,
Хмельницький національний університет
вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, Україна
e-mail: vasy_l_matviyiv@ukr.net

РІВНІ ДОСТУПНОСТІ ПОСЛУГ ЛАНКИ ПЕРВИННОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: МАРКЕТИНГОВИЙ ПІДХІД

Реформування ланки первинної медичної допомоги системи охорони здоров'я стало індикатором змін в системі охорони здоров'я України. Зважаючи на те, що першочергово було реформовано первинну ланку медичної системи, важливою є зворотна відповідь (feedback) населення, його оцінка доступності якісної медичної допомоги, що дозволить визначити наслідки і перспективи реформи. Проведений у статті маркетинговий аналіз таких трьох критеріїв (рівнів) доступності послуг первинної медичної допомоги, як якість, фінансова і територіальна або часова доступність медичних послуг в їх динаміці за 2018-2020 роки, дозволив на основі опитувань респондентів з'ясувати позитивні і негативні тенденції розвитку ланки первинної медичної допомоги. Зокрема встановлено, що за вказаний період спостерігається загальна тенденція покращення якості медичних послуг, поєднана водночас із недостатнім рівнем забезпечення їх фінансової та територіальної або часової доступності. Маркетинговий аналіз думок респондентів щодо основних показників критеріїв якості, фінансової і територіальної або часової доступності дозволив більш предметно оцінити наслідки реформи ланки первинної медичної допомоги. Зростання якості медичних послуг, пов'язане респондентами переважно з покращенням ставлення до пацієнтів лікарів медичного персоналу та матеріальних умов надання медичних послуг, фактично пояснюється соціально-психологічними чинниками налагодження взаємодії «лікар – пацієнт» та позитивним ефектом фінансової самостійності медичних закладів. Позитивна тенденція зростання фінансової доступності медичних послуг, виражена в опитуванні показниками можливостей придбання ліків і отримання ефективного лікування, обумовлена практичною реалізацією програми «Доступні ліки»,

наявністю значного спектру безкоштовних медичних послуг (за договором з НСЗУ) та оптимальною ціновою політикою на додаткові медичні послуги. Врешті, критерій територіальної або часової доступності медичних послуг, отримавши серед респондентів широкий спектр оцінок (від позитивних до негативних), засвідчує, з одного боку, позитивні наслідки зростання часової доступності та можливостей пацієнтів щодо вибору лікаря, а з іншого – демонструє невирішеність проблеми територіальної зручності розміщення закладів первинної медичної допомоги, особливо в умовах скорочення їх мережі в сільській місцевості. Перспективою дослідження проблеми вважаємо вироблення практичних рекомендацій для закладів охорони здоров'я первинної та вторинної спеціалізованої ланок щодо покращення окремих показників якості, фінансової і територіальної або часової доступності медичних послуг.

Ключові слова: первинна медична допомога, маркетинг медичних послуг, види доступності медичних послуг, якість надання медичних послуг, сімейний лікар, сфера охорони здоров'я.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний період розвитку медичної сфери в Україні характеризується процесом реформування системи охорони здоров'я, що мають на меті забезпечити насамперед доступ усіх верств населення до якісних та своєчасних медичних послуг, особливо до первинної медичної допомоги.

Реформування ланки первинної медичної допомоги системи охорони здоров'я стало індикатором змін в системі охорони здоров'я України. Суттєві зміни в медичній сфері населення відчуло у процесі реформування первинної ланки медичної допомоги й, відповідно, отримало можливість оцінити усі негативні і позитивні сторони процесу реформування галузі. Зважаючи на те, що першочергово було реформовано первинну ланку медичної системи, в процесі якої замість існуючих дільничних поліклінік утворено центри надання первинної медичної допомоги (ЦНПМД) й сільські лікарські амбулаторії (СЛА) загальної практики, покликані надавати екстрену та невідкладну медичну допомогу населенню, важливою є зворотна відповідь (feedback) населення на одержані медичні послуги, яке воно змогло отримати за потребою

згідно власних фінансових та часових ресурсів і, відповідно, дати об'єктивну (чи суб'єктивну) оцінку даним послугам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання доступності та якості надання первинної медичної допомоги в багатьох країнах світу є важливим об'єктом досліджень багатьох зарубіжних науковців. Так, колектив американських вчених (Maureen Lewis, Gunnar Eskeland, Ximena Traa-Valerezo), досліджуючи ефективність первинної медичної допомоги в Ель Сальвадорі, дійшли висновку, що територіальна доступність населення до такого виду медичних послуг є вкрай низькою через погано розвинену інфраструктуру; внаслідок цього пацієнти для отримання первинних медичних послуг змушені звертатися до приватних медичних закладів, оскільки таким чином економлять свій час й отримують ефективне лікування [1]. Канадські дослідники (Peter Drew, Brad Jones, Douglas Norton) на основі опитувань респондентів виокремили п'ять основних факторів підвищення ефективності роботи медичних центрів з надання первинної медичної допомоги [2]. Цікаву тенденцію з'ясували вчені з Саудівської Аравії (Fuhaid M. Alqossayir, Mohammad S. Alkhowailed, Abdulrahman Y. Alammari, Abdulmalik A. Alsaeed, Yazeed Y. Alamri, Zafar Rasheed), які, досліджуючи рівень звертання пацієнтів до закладів первинної медичної допомоги, виявили, що із 266 опитаних пацієнтів лише 17,7% уникали лікарів первинної медичної допомоги, а це свідчить про значне навантаження на невідкладну медичну допомогу [3]. Тим часом китайські науковці (Guangsheng Wan, Xiaolin Wei, Hui Yin, Zhiwang Qian, Tingting Wang, Lina Wang) у своєму дослідженні тенденцій розвитку первинної медичної допомоги у 2012-2018 роках за допомогою методу логістичної регресії встановили суттєве зменшення зацікавленості населення та чисельності пацієнтів послугами закладів первинної медичної допомоги, їх переорієнтацію на інші

види медичних послуг [4]. Цікавими є тези американського дослідника Школи громадського здоров'я Університету Джонса Гопкінса (Leiyu Shi), який встановив, що якісне надання первинної медичної допомоги для пацієнтів сприяє зниженню кількості госпіталізацій пацієнтів у медичні заклади та зменшенню кількості викликів швидкої невідкладної медичної допомоги для населення; відтак, на його думку, цінність ефективного надання первинної медичної допомоги є актуальною як для країн, що розвиваються, так і для розвинутих країн світу [5]. Американські науковці Школи громадського здоров'я Університету Джонса Гопкінса (Barbara Starfield, Leiyu Shi, James Macinko) стверджують, що доступність населення до первинної медичної допомоги дає можливість уникнути багатьох небезпечних захворювань, а в деяких випадках допомагає зменшити кількість летальних випадків [6]. В'єтнамські науковці (Hoang Van Minh, Young Kyung Do, Mary Ann Cruz Bautista, Tran Tuan Anh) у своєму дослідженні первинної ланки системи охорони здоров'я на півночі В'єтнаму виокремили ряд проблем (або «бар'єрів недоступності»), згрупованих в шість блоків, які характеризують причини неспроможності первинної медичної допомоги задовольнити актуальні проблеми населення [7]. Колектив британських, індійських і австралійських дослідників (Florian L. Stigler, James Macinko, Luisa M. Pettigrew, Raman Kumar, Chris van Weel), закладаючи в основу дослідження риторичне питання, вважають, що в наукових диспутах не варто вести мову про загальне охоплення населення медичним обслуговуванням, а про те, що потрібно забезпечити населення перш за все доступною для нього первинною медичною допомогою [8]. Нідерландські вчені з Антропологічно-соціологічного центру Амстердамського університету (Sjaak van der Geest, Johan D. Speckmann, Piter H. Streefland), аналізуючи впровадження первинної медичної допомоги в різних країнах, вважають за доцільне

розглядати її з позиції багаторівневого впровадження – як національно-регіональних установ, так і муніципалітетів та місцевих громад [9]. Керівник проекту Канадської асоціації громадського здоров'я в Південній Африці (Josef Decosas) справедливо розкритикував «Національний план дій Сьєрра-Леоне щодо надання населенню первинної медико-санітарної допомоги», адже на практиці існували різні значні бар'єри щодо забезпечення певних рівнів доступності й охоплення медичним обслуговуванням всього населення [10].

Українські науковці також почали звертати увагу на проблему доступності медичних послуг в контексті реформування медичної галузі в Україні. Так, вже з початком реформування медичної галузі в Україні з 2001 року вітчизняні дослідники В. Пономаренко [11], Ю. Вороненко і Г. Лисенко [12], В. Князевич [13], звичайно, почали аналізувати перспективи реорганізації первинної медико-санітарної допомоги виключно контексті запровадження практики сімейної медицини, підкреслюючи «універсальність» підготовки лікарів такого фахового спрямування та значні позитивні наслідки для удосконалення екстреної ланки первинної медичної допомоги. Однак, як згодом відзначила дослідник-соціолог І. Мажак, очікуваний від запровадження інституту сімейної медицини ефект зниження затратного рівня госпіталізації й зменшення частоти викликів швидкої медичної допомоги, за деякими винятками приватної лікарської практики, не дав достатніх результатів, зокрема, через «формальність» сприйняття цілей реформування цієї галузі [14; 15]. У порівняльному дослідженні практики сімейної медицини в Україні та Польщі І. Мажак дійшла висновку про необхідність законодавчого регулювання статусу сімейного лікаря, підвищення рівня оплати праці, вирішення інших проблем в галузі, що сприятиме підвищенню якості надання медичних послуг [16]. В іншому дослідженні І. Мажак визначила загальні підходи до

вивчення проблеми «соціальних нерівностей у здоров'ї», під якими розуміють «відмінності у здоров'ї між соціальними групами на підставі таких соціальних детермінант, як гендер, вік, дохід, рівень освіти, професія, зайнятість/безробіття, сімейний статус, наявність дітей, житлові умови, місце проживання тощо...» [17], які, на нашу думку, варто враховувати в подальших дослідженнях проблеми рівня доступності медичних послуг. Дослідники в галузі соціальної медицини В. Клименко [18], О. Корнійчук [19] проаналізували стан галузі, визначили фінансово-економічну складову інституційних проблем та виробили практичні рекомендації щодо підготовки сімейних лікарів у сфері надання первинної медико-санітарної допомоги. Дослідниця Л. Бондарева одна з перших у вітчизняній науці обґрунтувала суть поняття «доступність медичної допомоги» як «організаційно забезпечену можливість надання своєчасної та кваліфікованої медичної допомоги населенню країни незалежно від географічних, економічних, соціальних, інформаційних, культурних та мовних бар'єрів» [20]. Дослідниця Л. Крячкова розробила систему забезпечення належного рівня чутливості охорони здоров'я до очікувань населення через вплив на основні процеси та функції галузі за рахунок ефективного керівництва, професійно працюючого медичного персоналу, доступної, якісної та структурно ефективної медичної допомоги, справедливої системи фінансування та зворотного зв'язку у вигляді адекватного інформаційного забезпечення [21].

Прийняття у 2017 р. Закону України «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» [22], очевидно, стимулювало дослідження вітчизняними науковцями проблеми доступності медичних послуг. У цьому контексті серед найновіших досліджень варто виокремити праці В. Кравченка та Н. Орлової [23], О. Алексеєва, В. Таранова і В. Петрихіна [24], О. Яремчук [25], О. Назарук [26], які,

використовуючи відмінні методологічні підходи соціальної медицини та державного управління, констатували необхідність продовження реформи медичної галузі з метою удосконалення та забезпечення доступності та якості послуг на рівні первинної медичної допомоги.

Отже, підсумовуючи огляд наукової літератури до проблеми, можемо констатувати, що зарубіжними та вітчизняними дослідниками різних наукових галузей окреслено загальні підходи до розуміння сутності рівня доступності медичних послуг, в окремих публікаціях проаналізовано практичні аспекти реалізації принципу загальної чи обмеженої доступності населення до медичних послуг. Водночас, слід відзначити, досі бракує досліджень проблеми маркетингу доступності надання медичних послуг лікарями первинної медичної допомоги, зокрема й особливо, в контексті реформування системи охорони здоров'я в Україні на початку XXI століття.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення маркетингового аналізу доступності медичних послуг, які надаються лікарями первинної медичної допомоги в Україні, за їх основними критеріями (рівнями) – якість надання медичних послуг для населення, фінансова доступність медичних послуг та територіальна або часова доступність медичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим чинником успішного розвитку галузі охорони здоров'я в Україні є доступність для населення послуг первинної медичної допомоги та відповідна оцінка населенням отриманих послуг. Саме врахування оцінювання населенням первинних медичних послуг може позитивно вплинути на підвищення їх якості медичного обслуговування, а відтак і на показниках здоров'я населення.

Так, з метою оцінювання доступності медичних послуг, які надавалися лікарями первинної медичної допомоги, нами здійснено аналіз за трьома основними їх критеріями (рівнями):

якість надання медичних послуг для населення, фінансова доступність медичних послуг та територіальна або часова доступність медичних послуг (таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка оцінки респондентами зміни основних видів доступності медичних послуг (якості надання медичної допомоги та фінансової доступності), які надається лікарями ПМД (сімейним лікарем або дільничним терапевтом чи педіатром) у 2017-2020 роках

Показники	Роки			
	2017	2018	2019	2020
Якість медичної допомоги				
Покращилася	7,4	5,4	14,3	10,9
Погіршилася	20,5	10,6	16,0	13,4
Не змінилася	72,2	84,0	69,7	75,6
Фінансова доступність				
Покращилася	1,9	1,8	5,8	3,7
Погіршилася	49,6	20,6	26,4	20,5
Не змінилася	48,4	77,5	67,8	75,8
Територіальна або часова доступність				
Покращилася	Н.д.	Н.д.	6,6	4,3
Погіршилася	Н.д.	Н.д.	12,6	12,1
Не змінилася	Н.д.	Н.д.	80,8	83,6

Джерело: [28; 29; 30].

У нашому дослідженні рівня доступності медичних послуг первинної ланки використано результати соціологічного опитування, виконаного у рамках загальнонаціонального дослідження «Індекс здоров'я. Україна», організованого і проведеного Міжнародним фондом «Відродження», Київським міжнародним інститутом соціології, Центром громадського здоров'я Міністерство охорони здоров'я України у 2018–2020 роках [28; 29; 30]. Під час цих

опитувань респонденти оцінили кожен із вказаних критеріїв надання медичних послуг, які вони одержували у сімейного лікаря, терапевта чи педіатра.

Оцінюючи якість медичної допомоги, близько двох третин респондентів дали відповідь, що якість наданих медичних послуг у сімейного лікаря не змінилася. Так, за даними вищезазначеної таблиці 1, у 2017 році даний показник становив 72,2% , у 2018 році – 84,0% , у 2019 році – 69,7% та у 2020 році – 75,6% . Цей факт свідчить про те, що, на думку респондентів, рівень якості надання медичних послуг для них є такий самий, як був рік назад, з початком реформи медичних закладів первинної ланки.

Важливим є також той факт, що рівень покращення медичних послуг, які надають лікарі первинної медичної допомоги, згідно відповідей респондентів, у 2017 році становив 7,4% , у 2018 році – 5,4% , у 2019 році – 14,3% і у 2020 році – 10,9% опитаних респондентів. Отже, спостерігаємо, що за останні роки поступово зростає кількість позитивних відповідей серед респондентів щодо покращення рівня якості надання медичних послуг в сімейного лікаря. Вважаємо, що саме ті респонденти, які побували в якості пацієнтів медичних закладів первинної ланки, змогли особисто відчувати певні зміни і дати позитивний відгук щодо якості наданих медичних послуг в сімейного лікаря.

Разом з тим, є досить великий відсоток респондентів, які дали відповідь, що відчули погіршення якості надання медичних послуг. Так, у 2017 році ця частка респондентів становила 20,5% , у 2018 році – 10,6% , у 2019 році – 16% , у 2020 році – 13,4% . Така думка є властива певній категорії пацієнтів серед населення, яка вважає, що процес підписання декларацій із сімейним лікарем не завжди приносить позитивний ефект, зокрема не підвищує якості медичних послуг, а носить здебільшого декларативний характер. Загалом, як відомо, ще від початку реалізації реформи галузі

охорони здоров'я в Україні лікарі первинної ланки медичної сфери пропонують усім своїм потенційним пацієнтам укласти із ними декларацію для повноцінного надання медичних послуг.

Отже, можемо констатувати, що відповідно до соціологічних опитувань, лєвова частка респондентів взагалі не відчула особливих змін пов'язаних з якістю надання медичних послуг в умовах реформування вітчизняної системи охорони здоров'я, а п'ята частина респондентів оцінила зміни в первинній ланці надання медичної допомоги як негативні. Позитивним елементом, варто відзначити, є той факт, що щороку відбувається поступове зростання частки відповідей серед населення, яке вважає, що настало певне покращення якісного індикатора доступності медичних послуг, і цей показник за три роки (2017-2019 роки) зріс майже на 7%

Наступним аспектом аналізу рівня доступності медичних послуг для населення є рівень їх фінансової доступності, який є досить вагомим індикатором виявлення можливостей громадян при потребі отримати ті чи інші медичні послуги, які не є безкоштовними в медичному закладі і не закладені в пакеті безкоштовних медичних послуг Національною службою здоров'я України.

Так, цікавим є той факт, що до початку реалізації медичної реформи (2017-2018 роки) незначна частка респондентів говорила, що рівень фінансової доступності медичних послуг покращився. Так, у 2017 році ця частка респондентів становила 1,9% , у 2018 році – 1,8% . Надалі спостерігаємо цікаву динаміку тієї частки респондентів, які вважали, що рівень фінансової доступності покращився, зокрема у 2019 році – 5,8% , у 2020 році – 3,7% . Таким чином, загалом населення відповідно оцінює свій рівень фінансової доступності до послуг первинної медичної допомоги як досить низький, оскільки відсутність достатніх фінансових ресурсів у

домогосподарствах не дозволяє їм в повній мірі отримати необхідні медичні послуги, які є платними.

Більш позитивною є динаміка оцінок респондентів, які відзначили погіршення фінансової доступності медичних послуг, адже їхня частка суттєво зменшилася, зокрема, у 2017 році становила 49,6% , у 2018 році – 20,6% , у 2019 році – 26,4% , а у 2020 році – 20,5% .

Водночас спостерігаємо негативну тенденцію зростання частки респондентів, які вважають, що фінансова доступність медичних послуг не змінилася, зокрема, у 2017 році становила 48,4% , у 2018 році – 77,5% , у 2019 році – 67,8% , а у 2020 році – 75,8% .

Важливим фактором для оцінки доступності медичних послуг є територіальна або часова доступність медичних послуг, яка свідчить про можливість своєчасного надання пацієнтам екстреної невідкладної медичної допомоги з боку лікарів первинної ланки.

Так, за даними опитувань, покращення рівня територіальної або часової доступності зафіксували тільки 6,6% респондентів у 2019 році та 4,3% респондентів у 2020 році. Тим часом погіршення рівня територіальної або часової доступності вказало 12,6% респондентів у 2019 році та 12,1% респондентів у 2020 році. Водночас зростає динаміка частки тих респондентів, які вважають, що рівень територіальної або часової доступності медичних послуг майже не змінився: у 2019 році – їх частка становила 80,8% , а у 2020 році – 83,6% .

Отримані відповіді, очевидно, є досить аргументованими і адекватними відповідно до викликів, які настали в системі охорони здоров'я з 2018 року. Так, з моменту впровадження реформи виникла проблема функціонування фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП) в сільській місцевості, адже план реформування системи охорони здоров'я передбачав їх ліквідацію в тих селах, де проживало менше 750 осіб, а це обмежувало права місцевого

населення на отримання своєчасної та якісної медичної допомоги. Разом з тим, існує проблема укомплектованості кадрів фельдшерсько-акушерських пунктів. Так, відповідно до статистичних даних, у 2021 році вже 11,7% фельдшерсько-акушерських пунктів залишалося без середнього медичного персоналу, а рівень укомплектованості штатних посад зайнятими у відсотковому співвідношенні становив 84,8% [31].

Тим часом внаслідок реформи у великих містах відбулася трансформація звичайних поліклінік у центри надання первинної медичної допомоги (ЦНПМД), до складу яких включено й амбулаторії загальної практики сімейної медицини, які відповідно до штатного розпису кадрів, повинні мати достатню кількість лікарів і середнього медичного персоналу, що сприятиме забезпеченню територіального та часового рівнів доступу до послуг первинної ланки медичної допомоги.

Важливим фактором ефективного розвитку ланки первинної медичної допомоги є оцінка якості отриманої медичної допомоги, яка прямо чи опосередковано впливає на покращення / погіршення рівня доступності медичної допомоги. У цьому контексті нами проведено аналіз різних показників і критеріїв доступності якості медичної допомоги, відображений у табл. 2.

Тут, знову ж таки, використано результати соціологічного опитування, виконаного у рамках загальнонаціонального дослідження «Індекс здоров'я. Україна», організованого і проведеного Міжнародним фондом «Відродження», Київським міжнародним інститутом соціології, Центром громадського здоров'я Міністерство охорони здоров'я України у 2019–2020 роках [28; 29; 30]. Відтак, на основі цього опитування проаналізовано окремі показники доступності медичних послуг, класифіковані та згруповані за такими критеріями (рівнями), як якість медичної допомоги,

фінансова доступність і територіальна або часова доступність медичних послуг.

Таблиця 2

Аспекти поліпшення рівнів доступності якості медичної допомоги, яка надавалася лікарями ПМД (за останні 12 місяців) у 2019-2020 роках

		Роки		
		2019	2020	
Якість медичної допомоги	<i>Погіршилося</i>			
	Умови, в яких надається медична допомога (ремонт, чистота приміщень, у тому числі санвузлів)	28,1	22,0	
	Ефективність (результативність) лікування	55,7	56,1	
	Професіоналізм лікарів	46,8	44,0	
	Ставлення до пацієнтів з боку лікарів, медичного персоналу	35,1	45,6	
	Інше	0,4	X	
	<i>Покращилося</i>			
	Умови, в яких надається медична допомога (ремонт, чистота приміщень, у тому числі санвузлів)	27,3	34,1	
	Ефективність (результативність) лікування	21,1	26,2	
	Професіоналізм лікарів	19,5	27,2	
	Ставлення до пацієнтів з боку лікарів, медичного персоналу	73,3	69,4	
Фінансова доступність медичних послуг	<i>Погіршилося</i>			
	Можливість придбати чи отримати ліки відповідно до призначення лікаря	X	40,6	
	Спроможність отримання лікування, включаючи консультацію, діагностичні та лабораторні обстеження, лікувальні процедури	X	47,3	
	Наявність обладнання в закладі й можливість отримати медичні послуги з його використанням	X	20,2	
	<i>Покращилося</i>			

	Можливість придбати чи отримати ліки відповідно до призначення лікаря	X	61,5
	Спроможність отримання лікування, включаючи консультацію, діагностичні та лабораторні обстеження, лікувальні процедури	X	58,5
	Наявність обладнання в закладі й можливість отримати медичні послуги з його використанням	X	32,7
Територіальна або часова доступність медичних послуг	<i>Погіршилося</i>		
	Можливість вибору лікаря	X	24,5
	Тривалість очікування лікаря	X	49,0
	Графік прийому лікаря	X	41,0
	Можливість запису заздалегідь на прийом до лікаря на потрібний час	X	46,9
	Територіальна зручність розміщення медичного закладу та сполучення з ним	X	47,2
	<i>Покращилося</i>		
	Можливість вибору лікаря	X	51,2
	Тривалість очікування лікаря	X	27,6
	Графік прийому лікаря	X	26,6
	Можливість запису заздалегідь на прийом до лікаря на потрібний час	X	60,5
Територіальна зручність розміщення медичного закладу та сполучення з ним	X	18,1	

Джерело: [29; 30].

Так, для характеристики якості первинної ланки медичної допомоги взято до уваги такі показники, як умови надання медичних послуг (якісні показники приміщення – ремонт, чистота), ефективність (результативність) лікування, професіоналізм лікарів, ставлення до пацієнтів з боку лікарів і медичного персоналу.

Зважаючи на новий етап реалізації медичної реформи у 2019 році, проведене опитування за цей рік свідчить про реальні показники її оцінки, адже пацієнти мали можливість на собі оцінити всі її позитивні і негативні моменти. Так, позитивна динаміка оцінки

респондентами покращення ефективності (результативності) лікування за 2019 – 2020 роки (відповідно 21,2% та 26,2%) може опосередковано свідчити і про те, що певна частина респондентів схвально відгукується про наслідки медичної реформи. Тим часом зростання негативної оцінки респондентами (погіршення) ефективності лікування (у 2019 році – 55,7%, а у 2020 році – 56,1%) можна пояснити, зокрема, тим, що частині пацієнтів (особливо старшого віку) важко адаптуватися до нововведень та формальних процедур (реєстрація декларації з сімейним лікарем чи терапевтом, електронний запис до вузькопрофільних лікарів тощо).

Достатньо вагомим показником, який формує уявлення про якість надання медичних послуг, є ставлення до пацієнтів з боку лікарів та медичного персоналу. Позитивним ефектом є те, що три четверті респондентів (73,3%) у 2019 році відповіли, що ставлення до них з боку лікарів покращилося, хоча вже у 2020 році про покращення ставлення медичних працівників засвідчили тільки 63,3% респондентів.

Безумовно, окреслена респондентами тенденція покращення ставлення лікарів до пацієнтів, що пояснюється соціально-психологічними чинниками, є певним прогресом у відносинах між лікарем і пацієнтом, сприяє формуванню між ними як ефективної довіри, так і якісної двосторонньої взаємодії, що, в свою чергу, допомагає пацієнтові отримати відчуття здатності повноцінного учасника, який бере участь в лікувальному процесі [32; 33]. В даному питанні велика роль відводиться лікарям, які мають відчувати індивідуальні особливості кожного пацієнта і допомогти пацієнтові певними методиками позбутися стресової поведінки у комунікації з лікарем, які виникають під час першого контакту й цим забезпечити ефективність лікування для кожного окремого пацієнта.

Цікавими є відповіді респондентів щодо професіоналізму лікарів. Так, у 2019 – 2020 роках несуттєво (на 2,8%) зменшується частка респондентів, які вважають, що професіоналізм лікарів погіршився (з 46,8% до 44,0%), натомість в той же період значно більше (на 7,8%) зростає частка тих, хто вважають, що професіоналізм лікарів покращився (з 19,5% до 27,2%).

Ще одним показником, який визначає якість надання медичних послуг, є матеріальні умови надання медичної допомоги, до яких відносять стан приміщень тощо. Так, з цього питання думки респондентів спершу, в 2019 році, розділилися майже навпіл, оскільки близько 28% опитаних серед респондентів відповіли, що умови перебування пацієнтів погіршилися, тоді як 27% вважали, що покращилися. Водночас цікавою є динаміка відповідей на це питання упродовж 2019-2020 років: так частка тих респондентів, які негативно оцінювали матеріальні умови (відповідь «погіршилися») зменшилась із 28,1% до 22,0%, а частка позитивних оцінок (відповідь «покращилися») – зросла із 27,3% до 34,1%.

Дана теза щодо покращення умов перебування пацієнтів у закладах охорони здоров'я має право на існування, оскільки більшість медичних закладів за період реформи реорганізували за формою власності із державних підприємств у комунальні неприбуткові підприємства, внаслідок чого вони перейшли на госпрозрахунок й одержали можливість розпоряджатися власним прибутком. Керівники медичних закладів, законтрактувавши ряд медичних послуг, які надає НСЗУ (перераховуючи кошти із державного бюджету) та власні (встановлюючи оптимальні тарифи на додаткові медичні послуги), здобули достатню фінансову самостійність й почали використовувати прибуток в різноманітних цілях, зокрема для покращення матеріально-технічної бази (капітального чи поточного ремонту приміщень, оновлення медичного обладнання

тощо). Саме цю позитивну тенденцію помітили респонденти, відзначивши покращення умов надання медичних послуг.

Другим критерієм формування доступності медичних послуг є рівень їх фінансової доступності, який включає три показники: можливість придбати чи отримати ліки відповідно до призначення лікаря; спроможність отримання лікування, включаючи консультацію, діагностичні та лабораторні обстеження, лікувальні процедури; наявність медичного обладнання та можливість отримання медичних послуг з його використанням. Опитування населення за цими трьома показниками проведені лише у 2020 році.

Так, оцінюючи можливість придбання ліків, 61,5% респондентів дали позитивну відповідь («покращилася»), що пояснюється, зокрема, позитивними наслідками запровадження програми «Доступні ліки»; тим часом негативну оцінку («погіршилася») дали 40,6% респондентів.

Черговий показник фінансової доступності, пов'язаний з спроможністю отримання пацієнтами лікування, позитивно оцінили 58,5% респондентів («покращилася»), а негативно – 47,3% («погіршилася»). Така позитивна динаміка пояснюється тим, що багато видів послуг первинної медичної допомоги пацієнти, які уклали декларацію з сімейним лікарем або терапевтом, отримують безкоштовно, а в педіатра аналогічні послуги для дітей віком до 18 років є абсолютно безкоштовними. Водночас законтрактування медичними закладами додаткових медичних послуг, не оплачуваних НСЗУ з державного бюджету, передбачало встановлення оптимальної для пацієнтів вартості, а тому було позитивно оцінено респондентами.

Врешті, такий показник фінансової доступності, як доступ до медичного обладнання для отримання медичних послуг, 32,7% респондентів оцінили позитивно («покращився»), і лише 20,2% – негативно («погіршився»). Це пояснюється тим, що оновлення

медичного обладнання в закладах первинної ланки медичної допомоги відбувається поступово, зважаючи на об'єктивні фактори (вартість та доступність медичного обладнання на ринку).

Третім головним критерієм формування доступності послуг первинної медичної допомоги є рівень їх територіальної або часової доступності, в якому виокремлено п'ять складових показників: можливість вибору лікаря; тривалість очікування лікаря; графік прийому лікаря; можливість запису заздалегідь на прийом до лікаря на потрібний час; територіальна зручність розміщення медичного закладу та сполучення з ним.

Ранжуючи відповіді респондентів за ступенем позитивного оцінювання (відповідь «покращилися»), зазначимо, що одним з найважливіших критеріїв територіальної та часової доступності послуг первинної медичної допомоги є можливість запису заздалегідь на прийом до лікаря на зручний для пацієнта час, яку в 2020 році позитивно оцінили 60,5% респондентів. Водночас негативну оцінку (відповідь «погіршилися») цього критерію дали 46,9% респондентів.

Другим за позитивним сприйняттям критерієм є можливість пацієнтам вибрати сімейного лікаря, яка, на думку 51,2% респондентів, у 2020 році покращилася. Зрештою, слід відзначити, що за офіційними даними цією можливістю скористалося 74% населення [34, с. 74], які уклали декларацію з сімейним лікарем, терапевтом чи педіатром. Водночас негативну оцінку можливості вибору лікаря надали 24,5% опитаних.

Третім і четвертим показниками покращення територіальної доступності респонденти назвали позитивні зміни щодо тривалості очікування лікаря та графіку прийому лікаря пацієнтами (відповідно 27,6 та 26,6%). Тим часом негативну оцінку цим двом критерієм надали відповідно 49,0 та 41,0% респондентів.

Врешті, п'ятий показник територіальної або часової доступності медичних послуг первинної ланки – територіальна зручність щодо розміщення медичного закладу та сполучення з ним – згідно з опитуваннями, позитивно оцінили тільки 18,0%, а негативно – 47,2% респондентів. Це свідчить про те, що більшість респондентів не відчули покращення цього показника територіальної або часової доступності до закладів охорони здоров'я первинної ланки, що залишається досі невирішеною для населення, яке знаходиться територіально віддалено від великих та малих міст чи сільських лікувальних амбулаторій. Тенденція зменшення кількості населення в сільських населених пунктах сприяла скороченню фельдшерсько-акушерських пунктів, які надавали первинну медичну допомогу для населення, а натомість позитивною тенденцією стало створення сільських лікарняних амбулаторій, які покликані надавати більш ширший спектр медичних послуг.

Висновки та перспективи подальших розвідок в даному напрямку. В умовах реформування закладів охорони здоров'я в Україні особливої ваги набуває науково обґрунтований підхід до оцінювання перспектив і наслідків реформи окремих її ланок, зокрема первинної медичної допомоги.

Продовжуючи наші дослідження маркетингових аспектів надання медичних послуг в Україні [35; 36; 37; 38], у даній статті проведений маркетинговий аналіз таких трьох критеріїв (рівнів) доступності послуг первинної медичної допомоги, як якість, фінансова і територіальна або часова доступність медичних послуг в їх динаміці за 2018-2020 роки, дозволив на основі опитувань респондентів з'ясувати позитивні і негативні тенденції розвитку ланки первинної медичної допомоги. Зокрема встановлено, що за вказаний період спостерігається загальна тенденція покращення якості медичних послуг, поєднана водночас із недостатнім рівнем

забезпечення їх фінансової та територіальної або часової доступності.

Маркетинговий аналіз думок респондентів щодо основних показників критеріїв якості, фінансової і територіальної або часової доступності дозволив більш предметно оцінити наслідки реформи ланки первинної медичної допомоги. Зростання якості медичних послуг, пов'язане респондентами переважно з покращенням ставлення до пацієнтів лікарів медичного персоналу та матеріальних умов надання медичних послуг, фактично пояснюється соціально-психологічними чинниками налагодження взаємодії «лікар – пацієнт» та позитивним ефектом фінансової самостійності медичних закладів. Позитивна тенденція зростання фінансової доступності медичних послуг, виражена в опитуванні показниками можливостей придбання ліків і отримання ефективного лікування, обумовлена практичною реалізацією програми «Доступні ліки», наявністю значного спектру безкоштовних медичних послуг (за договором з НСЗУ) та оптимальною ціновою політикою на додаткові медичні послуги. Врешті, критерій територіальної або часової доступності медичних послуг, отримавши серед респондентів широкий спектр оцінок (від позитивних до негативних), засвідчує, з одного боку, позитивні наслідки зростання часової доступності та можливостей пацієнтів щодо вибору лікаря, а з іншого – демонструє невирішеність проблеми територіальної зручності розміщення закладів первинної медичної допомоги, особливо в умовах скорочення їх мережі в сільській місцевості.

Перспективними напрямками дослідження проблеми доступності медичних послуг вважаємо вироблення практичних рекомендацій для закладів охорони здоров'я первинної та вторинної спеціалізованої ланок щодо покращення окремих показників якості, фінансової і територіальної або часової доступності медичних послуг.

Список використаної літератури

1. Lewis M., Eskeland G., Traa-Valerezo X. Primary health care in practice: is it effective? *Health Policy*, 2004. Vol. 70, Is. 3. P. 303-325. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2004.04.011>.
2. Drew P., Jones B., Norton D. Team effectiveness in primary care networks in Alberta. *Healthcare Quarterly*. 2010. Vol. 13 (3). P. 33-38. DOI: <https://doi.org/10.12927/hcq.2010.21813>.
3. Alqossayir F. M., Alkhawailed M. S., Alammam A. Y., Alsaed A. A., Alamri Y. Y., Rasheed Z. Factors associated with patients bypassing primary healthcare centres in Qassim Region, KSA. *Journal of Taibah University Medical Sciences*. 2021 Vol. 16. Issue 6. P. 900-905. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jtumed.2021.07.012>.
4. Wan G., Wei X., Yin H., Qian Z., Wang T., Wang L. The trend in primary health care preference in China: a cohort study of 12,508 residents from 2012 to 2018. *BMC Health Services Research*. 2021. Vol. 21. P. 768. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12913-021-06790-w>.
5. Shi L. The impact of primary care: a focused review. *Scientifica*. 2012. Vol. 2012. Article ID: 432892. pp. 1-22. DOI: <https://doi.org/10.6064/2012/432892>.
6. Starfield B., Shi L., Macinko J. Contribution of primary care to health systems and health. *The Milbank Quarterly*. 2005. Vol. 83, Issue 3. P. 457-502. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2005.00409.x>.
7. Van Minh H., Do Y. K., Bautista M. A., Tuan Anh T. Describing the primary care system capacity for the prevention and management of non-communicable diseases in rural Vietnam. *The International Journal of Health Planning and Management*. 2014. Vol. 29, Issue 2. pp. 159-173. DOI: <https://doi.org/10.1002/hpm.2179>.
8. Stigler F. L., Macinko J., Pettigrew L. M., Kumar R., van Weel C. No universal health coverage without primary health care. *Lancet*. 2016. Vol. 387, Issue 10030. P. 1811. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)30315-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)30315-4).
9. Van der Geest S, Speckmann J. D., Streefland P. H. Primary health care in a multi-level perspective: towards a research agenda. *Social Science and Medicine*. 1990. Vol. 30, Issue 9. P. 1025-1034. DOI: [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(90\)90149-M](https://doi.org/10.1016/0277-9536(90)90149-M).
10. Decosas J. Planning for primary health care: the case of the Sierra Leone National Action Plan. *Internatiol Journal of Social Determinants and Health*

- Services*. 1990. Vol. 20, Issue 1. P. 167-177. DOI: <https://doi.org/10.2190/Y5PR-A1BQ-LMRQ-PLGK>.
11. Реорганізація первинної медико-санітарної допомоги населенню на засадах загальної практики (сімейної медицини): інструктивно-методичні матеріали для сімейного лікаря / за ред. В. М. Пономаренка. Київ, 2001. 182 с.
 12. Вороненко Ю. В., Лисенко Г. І. Запровадження сімейної медицини як наукової спеціальності – необхідна умова розвитку сімейної медицини в Україні. *Український медичний часопис*. 2007. № 6 (62) – XI/XII. С. 27-32. URL: https://www.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/archive/62/pdf/46_ukr.pdf?upload.
 14. Первинна медико-санітарна допомога (сімейна медицина) / за ред. В. М. Князевича; Міністерство охорони здоров'я України. Київ, 2010. 404 с.
 15. Мажак І. Інститут сімейної медицини в Україні: емпіричне дослідження структурних чинників дієвості. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2012. № 2. С. 134-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2012_2_11.
 16. Мажак І. Структурні чинники дієвості приватної сімейної медицини (кейс-стаді дослідження). *Український соціум*. 2012. № 4. С. 171-184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2012_4_13.
 17. Мажак І. Сімейна медицина на етапі становлення: порівняльний аналіз України та Польщі. *Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України*. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28845/32-Mazhak.pdf?sequence=1>.
 18. Мажак І. Соціальні нерівності у здоров'ї: головні підходи до вивчення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 1. С. 106-123. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.106>.
 19. Клименко В. І. Методичні вказівки до практичного заняття з предмету «Соціальна медицина та організація охорони здоров'я» для студентів 6 курсу спеціальностей «лікувальна справа, педіатрія». Тема: Організація надання первинної медико-санітарної допомоги населенню. Модуль 1. Змістовний модуль 2 / Кафедра охорони здоров'я, соціальної медицини та лікарсько-трудової експертизи. Запоріжжя: Запорізький державний медичний університет, 2015. URL: http://dSPACE.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/2839/1/KlimenkoVI15_Organ_npm-sdn.pdf.
 20. Корнійчук О. П. Стан первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини в Україні. *Український медичний часопис*. 2012.

- № 2 (88) – III/IV. С. 1-5. URL: <https://www.umj.com.ua/article/25742/stan-pervinoi-mediko-sanitarnoi-dopomogi-na-zasadax-simejnoi-medicini-v-ukraini>.
21. Бондарева Л. В. Доступність медичної допомоги населенню: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. Вип. 3. С. 11-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2011_3_5.
 22. Крячкова Л. В. Медико-соціальне обґрунтування системи забезпечення чутливості охорони здоров'я до очікувань населення: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук / Харківський національний медичний університет. Харків, 2015. 46 с. URL: https://repo.dma.dp.ua/559/1/1_Aref_Kraychkova.pdf.
 23. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України № 2206-VIII від 14 листопада 2017 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text>.
 24. Кравченко В. В., Орлова Н. М. Шляхи підвищення задоволеності населення якістю амбулаторної медичної допомоги. *Україна. Здоров'я нації*. 2018. № 2 (49). С. 38-42. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39255/1/2.pdf>.
 25. Алексеев О. Г., Таранов В. В., Петрихін В. П. Досвід, результати та можливі перспективи організації оптимально доступної первинної медичної допомоги сільському населенню Запорізької області *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*. 2021. Т. 14. № 3. С. 369-373. URL: <http://pharmed.zsmu.edu.ua/article/view/241818>. DOI: <https://doi.org/10.14739/2409-2932.2021.3.241818>.
 26. Яремчук О. В. Удосконалення державного управління первинною медико-санітарною допомогою в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2020. 208 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/_%D0%B4%D0%B8%D1%81_0.pdf.
 27. Назарук О. Ю. Роль державних органів управління і місцевого самоврядування в механізмі реформування первинної медико-санітарної допомоги: автореферат магістерської роботи за спеціальністю 281 «Публічне управління і адміністрування» / Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Інститут державного управління. Миколаїв, 2020. 16 с. URL: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1611/1/Автореферат_Назарук.pdf.

28. Звіт за результатами дослідження «Оцінка поведінки провайдерів первинної медичної допомоги у відповідь на введення капітації» / М. Дуда, І. Курінна, М. Шевченко [та ін.]; Проект USAID «Підтримка реформи охорони здоров'я», Національна служба здоров'я України. Київ, 2019. 111 с. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WKDH.pdf.
29. Індекс здоров'я. Україна–2018: Результати загальнонаціонального дослідження / укладачі: Т. Степурко, Т. Семигіна, Ю. Барська, В. Захожа, Н. Харченко; рецензенти: Т. Юрочко, М. Шевченко. Київ, 2018. 172 с. URL: https://health-index.com.ua/zvit_index_2018_ukr.pdf.
30. Індекс здоров'я. Україна–2019: Результати загальнонаціонального дослідження / укладачі: Ю. Барська, В. Захожа, Ю. Сахно, Т. Семигіна, Т. Степурко, Н. Харченко; наукове редагування: В. Одринський. Київ, 2020. 103 с. URL: https://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf.
31. Індекс здоров'я. Україна–2020: Результати загальнонаціонального дослідження / укладачі: В. Захожа, Ю. Сахно, Т. Степурко, Н. Харченко. Київ, 2021. 132 с. URL: https://health-index.com.ua/HI_Report_UA_2020.pdf.
32. Медичні кадри та мережа закладів охорони здоров'я системи МОЗ України за 2020-2021 роки / відповідальний укладач: В. М. Заболотько; укладачі: І. Є. Стешенко, О. А. Євдокіменко, Л. Б. Харкевич. Київ : Міністерство охорони здоров'я України Державний заклад «Центр медичної статистики МОЗ України» 2022. 51 с. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/MMXXI.html>.
33. Степанов Ю. М., Кононов І. М., Латфуліна А. В., Шендрік Л. М. Взаємовідносини лікаря та пацієнта – основа ефективного лікування. *Медична освіта*. 2013. Вип. 1. С. 80-81. DOI: <https://doi.org/10.11603/me.v0i1.818>.
34. Бакалюк О. Й., Давидович І. Є., Вакіряк П. І., Потічна О. І. Біоетика взаємовідносин у системі «лікар-пацієнт» в умовах науково-технічного прогресу та ринку. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (17-18.04.2008, м. Львів). Львів, 2008. С. 18-23. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_018_01.pdf.
35. Звіт Національної служби здоров'я України 2020. Київ: НСЗУ, 2021. 212 с. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/nhsu-annual-report-2020-ua-web.pdf?1620901190>.
36. Ковальчук С.В. Матвіїв В.В. Маркетингова оцінка проблем в системі надання медичних послуг в контексті реформування сфери охорони

- здоров'я в Україні. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 4. С. 112-124. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.04.112>.
37. Ковальчук С., Матвійв В. Маркетингові аспекти надання медичних послуг в державних закладах охорони здоров'я України. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 3. С. 233-241. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2385>.
38. Матвійв В. В. Маркетинг доступності медичних послуг вторинної та спеціалізованої ланки медичної допомоги в системі охорони здоров'я. *Економіка і регіон*. 2022. № 4 (87). С. 257-268. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2022.4\(87\).2807](https://doi.org/10.26906/EiR.2022.4(87).2807).
39. Matviyiv V. Analysis of provision of medical services to the population by primary medical care doctors in the conditions of health system reform: regional level. *Економічний простір*. 2020. № 164. С. 147-151. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/164-27>.

Стаття надійшла 03.11.2022 р.

Vasyl Matviyev,

Recipient of the Scientific Degree of Doctor of Philosophy,

Department of Marketing,

Khmelnytskyi National University

11, St. Instytutska, Khmelnytskyi, 29016, Ukraine

e-mail: vasyl_matviyiv@ukr.net

LEVELS OF ACCESSIBILITY OF PRIMARY MEDICAL SERVICES IN THE CONDITIONS OF THE REFORM OF THE MEDICAL INDUSTRY: A MARKETING APPROACH

The reform of the primary medical care link of the health care system became an indicator of changes in the health care system of Ukraine. Considering the fact that the primary link of the medical system was reformed as a priority, the feedback of the population, its assessment of the availability of quality medical care, is important, which will allow determining the consequences and prospects of the reform. The marketing analysis conducted in the article of such three criteria (levels) of the availability of primary medical care services as quality, financial and territorial or temporal availability of medical services in their dynamics for 2018-2020 made it possible to find out positive and negative

development trends based on surveys of respondents units of primary medical care. In particular, it was established that during the specified period there is a general tendency to improve the quality of medical services, combined at the same time with an insufficient level of ensuring their financial and territorial or temporal availability. The marketing analysis of the respondents' opinions regarding the main indicators of quality criteria, financial and territorial or time availability made it possible to more objectively assess the consequences of the reform of the primary medical care link. The increase in the quality of medical services, which respondents attributed mainly to the improvement of the attitude of medical staff doctors to patients and the material conditions for the provision of medical services, is actually explained by the socio-psychological factors of the establishment of the "doctor-patient" interaction and the positive effect of the financial independence of medical institutions. The positive trend of increasing the financial availability of medical services, expressed in the survey by indicators of the ability to purchase drugs and receive effective treatment, is due to the practical implementation of the "Affordable Medicines" program, the availability of a significant range of free medical services (under the contract with the National Health Service) and the optimal pricing policy for additional medical services. In the end, the criterion of territorial or temporal availability of medical services, having received a wide range of evaluations (from positive to negative) among respondents, testifies, on the one hand, to the positive consequences of the increase in temporal availability and opportunities for patients to choose a doctor, and on the other hand, it demonstrates the unresolved issue of territorial convenience placement of primary care facilities, especially in the conditions of reduction of their network in rural areas. We consider the development of practical recommendations for primary and secondary specialized health care institutions to improve individual indicators of quality, financial and territorial or temporal availability of medical services as a perspective for the study of the problem.

Key words: primary medical care, marketing of medical services, types of availability of medical services, quality of medical services, family doctor, health care sphere.

References

1. Lewis, M., Eskeland, G., Traa-Valerezo, X. (2004). Primary health care in practice: is it effective? *Health Policy*, Vol. 70, Issue 3, pp. 303-325. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2004.04.011>.
2. Drew, P., Jones, B., Norton, D. (2010). Team effectiveness in primary care networks in Alberta. *Healthcare Quarterly*. Vol. 13 (3), pp. 33-38. DOI: <https://doi.org/10.12927/hcq.2010.21813>.
3. Alqossayir, F. M., Alkhowailed, M. S., Alammari, A. Y., Alsaeed, A. A., Alammari, Y. Y., Rasheed, Z. (2021). Factors associated with patients bypassing primary healthcare centres in Qassim Region, KSA. *Journal of Taibah University*

- Medical Sciences*. Vol. 16. Issue 6. pp. 900-905. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jtumed.2021.07.012>.
4. Wan, G., Wei, X., Yin, H., Qian, Z., Wang, T., Wang, L. (2021). The trend in primary health care preference in China: a cohort study of 12,508 residents from 2012 to 2018. *BMC Health Services Research*. Vol. 21. P. 768. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12913-021-06790-w>.
 5. Shi, L. (2012). The impact of primary care: a focused review. *Scientifica*. Vol. 2012. Article ID: 432892. P. 1-22. DOI: <https://doi.org/10.6064/2012/432892>.
 6. Starfield, B., Shi, L., Macinko, J. Contribution of primary care to health systems and health. (2005). *The Milbank Quarterly*. Vol. 83, Issue 3, pp. 457-502. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2005.00409.x>.
 7. Van Minh, H., Do, Y. K., Bautista, M. A., Tuan Anh, T. (2014). Describing the primary care system capacity for the prevention and management of non-communicable diseases in rural Vietnam. *The International Journal of Health Planning and Management*. 2014. Vol. 29, Issue 2, pp. 159-173. DOI: <https://doi.org/10.1002/hpm.2179>.
 8. Stigler, F. L., Macinko, J., Pettigrew, L. M., Kumar, R., van Weel, C. (2016). No universal health coverage without primary health care. *Lancet*. Vol. 387, Issue 10030. P. 1811. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)30315-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)30315-4).
 9. Van der Geest, S., Speckmann, J. D., Streefland, P. H. (1990). Primary health care in a multi-level perspective: towards a research agenda. *Social Science and Medicine*. Vol. 30, Issue 9. P. 1025-1034. DOI: [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(90\)90149-M](https://doi.org/10.1016/0277-9536(90)90149-M).
 10. Decosas, J. (1990). Planning for primary health care: the case of the Sierra Leone National Action Plan. *International Journal of Social Determinants and Health Services*. Vol. 20, Issue 1. P. 167-177. DOI: <https://doi.org/10.2190/Y5PR-A1BQ-LMRQ-PLGK>.
 11. Ponomarenko V. M. (ed.). (2001). Reorhanizatsiia pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy naselenniu na zasadakh zahalnoi praktyky (simeinoy medytsyny): instruktyvno-metodychni materialy dlia simeinoho likaria [Reorganization of primary health care for the population on the basis of general practice (family medicine): instructional and methodical materials for the family doctor]. Kyiv, 2001. 182 p. [in Ukrainian].
 12. Voronenko Yu. V., Lysenko H. I. (2007). Zaprovdzhennia simeinoy medytsyny yak naukovoї spetsialnosti – neobkhidna umova rozvytku simeinoy medytsyny v Ukraini [The introduction of family medicine as a scientific specialty is a

- necessary condition for the development of family medicine in Ukraine]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys* [Ukrainian medical journal]. Vol. 6 (62) – XI/XII, pp. 27-32. Retrieved from: https://www.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/archive/62/pdf/46_ukr.pdf?upload [in Ukrainian].
13. Kniazevych V. M. Pervynna medyko-sanitarna dopomoha (simeina medytsyna) [Primary health care (family medicine)]. Kyiv, Ministry of Health of Ukraine. 404 p. [in Ukrainian].
 14. Mazhak I. (2012). Instytut simeinoi medytsyny v Ukraini: empiryчне doslidzhennia strukturnykh chynnykiv diievosti. [The Institute of Family Medicine in Ukraine: an empirical study of structural factors of effectiveness]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. [Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh]. Vol. 2, pp. 134-150. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2012_2_11 [in Ukrainian].
 15. Mazhak I. (2012). Strukturni chynnyky diievosti pryvatnoi simeinoi medytsyny (keis-stadi doslidzhennia) [Structural factors of the effectiveness of private family medicine (case studies)]. *Ukrainskyi sotsium* [Ukrainian society]. Vol. 4, pp. 171-184. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2012_4_13 [in Ukrainian].
 16. Mazhak I. (2012). Simeina medytsyna na etapi stanovlennia: porivnialnyi analiz Ukrainy ta Polshchi. [Family medicine at the stage of formation: a comparative analysis of Ukraine and Poland]. *Naukova elektronna biblioteka periodychnykh vydan NAN Ukrainy* [Scientific electronic library of periodicals of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28845/32-Mazhak.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
 17. Mazhak I. (2022). Sotsialni nerivnosti u zdorovi: holovni pidkhody do vyvchennia [Social inequalities in health: main approaches to study]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. [Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh]. Vol. 1, pp. 106-123. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.106> [in Ukrainian].
 18. Klymenko V. I. (2015). Metodychni vказivky do praktychnoho zaniattia z predmetu «Sotsialna medytsyna ta orhanizatsiia okhorony zdorovia» dlia studentiv 6 kursu spetsialnosti «likuvalna sprava, pediatriia». Tema: Orhanizatsiia nadання pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy naselenniu. Modul 1. Zmistovnyi modul 2 [Methodical instructions for a practical lesson on the subject "Social medicine and organization of health care" for students of the 6th year of specialties "medical affairs, pediatrics". Topic: Organization of providing primary

- health care to the population. Module 1. Content module 2]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi derzhavnyi medychnyi universytet. Retrieved from: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/2839/1/KlimenkoVI15_Organ_npm-sdn.pdf [in Ukrainian].
19. Korniiuchuk O. P. (2012). Stan pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy na zasakh simeinoi medytsyny v Ukraini [The state of primary health care based on family medicine in Ukraine ...]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys* [Ukrainian medical journal]. 2012. Vol. 2 (88) – III/IV, pp. 1-5. Retrieved from: <https://www.umj.com.ua/article/25742/stan-pervynnoi-mediko-sanitarnoi-dopomogi-na-zasдах-simejnoi-medicini-v-ukraini> [in Ukrainian].
 20. Bondareva L. V. (2011). Dostupnist medychnoi dopomohy naseleniu: teoretychnyi aspekt. [Accessibility of medical care to the population: theoretical aspect]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia* [Actual problems of public administration]. Vol. 3, pp. 11-14. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2011_3_5 [in Ukrainian].
 21. Kriachkova L. V. (2015). Medyko-sotsialne obgruntuvannia systemy zabezpechennia chutlyvosti okhorony zdorovia do ochikuvan naselennia: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia doktora medychnykh nauk [Medical and social substantiation of the system of ensuring the sensitivity of health care to the expectations of the population: abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Medical Sciences]. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi medychnyi universytet. 46 p. Retrieved from: https://repo.dma.dp.ua/559/1/1_Aref_Kraychkova.pdf [in Ukrainian].
 22. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). Pro pidvyshchennia dostupnosti ta yakosti medychnoho obsluhovuvannia u silskii mistsevosti: Zakon Ukrainy № 2206-VIII vid 14 lystopada 2017 roku [On increasing the availability and quality of medical care in rural areas: Law of Ukraine No. 2206-VIII of November 14, 2017]. *Zakonodavstvo Ukrainy* [Legislation of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> [in Ukrainian].
 23. Kravchenko V. V., Orlova N. M. (2018). Shliakhy pidvyshchennia zadovolenosti naselennia yakistiu ambulatornoi medychnoi dopomohy [Ways to increase population satisfaction with the quality of outpatient medical care]. *Ukraina. Zdorovia natsii*. [Ukraine. The health of the nation]. Vol. 2 (49), pp. 38-42. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39255/1/2.pdf> [in Ukrainian].
 24. Aleksieiev O. H., Taranov V. V., Petrykhin V. P. (2021). Dosvid, rezultaty ta mozhlyvi perspektyvy orhanizatsii optymalno dostupnoi pervynnoi medychnoi

- dopomohy silskomu naselenniu Zaporizkoi oblasti [Experience, results and possible prospects of organizing optimally accessible primary medical care for the rural population of the Zaporizhzhia region]. *Aktualni pytannia farmatsevychnoi i medychnoi nauky ta praktyky*. [Current issues of pharmaceutical and medical science and practice ...]. Vol. 14, Issue 3, pp. 369-373. Retrieved from: <http://pharmed.zsmu.edu.ua/article/view/241818>. DOI: <https://doi.org/10.14739/2409-2932.2021.3.241818> [in Ukrainian].
25. Yaremchuk O. V. (2020). Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia pervynnoiu medyko-sanitarnoiu dopomohoiu v Ukraini: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata nauk z derzhavnoho upravlinnia za spetsialnistiu 25.00.02 – mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia [Improvement of public administration of primary health care in Ukraine: dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of sciences in public administration, specialty 25.00.02 – mechanisms of public administration]. Zaporizhzhia: Klasychnyi pryvatnyi universytet. 208 p. Retrieved from: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/_%D0%B4%D0%B8%D1%81_0.pdf [in Ukrainian].
26. Nazaruk O. Yu. (2020). Rol derzhavnykh orhaniv upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia v mekhanizmi reformuvannia pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy: avtoreferat mahisterskoi roboty za spetsialnistiu 281 «Publichne upravlinnia i administruvannia» [The role of state management bodies and local self-government in the mechanism of reforming primary medical and sanitary care: abstract of the master's thesis on specialty 281 «Public management and administration»]. Mykolaiv: Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly, Instytut derzhavnoho upravlinnia. 16 p. Retrieved from: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1611/1/Автореферат_Назарук.pdf [in Ukrainian].
27. Duda M., Kurinna I., Shevchenko M. et al. (2019). Zvit za rezultatamy doslidzhennia «Otsinka povedinky provaideriv pervynnoi medychnoi dopomohy u vidpovid na vvedennia kapitatsii» [Report on the results of the study «Evaluation of the behavior of primary care providers in response to the introduction of capitation»]. Kyiv: Proekt USAID «Pidtrymka reformy okhorony zdorovia», Natsionalna sluzhba zdorovia Ukrainy. 111 p. Retrieved from: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WKDH.pdf [in Ukrainian].
28. Stepurko T., Semyhina T., Barska Yu., Zakhozha V., Kharchenko N. (2018). Indeks zdorovia. Ukraina–2018: Rezultaty zahalnonatsionalnoho doslidzhennia [Health index. Ukraine–2018: Results of a nationwide survey]. Kyiv.

- 172 p. Retrieved from: https://health-index.com.ua/zvit_index_2018_ukr.pdf [in Ukrainian].
29. Barska Yu., Zakhosha V., Sakhno Yu., Semyhina T., Stepurko T., Kharchenko N., Odrynskyi V. (2020). *Indeks zdorovia. Ukraina–2019: Rezultaty zahalnonatsionalnoho doslidzhennia* [Health index. Ukraine–2019: Results of a nationwide survey]. Kyiv. 103 p. Retrieved from: https://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf [in Ukrainian].
 30. Zakhosha V., Sakhno Yu., Stepurko T., Kharchenko N. (2021). *Indeks zdorovia. Ukraina–2020: Rezultaty zahalnonatsionalnoho doslidzhennia* [Health index. Ukraine–2020: Results of a nationwide survey]. Kyiv. 132 p. Retrieved from: https://health-index.com.ua/HI_Report_UA_2020.pdf [in Ukrainian].
 31. Zabolotko V. M., Steshenko I. Ye., Yevdokimenko O. A., Kharkevych L. B. (2022). *Medychni kadry ta merezha zakladiv okhorony zdorovia systemy MOZ Ukrainy za 2020–2021 roky* [Medical personnel and the network of health care institutions of the Ministry of Health of Ukraine for 2020–2021]. Kyiv: Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy, Derzhavnyi zaklad «Tsentri medychnoi statystyky MOZ Ukrainy». 51 p. Retrieved from: <http://medstat.gov.ua/ukr/MMXXI.html> [in Ukrainian].
 32. Stepanov Yu. M., Kononov I. M., Latfulina A. V., Shendryk L. M. (2013). *Vzaiemovidnosyny likaria ta patsiienta – osnova efektyvnoho likuvannia* [The relationship between doctor and patient is the basis of effective treatment]. *Medychna osvita* [Medical education]. Vol. 1, pp. 80–81. DOI: <https://doi.org/10.11603/me.v0i1.818> [in Ukrainian].
 33. Bakaliuk O. Y., Davydovych I. Ye., Vakiriak P. I., Potichna O. I. (2008). *Bioetyka vzaiemovidnosyn u systemi «likar-patsiient» v umovakh naukovotekhnichnoho prohresu ta rynku*. [Bioethics of relationships in the "doctor-patient" system in the conditions of scientific and technical progress and the market]. *Medychno pravo Ukrainy: pravovy status patsientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektvy vdoskonalennia): materialy II Vseukrainskoi naukovo praktychnoi konferentsii (17–18.04.2008, m. Lviv)*. [Medical law of Ukraine: legal status of patients in Ukraine and its legislative support (genesis, development, problems and prospects for improvement): materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (April 17–18, 2008, Lviv)]. Lviv, 2008. pp. 18–23. Retrieved from: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_018_01.pdf [in Ukrainian].
 34. *Natsionalna sluzhba zdorovia Ukrainy (2021). Zvit Natsionalnoi sluzhby zdorovia Ukrainy 2020*. [Report of the National Health Service of Ukraine 2020].

- Kyiv. 212 p. Retrieved from: <https://nszu.gov.ua/storage/files/nhsu-annual-report-2020-ua-web.pdf?1620901190> [in Ukrainian].
35. Kovalchuk S., Matviiv V. (2021). Marketynhova otsinka problem v systemi nadannia medychnykh posluh v konteksti reformuvannia sfery okhorony zdorovia v Ukraini. [Marketing assessment of problems in the system of providing medical services in the context of reforming the sphere of health care in Ukraine]. *Ekonomichnyi analiz* [Economic analysis]. Vol. 31, Issue 4, pp. 112-124. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.04.112> [in Ukrainian].
 36. Kovalchuk S., Matviiv V. (2021). Marketynhovi aspekty nadannia medychnykh posluh v derzhavnykh zakladakh okhorony zdorovia Ukrainy. [Marketing aspects of providing medical services in public healthcare institutions of Ukraine]. *Ekonomichnyi analiz* [Economic analysis]. Vol. 31, Issue 3, pp. 233-241. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2385> [in Ukrainian].
 37. Matviiv V. (2022). Marketynh dostupnosti medychnykh posluh vtorynnoi ta spetsializovanoi lanky medychnoi dopomohy v systemi okhorony zdorovia. [Marketing the availability of secondary and specialized medical care services in the health care system]. *Ekonomika i rehion* [Economy and the region]. Vol. 4 (87), pp. 257-268. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2022.4\(87\).2807](https://doi.org/10.26906/EiR.2022.4(87).2807) [in Ukrainian].
 38. Matviyiv V. (2020). Analysis of provision of medical services to the population by primary medical care doctors in the conditions of health system reform: regional level. *Ekonomichnyi prostir* [Economic space]. Vol. 164, pp. 147-151. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/164-27>

УДК 330.34(045)

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275824

О. В. Побережець,

доктор економічних наук,

професор кафедри обліку і фінансів

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

e-mail: olga-poberezhec@ukr.net

А. О. Ракитська,

здобувачка третього рівня вищої освіти,

спеціальність «Економіка»,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

e-mail: anna.rakytyska@ukr.net

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОСИСТЕМИ УКРАЇНИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті досліджено теоретичні і методологічні аспекти головної ідеї формування інноваційної екосистеми на національному рівні, яка полягає у тісній співпраці та об'єднанні зусиль учасників інноваційного процесу на взаємовигідних умовах партнерства, ресурсів та компетенцій у нарощуванні інноваційного потенціалу країни. З'ясовано, що інноваційна екосистема на національному рівні – це синергійне партнерство та колаборація науки, освіти та бізнесу як інституційно злагодженого механізму взаємозв'язків від генерації та передачі знань до комерціалізації інновацій, тобто всього інноваційного циклу неоіндустріального розвитку національної економіки України, її відбудови у євроінтеграційному просторі. Обґрунтовано, що інноваційна екосистема як різновид екосистем в економіці дозволяє кооперувати зусилля зі створення та просування на ринок нововведень. Саме концепція інноваційної екосистеми надає набагато краще уявлення про природу інноваційних процесів, які відбуваються в сучасних реаліях, ніж традиційний системний підхід. Окреслені основні проблеми та перешкоди розвитку та реалізації інноваційної екосистеми України на національному рівні. Говорячи про те, що саме заклади вищої освіти (ЗВО) мають стати генераторами прогресивних структурних змін в економіці та зайняти основне місце в інноваційній екосистемі, у статті розглянуто прогресивний досвід ЗВО нового типу. Саме тому пропонується виділити головні інструменти цих змін, а саме: 1) визначення цільових ринків та сегментів; 2) формування системи клієнто-центричних ключових

показників ефективності; 3) оптимізація структури та партнерської діяльності наукових закладів та закладів вищої освіти.

Ключові слова: інноваційна екосистема, інноваційна інфраструктура, самоорганізована система, вищі навчальні заклади, заклади вищої освіти, інноваційний продукт.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поширення розвитку концепції інноваційної екосистеми набуло у зв'язку із неспроможністю та застарілістю механізмів традиційних інноваційних систем, які втратили свою актуальність щодо формування ефективних державних стратегій стимулювання розвитку та впровадження інновацій на національному рівні. Саме цим обумовлене поширення досліджень науковців та фахівців питання вивчення ролі та впливу інноваційної екосистеми на підвищення конкурентоспроможності національної економіки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Обґрунтуванню різних аспектів національної інноваційної системи присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Аднера Р., Бочарова Ю., Буняк Н., Гейця В., Івахненко І., Михайлишина Л., Лановської Г., Панченко В., Пермінова С., Підоричевої І., Портера М., Семиноженко В., Тимченко Д., Федулової Л., Чупріної М. та ін. Але концепції інноваційної екосистеми тільки набувають свої ролі та значення для національної економіки та знаходяться на етапі формування механізмів їх впровадження. Саме тому дослідження розвитку інноваційної екосистеми України на національному рівні потребує теоретичного та методологічного обґрунтування.

Постановка завдання. Дослідити теоретико-методологічні аспекти головної ідеї формування інноваційної екосистеми на національному рівні та перспективи її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування теоретико-методологічних аспектів інноваційної екосистеми перебуває на початковій стадії своєї ідентифікації та розвитку, не маючи однозначного визначення та тлумачення. Вперше це поняття було обґрунтовано у 2004 році Ч. Весснером, як інструмент для створення умов, що підвищують конкурентоспроможність організацій в національних і регіональних економіках [6].

Головна її ідея полягає в тому, що перетворення наукового знання на інновацію вимагає кооперації зусиль різних учасників інноваційного процесу (університетів, приватних підприємств, венчурних фондів тощо), тобто інновації створюються колективно, в певному мережевому середовищі, сформованому з юридично незалежних учасників між якими існують формальні та неформальні домовленості. На думку автора концепції, саме кооперація забезпечує створення і дифузії потоків знань, а також їх трансформацію в інновації [2].

Поняття “екосистема” визначається як самоорганізована система, що складається із суб’єктів, з’єднаних шляхом масового, енергетичного та інформаційного обміну; усвідомлення проекту як складної мережі суб’єктів – таких як стейкхолдери, команди, постачальники та замовники – ілюструє аналогію між екосистемами та організованими системами, такими як проекти чи програми [10].

Досліджуючи визначення поняття “інноваційної екосистеми”, розглянемо підходи різних науковців та фахівців щодо їх трактування (табл. 1).

Отже, на наш погляд, інноваційна екосистема на національному рівні – це синергійне партнерство та колаборація науки, освіти та бізнесу як інституційно злагодженого механізму взаємозв’язків від генерації та передачі знань до комерціалізації інновацій, тобто

всього інноваційного циклу неоіндустріального розвитку національної економіки України, її відбудови у євроінтеграційному просторі.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття “інноваційна екосистема”

Автори	Визначення авторів
Л. І. Федулова, О. С. Марченко [11]	Інноваційна екосистема – це сукупність організаційних, структурних і функціональних компонентів (інституцій) та їх взаємовідносин, задіяних у процесі створення та застосування наукових знань і технологій, що визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу та забезпечують розвиток інноваційної діяльності як на рівні підприємства, так і на рівні регіону та країни в цілому за принципами самоорганізації
С. О. Пермінова, М. О. Чупріна [7]	Інноваційна екосистема – це синергія держави, підприємницького та дослідницького середовища, спрямована на колективні дії у сфері створення потоків знань, підтримку технологічного розвитку й комерціалізації інновацій
M. G. Russell [15]	Інноваційна екосистема – комплекс політичних, економічних, технологічних та екологічних систем, які беруть безпосередню участь у формуванні, підтримці та розвитку сприятливого для розвитку бізнесу середовища
A. Bramwell et al [13]	Інноваційна екосистема – це динамічна сукупність організацій і інститутів, мобільна сукупність їхніх багатовимірних внутрішніх зв'язків
Г. І. Лановська [4]	Інноваційна екосистема – це синергія держави, підприємницького та дослідницького середовища з використанням організаційних, нормативних, навчально-методичних та фінансових ресурсів і запровадження механізму передачі знань з метою трансформації в

	інноваційні продукти
І. С. Івахненко [3]	Інноваційна екосистема – це високо координована система динамічних взаємозв'язків, що виникають між економічними агентами й інститутами, результуючий в інноваційній активності, комерційній успішності проєктів й технологічній модернізації економічної структури держави, ефективність якої залежить від ступеня відповідності інституційного середовища потребам науки, освіти й бізнесу і здатності останнього забезпечувати замкнутість інноваційного циклу
І. Ю. Підоричева [8]	Інноваційна екосистема – відкрита, цілісна, динамічна мережа, що складається з просторової спільноти об'єднаних стійкими взаємозв'язками організацій та індивідів із різними компетенціями та ролями, які коеволюцінують у певному інституційному оточенні під впливом бізнесового, регуляторного та інноваційного середовищ, обмінюються знаннями та ресурсами, розподіляють зобов'язання, ризики і вигоди у процесі створення інновацій, у яких зацікавлені споживачі

Джерело: систематизовано та складено автором.

Основними учасниками інноваційної екосистеми виступають студенти, підприємці, професіонали, інвестори, університети, організації, венчурні капіталісти, підприємства-виробники товарів та послуг та ін., тобто досить розгалужена інноваційна інфраструктура, до якої входять наукові організації, університети, державні і приватні дослідні організації, консультаційні та центри науково-технічної інноваційної діяльності та ін. Володіючи унікальною базою знань та технологій, ноу-хау, патентами та прикладними ідеями і, найголовніше цінними людськими ресурсами, ці організації спроможні комерціалізувати новітні розробки та реалізувати стартапи та інноваційні проєкти. Тільки таке синергійне партнерство науки, освіти та бізнесу дозволяє

впровадити актуальні фундаментальні дослідження на нові стадії інноваційного розвитку і максимізувати потенціал досліджень та інновацій з точки зору отримання економічних результатів. Учасники інноваційних екосистем поєднують свої ресурси, вступають у обмін на взаємовигідних умовах та, маючи спільну мету, створюють колективну цінність.

Ключову роль у цій взаємодії відіграють наукові організації, які і є активними учасниками інтеграції науки, освіти та бізнесу, що допомагає безперервному руху життєвого циклу інновацій за пріоритетними напрямками високотехнологічного сектору. Тісна співпраця науки і виробництва здатна генерувати нові джерела розвитку, заохочувати підприємницькі навички науковців в напрямі комерційної значущості та їх дослідницького потенціалу. Тому надзвичайно важливим вбачається координація дій учасників інноваційної екосистеми, які взаємодіють при обміні знаннями та інноваційними продуктами [7, с. 54].

Інноваційна екосистема як різновид екосистем в економіці дозволяє кооперувати зусилля зі створення та просування на ринок нововведень. Саме концепція інноваційної екосистеми надає набагато краще уявлення про природу інноваційних процесів, які відбуваються в сучасних реаліях, ніж традиційний системний підхід.

Кожна інноваційна екосистема має свій індивідуальний характер (простір, потенціал, можливості, виклики), довгострокове бачення та піонерів, які розвивають нові інноваційні шляхи (експериментують і досліджують) для більш повного використання потенціалу. Перехід передових національних економік до економіки знань базується на поєднанні акторів спіралі Four Helix – громадян (суспільства), підприємства (бізнесу), адміністрації (влади) та академічних організацій (науки). Інноваційні екосистеми є самоорганізованими системами, які

розвиваються через взаємодію між політиками «зверху» та «знизу-в гору». Роль державної політики – полегшити поточну ситуацію та відкрити нові можливості через надання ресурсів, освіти, інфраструктури, артикуляцію попиту, наприклад, державні закупівлі. Важливим інструментом створення збалансованої інноваційної екосистеми є територіальні інвестиції конкретних регіональних стратегій розвитку [5, с. 54].

Таким чином, усі інноваційні екосистеми формуються тільки на основі самоорганізації та саморегулювання з ініціативи учасників та, маючи достатній потенціал для саморозвитку, реалізують інноваційні проекти децентралізованим способом прийняття рішень на основі гнучкості, відкритості, тісної взаємоповаги та партнерства, такого мережевого механізму, який формується в результаті безперервних оновлень та новизни.

Глобальний інноваційний індекс (GII) ранжує світові економіки відповідно до їх інноваційного потенціалу. Складається приблизно з 80 показників, згрупованих за входами та результатами інновацій. Згідно рейтингу національної інноваційної системи України у 2022 році Україна посіла 57 місце серед світових держав (табл. 2).

Таблиця 2

**Рейтинг національної інноваційної системи України,
згідно «Global Innovation Index» за 2018-2022 рр.**

Рік	Рейтинг	Місце у рейтингу
2018	38,5	43
2019	37,4	47
2020	36,3	45
2021	35,6	49
2022	31,0	57

Джерело: складено автором на основі [14].

У 2022 році Україна демонструє кращі показники інноваційної продукції, ніж у попередні роки. За обсягом інноваційних ресурсів в 2022 році Україна посідає 75 місце, що вище, ніж минулого року, але нижче, ніж у 2020 році. За обсягом інновацій Україна займає 48 місце. Ця позиція нижча і за 2021, і за 2020 роки. Серед 36 країн із групою доходів нижче середнього Україна посідає 4 місце і 34 місце серед 39 економік Європи. Це досить високі результати, зважаючи, що Україна знаходиться у воєнному стані.

Отже, інноваційним екосистемам і сучасним інноваційним притаманні такі властивості: нелінійність; стійкість; відкритість; мережевість; коеволюція (coevaluation); ко-спеціалізація (co-specialization); спільне створення нових цінностей (co-production); саморозвиток; здатність еволюціонувати в часі та по відношенню до зовнішнього середовища; колаборація; поєднання ідей, концепцій, дисциплін і культур; просторова розкритість; залученість широкого кола учасників й інших зацікавлених сторін [9, с. 73].

Загалом побудова інноваційної екосистеми країни передбачає: зміну характеру взаємовідносин між основними учасниками інноваційного процесу (перехід від конкуренції в інноваційній сфері до співробітництва та кооперації); перехід від лінійної моделі створення інновацій до нелінійної, де домінують динамічні горизонтальні зв'язки між учасниками інноваційного процесу; створення мережевого суспільства, яке передбачає однакові права кожного з учасників мати рівноправні відносини з іншими, а також незалежність від просторово-часових обмежень та витрат; колаборацію незалежних суб'єктів господарювання, зокрема, постачальників, конкурентів, покупців тощо [1].

Слід зазначити, що інноваційна екосистема України перебуває у стадії формування. В Україні існують майже всі інститути інноваційного розвитку (12 технопарків, 28 інноваційних центрів, 28

інноваційних бізнес-інкубаторів, 9 центрів науки, інформатизації та інновацій регіонального рівня, Український інститут науково-технічної інформації). Також серед переваг з'являються новітні об'єкти інфраструктури (Unit Citi, інноваційні хаби, стартап фанди), збільшується кількість акселераторів та інкубаторів, поява нових інноваційних екосистем, наприклад «Sikorsky Challenge» та ін. [7].

За кількістю науково-технічних публікацій Україна знаходиться на рівні Фінляндії і Норвегії, у яких витрати на науку у 4-5 разів вищі за українські, а чисельність дослідників перевищує чисельність українських науковців у 6-7 разів. За кількістю патентних заявок Україна знаходиться в числі лідерів серед країн-членів ЄС і поступається лише провідним економікам світу – США, Китаю, Південній Кореї, Японії, Німеччині. Тобто Україна приваблива своїм потенціалом людських ресурсів [14].

Однак їх розвиток стримує недосконалість вітчизняної нормативно-правової бази, відсутність чіткої стратегії розвитку високотехнологічних галузей України, сировинна орієнтованість економіки держави та ін.

Таким чином, для сучасного стану інноваційної екосистеми України характерною є системна неефективність через наявність значних перешкод, серед яких є наступні (табл. 3).

Таблиця 3

Проблеми та перешкоди розвитку реалізації інноваційної екосистеми України на національному рівні

Проблеми	Перешкоди
низький ступінь прикладних досліджень та їх реалізація	відсутність цілісної системи державного стратегічного планування розвитку науково-технічної та інноваційної сфери України

формальність існування системи державного управління інноваціями в Україні	відсутність дієвої системи стимулювання підприємств до здійснення інновацій
невідповідність освіти потребам бізнесу	неефективність українського законодавства щодо регулювання сфери інноваційних правовідносин, слабкий захист прав інтелектуальної власності
низька освіта навичкам підприємництва, тобто низька підприємницька культура	відсутність розвинутої інноваційної інфраструктури
відсутність кооперації між бізнесом та університетами	відсутність реальних стратегій на національному рівні з чітким планом дій та заходів, бюджету та фінансування
спрямованість власників підприємств на досягнення короткострокових індивідуалізованих цілей	бракує підтримки стартапів та комерціалізації технологій з боку держави та відсутність фінансування особливо на ранній стадії
низький рівень довіри між учасниками інноваційної екосистеми	бракує спеціалізованих акселераторів та експертів, а також венчурних інвесторів, які готові інвестувати у високі технології та інновації
відсутність трансферу технологій	хронічне недофінансування наукової сфери

Джерело: складено автором.

Таблиця 4

Найбільш типові зразки «іншої моделі» ЗВО

Назва ЗВО України	Ознаки нової моделі ЗВО
Національний університет харчових технологій (НУХТ), м. Київ	1) фокус на просвіті ринку, що підвищує популяризацію і публічність;

	<p>2) активна інтеграція з вендором (постачальником обладнання західних брендів), що покращує свою матеріальну базу</p> <p>3) активна інтеграція в ринок, співпраця з іншими гравцями (досягається декількома напрямками шляхом створення власної команди, що займається підрядами на виконанні інженерних робіт, що дозволяє як вирішувати питання стимулювання викладачів – аспірантів (а отже – утримує їх в стінах ЗВО), так і постійно практикувати теоретичні знання на практиці, і внаслідок краще розуміти ринок.</p>
<p>Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського (КПІ)</p>	<p>1) постійна та швидка адаптація навчальних курсів під нові ринкові вимоги (включення до навчально-методичних планів курсів по IoT, та кібер-безпеці);</p> <p>2) інтеграція з ринком – включно із залученням фахівців (викладачі беруть участь в інженерних проектах, а також залучають фахівців з ринку до викладацької діяльності);</p> <p>3) інтеграція з ІТ (високопрофесійна підготовка здобувачів щодо нових прогресивних технологій та знання виробничих процесів й обладнання).</p>
<p>Лабораторії робототехніки та мехатроніки «Міронафт» З Одеської національної академії харчових технологій (ОНАХТ)</p>	<p>1) швидка інтеграція нових трендів 4.0. Ключовим напрямком діяльності є робототехніка. Також лабораторія співпрацює з рядом світових брендів і вже має чималий парк обладнання</p> <p>2) ставка на молодь. Подібно до ІТ-галузі, Лабораторія залучає школярів та студентів – і в масових масштабах.</p> <p>3) кращі комунікації та піар. «Міронафт» дає приклад не тільки ЗВО, але й всім промисловим хайтек як потрібно завойовувати свій інформаційних простір.</p> <p>Поєднання цих 3-х факторів дозволяє «Міронафт» будувати справжню й іншу перспективу для молоді,</p>

	що дозволить з часом їх утримувати в промислових хайтек.
--	--

Джерело: складено автором на основі [12].

Асоціація підприємств промислової автоматизації України (АППАУ) як бізнес-асоціація, інтегрує в своєму складі 15 технічних університетів країни й має власний погляд на те, як покращити інноваційний стан та прискорити зміни. АППАУ співпрацює з НАНУ та МОН України щодо формування моделі інноваційного розвитку, що базується на фреймворку АППАУ «Стратегія 4.0».

Як в цьому контексті змінюються вимоги та бачення ролей-функцій ЗВО? Зазначимо головні з них:

1) Потрібен значно кращий баланс «якість – кількість молодих спеціалістів». Члени АППАУ говорять про деградацію вищої освіти та зростаючий кадровий голод. І цьому є 2 причини: 1) масовий відтік всіх інженерних спеціальностей в ІТ-сектор (= аутсорсинг), який платить в рази більше (оскільки 90% нашої ІТ-галузі – це експортні ринки розвинутих країн); 2) відтік студентів та молодих спеціалістів за кордон.

2) Зростають вимоги до просвіти та перепідготовки кадрів – потрібні справжні центри. Єдині зразки справжньої, системної просвіти ринку по новим технологіям були за останні 5 років створені саме в стінах ЗВО. Це – НУХТ та в меншій мірі – КПІ. Отже, зараз питання тільки в тому, як масштабувати цей досвід – і, зокрема, як покращити багатьом викладачам ЗВО умови для цього.

3) Посилення вимог до напрямку R&D та вирощування стартапів. Головна проблема в тому, що інтеграція ЗВО в ринкове середовище відбувається важко та складно через низький рівень

фінансування та залучення провідних фахівців прикладного характеру.

Отже, щоб подібна стратегія запрацювала в умовах українського ринку мають відбутись 3 головні стратегічні ініціативи (зміни) – Зміна культури ЗВО- НАНУ з 2.0 на 4.0, ринкове фокусування та запуск ефективних механізмів кооперації та співпраці (колаборації). Як головні інструменти (enablers) цих змін –пропонуються:

- 1) визначення цільових ринків та сегментів;
- 2) система клієнто-центричних ключових показників ефективності (КПІ);
- 3) оптимізація структури НАНУ-ЗВО [12].

Все вищевикладене дає можливість виділити рекомендації: посилення відкритості до партнерств, лише за таких правил будується інноваційна екосистема; формувати чітку зрозумілу стратегію інноваційного розвитку та підтримки інновацій; розробити заходи щодо державної підтримки стартапів; створювати хаби на рівні університетів, тобто університети мають стати хабами, націленими на інновації навколо себе, своєї експертизи, як генератора прогресивних структурних змін в економіці, вчити підприєм-ництву, починаючи з початкової школи і продовжувати в університетах та впроваджувати у своїх підприємницьких проектах.

Висновки. Таким чином, основний аспект формування інноваційної екосистеми на національному рівні полягає у тісній співпраці та об’єднанні зусиль учасників інноваційного процесу на взаємовигідних умовах партнерства, ресурсів та компетенцій у нарощуванні інноваційного потенціалу країни. Досліджено визначення поняття “інноваційної екосистеми” та розглянуто підходи різних науковців та фахівців щодо їх трактування. Це дозволило сформуванати авторське бачення поняття інноваційної

екосистеми на національному рівні, сутність якого полягає у синергійному партнерстві та колаборації науки, освіти та бізнесу як інституційно злагодженого механізму взаємозв'язків від генерації та передачі знань до комерціалізації інновацій, тобто всього інноваційного циклу неоіндустріального розвитку національної економіки України, її відбудови у євроінтеграційному просторі. Установлено, що інноваційні екосистеми є самоорганізованими системами, кожна має свій індивідуальний характер (простір, потенціал, можливості, виклики), довгострокове бачення та піонерів, які розвивають нові інноваційні шляхи для більш повного використання потенціалу. Визначено проблеми та перешкоди розвитку та реалізації інноваційної екосистеми України на національному рівні, серед яких основними є: відсутність реальних стратегій з чітким планом дій та заходів, бюджету та фінансуванням, а також цілісної системи державного стратегічного планування розвитку науково-технічної та інноваційної сфери України; неефективність українського законодавства щодо регулювання сфери інноваційних правовідносин та слабкий захист прав інтелектуальної власності; хронічне недофінансування наукової сфери; відсутність трансферу технологій та кооперації між бізнесом та університетами та ін. Обґрунтовано, що заклади вищої освіти, як основні учасники інноваційної екосистеми країни мають зайняти основне місце в інноваційній екосистемі. Саме тому пропонується виділити головні інструменти цих змін, а саме: 1) визначення цільових ринків та сегментів; 2) формування системи клієнто-центричних ключових показників ефективності; 3) оптимізація структури та партнерської діяльності наукових закладів та закладів вищої освіти. В сукупності чинників, можна стверджувати, що Україна має можливість для технологічного

прориву в майбутньому та зайняти гідне місце в глобальному економічному просторі.

Список використаної літератури

1. Бажал Ю. Інноваційна екосистема як чинник забезпечення прогресивних структурних змін в економіці. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2022. Вип. 7. Т. 7. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24593>.
2. Буняк Н. М. Інноваційна екосистема як сучасна парадигма інноваційного розвитку України. URL: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/2413>.
3. Івахненко І. С. Інноваційна екосистема як драйвер економічного розвитку країни. *Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин*. 2019. Вип. 40. С. 237–145.
4. Лановська Г. І. Інноваційна екосистема: сутність та принципи. *Економіка і суспільство*. 2017. № 11. С. 257–262.
5. Нікітін Ю. О., Мельник М. В. Рекомендації щодо підходів до формування національної та регіональної інноваційних екосистем, в т.ч.з врахуванням можливостей СхП для співпраці у сфері інновацій. 2018. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Rekomendatsiyi-shhodo-pidhodiv-do-formuvannya-natsionalnoyi-ta-regionalnoyi-innova-tsiynyh-ekosystem-.pdf>.
6. Панченко В. Г. Замкнутий цикл інновацій як інструмент інноваційного неопротекціонізму в політиці стимулювання економічної модернізації: виклики створенню інноваційної екосистеми. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6144>.
7. Пермінова С. О., Чупріна М. О. Розвиток національної інноваційної екосистеми в контексті взаємодії суб'єктів науки і бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 38. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/48345>.
8. Підоричева І. Ю. Інноваційні екосистеми України: концептуальні засади розвитку в умовах глобалізації та євроінтеграції. *Економіка промисловості*. 2021. № 2 (94). С. 5–44.
9. Підоричева І. Ю. Інноваційна екосистема в сучасних економічних дослідженнях. *Економіка промисловості*. 2020. № 2 (90). С. 54–92.
10. Тимченко Д. О. Проблеми створення інноваційної екосистеми в Україні. *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. 2020. № 2. С. 56–63.
11. Федулова Л. І., Марченко О. С. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування. *Економічна теорія та право*. 2015. № 2 (21). URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/11/2_21.pdf.
12. Юрчак О. В. Створення інноваційних екосистем в промислових хайтек сегментах: модель та кращі практики інтеграції ЗВО в ринок в епоху

- Індустрії 4.0. 2018. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Stvorenyya-innovatsijnyh-ekosystem-v-promyslovyh-hajtek-segmentah.-Modeli-ta-propozytsiyi-v-ramkah-Industriyi-4.0.pdf>.
13. Bramwell A. et al. Growing Innovation Ecosystems: University-Industry Knowledge Transfer and Regional Economic Development in Canada. University of Toronto. Final Report. May 15, 2012.
 14. Global innovation index: офіційний сайт. URL: <https://www.globalinnovation-index.org/analysis-economy>.
 15. Russell M. G. (Ed). (2011). Transforming Innovation Ecosystems through Shared Vision and Network Orchestration. Triple Helix IX International Conference. Stanford. URL: http://www.leydesdorff.net/th9/3NWAIFYZH9_Russell.pdf.

Стаття надійшла 07.11.2022 р.

Olha Poberezhets,

Doctor of Economic Sciences,
Professor of the Department of Accounting and Finance,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24/26 French Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: olga-poberezhets@ukr.net

Anna Rakytska,

3rd year postgraduate student of specialty "Economics",
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26 French Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: anna.rakytska@ukr.net

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ECOSYSTEM OF UKRAINE AT THE NATIONAL LEVEL

The article explores the theoretical and methodological aspects of the main idea of the formation of an innovation ecosystem at the national level, which consists in close cooperation and unification of the efforts of the participants in the innovation process on mutually beneficial terms of partnership, resources and competencies in building up the country's innovative potential. It has been established that the innovation ecosystem at the national level is a synergistic partnership and collaboration of science, education and business as an institutionally coordinated mechanism of relationships from the generation and transfer of knowledge to the commercialization of innovations, that is, the entire innovation cycle of neo-industrial development of the national economy of Ukraine, its restoration in the European integration space. It is substantiated that the innovation

ecosystem as a type of ecosystems in the economy allows cooperating efforts to create and promote innovations on the market. The concept of an innovation ecosystem gives a much better idea of the nature of innovation processes taking place in modern realities than the traditional systems approach. The main problems and obstacles to the development and implementation of the innovation ecosystem of Ukraine at the national level are outlined. Speaking about the fact that it is higher scientific institutions (universities) of education that should become generators of progressive structural changes in the economy and take the main place in the innovation ecosystem, the article considers the progressive experience of new types of universities. That is why it is proposed to single out the main instruments of these changes: 1) identification of target markets and segments; 2) building a system of client-centric key performance indicators; 3) optimization of the structure and partnership activities of scientific and higher educational institutions.

Key words: innovation ecosystem, innovation infrastructure, self-organizing system, higher education institutions, innovative product.

References

1. Bazhal, Yu. (2022). Innovacijna ekosystema yak chynnyk zabezpechennya progressyvnix strukturnyx zmin v ekonomici [Innovative ecosystem as a factor of ensuring progressive structural changes in the economy]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Economic sciences*. Vol. 7. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/24593> [in Ukrainian].
2. Bunyak, N. M. Innovacijna ekosystema yak suchasna paradygma innovacijnogo rozvytku Ukrayiny [Innovative ecosystem as a modern paradigm of innovative development of Ukraine]. URL: <http://www.economy-confer.com.ua/full-article/2413/>. [in Ukrainian].
3. Ivaxnenko, I. S. (2019). Innovacijna ekosystema yak drayver ekonomichnogo rozvytku kraïny [Innovative ecosystem as a driver of economic development of the country]. *Shlyaxy pidvyshhennya efektyvnosti budivnytstva v umovax formuvannya rynkovyx vidnosyn. – Ways to increase the efficiency of construction in the conditions of the formation of market relations*. Vol. 40. P. 237–145. [in Ukrainian].
4. Lanovska, G. I. (2017). Innovacijna ekosystema: sutnist ta pryncypy [Innovative ecosystem: essence and principles]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*. № 11. PP. 257–262. [in Ukrainian].
5. Nikitin, Yu. O., & Melnyk, M. V. (2018). Rekomendaciyi shhodo pidxodiv do formuvannya nacionalnoyi ta regionalnoyi innovacijnyx ekosystem, v t.ch.z vraxuvannyam mozhyvostej SxP dlya spivpraci u sferi innovacij [Recommendations regarding approaches to the formation of national and regional innovation ecosystems, including taking into account the possibilities of the SzP for

- cooperation in the field of innovation]. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Rekomendatsiyi-shhodo-pidhodiv-doformuvannya-natsionalnoi-ta-regionalnoi-innovatsijnyh-ekosystem-.pdf> [in Ukrainian].
6. Panchenko, V. G. (2017). Zamknytyj cykl innovacij yak instrument innovacijnogo neoprotekcionizmu v polityci stymulyuvannya ekonomichnoyi modernizaciji: vyklyky stvorennju innovacijnoyi ekosystemy [The closed cycle of innovations as a tool of innovative neo-protectionism in the policy of stimulating economic modernization: challenges to the creation of an innovative ecosystem]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6144> [in Ukrainian].
 7. Perminova, S. O. & Chuprina, M. O. (2022). Rozvytok nacionalnoi innovacijnoyi ekosystemy v konteksti vzayemodiyi sub'yektiv nauky i biznesu [The development of the national innovation ecosystem in the context of interaction between subjects of science and business]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Vol. 38. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/48345> [in Ukrainian].
 8. Pidorycheva, I. Yu. (2021). Innovacijni ekosystemy Ukrayiny: konceptualni zasady rozvytku v umovah glokalizaciji ta yevrointegraciji [Innovative ecosystems of Ukraine: conceptual foundations of development in conditions of globalization and European integration]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of industry*. № 2 (94). P. 5–44. [in Ukrainian].
 9. Pidorycheva, I. Yu. (2020). Innovacijna ekosistema v suchasnyh ekonomichnyh doslidzhennyah [Innovative ecosystem in modern economic research]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of industry*. № 2 (90). P. 54–92. [in Ukrainian].
 10. Tymchenko, D. O. (2020). Problemy stvorennja innovacijnoi ekosystemy v Ukraini [Problems of creating an innovative ecosystem in Ukraine]. *Visnyk Nacionalnogo texnichnogo universytetu «XPI» – Bulletin of the National Technical University "KhPI"*. № 2. P. 56–63. [in Ukrainian]
 11. Fedulova, L.I. & O.S. Marchenko (2015). Innovatsijni ekosystemy: sutnist' ta metodolohichni zasady formuvannya [Innovative ecosystems: essence and methodological principles of formation]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic theory and law*. 2015. № 2 (21) URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/11/2_21.pdf [in Ukrainian]
 12. Yurchak, O. V. (2018). Stvorennja innovacijnyh ekosystem v promyslovyh xajtek segmentah: model ta krashhi praktyky integraciji VNZ v rynek v epohu Industriyi 4.0 [Creation of innovative ecosystems in industrial hi-tech segments: model and best practices of university integration into the market in the era of Industry 4.0.]. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/>

wp-content/uploads/2018/04/Stvorennya-innovatsijnyh-ekosystem-v-promyslovyh-hajtek-segmentah.-Modeli-ta-propozytsiyi-v-ramkah-Industriyi-4.0.pdf [in Ukrainian]

13. Bramwell, A. et al. (2012). Growing Innovation Ecosystems: University-Industry Knowledge Transfer and Regional Economic Development in Canada. University of Toronto. Final Report. May 15.
14. Global innovation index: офіційний сайт. URL: <https://www.globalinnovation-index.org/analysis-economy>.
15. Russell, M. G. (Ed). (2011). Transforming Innovation Ecosystems through Shared Vision and Network Orchestration. Triple Helix IX International Conference. Stanford. URL: http://www.leydesdorff.net/th9/3NWAIFYZH9_Russell.pdf

УДК 331.3

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275825

О. П. Радченко,

доктор економічних наук,

професор кафедри менеджменту та інновацій,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

e-mail: rap_1@ukr.net

ОБГРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ СТВОРЕННЯ АДАПТИВНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Стаття присвячена розробці сучасної моделі адаптивного механізму управління галузями національної економіки, на основі якої проведено системний аналіз на прикладі аграрного сектору економіки України у галузі управління економічною безпекою (продовольчою безпекою), що має дати сподівання щодо можливості підвищення ефективності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, використовуючи системний підхід у впровадженні інноваційних рішень в соціальній та організаційно-економічній політиці розвитку галузі, як фундаменту економіки України. Доведено, що функціонування будь-якого аграрного суб'єкту підприємницької діяльності у динамічному середовищі, що постійно трансформується вимагає перетворень не лише економічних, але й партнерських, управлінських, конкурентних та інших комунікативних трансформацій, задля отримання беззаперечних переваг на ринку аграрної продукції, побудови перспективного та ефективного плацдарму щодо експансії на світові ринки продовольства та максимальне запобігання можливих ризиків, які регулярно виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Тому стає очевидним, що швидкість цих змін потребує дії на випередження. Необхідно вже усвідомити, що найменша затримка може відкинути будь-яке успішне аграрне підприємство в розряд аутсайдерів. А тому, задля ефективного функціонування аграрного підприємства необхідна власна та своєчасна адекватна політика, з можливістю адаптації до навколишнього середовища. Саме тому, доцільно будувати діяльність аграрних підприємств на засадах раціонального адаптивного розвитку, який буде враховувати сучасні тенденції та найбільш перспективні напрямки, а також тренди європейського та світового розвитку аграрної сфери.

Ключові слова: адаптація, адаптивний механізм, адаптивний розвиток, ресурсний потенціал, аграрний сектор.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умова складної ситуації, в якій опинилася Україна, в наслідок агресії з боку росії та військових дій на нашій території виникає гостра необхідність розробки та впровадження нових підходів щодо ведення бізнесу, які б допомогли уникнути або хоча б частково нівелювати негативних проявів тих чи інших процесів, викликаних зовнішніми чинниками. Слід зазначити, що адаптивний механізм розвитку аграрного сектору національної економіки є новим рівнем планування та контролю за соціально-економічними процесами, які проникають у всі сфери діяльності: виробничу, фінансову, інноваційну, інвестиційну, управлінську тощо. В сучасних умовах діяльність суб'єктів аграрної сфери повинна бути спрямована на забезпечення оптимального балансу між затребуваними умовами до їхнього оновлення, спричиненими військовими діями на території України та необхідністю розвитку бізнес-структур відповідно до стратегічних планів аграрної сфери та дотримуючись сучасних світових тенденцій. Це актуалізує дослідження щодо розробки адаптивних механізмів управління змінами в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблеми розробки адаптивних механізмів управління розвитком національною економікою загалом та аграрного сектору зокрема приділяли уваги численна кількість відомих науковців та спеціалістів-практиків. Окремо можемо виділити найбільш відомих та послідовних вчених, серед яких: М. Бодсон, Л. Растригін, С. Састре, У. Р. Ешбі, С. Бір, В. Забродський, В. Прабху, В. Скурихін. В українській економічній науці питаннями адаптації економічних систем приділяли чимало уваги такі науковці як: М. Буднік, С. Галушко, Є. Галушко, Т. Дем'яненко, В. Дикань, Л. Донець, М. Кизим, Т. Клебанова, С. Кравченко, С. Кудлаєнко, Є. Кузькін, Т. Ландіна, О. Маковоз, А. Мельник,

Є. Міщук, В. Петренко, Л. Саломатіна, А. Слюсарєва, І. Сергійчук, В. Стасюк, Ю. Степанова, В. Тимохін, А. Турило, Т. Школьна, В. Ячменьова та інші видатні постаті. Тим не менш, питання адаптивного розвитку залишається актуальним і нині, і потребує більш детального аналізу, особливо у світлі останніх подій.

Постановка завдання. Дослідити теоретичні та практичні аспекти розвитку аграрного сектору в Україні, з можливістю впровадження інструментарію адаптивного механізму. А також розглянути його потенційні можливості та ефективність в системі глобальних соціально-економічних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. За переконанням більшості спеціалістів та науковців, які приділили чимало уваги актуалізації адаптивного механізму, цей процес необхідно комплексно та об'єктивно розглядати, як сукупність необхідних інструментів, послідовних дій та методів, які забезпечують своєчасну та адекватну реакцію на зміну зовнішнього середовища, а також сприяють пристосуванню внутрішнього середовища суб'єктами підприємницької діяльності до викликів глобального середовища. Інакше кажучи, під адаптивністю ми розуміємо саме процес безперервної та цілеспрямованої зміни структури, її властивостей і основних параметрів, як ключового об'єкта у відповідь на зміни навколишнього середовища.

Головним принципом застосування адаптивного механізму має стати адекватність (ефективність та раціональність) господарювання з підтримкою відновлювальної здатності природи та навколишнього середовища, що є одним з ключових критеріїв оптимальної структури системи розвитку національної економіки (рис. 1). Відповідно до цього розвиток національної економіки має бути спрямований на примноження та ефективну реалізацію не лише людського, матеріального чи фінансового капіталу, але й природного чинника.

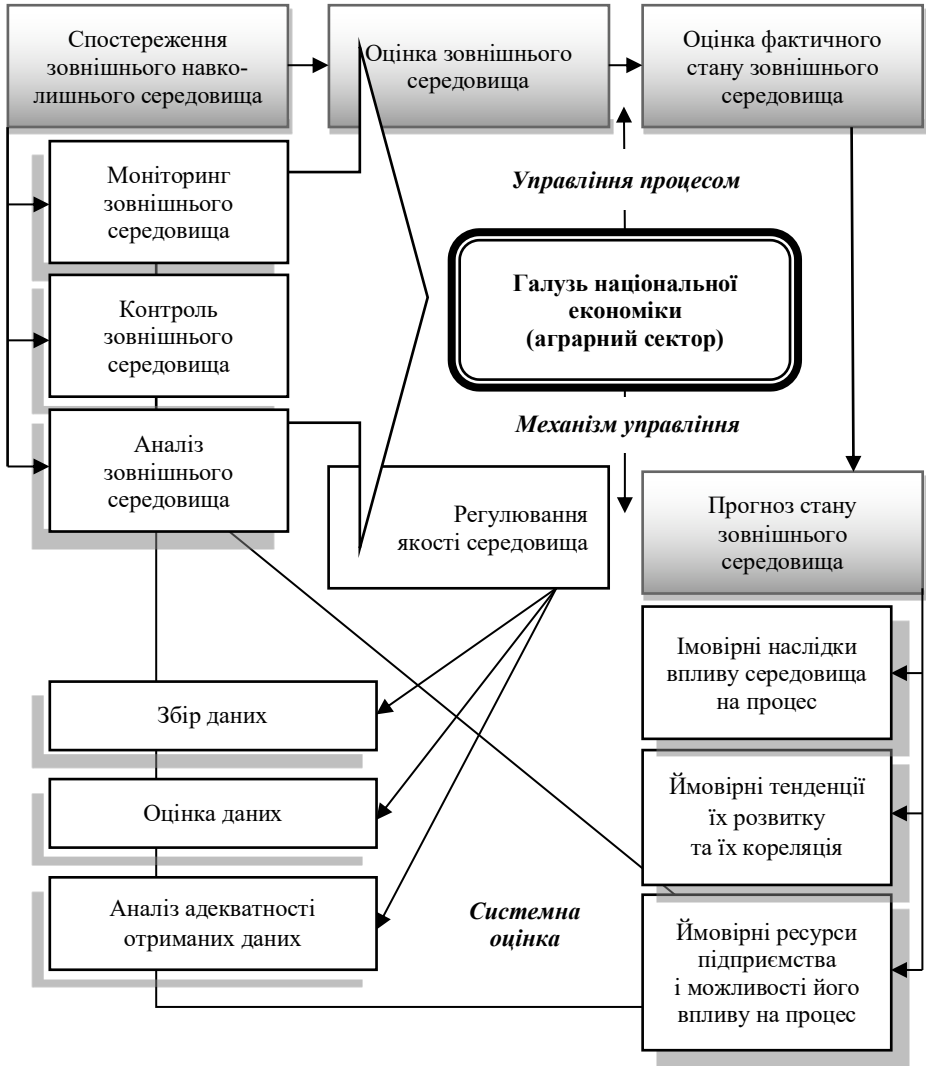

Рис. 1. Загальна схема дії адаптивного механізму з позиції оптимальності розвитку окремої галузі економіки (на прикладі аграрного сектору)

Джерело: власна розробка автора.

Сучасний розвиток аграрного сектору України, на даний момент, його трансформація та ефективна адаптація до нових викликів, яких отримала аграрна сфера, розглядається лише частково (фрагментарно), без повноцінного комплексного підходу щодо напрацювання та запровадження ефективних, дієвих механізмів та інструментів, які відповідали б сучасним вимогам. І як наслідок, результатом такого підходу маємо диспропорції розвитку аграрного сектору, що призводить до протиріч між його окремими елементами та розбалансованістю системи загалом. На жаль, процеси підтримки аграрної сфери та її адаптації відбуваються хаотично, безсистемно, алогічно, а інколи з неприхованим лобіюванням окремих власників або організаційних структур, через непрозоре фінансування окремих виробників, що створює штучний диспаритет цін та інтенсивності розвитку окремих галузей, відверту деградацію соціальної сфери та спричиняє інші негативні наслідки.

Очевидно, що рекомендувати концептуальну модель та оцінку адаптивних заходів ефективної підтримки аграрної сфери, необхідно після визначення основної мети цього процесу. Що важливо, сам процес економічного зростання в аграрній сфері необхідно розглядати не як остаточну мету цієї дії, а лише як проміжний етап, тобто як збалансований механізм подальшого розвитку аграрного сектору національної економіки. Основним критерієм ефективності є оцінка об'єктивних умов аграрного виробництва, оскільки будь-який результат діяльності можна представити у вигляді певної системи показників або індикаторів її досягнення. В нашому випадку, оцінку ефективності аграрної сфери необхідно проводити за допомогою загальноприйнятих економічних показників з використанням традиційних методик.

Досліджуючи питання розробки адаптивного механізму за різних умов, необхідно здійснювати пошук джерел мотивації регулюючих заходів на всіх стадіях.

Загалом, рекомендовано використання двох варіантів, метою яких є вирішення проблеми досягнення намічених результатів:

- розглянути різноманітні сценарії розвитку всіх можливих варіантів на стадії прогнозу;

- використання комплексних програмних методів, де будуть чітко та логічно окресленні цілі, механізми їх досягнення, перелік виконавців, оптимальні та крайні терміни та джерела їх фінансування.

Як правило, розглядаючи розвиток аграрної сфери, на всіх етапах обґрунтування запропонованих заходів, важливе значення має приділятися інформаційному забезпеченні. Мається на увазі, що не лише достовірні дані про поточну ситуацію мають значення та мають бути отримані, але й взаємовідносини між економічними суб'єктами і об'єктами аграрної сфери, канали комунікацій та інші елементи також мають бути враховані.

Теоретичні напрацювання системних наукових обґрунтувань щільно пов'язані з послідовними кроками щодо вибору заходів регулювання, а відповідно виникає необхідність у розробці та застосуванні таких методик. Це дозволить виявити основні тенденції розвитку та окреслити найбільш болючіші проблеми аграрної галузі, створити та запровадити напрацювати комплексні положення аграрної політики, і як результат розробити та визначити шляхи її реалізації, попередньо визначивши методологію регулювання, яка включала б дієвий мотиваційний механізм різних елементів аграрного ринку, що в кінцевому результаті надало б аграрному виробництву більш гармонійних умов розвитку.

Сферу аграрного виробництва можна представити як міжгалузеву систему, яка охоплює безпосередньо виробництво аграрної продукції, пов'язані з ним галузі економіки, які забезпечують виробничий процес, тобто засоби виробництва, а також галузі, які переробляють сировину (сільськогосподарську продукцію) та продукують продукти харчування необхідні для споживання населення. Вся ця система носить назву – агропромисловий комплекс,

де всі елементи в ідеалі повинні бути максимально збалансованими, знаходитися у тісному контакті і взаємодії обумовлюючи та створюючи умови щодо розвитку один одного. А тому цей складний механізм слід розглядати як взаємодію галузей економіки від виробництва сільськогосподарської продукції, техніки, до реалізації продуктів харчування населенню (рис. 2).

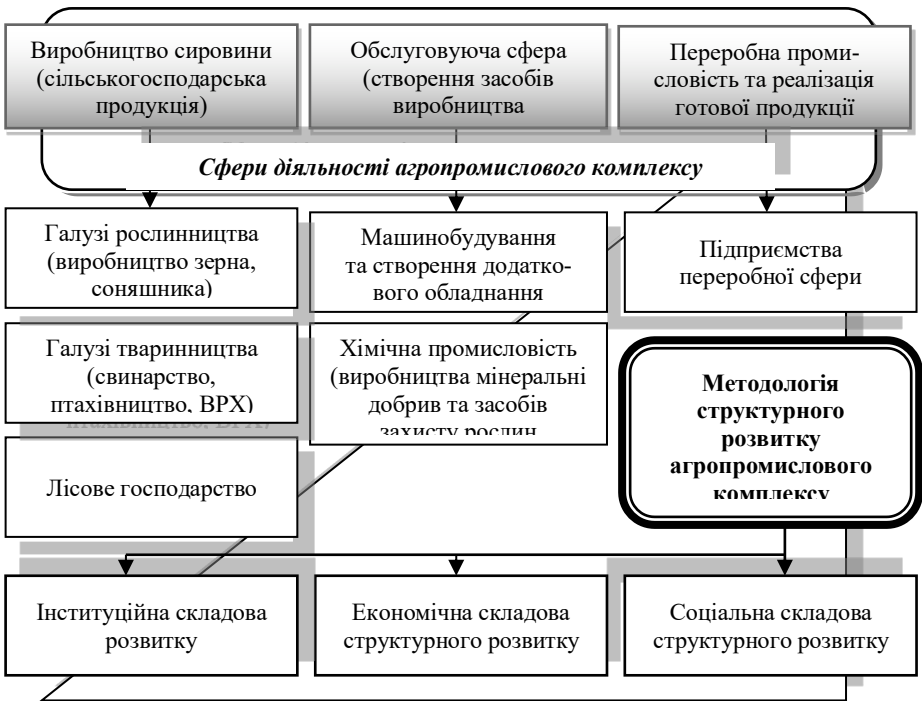

Рис. 2. Структура АПК та критерії його розвитку
Джерело: власна розробка автора.

Очевидним є той факт, що практично весь комплекс галузей національної економіки прямо або опосередковано беруть участь у функціонуванні аграрного сектору (АПК), структура якого включає, як правило три основні сфери діяльності (виробництво та забез-

печення засобів виробництва; безпосередньо ключова складова – це сільське господарство (рослинництво, тваринництво); переробка і доведення готової аграрної продукції до кінцевого споживача).

Залежність аграрного сектору від суміжних галузей національної економіки реалізується в тому, що продукт аграрного виробництва на своєму тривалому шляху, долаючи дорогу від виробника до кінцевого споживача включає в себе необхідні засоби виробництва, розроблені та вироблені в машинобудуванні та суміжних галузях, хімічній, комбікормовій промисловості тощо. Згодом ця продукція надійде на підприємства переробної промисловості і кінцевому результаті буде реалізовано підприємствами оптово-роздрібною торгівлі кінцевому споживачу.

В умовах сьогодення, на етапі глобальних трансформаційних процесів, які відбуваються як в політичному так і в економічному аспекті вкрай важливою проблемою нашої країни є максимальна стабілізація продовольчого забезпечення та дотримання сприятливого рівня життя населення, незважаючи на військові дії на території України. І саме в цьому аспекті перед нами постає питання забезпечення на належному рівні ефективності та конкурентоспроможності аграрної продукції на ринку продовольства. Зовнішні виклики, цілком логічно, призвели до значного спаду виробництва, дестабілізації ринків збуту, що загострило проблему забезпечення населення продуктами харчування. В умовах війни, з порушенням логістичних ланцюгів, саме насичення продовольчого ринку власною продукцією вітчизняного аграрного виробництва має стати запорукою забезпечення державою соціально-економічної функції.

Події останніх місяців унеможливають використання старих, недієвих інструментів господарювання в аграрному секторі і тому виникла потреба у розробленні нового підходу щодо формування дієвого механізму функціонування АПК, адаптованого до сучасних, складних умов розвитку економіки (рис. 3).

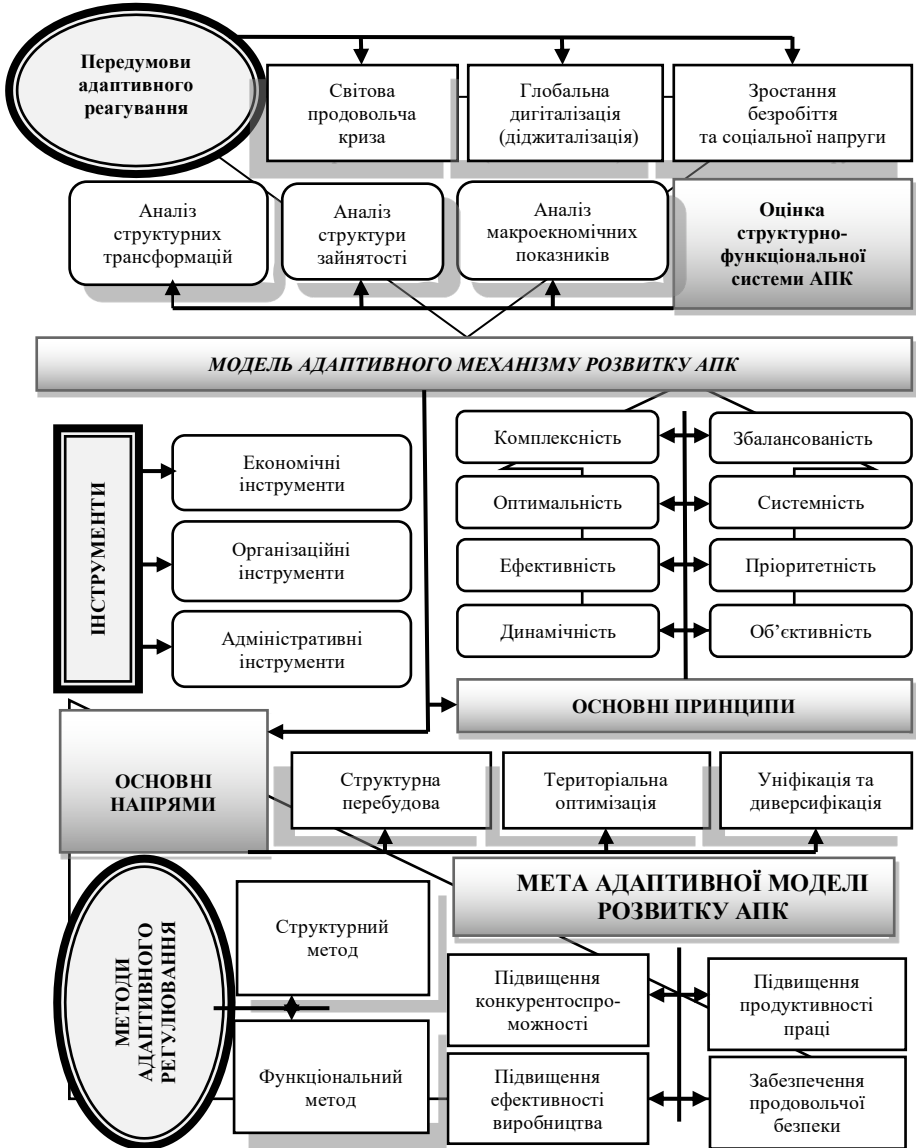

Рис. 3. Модель адаптивного механізму розвитку аграрного сектору

Джерело: власна розробка автора.

Очевидно, що формування системи теоретичних і методологічних положень, які розкривають сутність, завдання й організацію структурно-функціонального територіального розвитку аграрного сектору національної економіки, порядок формування стратегічних орієнтирів та механізму їх реалізації, має ґрунтуватися на відповідних принципах, серед яких виокремлюються загальноекономічні принципи розвитку, такі як – комплексність, системність, цілеспрямованість, реалістичність, оптимальність, ефективність, пріоритетність, паритетність, збалансованість, гармонійність, автономність, конкретність, об'єктивність, динамічність тощо.

Висновки. Розробка та впровадження адаптивного механізму регулювання процесів, які нині відбуваються поруч з нами у глобальному соціально-економічному та політичному середовищі, пристосування до цих процесів дозволить вивести аграрний сектор України на новий якісний рівень, а також максимально нівелювати загрози зовнішніх викликів, задовольнивши потреби нашого суспільства у продуктах харчування та забезпечивши продовольчу безпеку країни. Доведено, що не дивлячись на складний період, який переживає наша країна, саме аграрний сектор продовжує сприяти наповненню державного бюджету, зростанню ВВП, є одним із ключових антиінфляційних факторів та елементом гармонізації платіжного балансу. І тому саме ця сфера національної економіки потребує прискіпливої уваги.

Список використаної літератури

1. Давидова О. Ю. Формування системи адаптивного інноваційного управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг* : збірка наукових праць. Харків : ХДУХТ, 2019. Вип. 1 (29). С. 195–207.

2. Тімінський О. Г. Технології адаптивного управління як механізм забезпечення ефективності організаційно-управлінських систем. *Управління розвитком складних систем*. 2016. № 27. С. 122–131.
3. Штеден Ф., Кірхнер Р. Індустрія 4.0 – Огляд та наслідки для політики Серія аналітичних записок [PB/06/2018]. URL: https://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wpcontent/uploads/2018/08/PB_06_2018_ukr.pdf.
4. Якименко-Терещенко Н. В., Кожуріна Л. С. Адаптивне управління підприємством в сучасних умовах: мета і механізм реалізації. *Молодий вчений = Young Scientist*. 2017. № 6 (46). С. 535–538.
5. Diamanti K., Ioannou L., Baglee D., Pouloudi N. Supportive mechanisms for effective change management. *International Journal of Information Systems and Change Management*. March 2007, 2(4), 307–333 DOI: 10.1504/IJISCM.2007.017381.

Стаття надійшла 27.10.2022 р.

Oleksandr Radchenko,

Doctor of Economic Sciences,

Professor of the Department of Management and Innovation,

Odesa I. I. Mechnikov National University

24/26 French Blvd., Odesa, 65044, Ukraine

e-mail: rap_1@ukr.net

JUSTIFICATION OF THE NECESSITY OF CREATING AN ADAPTIVE MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

The article is devoted to the development of a modern model of the adaptive mechanism of management by branches of the national economy, on the basis of which a systematic analysis was carried out on the example of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the field of economic security (food security) management, which should give hope for the possibility of increasing the efficiency of the functioning of business entities, using a systematic approach in the implementation of innovative solutions in the social and organizational and economic policy of the development of the industry, as the foundation of the economy of Ukraine. It has been proven that the functioning of an agrarian entity of entrepreneurial activity in a dynamic, constantly transforming environment requires not only economic transformations, but also partnership, managerial,

competitive and other communicative transformations, in order to obtain undeniable advantages in the market of agricultural products, to build a promising and effective bridgehead for expansion into global food markets and maximum prevention of possible risks that regularly arise in the external and internal environment. Therefore, it becomes obvious that the speed of these changes requires anticipatory action. It is necessary to realize that the slightest delay can throw any successful agricultural enterprise into the category of outsiders. And therefore, for the effective functioning of an agricultural enterprise, it is necessary to have its own and timely adequate policy, with the possibility of adaptation to the environment. That is why it is advisable to build the activities of agricultural enterprises on the basis of rational adaptive development, which will take into account modern trends and the most promising directions, as well as trends of European and global development of the agricultural sector.

Key words: adaptation, adaptive mechanism, adaptive development, resource potential, agricultural sector.

References

1. Davydova, O. Y. (2019) Formuvannia systemy adaptivnoho innovatsiinoho upravlinnia rozvytkom pidpriemstv hotelno-restorannoho hospodarstva [Formation of the system of adaptive innovative management of the development of the enterprises of the hotel and restaurant industry]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh – Economic strategy and prospects for development of trade and services*. Kharkiv: KhDUKKhT, 1 (29), 195–207. [in Ukrainian]
2. Timinsky, A. G. (2016). Tekhnolohii adaptivnoho upravlinnia yak mekhanizm zabezpechennia efektyvnosti orhanizatsiino-upravlinskykh system [Technologies of adaptive management as a mechanism of support efficiency of organizational management systems]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system – Management of Development of Complex Systems*, 27, 122–131. [in Ukrainian]
3. Shteden, F., Kirkhner, R. (2018). Industriia 4.0 – Ohliad ta naslidky dlia polityky Serii analitychnykh zapysok [PB/06/2018] [Industry 4.0 – Overview and Policy Implications A series of analytical notes]. Retrieved from: https://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wpcontent/uploads/2018/08/PB_06_2018_ukr.pdf [in Ukrainian]
4. Yakymenko-Tereshchenko, N. V., Kozhurina, L. S. (2017). Adaptivne upravlinnia pidpriemstvom v suchasnykh umovakh: meta i mekhanizm realizatsii [Adaptive enterprise management in modern conditions: purpose and mechanism of realization]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 6(46), 535–538. [in Ukrainian]
5. Diamanti K., Ioannou L., Baglee D., Pouloudi N. Supportive mechanisms for effective change management. *International Journal of Information Systems and Change Management*. March 2007, 2(4), 307-333 DOI: 10.1504/IJISCM.2007.017381.

УДК 331.103

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275826

О. Г. Рудик,

кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри економіки та підприємництва,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: o.rudyk@onu.edu.ua

Ю. О. Максимова,

старший викладач кафедри економіки та підприємництва,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: julia.maksimova@onu.edu.ua

І. О. Залецька,

старший викладач кафедри економіки та підприємництва,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: zaletskai.inna@onu.edu.ua

ВАЖЛИВІСТЬ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ

У статті розглянуто проблеми підвищення кваліфікації та розвитку професійних компетентностей персоналу підприємств сфери послуг. Проаналізовано ключові компетентності якими повинен володіти персонал підприємства. Розглянуто напрями покращення комунікативної компетентності, як головного чинника сучасного підприємства в умовах жорсткої конкуренції. Процес організації обслуговування вимагає від персоналу особливих компетенцій, володіння якими забезпечує на практиці злагоджений і безперебійний процес повноцінного функціонування усіх служб, причому для клієнта багато з цих компетенцій непомітні, але тільки доти, поки підприємство відповідає його очікуванням. Успіх сучасного підприємства залежить від того, наскільки добре співробітники можуть задовольнити потреби та бажання клієнтів. Тому перш за все потрібно визначити рівень кваліфікації та типи навичок, необхідних для певної посади, і навчати співробітників бути компетентними. Якщо менеджери

підприємства повністю компетентні для виконання завдань, їхнє задоволення від роботи підвищиться. В ході дослідження було виявлено, що висока задоволеність працівників роботою на робочому місці може сприяти покращенню якості обслуговування клієнтів і виключити такі негативні фактори, як великі витрати часу на розгляд скарг клієнтів, втрату репутації, низький рівень мотивації працівників до праці. Отже, розвиток професійних компетенцій персоналу має великий вплив на якість обслуговування та прибутковість підприємств.

Ключові слова: підприємство, персонал, професійні компетентності, підвищення кваліфікації, сфера обслуговування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах ринкових відносин та ринку робочої сили, підбору та найму персоналу сфери послуг надається особливе значення. Висококваліфікований персонал відіграє важливу роль для будь якого підприємства зайнятого у наданні послуг. Правильне управління персоналом має мати комплексний характер, в якому працівники підприємства розглядаються як людський ресурс чи людський капітал. Усю роботу та управління співробітниками потрібно побудувати так, щоб не було проблем з плинністю кадрів та їх професійними компетентностями. Плинність кадрів на сьогоднішній день є серйозною проблемою для багатьох підприємств сфери послуг. Щоб цього уникнути, керівники повинні запроваджувати різні системи мотивацій, розробляти різноманітні заходи для розвитку професійних компетентностей обслуговуючого персоналу та менеджерів підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливість розвитку професійних компетентностей персоналу підприємств сфери послуг розглянуто у роботах таких вчених як Сочін Гупта, Едвард Маклафлін, М. Мальська, О. Терещук, Г. Цехмістрова, вони розглядають проблеми професійної підготовки фахівців, підвищення кваліфікації, розроблення інноваційних методів навчання персоналу. Американські організації першими почали використовувати моделі компетенцій з 1970-80-х років.

Наприкінці 1990-х років, цю практику стали застосовувати у Великій Британії, Австралії, Канаді, Швейцарії, Іспанії, країнах Скандинавії, Нідерландах, Німеччині [5].

Американський вчений Пітер Сенге, ще у 1990 році започаткував руху навчальних організацій, опублікувавши роботу «П'ята дисципліна: мистецтво і практика самонавчання організації», у якій він визначає організацію, що навчається, як місце, «в якому люди постійно розширюють свої можливості створення результатів, до яких вони насправді прагнуть, у якому вирощуються нові широкомасштабні способи мислення, в якому люди постійно навчаються тому, як навчатися разом» [4].

Постановка завдання. Дослідити теоретичні та практичні аспекти розвитку професійних компетентностей персоналу підприємств сфери послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. При розробленні та реалізації стратегій управління людськими ресурсами підприємства сфери послуг дедалі частіше застосовують технології управління компетенціями.

Компетентнісний підхід забезпечує підприємствам нові довгострокові конкурентні переваги на ринку. Основне завдання компетентнісного підходу полягає у тому, щоб навчити персонал керувати власними знаннями, навичками та вміннями, тобто вміти самонавчатися та саморозвиватися [1, с. 325].

Особливістю компетентнісного підходу є те, що для опису компетенцій застосовуються різні властивості (дескриптори, індикатори), тобто, прояви у поведінці знань, навичок та якостей, за якими достатньо легко визначити наявність тих чи інших компетенцій. Одночасно вони описують конкретні прояви професіоналізму співробітника під час виконання робочих завдань [2].

Історію виникнення поняття «компетентність» простежити дуже складно, але варто зазначити, що самі поняття «компетенція», «компетентність» та похідне «компетентнісний» давно використовувалися у побуті та науковій літературі.

Сфера послуг радикально відрізняється від інших сфер підприємницької діяльності тим, що тут відбувається взаємодія суб'єкта із суб'єктом (виробник послуг із споживачем), отже, компетенції персоналу сфери послуг значно відрізняються від компетенцій технічного персоналу, професійних управлінців, політичних діячів тощо [5].

Особливістю підприємств сфери послуг є те, що значна частина персоналу має безпосередній контакт із клієнтом, наприклад касир, співробітники охорони, менеджер по роботі з клієнтами, персональний консультант, оператори служби підтримки та інші. Але найбільше значення має касир та персональний консультант, оскільки саме цей персонал у більшості випадків зустрічає клієнтів, контактує з ним протягом усього періоду перебування у магазині, саме тут гість висловлює свої невдоволення, побажання чи похвалу. Необхідно відзначити, що компетенції персоналу має вирішальне значення для клієнтів, особливо при виборі магазину, оскільки саме клієнт, керуючись своїм досвідом, потребами, очікуваннями, здатний оцінити, наскільки якісно його обслужили, та визначити компетентність працівників магазину. Дуже важливу роль у роботі підприємств роздрібної торгівлі відіграють менеджери, у їх обов'язки входить організація та контроль роботи усіх співробітників, забезпечення клієнтів усім необхідним для комфортного відвідування магазину, ведення фінансової звітності, здійснення адміністративно-господарського керівництва [2].

Сучасні підприємства приділяють багато уваги методам оцінки персоналу. Відмінною рисою стає застосування цілого комплексу різних методів, спрямованих на оцінку відповідності безлічі

показників та критеріїв. При цьому методи оцінки, що широко використовуються за кордоном, українськими підприємствами стали використовуватися порівняно недавно, тому недостатньо досвідчені менеджери і співробітники HR-відділів стикаються зі складнощами в їх застосуванні. У світі поки не існує єдиної системи для вирішення всіх проблем, що виникають.

Інші компетенції мають вирішальне значення для менеджерів підприємств роздрібної торгівлі, оскільки якісний процес організації обслуговування вимагає від персоналу особливих компетенцій, володіння якими забезпечує на практиці злагоджений і безперебійний процес повноцінного функціонування усіх служб, причому для клієнта багато з цих компетенцій непомітні, але тільки доти, поки підприємство відповідає його очікуванням.

Підприємства сфери послуг повинні швидко адаптуватися до мінливого середовища; так само і працівники цих компаній. Щоб зміни пройшли гладко, HR-менеджери повинні точно знати, якими навичками співробітники компанії вже володіють, а яких компетенцій їм не вистачає. На основі цієї інформації вони можуть організувати тренінги та семінари для того щоб заповнити відсутність в знаннях та навичках. До основних способів оцінити навичок та компетенцію співробітників можна віднести:

- тестування;
- самооцінка;
- зворотній зв'язок від персоналу;
- тестування в реальних ситуаціях;
- бізнес ігри;
- відгуки клієнтів.

Кожне підприємство саме вибирає найкращий метод. Як правило, поєднання кількох із них дасть найкращий результат.

Залежно відкомпетенцій персоналу, які потрібно перевірити, та умов (часу, ресурсів тощо), у яких перебуває підприємство.

Для покращення діяльності підприємства сфери послуг необхідно розглядати організацію професійного навчання персоналу як комплексний безперервний процес, що включає сукупність організаційно-економічних заходів у сфері підвищення кваліфікації та зростання професійної майстерності. Слід зазначити, що для досягнення професійного успіху, необхідно постійно розвиватися. Якщо персонал підприємства не буде опановувати нові знання, то поступово буде втрачатися його конкурентна перевага. Постійне навчання персоналу свідчить про досягнутий успіх у сфері управління людськими ресурсами і, як наслідок, підвищення рівня їхнього трудового потенціалу [1, с. 247].

Світова економіка стає все більш цифровою, посилюється віртуалізація економіки. У сучасних умовах цифрової економіки, професійні компетенції персоналу стають все більш важливими. Багато уваги приділяється цифровим компетенціям, які створюють основу для розвитку цифрового мислення всього населення. Без розвитку цифрових навичок це неможливо конкурувати на світовому ринку та підвищувати рівень впровадження цифрових технологій.

До цифрових компетенцій персоналу можна віднести:

- цифрову грамотність, співробітник розуміє основи Інтернету, може використовувати веб-середовище та сучасне програмне забезпечення (хмарні сервіси, онлайн-сервіси для створення інфографіки), бажає працювати з новими технологіями;
- вміння робити аналіз даних, може аналізувати інформацію та будувати логічні причинно-наслідкові зв'язки, систематизувати та узагальнювати дані, визначити та оцінити вплив кількох факторів на проблему;

– розуміє основні принципи захисту інформації, знає методи захисту інформації та персональних даних, здатний забезпечити цілісність і конфіденційність інформації.

– знає алгоритм пошуку інформації, вміє грамотно побудувати портрет цільової аудиторії для таргетованої реклами у соціальних мережах.

Головною метою сучасних підприємств є розвиток професійних компетенцій персоналу. До найперспективніших категорій компетенцій сьогодні і в довгостроковому періоді відносять цифрові компетенції, які дозволяють використовувати сучасні технології для ефективної роботи підприємства, надання послуг клієнтам на високому рівні, з урахуванням кожного сегмента цільової аудиторії та персонального підходу до кожного споживача.

Для розробки програми заходів щодо підвищення компетентностей персоналу підприємств сфери послуг нами було проаналізовано основні фази розвитку персоналу.

Таблиця 1

Фази розвитку персоналу підприємства

№	Фаза	Характеристика
1	Вступна	Включає найм працівників з потенціалом розвитку, та швидкої адаптації до нових завдань та умов роботи. Ця фаза займає невеликий період часу
2	Зростання	Працівники знаходяться тривалий період на цій фазі. Це досягається шляхом постановки завдань, що забезпечують ціль та інтерес
3	Зрілості	Настає у працівників, які регулярно демонструють високу якість роботи. При цьому вони мають невисокий потенціал зростання
4	Насичення	Настає тоді, коли якість роботи починає знижуватися

Джерело: сформовано автором на основі [4].

Слід зазначити, що для підприємства дуже важливо проводити навчання персоналу на фазі «Вступу», коли співробітники тільки починають роботу у та фазі «Насичення», коли якість роботи починає знижуватися.

Для підвищення професійних компетентностей менеджерів підприємства та для формування згуртованого колективу, орієнтованого на надання послуг високої якості, велику роль відіграє проведення тренінгів. Навчання, при цьому, буде сприйматися співробітниками, як невід'ємна частина їхньої роботи, як певний привілей, а не обтяжливий обов'язок. Крім підвищення кваліфікації працівників підприємства сфери послуг такий підхід дозволить отримати:

- підвищення лояльності клієнтів завдяки кращому обслуговуванню;
- ефективний розвиток згідно з сучасними тенденціями, підвищення репутації підприємства;
- збільшення доходу, оскільки клієнт рекомендуватиме підприємство знайомим;
- залучення більшої кількості клієнтів, а також кваліфікованих співробітників для роботи.

Підвищенню кваліфікації співробітників підприємств сфери послуг необхідно ставитися надзвичайно відповідально, тому що робота персоналу визначає бажання клієнта повернутись [5]. Для розвитку професійних компетентностей обслуговуючого персоналу ми вважаємо доцільним створювати центр підвищення кваліфікації для співробітників на підприємстві.

Центр буде входити у структуру відділу кадрів, роботу буде організовувати фахівець із розвитку кадрів. Головна ціль центру підвищення кваліфікації це формувати та підтримувати

необхідний рівень кваліфікації персоналу, підвищувати культуру обслуговування та етикету.

Фахівець з розвитку персоналу, який буде працювати у центрі, виконуватиме наступні завдання:

- визначення необхідності навчання тих чи інших працівників;
- складати програми навчання;
- підбирати викладачів серед досвідчених та висококваліфікованих співробітників підприємства, залучати кваліфікованих бізнес тренерів для проведення семінарів;
- складати графіки навчання;
- забезпечувати викладачів необхідною документацією з управлінських та виробничих процесів;
- аналізувати та формувати підсумки навчання.

Для ефективної роботи центру пропонується сформувати декілька стандартних корпоративних освітніх програм, які будуть постійно вдосконалюватися з урахуванням побажань керівників підрозділів, зберігаючи лише принципи їх формування та реалізації.

Менеджера, який буде проводити тренінги пропонується спочатку відправити на підвищення кваліфікації, для отримання максимальної гнучкості менеджера у тренерських компетенціях. Для тренера дуже важливо знати, як керувати емоціями аудиторії та вміти їх мотивувати, тримати групу у тонусі, вміти долати опір учасників та навчитися формувати тренерський стиль.

Навчання співробітників повинно складатися з теоретичної та практичної частини, у вигляді лекцій, відеолекцій, а також практичних, коли працівники отримають практичні навички конкретної роботи у вигляді типових задач.

Такий навчальний центр дозволить співробітникам брати участь у неформальному професійному спілкуванні, зокрема

віртуальному, допоможе мобілізувати інтелектуальний потенціал персоналу, підвищити професійні компетентності та генерувати нові знання.

Таким чином, центр підвищення кваліфікації стане освітнім, дослідним, інформаційним та консультаційним центром, важливою частиною корпоративної культури, що на сьогоднішній день є дуже важливим.

На першому етапі становлення центру основним напрямом навчання стане навчання менеджерів та працівників, які працюють із клієнтами, оскільки рівень їх освіти потребує постійного вдосконалення.

Навчання менеджерів краще проводити із запрошенням на підприємство викладачів з освітніх установ, які дозволять освоїти сучасні технології роботи та ефективні методи управління. Навчання персоналу, що працює з клієнтами, пропонується організувати в невеликих групах з навчанням практичному досвіду роботи під керівництвом досвідчених наставників, які мають пройти самі додаткове навчання, у тому числі з вивчення методики навчання підлеглих.

Для того щоб навчання персоналу підприємства проходило ефективно всіх учнів необхідно поділити на групи: менеджери, персонал офісу та працівники, які контактують із клієнтами. Подібний поділ персоналу на групи дозволить проводити ефективний підбір методичних матеріалів для навчання.

Для організації навчального процесу на підприємстві нами пропонується обрати такі напрями навчання:

- вступний курс для нових співробітників;
- навчання конкретним технологіям за профілем діяльності співробітників;
- питання етики та культури обслуговування;

– навчання іноземним мовам.

Теоретичний матеріал навчальних програм потрібно, щоб ґрунтувався на практичних прикладах. У рамках програми навчання повинні проводитися тренінги персоналу з етикету, у тому числі з уміння одягатися та робити макіяж для жінок. Необхідною умовою є навчання іноземних мов, хоча б на початковому рівні розуміння та відповідей на питання, що часто зустрічаються.

Відмінні комунікативні навички особливо важливі у сфері надання послуг, оскільки вони можуть допомогти налагодити стосунки з клієнтами, вирішити конфлікти та створити позитивний загальний досвід для клієнтів. Чітке та стисле спілкування допомагає уникнути непорозумінь і недомовок, які можуть порушити хід роботи.

Дуже важливо проводити регулярні тренінги для підвищення комунікативних навичок працівників. Для ефективності тренінгу потрібно використовувати різні техніки такі як: техніки вербальних та невербальних комунікацій, техніки міжособистісного сприйняття, техніки передачі та обробки інформації, техніки активного слухання, техніки аргументацій, техніки врегулювання конфліктів.

Такий тренінг дозволить напрацювати комунікаційні компетенції, розширити способи контактів у різних ситуаціях, оптимізувати поведінку у конфліктних ситуаціях, підвищити емоційну стійкість, розвинути емпатичні та рефлексивні можливості. До складу тренінгу слід включати: вправи, рольові ігри, тест, обговорення та аналіз висновків.

Таким чином, правильно побудована система навчання співробітників підприємства дозволить:

- прискорити процес входження нового співробітника на посаду та досягнення необхідної ефективності роботи у мінімальні терміни;

- зменшити кількості можливих помилок та виробничих витрат у процесі освоєння співробітником своїх функціональних обов'язків;

- формувати у нових співробітників мотивації до досягнення високих результатів та якісного виконання роботи;

- підвищувати продуктивності роботи на усіх рівнях організаційної структури підприємства.

Соціальна ефективність підвищення кваліфікації співробітників підприємства сфери послуг та проведення тренінгів полягає у тому щоб донести до працівників, що керівництво підприємства зацікавлено у покращенні умов праці, цінує кожного співробітника, шукає можливість знайти додаткові напрями підвищення професійних компетентностей менеджерів для більш ефективного та якісного виконання посадових обов'язків.

Важливою частиною підвищення кваліфікації та навчання співробітників підприємств сфери послуг є оцінка їх ефективності. Для оцінки ефективності підвищення кваліфікації у центрі підвищення кваліфікації, пропонується оцінювати не тільки економічні показники такі як продуктивність праці, дохід, прибуток, а також використовувати оцінку програм навчання з боку менеджерів та самих співробітників. Оцінка ефективності навчання співробітника ґрунтується на інформації зворотного зв'язку, отриманої від співробітників, які пройшли навчання. Для менеджерів при оцінці навчання додатково потрібно оцінювати задоволеність керівника підлеглим співробітником, який пройшов навчання.

Висновки. Поняття компетентності стає все більш важливим у роботі підприємств сфери надання послуг. Персонал з високим

рівнем знань та навичок є важливою складовою успішного бізнесу. У нашому дослідженні ми проаналізували важливі компетентності працівників, та напрями їх розвитку.

Ефективна робота підприємств сфери послуг в умовах постійно зростаючої конкуренції неможлива без підвищення професійних компетентностей персоналу на усіх рівнях організаційної структури. Головними перешкодами, що заважають досягненню високої ефективності надання послуг, є недостатній рівень професійної підготовки персоналу та старі підходи до його мотивації.

Ці перешкоди можна подолати лише за умови розробки та практичної реалізації нової політики у сфері навчання та підвищення професійних компетентностей, що включає різноманітні форми навчання та навчальні програми для усіх категорій працівників.

Внутрішнє навчання персоналу підприємства може здійснюватися на індивідуальній або груповій основі. Дуже важливо, щоб навчання виходило за рамки поточних службових обов'язків персоналу та супроводжувалося розвитком професійних компетенцій, а також формуванням навичок концептуального мислення.

Для ефективної роботи центру підвищення кваліфікації пропонується сформувати декілька стандартних корпоративних освітніх програм, які будуть постійно вдосконалюватися з урахуванням побажань керівників підрозділів, зберігаючи лише принципи їх формування та реалізації.

Таким чином, такий навчальний центр на підприємстві може стати освітнім, дослідним, інформаційним та консультаційним центром, важливою частиною корпоративної культури, що на сьогоднішній день є дуже актуальним. А проведення регулярних

тренінгів для персоналу дасть можливість вдосконалювати їх професійні компетентності.

Список використаної літератури

1. Короткова Л. І. Професійна підготовка майбутніх фахівців сфери послуг в умовах освітньо-виробничого кластера: теоретичні і методичні основи : монографія / за наук. ред. Радкевич В. О. Запоріжжя : Просвіта, 2020. 558 с.
2. Семикіна М. Мотивація праці: нова парадигма в умовах конкурентного середовища. *Чернігівський науковий часопис ЧДДЕУ. Серія 1, Економіка і управління*. 2011. Т. 1. № 1. С. 118–126.
3. Шестель О., Старинець О., Данилюк А. Інноваційні підходи до формування «soft skills» у професійній діяльності фахівців сфери послуг. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2021. Т. 1-2. № 3-4. С. 102–109.
4. Develop your professional competencies. *Career and Professional Development. Virginia Tech*. URL: <https://career.vt.edu/develop.html> (date of access: 22.12.2022).
5. What are the key professional competencies to possess. IPAG Business School. *IPAG . École de commerce et de management Paris et Nice*. URL: <http://surl.li/fatww> (date of access: 21.12.2022).

Стаття надійшла 02.11.2022 р.

Oleh Rudyk,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
Odesa National Mechnikov University
24/26 French Blvd., Odessa, 65058, Ukraine
e-mail: o.rudyk@onu.edu.ua

Julia Maksymova,

Senior Lecturer of the Department of Economics and Entrepreneurship,
Odesa National Mechnikov University
24/26 French Blvd., Odessa, 65058, Ukraine
e-mail: julia.maksimova@onu.edu.ua

Inna Zaletska,

Senior Lecturer of the Department of Economics and Entrepreneurship,
Odesa National Mechnikov University
24/26 French Blvd., Odessa, 65058, Ukraine
e-mail: zaletskai.inna@onu.edu.ua

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCES OF THE STAFF OF SERVICE SECTOR ENTERPRISES

The article deals with the problems of advanced training and development of professional competencies of personnel of service enterprises. The key competencies that the personnel of the enterprise should have are analyzed. The directions of improving communicative competence as the main factor of a modern enterprise in the conditions of fierce competition are considered. The service organization process requires special competencies from the staff, the possession of which ensures in practice a well-coordinated and uninterrupted process of the full functioning of all services, and many of these competencies are invisible to the client, but only as long as the enterprise meets its expectations. The success of a modern enterprise depends on how well employees can meet customer needs. Therefore, first of all, it is necessary to determine the level of qualification and types of skills required for a particular position, and train employees to be competent. If the managers of the enterprise are fully competent to perform tasks, then their job satisfaction will increase. The study found that high employee job satisfaction in the workplace can improve the quality of customer service and eliminate such negative factors as long time spent on handling customer complaints, loss of reputation, and low level of employee motivation to work. Also, the article considers the importance of evaluating the effectiveness of training staff. To evaluate the effectiveness of professional development, it is suggested to evaluate not only economic indicators such as labor productivity, income, profit, but also to use evaluation of training programs by managers and employees themselves. Evaluation of the effectiveness of employee training is based on feedback information received from employees who have completed the training. When evaluating training, it is also necessary to evaluate the manager's satisfaction with the subordinate employee who has completed the training. To achieve professional success, it is necessary to constantly develop. If the company's personnel does not acquire new knowledge, its competitive advantage will gradually be lost. Continuous training of personnel indicates the achieved success in the field of human resources management and, as a result, increasing the level of their labor potential. Consequently, the development of professional competences of the company's personnel has a great impact on the quality of customer service and the profitability of the company as a whole.

Key words: enterprise, personnel, professional competences, professional development, service area.

References

1. Korotkova L. I. (2020) Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv sfery posluh v umovakh osvितno-vyrobnychoho klastera: teoretychni i metodychni osnovy [Professional training of future specialists in the field of services in the conditions

- of the educational and industrial cluster: theoretical and methodological foundations]. Zaporizhzhia : Prosvita. (in Ukrainian)
2. Semykina M. (2011) Motyvatsiia pratsi: nova paradyhma v umovakh konkurentnoho seredovyshcha [Work motivation: a new paradigm in a competitive environment]. *Chernihivskyi naukovyi chasopys ChDIEU. Serii 1, Ekonomika i upravlinnia*. vol. 1 , no 1. pp. 118–126.
 3. Shestel O., Starynets O., Danyliuk A. (2021) Innovatsiini pidkhody do formuvannia «soft skills» u profesiinii diialnosti fakhivtsiv sfery posluh [Innovative approaches to the formation of "soft skills" in the professional activity of specialists in the service sector]. *Innovatsii ta tekhnologii v sferi posluh i kharchuvannia*. vol. 1-2, no 3-4, pp. 102–109.
 4. Develop your professional competencies. *Career and Professional Development. Virginia Tech*. URL: <https://career.vt.edu/develop.html> (date of access: 22.12.2022).
 5. What are the key professional competencies to possess. IPAG Business School. *IPAG. École de commerce et de management Paris et Nice*. URL: <http://surl.li/fatww> (date of access: 21.12.2022).

УДК 339.138:57.012.2:615.1

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275827

О. В. Садченко,

доктор економічних наук, професор
завідувач кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна;
професор, Prof. Dr. Hab.
Вища економіко-гуманітарна школа,
вул. В. Сікорського, 4, м. Бельсько-Бяла, Польща, 43-300
e-mail: esadchenko@gmail.com
ORCID 0000-0003-4914-6249

Ю. В. Робул,

доктор економічних наук,
професор кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: yrobul@gmail.com
ORCID 0000-0002-7299-9648

К. О. Литвиненко,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу та бізнес-адміністрування,
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: katernalytvynenko@gmail.com
ORCID 0000-0001-5057-4991

О. П. Горлова,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
та організації підприємницької діяльності,
Одеський національний економічний університет
вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, Україна
e-mail: egorlowa@gmail.com
ORCID 0000-0003-2411-3977

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ
ДО ФАРМАЦЕВТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ**

У статті розглядаються питання концептуальних підходів до фармацевтичного маркетингу та проблеми підвищення його ефективності з урахуванням особливостей. Обґрунтовано наукові засади організації маркетингового менеджменту в фармацевті, які призводять до якісних та кількісних змін керованого об'єкта. Встановлено особливості впливу процесів маркетингу в глобальному та локальному вимірах на стан соціальних, економічних підсистем у контексті забезпечення їхнього сталого розвитку. Виділено п'ять груп управлінських ресурсів у фармацевті, що мають власні інструменти та методи.

Ключові слова: маркетинг, фармацевтичний маркетинг, фармацевтичний ринок, концепція соціально-етичного маркетингу, системний підхід, фарм-бізнес.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основна увага у фармацевтичній галузі сьогодні приділяється науково-методичним аспектам системного підходу до організації маркетингового управління, що дозволяє ставити та розв'язувати практичні проблеми формування організаційних структур на рівні окремих фармкомпаній, комплексів, що реалізують спільні для них кінцеві цілі з урахуванням особливостей фармацевтичного бізнесу. Прискорення змін в маркетинговому середовищі, поява нових запитів і зміна позиції споживача, зростання конкуренції за ресурси, поява нових несподіваних можливостей для фармацевтичного бізнесу, що відкриваються досягненнями науки і техніки, розвиток соціальних мереж, що роблять можливими миттєве поширення та одержання інформації, широка доступність сучасних технологій, зміна ролі людських ресурсів, а також ряд інших причин призвели до різкого зростання значення маркетингового управління. Маркетингова діяльність у фармацевті стає орієнтиром та фундаментом подальшого сталого розвитку цієї галузі.

Актуальність теми статті обумовлена тим, що в сучасних ринкових умовах неможливо домогтися успішного функціонування фармацевтичних компаній без ефективного планування діяльності організації, а також постійного збору та подальшої акумуляції інформації як про ситуацію на цільових ринках і положення

конкурентів на них, так і про власні можливості і перспективи фармацевтичної галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі підвищення ефективності фармацевтичного маркетингу з урахуванням його особливостей та державної підтримки присвячено не так багато робіт, і носять вони більше політико-економічний характер. Нині інноваційні маркетингові підходи в фармацевті потребують нові форми організації управління цією галуззю, які об'єктивно ускладнюються зростанням її масштабів та науково-технічного рівня, поглибленням спеціалізації, розвитком кооперації всіх її ланок та впровадженням іноземних фармацевтичних компаній на ринок України.

Постановка завдання. Основна мета статті полягає у розгляді концептуальних підходів маркетингу фармацевтичного ринку як на рівні локальним (окремих компаній), так і на рівні держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. З розвитком міжнародних економічних зв'язків зростає залучення нашої країни до світової економіки та значення міжнародної складової для забезпечення сталого економічного розвитку фармацевтичного бізнесу. У сучасних умовах науково-технічного прогресу і в умовах глобалізації бізнесу така галузь, як фармацевтика, вимагає особливої уваги до регулювання з боку держави. Нарощується інструментарій дослідження, впроваджуються психологічні, інформаційні, фізіологічні, кібернетичні методи.

Фармацевтична компанія, яка використовує концепції маркетингу, фіксує основні напрямки роботи, виходячи з потреб фармацевтичного ринку, ґрунтуючись на знанні інтересів і вимог клієнтів. Маркетинг, як теорія сучасного бізнесу, створює новий спосіб мислення в управлінні фармацевтичними компаніями.

Управління маркетингом зокрема, у фармацевтичному бізнесі, має за мету досягти бажаного рівня обміну з цільовими ринками.

Однак, дуже часто в процесі реалізації цієї задачі, інтереси компанії та клієнтів вступають у суперечність, яка розв'язується через один з наступних п'яти підходів до організації маркетингової діяльності: концепція вдосконалення виробництва; концепція вдосконалення товару; концепція інтенсифікації комерційних зусиль; концепція маркетингового підходу; концепція соціально-етичного маркетингу.

Концепція удосконалення виробництва заснована на твердженні про те, що споживач віддає перевагу тим товарам, які широко поширені й доступні за ціною. Отже, управління маркетингом фармацевтичного бізнесу повинне бути спрямоване на удосконалення виробництва та підвищення ефективності розподілу. Дана концепція актуальна у двох випадках. Перший – коли попит на товар перевищує пропозицію. Тут керівництво повинне шукати способи збільшення обсягів виробництва. Другий випадок – коли собівартість товару занадто висока і підвищення продуктивності праці дозволяє її знизити. Інший важливий підхід, що часто використовують продавці, – це концепція удосконалення товару [1]. Її суть в тому, що споживач віддасть перевагу товару, що представляє вищий рівень якості, максимальну продуктивність і нові можливості.

Отже, компанія повинна всю енергію направляти на безперервне вдосконалення своєї продукції. Орієнтація на товар забезпечує постійне відновлення технологій, тому що менеджери переконані, що саме технологічна перевага лежить в основі успіху. На жаль, концепція поліпшення товару обертається з часом «маркетинговою короткозорістю», що не дозволяє вчасно помітити новий спосіб задоволення потреб покупців.

Багато фармкомпаній використовують концепцію інтенсифікації комерційних зусиль. В її основі лежить уявлення про те, що споживачі не будуть купувати товар, вироблений даною

компанією, якщо не вжити спеціальних заходів з просування товару на ринок і широкомасштабного продажу. Найчастіше ця концепція застосовується у відношенні так званих товарів пасивного попиту – тих, про покупку яких покупець навряд чи задумується.

Маркетинг, заснований на стратегії агресивного продажу, пов'язаний з великим ризиком. Він націлений виключно на сам акт продажу, а не на створення тривалих вигідних відносин з клієнтами. Більшість досліджень показує, що покупець не стане знову купувати товар, яким він залишився незадоволений. Задоволений покупець розповідає про товар, який йому сподобався, у середньому трьом своїм знайомим, а незадоволений ділиться розчаруванням у середньому з десятьма.

Концепція маркетингу передбачає, що досягнення компанією своїх цілей залежить від визначення потреб і запитів цільових ринків, а також від більш ефективного порівняння з конкурентами задоволення споживачів.

Поняття соціальної відповідальності використовується в багатьох сферах діяльності, але тільки в бізнес-фармації, вказуючи на конкретні напрямки розвитку, воно набуває чіткого формулювання.

Суть концепції соціально-етичного маркетингу можна виразити таким чином: спочатку компанія виявляє потреби та інтереси цільових ринків, а потім забезпечує клієнтам вищу споживчу цінність способами, які підтримують чи навіть поліпшують добробут клієнтів та суспільства. Ця концепція сама передова [2, с. 99-102].

Концепція соціально-етичного маркетингу стверджує, що завданням організації є вивчення потреб і запитів цільових ринків, їх задоволення більш ефективними, ніж у конкурентів, способами з укріпленням або збереженням добробуту споживача і суспільства. Три фактори, які лежать в основі концепції соціально-етичного маркетингу:

- суспільство (добробут людей);
- покупці (задоволення їхніх проблем);
- фірма (прибуток).

І ці фактори для фармацевтичної галузі містять протиріччя. Доброзичливість людей повинна полягати не тільки в поліпшенні матеріального добробуту населення (як мети соціально-економічного розвитку суспільства), але і в його оздоровленні. Багато в чому це завдання держави. А якщо суспільство здорове, то ліків буде купувати менше і виникає питання, як збільшити прибуток фірм? Незбіг інтересів суспільства і діяльності фармацевтичного бізнесу призводить до прийняття управлінських маркетингових рішень як на державному, так і на місцевому рівнях. Завдання задоволення потреб і потреб людей і підвищення ефективності фармацевтичного бізнесу не завжди відповідають меті: забезпечення здорового суспільства.

Але є й інша грань, збіги інтересів – суспільство завжди зацікавлене в якісних медичних послугах і товарах фармацевтичної промисловості (бувають вроджені, хронічні захворювання, поява невідомих вірусів і т. д.). При розв'язанні цього питання слід створювати та розвивати фармацевтичні кластери, щоб максимально ефективно і швидко використовувати інновації. У такій ситуації маркетингові підходи і стратегії управління маркетингом будуть грати важливу роль в організації та управлінні процесами. Маркетингова діяльність – це діяльність, перш за все орієнтована на перспективу. У цьому зацікавлений як споживач, так і виробник. У фірмах використовуються специфічні методи у сфері здійснення поточної та перспективної маркетингової діяльності.

Нині маркетингове дослідження займає своє місце в ряду функцій менеджменту. Поряд з формальними, кількісними методами, маркетинг використовує творчий, інтуїтивний підхід, який є важливим елементом успішної діяльності фармкомпаній.

Чим успішніше буде проведена робота щодо вдосконалення організації управління маркетингом у фармацевтії, тим швидше вона призведе до якісних і кількісних змін в керованому об'єкті. Однак в сучасних умовах все частіше проявляється низка тенденцій розвитку фармацевтичної галузі, при яких завдання забезпечення наявної системи (структури) управління задовольняється вже не повністю. До таких тенденцій належить глобалізація фармацевтичного ринку та наростаюча взаємозалежність організаційно відокремлених національних підрозділів компаній в процесі досягнення спільних державних цілей, наростаючу зв'язність та технологічну єдність багатьох процесів виробництва і споживання. Цей етап характеризується також підвищенням концентрації ресурсів для здійснення державного маневру в галузі фармацевтії й підвищенням рівня прийняття управлінських рішень, збільшенням взаємозалежності мінливих параметрів різномірних елементів систем управління – організаційних, соціальних, технологічних, інвестиційних тощо.

З точки зору системного підходу, управління поведінкою споживачів являє собою складну неоднорідну систему, яка використовує різні методи впливу на макро- і мікрорівнях соціальних систем. На макрорівні підсистема управління складатиметься з держави, фінансових структур, торгово-виробничих структур і комунікаційних структур, інтегрованих з фармацевтичним бізнесом і наділених відповідними функціями: регулюванням, економікою, виробництвом і розподілом, інформацією та інтерпретацією.

Світова фармацевтична динаміка постійно змінюється – з'являються нові компанії, на перший план виходять колишні аутсайдери, а лідери не справляються з підвищеним тиском. У табл. 1 наведено топ-10 фармацевтичних компаній 2015 року за обсягами світових продажів рецептурних препаратів за версією аналітичної компанії Evaluate Ltd, із зазначенням обсягів продажів топових

препаратів та загальних інвестицій у НДДКР на кінець 2015 року. Водночас очікується, що ландшафт фармацевтичного ринку продовжить змінюватися під впливом як нових гравців, так і інноваційних тенденцій. Загальний обсяг продажів ліків, що відпускаються за рецептом, від компаній, що входять в топ-50, склав понад \$620 млрд. Загальний обсяг інвестицій в R&D перевищив \$ 110 млрд.

Таблиця 1

**Топ-50 фармацевтичних компаній
за об'ємом глобальних продажів рецептурних препаратів**

п/п 2015	п/п 2014	Компанія, локалізація штаб-квартири	Обсяг продажів Rx-препаратів на кінець 2015 року млрд дол.	Об'єм інвестицій в R&D за підсумкам и 2015 г., млрд дол.	Топ-3 найбільш продаваних ліків, що відпускаються за рецептом, за обсягом продажів в грошовому вираженні в 2015 році, млрд дол.
1	2	«Pfizer», Нью-Йорк, США	43,112	7,678	Pprevnar 13 – 5,940; Lyrica – 4,839; Enbrel – 3,333
2	1	«Novartis», Базель, Швейцарія	42,467	8,465	Gleevec – 4,658; Gilenya – 2,776; Lucentis – 2,060
3	3	«Roche», Базель, Швейцарія	38,733	8,452	Rituxan – 7,321; Avastin – 6,945; Herceptin – 6,794
4	5	«Merck&Co.», Кенілвор, Нью- Джерсі, США	35,244	6,613	Januvia – 3,863; Zetia – 2,526; Janumet – 2,151

5	4	«Sanofi», Париж, Франція	34,896	5,638	Lantus – 7,089; Plavix – 2,140; Lovenox – 1,907
6	9	«Gilead Sciences», Фостер Сіті, Каліфорнія, США	32,151	3,018	Harvoni – 13,864; Sovaldi – 5,276; Truvada – 3,459
7	6	«Johnson & Johnson», Нью-Брансуїк, Нью-Джерсі, США	29,864	6,821	Remicade – 5,779; Stelara – 2,474; Zytiga – 2,231
8	7	«GlaxoSmith Kline», Брентфорд, Великобританія	27,051	4,731	Seretide/Advair – 5,625; Pediatrix – 1,120; Triumeq – 1,116
9	8	«AstraZeneca», Лондон, Вели- кобританія	23,264	5,603	Crestor – 5,017; Symbicort – 3,394; Nexium – 2,496
10	10	«AbbVie», Північний Чикаго, Іллінойс, США	22,724	3,617	Humira – 14,012; Viekira – Pak – 1,639; Lupron – 0,826

Джерело: опрацьовано авторами на основі [3].

Дії координуються єдиною метою – підвищити економічні показники своєї діяльності, які коригуються діяльністю на споживчому ринку. Основні цілі: створити якісний, вдосконалений в обслуговуванні продукт; створити нову потребу в «хворобі» в розробці інноваційного продукту, бути єдиним в даному сегменті ринку і мати конкурентну перевагу для ще більшого прибутку.

Насправді можна казати про асоційований суб'єкт маркетингового управління фармацевтичним бізнесом – джерело дії (заснований на кібернетичному підході до управління), який акумулює і

координує наявні ресурси своїх елементів. Узагальнюючи їх за функціональною ознакою, можна виділити п'ять груп ресурсів управління маркетингом у фармацевтичній індустрії, які мають свої інструменти, методи, способи.

Перший: адміністративні ресурси фармацевтичної промисловості, які пов'язані з виробництвом і організацією інфраструктури, що забезпечує присутність продукту і споживача в місцях реалізації продукту.

По-друге, економічні ресурси, які, з одного боку, забезпечують платоспроможність населення, тобто формують сегменти ринку; з іншого боку, вони економічно підтримують пріоритетні напрямки розвитку фармацевтичних товарів для цих груп і систем комунікації (фінансування, інвестиції та кредитування, ціноутворення, економічні санкції тощо). Існує кілька видів економічних ресурсів: трудові ресурси, які втілюються в здатності людей виробляти фармацевтичний продукт і реалізовувати послуги (послугу); капітал, сутність якого визначається формою банківських активів і цінних паперів, а також у вигляді виробничих благ; підприємницький ресурс, суть якого полягає в умінні людей організувати виробництво, обмін і споживання фармацевтичних товарів (послуг, послуг), іншими словами, наявність підприємницьких здібностей; знання, які потрібні для фармацевтичного бізнесу; природні ресурси, які представлені земельними, мінеральними, водними, біологічними, агрокліматичними та рекреаційними активами; інформація.

По-третє, державні (політичні) ресурси шляхом політичних рішень у фармацевтичній галузі забезпечують весь рух товарів, попиту й підтримки як виробників, так і купівельної спроможності населення, в тому числі за допомогою деяких соціальних програм.

Існує таке поняття, як політична рента, яка особливо яскраво проявляється в фармбізнесі. Це явище можна визначити як

зловживання представниками влади адміністративними ресурсами з метою отримання економічних вигод з мінімально помітними економічними витратами. При цьому відбувається перехід суто економічних процесів в політичну сферу, дії суб'єктів часто є незаконними, спрямовані на привласнення державних ресурсів. Це теж може проявлятися, коли економічний агент використовує свій економічний ресурс з метою отримання вигоди від представника влади.

По-четверте, ідеологічні ресурси визначаються імперативом неоліберальних цінностей, орієнтованих на індивідуалізм та консьюмеризм, і транслиуються через інформаційно-культурну політику, підпорядковану економіці.

Модель персоналізованої медицини (ПМ), запропонована і розроблена останніми роками характеризується гуманістичним змістом у своїх джерелах. Такий зміст сприймається як абсолютно необхідна складова медицини, яка в майбутньому не тільки замінить народну медицину, але чинитиме сильний вплив практично на всі сторони життя людини й суспільства. Автори, які пишуть про персоналізацію медицини, звертають увагу на те, що перехід до цієї нової парадигми потребує створення та використання не тільки біомедичних, інформаційно-комунікаційних та інших подібних технологій, а й розвитку відповідних знань і технологій в галузі суспільних та гуманітарних наук.

По-п'яте, ресурси безпеки, які формують кілька рівнів взаємозв'язку з навколишнім середовищем: науково-лабораторний, конкурентоспроможний, соціально-еколого-економічний, географічний (міжнародний), інформаційний. На сучасному конкурентному ринку вміння компанії правильно донести інформацію про себе і свою продукцію до клієнтів є однією з найважливіших конкурентних переваг. Ті компанії, які досягли успіху в цьому, мають можливість витиснути всіх, навіть найсерйозніших конкурентів.

Для забезпечення ефективності маркетингових інструментів на ринку інформаційної безпеки у фармацевтичній промисловості (ІБФП) спочатку потрібно визначитися, які «товари» пропонуються на даному ринку, оскільки для кожного з видів товарів існують свої групи споживачів і ефективні способи просування. Все, що пропонується в рамках ринку інформаційної безпеки, можна розділити на чотири основні категорії [4]:

1. Коробкові програмні продукти та обладнання (не підлаштовуються під клієнта, в більшості випадків не вимагають спеціалізованої реалізації, їх просто встановлює сам покупець).

2. Програмні продукти та обладнання, що вимагають кваліфікованого впровадження (реалізація може означати як конфігурацію та адаптацію системи під бізнес-процеси замовника, так і інтеграцію впровадженої системи з іншими системами ІТ та захисту інформації, розгорнутими клієнтом).

3. Консультаційні послуги з окремих аспектів інформаційної безпеки. Іншими словами, консультанти вирішують індивідуальні завдання клієнта (наприклад, вибудовують окремі процеси інформаційної безпеки або проводять аудит стану інформаційної безпеки в організації).

4. Комплексні послуги зі створення повномасштабних систем захисту інформації у замовника. Ці роботи можуть проводитися як відповідно до наявних стандартів інформаційної безпеки, так і без орієнтування на стандарти – на основі оцінки ризиків інформаційної безпеки, які реально існують в організації, і створення систем, що дозволяють їх мінімізувати.

Одним з нових методів просування можуть стати маркетингові візити, коли директори фармацевтичних компаній, замислюючись про створення комплексної системи захисту інформації, приносять в компанію, яка вже впровадила цю систему, і потенційний клієнт може самостійно оцінити, що він отримає в разі реалізації проекту.

Просування послуг ІБФП на сучасному ринку має на увазі спілкування з потенційними клієнтами на різних рівнях – починаючи з фахівців з інформаційної безпеки і закінчуючи вищими керівниками бізнесу.

На макрорівні дії фармацевтичного бізнесу і влади, декларуючи економічні інтереси, реалізують описані вище ресурси за допомогою відповідних методів (економічних, політичних, ідеологічних і адміністративних). Це проявляється через політику «керованої інфляції» (спалювання всіх заощаджень громадян), монетизацію пільг, підтримку розвитку споживчого кредитування, систему оподаткування, державні гранти, митну політику і т. д. Нові вимоги до якості, безпеки, екологічні стандарти також є способом стимулювання поведінки споживачів.

Ідеологічні методи розвивають принципи відбору матеріалу у всіх інформаційних джерелах і каналах комунікації, включаючи рекламу, створення контексту інформаційного простору. Адміністративні методи забезпечують інфраструктуру взаємодії між товаром і споживачем. А економічні методи за допомогою кредитів, інвестицій, розвитку гіпотези фондових ринків і платіжних інструментів, формують необхідні фінансово-економічні умови функціонування системи управління в фармацевті.

Сьогодні актуально використання методології Agile у фармацевтичній промисловості, що виникла на початку 70-х років як комплекс гнучких методів розробки програмного забезпечення, набула широкого поширення в управлінні проєктами в різних сферах бізнесу. Основне значення Agile-практик зосереджено в *Маніфесті Agile*, який надає пріоритет [5]:

1. Людям та їх взаємодії, а не робочим процесам та інструменти.
2. Робочому продукту, а не нормативним актам, описам, інструкціям тощо.

3. Продуктивній комунікації з замовником, а не офіційним узгодженням умов договору.

4. Адаптивності і швидкому реагуванню на зміни, а не сліпому дотриманню плану.

Маніфест Agile був сформульований в лютому 2001 року ініціативною групою з 17 програмістів, які назвали себе Agile Alliance. Цей час вважається початком широкого поширення agile-методології як практики управління проєктами та організації бізнес-процесів не тільки в сфері розробки, але і в інших сферах, включаючи маркетинг.

Навіщо це маркетингу Agile. У природі виживає той, хто вміє краще і швидше адаптуватися до навколишнього середовища і змін в ній. Те ж саме справедливо і сьогодні для маркетингу, при якому успіх рекламної кампанії залежить від швидкості реагування на зміни в цифровому середовищі та оригінальності рішень.

Сьогодні в будь-якому клієнтському фармацевтичному сегменті даної сфери можна спостерігати наступні тенденції [5]:

- зростальний попит з боку бізнесу на хороші маркетингові команди;
- уникнення ризиків, оптимізація витрат і розподіл коштів тільки на канали з гранично чіткою ефективністю;
- ринки з конкурентами, які постійно активні та пробують нові інструменти, навіть розмір бюджету не розв'язує проблему бути першим;
- формується розуміння того, що залучення клієнтів – це не суворя воронка в її послідовності, а досить хаотична серія контактів з ними при використанні широкого спектра маркетингових інструментів;
- ключовим і сполучним елементом маркетингу є наскрізна аналітика і побудова відносин з клієнтом в різних точках дотику;

– цифрові комунікації знаходяться в постійному розвитку, регулярно змінюються старі інструменти та з'являються нові, потрібен постійний моніторинг.

Всі перераховані вище фактори диктують необхідність швидкої та кращої адаптації до конкуренції до мінливого ринку і в умовах обмежених ресурсів вибудувувати гнучку маркетингову кампанію, отримуючи значне збільшення прибутку. Agile-підхід допомагає впоратися з цим завдяки своєму гнучкому плануванню, швидкому темпу, експериментам і коротким ітераціям. Перевагою такого рішення є також те, що його реалізація не потребує великих додаткових вкладень, за винятком адміністративного ресурсу, а вимірювані результати можна отримати вже в перші місяці [5].

Всі країни ЄС забороняють будь-яку рекламу рецептурних ліків. А у Швейцарії будь-яка пряма реклама лікарських засобів заборонена. У Канаді введена заборона на рекламу наркотиків на ТБ і радіо. Паралельно діє жорстка система сертифікації, тому ЄС веде власний реєстр лікарських засобів і проводить окремі клінічні випробування.

Україна також ввела деякі обмеження на рекламу ліків, включаючи заборону на рекламу ліків, що відпускаються за рецептом. Проте аналіз ситуації на фармацевтичному ринку наступних 3 років показав недостатність введених обмежень. Також в Україні немає чітких критеріїв віднесення препарату до групи рецептурних або безрецептурних препаратів, дуже мало незалежних клінічних випробувань і відсутня система реєстрації побічних ефектів, і водночас спостерігається постійне зростання продажів і споживання безрецептурних препаратів. Проте діяльність уряду і МОЗ в останні роки залишає надію на те, що найближчим часом ситуація на фармацевтичному ринку України зміниться на краще і стане більш прозорою і зрозумілою.

Фармацевтичний маркетинг – це область загального маркетингу – система управління виробничою і реалізованою діяльністю компаній, процесом реалізації фармацевтичної допомоги, спрямованої на задоволення потреб і потреб населення в медичних виробках, на досягнення кінцевих результатів – оздоровлення суспільства. Фармацевтичний маркетинг – це здатність допомогти клієнту усвідомити свою проблему і знайти шляхи її вирішення.

Маркетингові інструменти управління поведінкою споживачів традиційно сприйняли різні маркетингові комунікації (в тому числі рекламні, PR-технології та ін.). Але ці інструменти функціонують на мікрорівні і тут частково важливо адаптувати їх не тільки до національних особливостей, а й до галузевих. При інтенсифікації всіх комерційних процесів комунікативні інструменти слід розглядати в сукупності з іншими методами, що забезпечують стимулювання споживача, визнаючи, що управління поведінкою споживачів носить складний і багаторівневий характер, тому необхідний комплексний підхід до маркетингового аналізу ситуації. Власне, сам маркетинг розглядається як сукупність методів і форм впливу на швидкість товарно-грошового обміну або систему тайм-менеджменту цього процесу.

І все ж концептуально мало що змінює механізми споживання (як акт обміну цінностями в континуумі з утилізацією продукту). Маркетингова модель управління поведінкою споживачів у фармацевтичній сфері дозволяє розкрити єдині принципи управління поведінкою споживачів і, отже, споживанням, що застосовуються в глобальному і локальному просторах.

Маркетинг в умовах сучасної науково-технічної революції став не тільки необхідним, об'єктивно закономірним, а й можливим. Фармацевтичний маркетинг як управлінська діяльність містить:

– вивчення попиту (поточного і перспективного) на конкретний товар на певному ринку або його сегменті, вимог споживачів

до товару: його якості, новизни, техніко-економічних і естетичних характеристик, рівня ціни і інших орієнтирів, включаючи можливі канали збуту;

- складання собівартості, виходячи з комплексного обліку ринкового попиту програми маркетингу по продукту (або групі продукту), в якій на основі аналізу всіх необхідних факторів розглядаються можливі витрати виробництва конкретного продукту;

- встановлення верхньої межі ціни товару і рентабельності його виробництва;

- розробку інвестиційної політики фірми на основі програм маркетингу, розрахунок повних витрат виробництва і рівня рентабельності по фірмі в цілому;

- визначення кінцевого результату господарської діяльності фірми: валових доходів і чистого прибутку після вирахування вартості матеріальних витрат, оплати праці, сплати всіх видів податків і відрахувань, включаючи% за кредит [6, с. 187; 28].

Важлива особливість фармацевтичного маркетингу як управлінської діяльності полягає в тому, що він передбачає прийняття рішень на базі різноманітних економічних розрахунків з використанням комп'ютерної техніки і орієнтований на створення організаційних, економічних і юридичних умов для ефективного функціонування і розвитку фірми в цілому. Тому найважливіше значення мають вироблення і прийняття обґрунтованих рішень з конкретних видів маркетингової діяльності в фармацевтичній галузі.

Висновки. Фармацевтичний маркетинг – це умова позитивного сприйняття суспільством нової парадигми медицини, гарантія того, що найскладніші соціальні проблеми, які лежать на його шляху, будуть діагностовані і подолані своєчасно. Практична реалізація концепцій маркетингу фармацевтичного бізнесу, як і

будь-якого починання, неминуче буде супроводжуватися деякими витратами, саме тому комплексний моніторинг можливих концептуальних підходів повинен бути принципово важливим аспектом для його ефективного використання.

Список використаної літератури

1. Навчальні матеріали онлайн: ДСТУ ISO 9001:2001. Системи управління якістю. Київ, 2001. 24 с. (Інформація та документація). URL: https://pidruchniki.com/2015060964892/menedzhment/derzhavni_standarti_ukrayini_seriya_iso_9000.
2. Длігач А. О. Стратегічне маркетингове управління. Київ : Алерта, 2012. 272 с.
3. Ключи к успеху: Топ-50 крупнейших мировых фармацевтических компаний. № 34 (1055) 5 Вересня 2016 р. RSS Стрічка, ukr.net, Актуально, Аналітика. Аптечні мережі в Україні, Новини фармацевтики та фармацевції. URL: <https://www.apteka.ua/article/383148>.
4. Конусов А. Маркетинг на рынке информационной безопасности. *Маркетинг. Менеджмент*. 2010. № 5-6. URL: <https://www.marketing.spb.ru/lib-special/branch/infosec.htm>.
5. Agile-маркетинг. Принципы и подход. URL: <https://vc.ru/marketing/154058-agile-marketing-principy-i-podhod>.
6. Поліщенко В. П. Маркетинговий менеджмент : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 200 с.
7. Olena Sadchenko, Maryna Karpitskaya, Kateryna Stasiukova, Mariia Popova, Volodymyr Tytykalo, Olena Makoveieva. Linear Programming as a Data Mining Tool in Assessing Competitiveness in the Face of Uncertainty / International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) ISSN: 2249-8958, Volume-8 Issue-5, P. 1475-1478. June 2019. URL: <http://dSPACE.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/25355>.
8. 8Sadchenko O. V. Basic directions of experience economy marketing development In conditions of sustainable development. *Економічні інновації* : зб. наук. праць. Одеса, 2020. Т. 22. Вип. 2(75). С. 101-112. URL: <http://dSPACE.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/28485>.
9. Sadchenko O. V., Robul I.V. Economic and environmental marketing space of the economics of experience. *Економічні інновації* : зб. наук. праць. Одеса, 2020. Т. 22. Вип. 1(74). С. 129-139. (Index Copernicus). DOI: <https://doi.org/>

- 10.31520/ei.2020.22.1(74).129-139; <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/27803>
10. Sadchenko O. V. Theoretical foundations of environmental marketing management. *MIND JOURNAL*, 2018, № 6. (13 с.). URL: <https://mindjournal.wseh.pl/ru/articles/nomer-62018.html>.
11. Литвиненко К. О. Соцієтальний підхід у мультикультуральному менеджменті та маркетингу. Теоретико-методичні основи управління соцієтальними системами в умовах інноваційно-екологічного розвитку: маркетингові аспекти: монографія/ під ред. д.е.н., проф. О. В. Садченко, к.ф.-м. н., доц. Ю.В. Робула. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова МОН України, 2020. С. 48-59. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/28479>.
12. Литвиненко К. О., Доценко В. П. Роль впровадження системи контролінгу в управлінні потенціалом конкурентоспроможності підприємства. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки"*. 2021. № 2. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-2-6898>.

Стаття надійшла 29.11.2022 р.

Olena Sadchenko,

Dr.Sc. (Economics), Professor,
Head at the Department of Marketing & Business Administration,
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26 French Blvd., Odesa, 65058, Ukraine;
Prof. Dr. Hab.
Higher School of Economics and Humanities
4, V. Sikorsky St., Bielsko-Biala, Poland, 43-300
e-mail: esadchenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4914-6249

Yurii Robul,

Dr.Sc. (Economics), Professor,
Department of Marketing & Business Administration,
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26 French Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: yrobul@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7299-9648

Kateryna Lytvynenko,

PhD (Economics), Associate Professor,
Department Marketing & Business Administration
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26 French Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: katerynalytvynenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5057-4991

Olena Gorlova,

PhD (Economics),
Associate Professor of the Department of Enterprise Economics
and Business Organization,
Odessa National Economic University
8, Preobrazhenska St., 8, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: egorlova@gmail.com
ORCID 0000-0003-2411-3977

CONCEPTUAL APPROACHES TO PHARMACEUTICAL MARKETING

The article deals with the issues of conceptual approaches to pharmaceutical marketing and the problems of its efficiency improvement with due regard to its specific features. The scientific basis for the organization of marketing management in pharmacy is substantiated, which leads to qualitative and quantitative changes in the managed object. The peculiarities of the impact of marketing processes in the global and local dimensions on the state of social and economic subsystems in the context of ensuring their sustainable development are determined. At the macro level, the actions of the pharmaceutical business and the government, declaring economic interests, realize the resources described above using appropriate methods (economic, political, ideological and administrative). This is manifested through the policy of "controlled inflation" (burning all citizens' savings), monetization of benefits, support for the development of consumer lending, the taxation system, government grants, customs policy, etc. Five groups of management resources in pharmacy are identified, each with its own tools and methods. To ensure the effectiveness of marketing tools in the market of information security in the pharmaceutical industry (ISP), the article defines what "products" are offered in this market, since each type of product has its own consumer groups and effective ways of promotion. The article considers the possibilities of applying the Agile approach to the pharmaceutical industry, which will facilitate faster and better adaptation to competition in a changing market and in conditions of limited resources, as well as help to build a flexible marketing campaign, obtaining a significant increase in profits. Modern trends that can be observed in any client pharmaceutical segment are identified and prospects for the development of the industry are outlined.

Key words: marketing, pharmaceutical marketing, pharmaceutical market, concept of social and ethical marketing, systemic approach, pharma business.

References

1. Navchal'ni materialy onlayn: DSTU ISO 9001:2001. Systemy upravlinnya yakystyu. Kyiv, 2001. 24 p. (Informatsiya ta dokumentatsiya). [Educational materials online: DSTU ISO 9001:2001. Quality management systems. Kyiv, 2001. 24 p. (Information and documentation)] URL: https://pidruchniki.com/2015060964892/menedzhment/derzhavni_standarti_ukrayini_seriyi_iso_9000 [in Ukrainian].
2. Dlihach A. O. (2012) Stratehichne marketynhove upravlinnya. [Strategic marketing management]. Kyiv: Alerta. 272 p. [in Ukrainian].
3. Klyuchy k uspekhu: Top-50 krupneyshykh myrovyykh farmatsevycheskykh kompanyy. № 34 (1055) 5 Veresnya 2016 r. RSS Strichka, ukr.net, Aktual'no, Analityka. Aptechni merezhi v Ukrayini, Novyny farmatsevyky ta farmatsiyi [Keys to success: Top 50 largest world pharmaceutical companies. No. 34 (1055) September 5, 2016. RSS Feed, ukr.net, Actual, Analytics. Pharmacy chains in Ukraine, News of pharmaceuticals and pharmacy]. URL: <https://www.apteka.ua/article/383148>. [in Ukrainian].
2. Konusov A. (2010) Marketing na rynke informatsionnoy bezopasnosti. «Marketing Menedzhment» [Marketing in the information security market. "Marketing Management"]. № 5-6. URL: <https://www.marketing.spb.ru/lib-special/branch/infosec.htm> [in Russian].
3. Agile-marketing. Printsipy i podkhod [Agile marketing. Principles and approach]. URL: <https://vc.ru/marketing/154058-agile-marketing-principiy-i-podhod> [in Russian].
4. Polishchenko V. P. (2003) Marketynhovyy menedzhment: navch. posibnyk [Marketing management: teaching. manual]. Kyiv: Tsentr navchal'noyi literatury. 200 p. [in Ukrainian]. Olena Sadchenko, Maryna Karpitskaya, Kateryna Stasiukova, Mariia Popova, Volodymyr Tytykalo, Olena Makoveieva. Linear Programming as a Data Mining Tool in Assessing Competitiveness in the Face of Uncertainty / International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) ISSN: 2249-8958, Volume-8 Issue-5, P. 1475-1478. June 2019. URL: <http://dSPACE.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/25355> [in English].
5. Sadchenko O.V. (2020) Basic directions of experience economy marketing development In conditions of sustainable development. Ekonomichni innovatsii : zb. nauk. prats. Odesa. T 22. Vol. 2(75). P. 101-112. URL: <http://dSPACE.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/28485> [in English].
6. Sadchenko O. V., Robul I. V. (2020) Economic and environmental marketing space of the economics of experience. Ekonomichni innovatsii : zb. nauk. prats. Odesa. T. 22. Vol. 1(74). P. 129-139. (Index Copernicus). DOI [https://doi.org/10.31520/ei.2020.22.1\(74\).129-139](https://doi.org/10.31520/ei.2020.22.1(74).129-139); <http://dSPACE.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/27803> [in English].

7. Sadchenko O. V. Theoretical foundations of environmental marketing management. *MIND JOURNAL*, 2018, № 6. (13 p.) URL: <https://mindjournal.wseh.pl/ru/articles/nomer-62018.html> [in English].
8. Lytvynenko K. O. (2020) Sotsiyetal'nyy pidkhdid u mul'tykul'tural'nomu menedzhmenti ta marketynhu. Teoretyko-metodychni osnovy upravlinnya sotsiyetal'nymy systemamy v umovakh innovatsiyno-ekolohichnoho rozvytku: marketynhovi aspekty: monohrafiya/ pid red. d.e.n., prof. O. V. P. 48-59. [Societal approach in multicultural management and marketing. Theoretical and methodological bases of management of social systems in the conditions of innovative and ecological development: marketing aspects: monograph / ed. Doctor of Economics, Prof. O. V. Sadchenko, Ph.D. Ph.D., Assoc. Yu. V. Robul. Odesa: ONU named after I. I. Mechnikov MES of Ukraine., 2020, P. 48-59] URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/28479> [in Ukrainian].
9. Lytvynenko K. O., Dotsenko V. P. (2021) Rol vprovadzhennya systemy kontrolinhu v upravlinni potentsialom konkurentospromozhnosti pidpryyemstva. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal "Internauka"*. Seriya: "Ekonomichni nauky". 2021. № 2 [The role of the implementation of the controlling system in the management of the enterprise's competitiveness potential. International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences". No. 2]. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-2-6898> [in Ukrainian].

УДК 656.621

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275828

А. В. Церковна,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту та інновацій

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

e-mail: tsercovna@onu.edu.ua

А. М. Рахімі,

студентка 4 курсу спеціальності «Менеджмент»

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

e-mail: arianarahimi@stud.onu.edu.ua

ВНУТРІШНІЙ ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто особливості розвитку річкового транспорту в Україні, його роль та тенденції розвитку річкового транспорту в сучасній транспортній системі України. Проаналізовано переваги використання річкового транспорту, у порівнянні з іншими видами транспорту. Проілюстровано зміни та заходи щодо стабілізації транспортної галузі на період дії воєнного стану. Також було проаналізовано річкові порти України. В процесі аналізу були виділені фундаментальні фактори, які впливають на вітчизняну економіку транспортного сектору. Виявлено найбільш значущі проблеми, з якими може стикнутися внутрішній водний транспорт. Річковий транспорт є важливою частиною транспортної інфраструктури України, яка має мережу річок і каналів, що охоплює понад 4000 кілометрів. Ось деякі з основних причин, чому річковий транспорт є важливим для України:

Економічні переваги: Річковий транспорт є економічно ефективним способом переміщення товарів і матеріалів на великі відстані, що може допомогти зменшити витрати на транспортування та підвищити конкурентоспроможність української продукції. Це може бути особливо важливим для таких галузей, як сільське господарство, де сипучі продукти, такі як зерно та насіння олійних культур, часто транспортуються річковим транспортом.

Доступ до ринків: річковий транспорт забезпечує доступ до ринків за межами України, включаючи країни Східної Європи та Чорноморського регіону. Це може допомогти розширити експортні можливості для українських підприємств і

збільшити їх надходження. Переваги для навколишнього середовища: річковий транспорт є більш екологічним видом транспорту порівняно з автомобільним і повітряним транспортом, оскільки він виробляє менші викиди вуглецю та спричиняє менше заторів. Це може допомогти зменшити вплив транспорту на навколишнє середовище та покращити якість повітря в містах.

Інтеграція з іншими видами транспорту: Річковий транспорт можна інтегрувати з іншими видами транспорту, такими як залізничний та автомобільний транспорт, для створення безперервної транспортної мережі. Це може підвищити ефективність і надійність транспортних послуг і знизити транспортні витрати для підприємств. Загалом річковий транспорт відіграє вирішальну роль у транспортній інфраструктурі України, і його значення, ймовірно, продовжуватиме зростати в майбутньому, оскільки країна прагне розширити свої експортні ринки та підвищити свою економічну конкурентоспроможність.

Ключові слова: внутрішній водний транспорт, річковий транспорт, річкові порти, транспортна галузь, повномасштабна агресія РФ, проблеми розвитку річкового транспорту України, транспортна система України, пріоритетні розвитку внутрішнього водного транспорту.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Україна є країною з величезним потенціалом. Для розвитку економіки дуже важливо використовувати всі можливі ресурси, у тому числі й географічне положення і логістичний потенціал України. Україна має розгалужену мережу річок, яка на жаль використовується в даний час не в повній мірі. Крім того, у теперішній час, під час військової агресії РФ, деякі види транспорту не використовуються в повній мірі, і річковий транспорт може стати успішним заміником іншим видам транспорту. Постійні спроби російських агресорів розрушити критичну інфраструктуру України доказали необхідність розвивати взаємозамінність різних видів транспорту. Річковий транспорт, після закінчення військової агресії, може стати ефективною альтернативою залізничному, і, частково, автомобільному транспорту.

Розгалужена мережа річкових портів в Україні, за умови достатнього фінансування, буде сприяти збільшенню вантажо- потоків в Україні, як внутрішніх, так і зовнішніх, підвищить

експортний потенціал України. Розвиток транспортної інфраструктури у післявоєнний період має бути гармонізованим, відповідати всім вимогам післявоєнної економіки, та всебічно сприяти її найшвидшому відновленню та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях таких учених, як Гаврись М., Нестеренко Р., Гаврись О., Максимова С., Тірон-Воробйової Н., Романовської О., Яновської В. П., Баранівського О., Степанця П. та інших, розглянуто особливості розвитку внутрішнього водного транспорту України. При цьому, у зв'язку з новими викликами, що викликані військовою агресією РФ, роль річкового транспорту потребує більш детального аналізу, вивчення можливості його використання у військовій та післявійськовій економіці України.

Постановка завдання. Визначити напрямки удосконалення розвитку внутрішнього водного транспорту у транспортній системі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній логістичній системі України відбуваються суттєві трансформації, що пов'язані з необхідністю адаптації до функціонування в умовах війни. Від швидкості оптимізації логістики залежить безперервність експортно-імпортних операцій, що підтримують стан національної економіки. Так з моменту повномасштабного вторгнення транспортно-логістична галузь зазнала значного впливу ряду факторів [1; 2; 3; 4]:

1. Закриття морських транспортних шляхів, а саме закриття Одеського, Чорноморського, Південного, Миколаївського та морського порту Ольвія (85% морського вантажообігу), через ризик обстрілів та замінування морів. Тимчасова окупація Маріупольського, Бердянського, Скадовського та Херсонського портів (7,5% морського вантажообігу). В свою чергу, вантажі, що йшли на імпорт до України, застрягли в портах Чорного Моря.

Таким чином, інвестиційна компанія Dragon Capital оцінює наслідки закриття портів в українському чорноморському падінням ВВП на 25% .

2. Зупинка авіасполучення: з 24 лютого 2022 р. ДП «Украерорух» закрило повітряний простір для цивільної авіації, а 28 лютого повідомило про настання форс-мажорних обставин, через що було призупинено виконання договорів у авіаційній галузі.

3. Складність перевезення залізничним транспортом, оскільки ним зараз здебільшого прямують воєнні вантажі. Також стандарт українських залізничних колій (1520 мм) не відповідає стандартам більшості країн Центральної та Західної Європи (1435 мм).

4. Обмеженість залучення автомобільного транспорту через брак техніки, нестача кваліфікованих водіїв, пошкодження автодоріг та мостів, багатокілометрові черги на кордонах, а також дефіцит пального, що найбільш суттєво вплинув на вартість автоперевезення. Виникнення дефіциту пов'язано з абсолютним заміщенням російсько-білоруських нафтопродуктів, що становили 62% дизельного пального та 50% бензину, припинення морського імпорту морем, що складав 10% , а також обстріли та пошкодження НПЗ та нафтосховищ.

5. Необхідність прокладання нових маршрутів перевезення вантажів, навіть якщо вони займатимуть більше часу, оскільки пріоритетним стає саме безпека, а не швидкість. Так, перевізники мають враховувати зони бойових дій, окуповані та заміновані дороги, комендантську годину, затори на кордонах та блокпостах.

6. Концентрація основних логістичних операцій та складських площ на території Західної частини України, що пов'язано з відносним віддаленістю від зони активних бойових дій, а також наближенням до кордонів країн ЄС, які є нашими основними торгівельними партнерами.

З метою забезпечення стійкої та ефективної логістичної системи й підтримки національної економіки в умовах кризового стану держава та бізнес спряли функціонуванню найперспективніших видів транспорту. Одним із них є внутрішній водний транспорт, який має значний вплив як на економічний, так і на соціальний та екологічний розвиток України.

Згідно з законом України «Про внутрішній водний транспорт», внутрішній водний транспорт – вид транспорту, до якого належать судна, суб'єкти господарювання, що здійснюють та забезпечують перевезення переважно внутрішніми водними шляхами вантажів, пасажирів, багажу і пошти, використовуються для рибогосподарської діяльності, надають інші послуги з використанням суден внутрішнього плавання, забезпечують судноплавство на внутрішніх водних шляхах, утримують об'єкти інфраструктури внутрішніх водних шляхів, здійснюють навігаційно-гідрографічне забезпечення судноплавств [5].

Внутрішній водний транспорт (ВВТ) здійснює перевезення вантажів і пасажирів судами в межах природних (річки, озера) та штучних (канали, водосховища) шляхів. Основними його перевагами є: зниження логістичних витрат, витрат палива, викидів у повітря, заторів, шуму та аварійних подій. Розвиток річкового транспорту, що забезпечує «зелені» перевезення, може мати значний позитивний вплив також на соціальний розвиток та навколишнє природне середовище України [6].

В законі України «Про внутрішній водний транспорт», інфраструктура ВВТ розглядається як сукупність об'єктів, що забезпечують судноплавство внутрішніми водними шляхами. До неї належать: гідротехнічні споруди внутрішніх водних шляхів, рейди, затони, місця стоянки суден, засоби навігаційного обладнання та гідрографічного забезпечення судноплавства, об'єкти річкової інформаційної служби, мережі та споруди

зв'язку, сигналізації, інформування та управління рухом суден, а також судна і плавуче обладнання, призначені для виконання шляхових робіт, та інші об'єкти, що забезпечують судноплавство внутрішніми водними шляхами [5].

Протяжність судноплавних річок в Україні становить 4400 км. В країні основними судноплавними внутрішніми водними шляхами є Дніпро, Південний Буг та Дунай. Поодинокі судна ходять Десною та Дністром, потенційно судноплавним є також Сіверський Донець. Дунай і Південний Буг. Всі вони мають вихід до Чорного моря, а Дунай і Дніпро входять до п'ятірки найбільших річок Європи. Довжина лише водної артерії ріки Дніпро становить майже 1200 км [7]. Також, крім цього, існує приблизно тридцять річок.

За даними Асоціації «Річки України» до військових дій, морської блокади та закриттю авіасполучення перевезення вантажів українськими річками за останні два роки зросли на 30,3% , на Дніпрі перевезення зросли на 27,7% , на Дунаї – на 35,8% , а на Південному Бузі – на 41,8% [8]. А відповідно до даних Національної ради з відновлення України від наслідків війни, обсяг вантажопотоку, який прогнозувався на 2022 рік, очікувався на рівні 161,2 млн. тонн, а річкові перевезення мали досягти 15,8 млн тонн. [9].

Якщо розглядати структуру перевезень то здебільшого Дніпром перевозили будматеріали, зернові та металопродукцію, Дунаєм – руду, зернові та металопродукцію, Південним Бугом – зернові [8].

В Україні налічується більше 60-ти річкових портів та терміналів, що займаються обробкою вантажів [6]. Відповідний закон України «Про внутрішній водний транспорт» розглядає річковий порт (термінал) як суб'єкт господарювання будь-якої форми власності, що на законних підставах використовує об'єкти інфраструктури ВВТ для стоянки та обслуговування на внутрішніх водних шляхах суден, обслуговування пасажирів, проведення

вантажних операцій, а також інших пов'язаних з цим видів господарської діяльності [5]. Основні річкові порти сконцентровані в м. Київ, м. Херсон, м. Запоріжжя, м. Дніпро, м. Нікополь, м. Миколаїв, м. Черкаси, а також поблизу м. Одеса [6].

Кількість персоналу, залученого до судноплавства внутрішніми водними шляхами, з українськими документами становить приблизно 11 тисяч, серед яких на Дунаї працює 1,8 тисяч (близько 1 тисячі на судах під прапорами країн ЄС) [9].

Дніпро бере початок на південному схилі Валдайської височини біля Смоленської області Росії, а впадає в Дніпровсько-Бузький лиман Чорного моря. Взагалі річка умовно поділяється на три частини: верхня течія (Верхній Дніпро) – від витoku до міста Києва (1320 км), середня (Середній Дніпро) – від Києва до Запоріжжя (555 км) і нижня (Нижній Дніпро) – від Запоріжжя до гирла (326 км) [10].

Річка тече серединою України, з півночі на південь, однак не по прямій лінії, а утворюючи подобу лука, зверненого на схід. Така форма артерії Дніпра дозволяє майже вдвічі збільшити шлях із Центральної України до Чорного моря: по прямій лінії – 450 км, річкою – 950 км [10].

За даними УкрРІС, на Дніпрі обсяги вантажів зросли на 27,7% – із 11,2 млн тонн у 2020 році до 14,4 млн тонн у 2021-му. Здебільшого річкою перевозили будматеріали, зернові та металопродукцію. Кількість рейсів по Дніпру збільшилася на 36,8% – до 15838 рейсів [8]. На сьогоднішній день, унаслідок військового блокування країною агресором частини Дніпра в Херсонській та Запорізькій областях зупинені перевезення Дніпром, а також окупований та пошкоджений Каховський судноплавний шлюз [9].

Якщо розглядати загальну характеристику портів Дніпровської артерії, а також вплив військових дій них, то варто проаналізувати наступні ключові порти (термінали) [11].

Таблиця 1

Річкові порти в Україні та їх спеціалізація

Назва порту	Адміністрація порту	Розташування	Довжина причалу	Спеціалізація	Тривалість навігації
Запорізький річковий порт	Філія "Запорізький річковий порт" АСК "Укррічфлот".	м. Запоріжжя, Дніпропетровська ділянка водних шляхів, 310 км від гирла Дніпра.	2786 м	Руда, кокс, вугілля, металобрухт, металовироби, добрива, глина, пісок, феросплави, боксити.	з 20 березня по 28 листопада
Київський річковий порт	ПАТ "Київський річковий порт"	м. Київ, Канівська ділянка водних шляхів, 822 км від гирла Дніпра.	1479 м	Видобуток і перевалка піску, шебно та інших будівельних матеріалів для місцевих потреб. Зв'язка в оренду офісних приміщень, відкритих і кригатих складів, що знаходяться на його території.	з 25 березня по 1 грудня
Дніпропетровський річковий порт	ВАТ "Дніпропетровський річковий порт" АСК "Укррічфлот"	м. Дніпро, Дніпропетровська ділянка водних шляхів, 393 км від гирла Дніпра.	1345 м	Міський об'єднаний вантажний район, до складу якого входить ділянка Нови Кайдаки, виробляє обробку тарнопотужних вантажів, металу, труб, піску, шебно, шлаку. Вантажний район Амур-Гавань спеціалізується на переробці металопрокату, великовантажних контейнерів, великовантажних вантажів, вугілля, коксу, піску, окатків, мінерально-будівельних вантажів, а також на навантаженні судів зерновими вантажами на Естакадний-конвеєрному комплексі.	20 березня по 28 листопада
Новокаховський річковий порт	ВАТ "Новокаховський річковий порт"	м. Таврійськ, Херсонська ділянка водних шляхів, 96 км від гирла Дніпра.	1200 м	Порт надає послуги по перевалці навалених мінерально-будівельних вантажів, вантажів в бп-бетах також у в'язаних – пакстованих вантажів, металобрухту, усі типи вантажів до 10 т. Норма навантаження металобрухту на добу – 600 т, навалених на добу 4000 т. Зберігання, завантаження-такж можливість зберігання вантажів по фронту та тилу до 100 тис.т.	270 дб. Криговий режим починається з середини грудня, закінчується
Херсонський річковий порт	ДП "Херсонський річковий порт" АСК "Укррічфлот"	м. Херсон, Херсонська ділянка водних шляхів, 28 км від гирла Дніпра.	950 м	Порт перевалює навалочні та генеральні вантажі: прокат чорних металів, ліс, боксити, металобрухт, вугілля, кокс, мінеральні добрива, будматеріали, глина і свинець.	Цілорічно

Таблиця 1

Дунайські порти в Україні

Назва порту	Адміністрація порту	Розташування	Довжина причалу	Спеціалізація	Тривалість навігації
Ізмаїл	Морський торговельний порт Ізмаїл	м. Ізмаїл, Дунайська ділянка водних шляхів, 85 км від гирла Дунаю.	4841 м	Ізмаїльський порт оснащений сучасним обладнанням, перевантажувальними машинами і механізмами, що дозволяють переробляти навалочні та насипні, тарно-штучні, контейнерні вантажі.	Цілорічно
Рені	Морський торговельний порт Рені	м. Рені, Дунайська ділянка водних шляхів, 128 км від гирла Дунаю.	3936 м	Унікальне географічне положення визначило статус порту Рені як річкового і морського одночасно. Порт Рені розташований в південно-західній частині України на стику української, румунської та молдавської кордонів і на перетині 4 транспортних коридорів (морського, річкового, залізничного та автомобільного). На 30 спеціалізованих причалах порту обробляються практично всі види вантажів, у тому числі: генеральні, навалочні, наливні, насипні, великогабові, негабаритні, контейнери.	Цілорічно
Кілія	Кілійський вантажний торговий пункт порту Усть-Дунайськ	м. Кілія, Дунайська ділянка водних шляхів, 47 км від гирла Дунаю.	150 м	Приписаний до порту Усть – Дунайськ. Навалочні вантажі, перевалка зерна, що експортуються в країни Близького Сходу і Середземномор'я.	Цілорічно
Усть-Дунайськ	Морський торговельний порт Усть-Дунайськ	м. Вилкове, Дунайська ділянка водних шляхів, 0,1 км від гирла Дунаю.	150 м	Усть-Дунайський порт виробляє переважку і транспортно-експерторське обслуговування транзитних, зовнішторговельних і каботажних вантажів, складські операції. Він може забезпечити приїом, безпечну стоянку та обробку ліхтерів, барж, їх накопичення для подальшого транспортування. Основу вантажообігу порту складають навалочні та насипні вантажі: руда, концентрати руд, зерно. Вантажі доставляються судами, несамохідними баржами і ліхтерами.	Цілорічно

Довжина української ділянки Дунаю – 170 км, з яких 54 км припадає на основне річище, 110 км – на Кілійське гирло, та 6 км – на, непридатний для судноплавства, канал Прорва, який з’єднує гирло із Чорним морем. На берегах Дунаю розташовані десятки великих міст, в тому числі українські міста Рені (18,32 тис. жителів на 2020 р.), Ізмаїл (71,3 тис. на 2020 р.), Кілія (19,3 тис. на 2020 р.), Вилкове (7,71 тис. на 2020 р.), а також села Ізмаїльського району Одеської області [11].

До подій 24 лютого 2022 року на Дунаї вантажопотік у 2021 році збільшився на 35,8% порівняно з 2020 роком. Тобто 5,5 млн тонн у порівнянні з 4,1 млн тонн. Серед основних вантажів тут – руда, зернові та металопродукція [8].

Сьогодні Україна втрачає 170 млн доларів США в день через заблоковані порти, а орієнтовні прямі збитки, які завдано з 24 лютого 2022 року інфраструктурі морського та внутрішнього водного транспорту державної форми власності, становлять близько 622 млн доларів США [9].

Проте сформовану ситуацію сьогодні вдається покращити завдяки дунайським портам, на які, за даними Міністерства інфраструктури, припадає 30% експорту. За два місяці війни обробка вантажів у дунайських портах зросла вчетверо до 850 тис. тонн, що становить 15% товарообігу в мирний час. На Дунаї три основні річкові порти, через які Україна експортує товари річкою до Румунії у порт Констанци, звідки їх везуть морем в інші країни: Ізмаїльський, Усть-Дунайський та Ренійський [13] (Табл. 2).

Важливим також є виокремлення недоліків внутрішнього водного транспорту, серед яких розбіжність напрямку річкових магістралей з основними вантажопотоками, залежність від глибини річок й водойм, менша порівняно з іншими видами транспорту швидкість доставки вантажів та частота відправлень, сезонність. До проблем українського річного транспорту слід

віднести його технологічне відставання та деградацію всієї інфраструктури порівняно з європейським рівнем та недостатній інноваційний розвиток технологій, що унеможлиблює забезпечення якісних й ефективних перевезень [6].

Більше того, на сьогоднішній день, річкова інфраструктура України зношена більше ніж на 75%, що робить її відродження та функціонування важкою справою [14].

Через дефіцит у фінансуванні галузі довжина річкових шляхів в Україні скоротилася майже в два рази, а дно річок почало замулюватися. На деяких ділянках неможливо забезпечити гарантовані глибини, що робить проходження річкових магістралей проблемним для суден [6]. Наприклад, судноплавна частина Дністра в межах України складає 132 км, але тільки 125 км мають гарантійні глибини [19].

Також, значно негативно впливає на галузь істотне фінансове, податкове й бюрократичне навантаження, що сприяють неконкурентним умовам роботи у порівнянні з іншими видами транспорту. Відсутність чіткого розподілу відповідальності за утримання та розвиток ВВШ й дублювання функцій між органами виконавчої влади, що спричинено тривалим функціонуванням галузі без Закону про ВВТ.

На сьогоднішній день основним обмеженням розвитку галузі є триваюча широкомасштабна військова агресія РФ проти України, яка призвела до обмеженості кількості портів в експлуатації у порівнянні з довоєнною ситуацією. Галузь ВВТ потребує значних інвестицій у розвиток, проте цей процес гальмується через недосконале законодавство та дефіцит фінансування робіт з розвитку, модернізації та реконструкції пошкоджених об'єктів інфраструктури ВВТ.

Ураховуючи сьогоднішній рівень небезпеки в країні, страховики відмовляються покривати ризики з судноплавства,

через що Кабінет Міністрів у червні 2022 року виділив Міністерству інфраструктури 250 млн. грн. для відшкодування збитків, що завдані війною РФ проти України, та запобіганню негативним явищам на ринку судноплавства в акваторії українських портів у Дунайському регіоні, а також на ринку залізничних послуг [16].

Отже, відповідно до тимчасової транспортної блокади, окупації портів, руйнуванню інфраструктури внаслідок російської агресії, а також з урахуванням тенденцій на західному ринку транспортних перевезень та спрямованості України на євроінтеграцію, для державної політики пріоритетним є розкриття нереалізованого потенціалу у галузі національного річкового транспорту. З цією метою, актуальним є переймання західного досвіду, розвиток річкового сполучення та реалізація спільних проєктів у партнерстві з країнами ЄС. Україна ще до 24 лютого 2022 року зробила три важливих кроки для реформування системи логістичних перевезень.

По-перше, Верховна рада ухвалила закон «Про внутрішній водний транспорт», який регулює річкову логістику в Україні. Закон набув чинності з 1 січня 2022 року [17]. Однак ряд його статей запрацюють через три роки з дня опублікування. Згаданий закон дозволить відродити річкові перевезення і створити ефективну логістичну систему. Більше того, закон включає імплементаційні норми п'яти основних європейських директив і покликаний привести українське законодавство у відповідність з європейським. Автор законопроекту А. Ковальов повідомив, що закон орієнтований на створення відкритого ринку вантажних і пасажирських перевезень, завдяки допуску суден під іноземним прапором в українські річки [18].

Подальший розвиток перевезень річковим транспортом дасть змогу перенести частину вантажів з автомобільних та залізничних

доріг, які через значне перевантаження перебувають у незадовільному стані. Вантажопідйомність водного транспорту значно перевищує інші: 2 баржі та буксир замінюють 250 вантажівок, або 100 залізничних вагонів та 2 локомотиви. Більше того, такі реформи дозволять значно зекономити на ремонті автомагістралей: переорієнтація 1 млн. тон вантажів з автодоріг на річковий транспорт зменшує витрати на ремонт доріг на суму до 1 млрд. грн. протягом 4 років [19].

Незважаючи на переваги нового закону він містить деякі недоліки. По-перше, нові положення дозволять скидати з суден стічні води відповідно до вимог Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 року та Протоколу 1978 року до неї. Проте, в згаданих документах зазначається скидання судових стічних вод у морські води, а не прісні води річок, що призведе до негативних екологічних наслідків. По-друге, положення про звільнення від сплати портових зборів в окремих морських портах та надання державною лоцманською організацією послуг з лоцманського проведення суден призводить до порушення правил конкуренції, що суперечить положенням Конституції України та Антимонопольного законодавства [20].

По-друге, Міністерство інфраструктури України спільно із провідними європейськими експертами в галузі транспорту за підтримки представництва ЄС в Україні та Європейської Комісії розробили Національну транспортну стратегію України до 2030 року «Drive Ukraine 2030», яка включає 39 інфраструктурних проектів. Схвалена 30 травня 2018 року Кабінетом Міністрів України, стратегія орієнтована на ефективне функціонування транспортної системи, підвищення конкурентоспроможності національної транспортної інфраструктури та інтеграцію в TEN-T (Транс'європейські транспортні мережі) [17].

Відповідно до Національної транспортної стратегії України до 2030 року, розвиток внутрішнього водного транспорту сприятиме формуванню стійкої логістичної системи, за рахунок збільшення кількості транспортних та логістичних альтернатив [6]. Обмеження функціонування основних логістичних шляхів (морських, повітряних та інших), через воєнні дії, підтверджують значущість розвитку альтернативних шляхів.

По-третє, з метою деталізації плану розвитку ВВТ України та виконання Закону України «Про внутрішній водний транспорт», була розроблена Стратегія розвитку внутрішнього водного транспорту України до 2031 року. Цей документ описує етапи впровадження реформ для забезпечення функціонування сучасної інфраструктури ВВТ, створення умов для економічно-ефективної діяльності річкових портів (терміналів), задоволення попиту на ринку вантажних та пасажирських перевезень на ВВШ, підвищення безпеки та фінансування річкового судноплавства [6].

Денис Шмигаль, прем'єр-міністр України, наголосив, що в умовах російської морської блокади стало ще більш актуальним питання розвитку річкових портів, оскільки саме вони допоможуть розширити експортні можливості для української продукції, зокрема зерна. Також, прем'єр-міністр підкреслив, що над розвитком ВВТ працювали ще до повномасштабної війни відповідно до Стратегії розвитку внутрішнього водного транспорту України до 2031 року [21]. Проте реалізацію згаданої стратегії та інших ключових програмних документів у сфері внутрішнього водного транспорту (Національної транспортної стратегії України та Національної економічної стратегії України) було фактично призупинено.

21 квітня 2022 року був виданий Указ Президента щодо створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни, що має виконувати функції консультативно-дорадчого

органу при Президентів України. До її складу ввійшли всі члени Уряду, голови 16-ти комітетів Парламенту, голова НБУ, секретар РНБО і керівник Офісу Президента та всі його заступники. Очолили Раду – Прем'єр-міністр, керівник Офісу Президента та Голова Верховної Ради. Всього сформовано 23 робочих групи, які покривають різний спектр державної політики за винятком зовнішньої політики, оборони та безпеки [15]. Робоча група «Відновлення та розбудови інфраструктури», що входить до складу

Національної ради з відновлення України від наслідків війни, розробила проект «Плану відновлення України» [9]. В ньому детально розглянуто теперішній стан транспортної інфраструктури, сучасні обмеження та можливості, а також плани дій для забезпечення безперервного функціонування та розвитку транспортно-логістичної галузі до стандартів ЄС.

У третьому розділі проекту розглянуто сферу морського та внутрішнього водного транспорту та сформовано відповідний післявоєнний план відновлення. Його метою є створення умов для розвитку та відновлення перевезень морським та внутрішнім водним транспортом, збільшення обсягів перевезень, відновлення та розвиток інфраструктури морського та внутрішнього водного транспорту [9].

Національну раду з відновлення України від наслідків війни виокремлює п'ять основних завдань із зазначенням необхідних заходів/кроків для їх реалізації [9]:

1) *Відновлення та розвиток перевезень морським і внутрішнім водним транспортом.* Включає зняття блокади та звільнення окупованих портів; розмінування наземної та морської території; розвиток та модернізація портів Дунайського регіону; днопоглиблення водних шляхів; включення української частини р. Дунай в мережу TEN-T; ремонт та модернізацію флоту державних

підприємств та ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство»; створення мультимодального хабу на базі одного з портів Дунаю, а також стимулювання приватних інвесторів щодо організації мультимодального терміналу на Дніпрі; відновлення роботи Каховського судноплавного шлюзу; реалізація проєкту ГСХ Дунай-Чорне море для можливості заходу великотоннажних суден в Дунайські порти; налагодження логістики по прибережному коридорі Дунай-Дніпро/Південний Буг; збільшення тоннажності торговельних суден під українським прапором для покращення міжнародного товарообігу; створення Реєстру суден внутрішнього плавання та супутніх баз даних; розроблення фінансово-економічного механізму для модернізації та відновлення конкурентоспроможного суднобудівного кластеру; діджиталізація процесів, модернізація програмних комплексів та систем контролю доступу в морських та річкових портах України; стимулювання розвитку лінійного судноплавства та судноплавства до річкових портів (терміналів).

2) *Відновлення і модернізація інфраструктури морського і внутрішнього водного транспорту.* Включає відновлення зруйнованих російськими терористичними військами об'єктів, необхідних для нормального функціонування ВВТ; усунення лімітуючих ділянок на річці Дніпро; розвиток шлюзового господарства на річці Дніпро, побудова другого Каховського шлюзу з розширеними характеристиками; створення механізму залучення приватних інвестицій для об'єктів інфраструктури ВВТ; внесення змін у законодавство з метою реалізації інфраструктурних проєктів відновлення портів України; модернізація Річкової інформаційної служби, створення автоматизованого обліку перевезень ВВШ та баз даних Адміністрації судноплавства; покращення транспортного

сполучення морських портів та річкових портів (терміналів) на території України.

3) *Розширення мережі річкових портів (терміналів) та підвищення ефективності використання наявних потужностей річкових портів (терміналах)*. Включає: створення умов для залучення приватних інвестицій та покращення інвестиційного клімату; будівництво нових терміналів і місць зберігання для імпорту критично важливої продукції для оборони та економіки України; запуск Реєстру об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту; стимулювання приватних інвесторів щодо будівництва терміналів для прийому зрідженого природного газу та інших баз паливно мастильних матеріалів.

4) *Розвиток портової та припортової інфраструктури (залізничних підходів, автомобільних доріг тощо) та пропускної спроможності морських портів*. Включає: будівництво супутньої інфраструктури для морських портів; електрифікація ділянки залізничної колії від станції Білгород-Дністровський до станції Ізмаїл для зменшення вартості перевезень; встановлення залізничного сполучення Рені – Ізмаїл; здійснення експлуатаційного днопоглиблення акваторій морських портів; коригування глибин у паспортах акваторій морських портів Рені та Ізмаїл; будівництво терміналів ЗПГ у морських портах; визначення меж акваторій та територій морських портів; спрощення встановлених законодавчих процедур для термінового відновлення інфраструктури морських портів; розробка «Схем розвитку морських та річкових портів України» із врахуванням нагальної потреби, перспективних вантажопотоків та розвитку потужностей портових операторів; перехід на альтернативні джерела енергопостачання; удосконалення законодавства з метою розвитку морських портів та запровадження інших моделей управління (наприклад, «порт-лендлорд»).

5) *Створення ефективного механізму підготовки та дипломування моряків, а також членів екіпажів суден внутрішнього плавання.* Включає: забезпечення можливості виїзду моряків та персоналу суден внутрішнього плавання для працевлаштування на іноземні судна; створення системи отримання документів членів екіпажів внутрішнього плавання відповідно до законодавства ЄС; розробку та запуск реєстру кваліфікаційних посвідчень членів екіпажів ВВТ й супутніх баз даних, а також їх нормативно-правове вдосконалення та цифровізація й інтеграція з реєстрами ЄС; забезпечення виконання вимог міжнародних договорів України та створення ефективного механізму підготовки та дипломування моряків.

Заходи плану реалізації проекту передбачені на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу, та підлягають виконанню у строки, визначені такими планами, та в передбаченому порядку. Загалом виокремили 3 етапи: [9]

1) Перший етап відновлення (короткостроковий): «Економіка та інститути воєнного часу. «Все для перемоги!». Етап розрахований на період червень 2022 р. – кінець 2022 р., проте у разі затягування активних військових дій план буде скоригований у 4-му кварталі 2022 р., відповідно дана фаза буде продовжена на 2023 р.

2) Другий етап відновлення (середньостроковий): «Відновлення, перезапуск економіки та інститутів». Етап розрахований на період 2023-2025 рр., проте у разі затягування активних військових дій план буде скоригований, відповідно дана фаза буде перенесена на 2024-2026 рр.

3) Третій етап модернізації (стратегічний): «Структурна модернізація та повноцінна інтеграція до ЄС». Розрахований на період 2026-2032 рр., проте терміни планування етапу коригуватимуться за підсумками 2022-2023 років.

Висновки. Отже, проаналізувавши сучасний стан транспортно-логістичної системи в умовах воєнних дій на території України, особливо внутрішній водний транспорт, та прийняті зміни у державній політиці, що впливають на функціонуванні галузі, можна зробити висновок про перспективність перетворення річкового транспорту на потужний національний актив. Позитивний досвід західних країн підтверджує його екологічність та економність з фінансового й енергетичного боку. Саме тому в логістичній системі передових країн річкове судноплавство посідає перші місця за всіма показниками, особливо за зручністю для перевезення масових вантажів, для яких важлива не швидкість, а ритмічність доставки, а саме: зерно, добрива, метали, пісок, тощо. В свою чергу, розуміння недоліків та головних тенденцій як світової, так і національної річкової інфраструктури, сприятиме процесу модернізації внутрішнього водного транспорту в Україні.

Список використаної літератури

1. Українська логістика шукає шляхи в обхід моря та повітря. *DIALOG*. URL: <https://edialog.media/uk/2022/05/03/>.
2. Логістика під час війни: як українському бізнесу організувати транспортні потоки. *UKRINFORM*. URL: https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-other_news/3566470-logistika-pid-cas-vijni-ak-ukrainskomu-biznesu-organi-zuvati-transportni-potoki.html.
3. Логістика війни. Як змінились вантажні перевезення в Україні. *БІЗНЕС*. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/amp/perevezennya-v-ukrajini-pid-chas-viyni-gumanitami-vantazhi-obmezheniya-na-perevezennya-50231625.html>.
4. Гаврись М., Нестеренко Р., Гаврись О. Загрози національній безпеці України та розвитку ринку нафтопродуктів сьогодні й у післявоєнний час. *Чесць і Закон*. 2022. Том 2. № 81. С. 53-62.
5. Про внутрішній водний транспорт : Закон України від 03.12.2020 р. № 1054-IX: станом на 27 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text>.

6. Стратегія розвитку внутрішнього водного транспорту України на період до 2031 року. (Документ). *Морські бізнес-новини України*. URL: <https://maritimebusinessnews.com.ua/2021/09/20/223491/>.
7. Максимов С., Тірон-Воробйова Н., Романовська О. Річковий транспорт України: сучасні реалії та перспективи. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Технічні науки. 2019. Том 30 (69). №1. Част. 2. С. 116-120.
8. Річкові перевезення вантажів в Україні у 2021 році збільшилися до рекордного рівня. *BlackSeaNews*. URL: <https://www.blackseanews.net/read/184623>.
9. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури». Проект. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/restoration-and-development-of-infra-structure.pdf>.
10. Дніпро. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Дніпро>.
11. Порти. *Річкова інформаційна служба України*. URL: <https://ukrriis.com.ua/hydraulics/ports/?showas=table&orderby=name&showRiver=riverDnipro>.
12. Дунай. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Дунай>.
13. Заблоковані порти – не вирок. Куди Україна перенаправляє експортні потоки і що з цього виходить. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/11/686894/>.
14. Степанець П. Шанс на відродження річкового транспорту в Україні: які стимули галузі дає новий закон. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/shans-na-vidrodzhennya-richkovogo-transportu-v-ukrajini-yaki-stimuli-galuzi-daye-noviy-zakon-novini-ukrajina-11246231.html>.
15. Національна рада відновлення України від наслідків війни та плани реформування влади. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/igor_koliushko/525328_natsionalna_rada_vidnovlennya.html.
16. Міністерство інфраструктури забезпечуватиме покриття ризиків для судноплавних та залізничних перевізників. *Міністерство інфраструктури України*. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33558.html>.
17. Яновська, В. П., Баранівський О. А. Інтеграція національної транспортної системи в трансєвропейську транспортну мережу: тренди і перспективи. *Економіка і управління*. 2021. Випуск 49. С. 6-22.
18. Степанець П. Шанс на відродження річкового транспорту в Україні: які стимули галузі дає новий закон. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/>

economics/transport/shans-na-vidrozhennya-richkovogo-transportu-v-ukrajini-yaki-stimuli-galuzi-daye-noviy-zakon-novini-ukrajina-11246231.html.

19. Інформація про водний транспорт України. *Міністерство інфраструктури України*. URL: <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-vodniy-transport-ukraini.html>.
20. Переваги та недоліки нового законодавства про водний транспорт. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/8/669805/>.
21. Розвиток річкових портів допоможе розширити експортні можливості для української продукції. *Урядовий портал*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/8/669805/>.

Стаття надійшла 05.11.2022 р.

Alona Tserkovna,

PhD in Economics,

Associate Professor of the Department of Management and Innovation,

Odesa National Mechnikov University

24/26 French Blvd., Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: tsercovna@onu.edu.ua

Ariana Rahimi,

Student of 4th year student, specialty “Management”,

Odesa I. I. Mechnikov National University

24/26 French Blvd., Odesa, 65058, Ukraine

e-mail: ariannahimi@stud.onu.edu.ua

INLAND WATER TRANSPORT OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article examines the peculiarities of the development of river transport in Ukraine, it's role and trends in the development of river transport in the modern transport system of Ukraine. The advantages of using river transport in comparison with other types of transport are analyzed. Changes and measures to stabilize the transport industry during the period of martial law are illustrated. River ports of Ukraine were also analyzed. In the process of analysis, the fundamental factors affecting the domestic economy of the transport sector were highlighted. The most significant problems that inland water transport may face have been identified. Ukraine is a country with great potential. For the development of the economy, it is important to use all possible resources, including the

geographical location, which is the logistical potential of Ukraine. Ukraine has an extensive network of rivers, which, unfortunately, is currently not being used to its full extent. In addition, at the present time, during the military aggression of the Russian Federation, some types of transport are not used to their full extent. Therefore, river transport can become a successful substitute for other types of transport. The constant attempts of the Russian aggressors to destroy the critical infrastructure of Ukraine proved the need to develop the interchangeability of different types of transport. River transport can become an effective alternative to railway and, partly, road transport. An extensive network of river ports in Ukraine, subject to sufficient financing, will contribute to the increase of cargo flows in Ukraine, both internal and external, and will increase Ukraine's export potential. The development of transport infrastructure in the post-war period should be harmonized, meet all the requirements of the post-war economy, and comprehensively contribute to its fastest recovery and development. River transport is an important part of the transport infrastructure in Ukraine, which has a network of rivers and canals that covers over 4,000 kilometers. Here are some of the key reasons why river transport is important for Ukraine:

Economic benefits: River transport is a cost-effective way of moving goods and materials across long distances, which can help to reduce transportation costs and increase the competitiveness of Ukrainian products. This can be especially important for industries such as agriculture, where bulk products like grain and oilseeds are often transported by river.

Access to markets: River transport provides access to markets beyond Ukraine's borders, including countries in Eastern Europe and the Black Sea region. This can help to expand export opportunities for Ukrainian businesses and increase their revenue streams.

Environmental benefits: River transport is a more sustainable mode of transportation compared to road and air transport, as it produces lower carbon emissions and causes less traffic congestion. This can help to reduce the environmental impact of transportation and improve air quality in urban areas.

Integration with other modes of transport: River transport can be integrated with other modes of transport, such as rail and road transport, to create a seamless transportation network. This can improve the efficiency and reliability of transportation services and reduce transportation costs for businesses.

Overall, river transport plays a critical role in the transport infrastructure of Ukraine, and its importance is likely to continue to grow in the future as the country seeks to expand its export markets and improve its economic competitiveness.

Keywords: inland water transport, river transport, river ports, transport industry, full-scale aggression of the Russian Federation, problems of development of river transport in Ukraine, transport system of Ukraine, priority development of inland water transport.

References

1. Ukrainiska lohistyka shukaie shliakhy v obkhid moria ta povitria. (2022). [Ukrainian logistics is looking for ways to bypass the sea and air]. DIALOG. URL: <https://edialog.media/uk/2022/05/03/>. [in Ukrainian].
2. Lohistyka pid chas viiny: yak ukrainskomu biznesu orhanizuvaty transportni potoky. (2022). [Logistics during the war: how Ukrainian businesses organize transport flows]. UKRINFORM. URL: https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-other_news/3566470-logistika-pid-cas-vijni-ak-ukrainskomu-biznesu-organizuvati-transportni-potoki.html. [in Ukrainian].
3. Lohistyka viiny. Yak zminylys vantazhni perevezennia v Ukraini. (2022). [The logistics of war. How freight transportation in Ukraine has changed]. BIZNES. [BUSINESS]. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/amp/perevezennya-v-ukrajini-pid-chas-viyini-gumanitarni-vantazhi-obmezheniya-na-perevezennya-50231625.html>. [in Ukrainian].
4. Havrys M., Nesterenko R., Havrys O. Zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy ta rozvytku rynku naftoproduktiv sohodni y u pisliavoiennyi chas. (2022). [Threats to the national security of Ukraine and the development of the oil products market today and in the post-war period].- Chest i Zakon. [Honor and Law]. Vol. 2. № 81. P. 53-62. [in Ukrainian].
5. Pro vnutrishnii vodnyi transport: Zakon Ukrainy vid 03.12.2020 r. № 1054-IX: stanom na 27 zhovtnja. 2022 r. [Law of Ukraine "On Inland Water Transport"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text>. [in Ukrainian].
6. Stratehiia rozvytku vnutrishnoho vodnoho transportu Ukrainy na period do 2031 roku. (Dokument). (2021). [Strategies for the development of inland transport of Ukraine for the period until 2031. (Dokument)] Morski biznes-novyny Ukrainy [Maritime business news of Ukraine]. URL: <https://maritimebusinessnews.com.ua/2021/09/20/223491/>. [in Ukrainian].
7. Maksymov S., Tiron-Vorobiova N., Romanovska O. Richkovyi transport Ukrainy: suchasni realii ta perspektyvy. (2019). [River transport of Ukraine: modern realities and prospects]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Tekhnichni nauky [Academic notes of TNU named after V.I. Vernadsky]. Series: Technical sciences. Vol. 30 (69). № 1 part 2. P. 116-120. [in Ukrainian].
8. Richkovi perevezennia vantazhiv v Ukraini u 2021 rotsi zbilshylysia do rekordnoho rivnia. (2022). [River cargo transportation in Ukraine in 2021 increased to a record level]. BlackSeaNews. URL: <https://www.blackseanews.net/read/184623>. [in Ukrainian].

9. Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. (2022). [The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. Project of the Recovery Plan of Ukraine]. Materialy robochoi hrupy «Vidnovlennia ta rozbudova infrastruktury». Proekt. Materials of the working group "Restoration and development of infrastructure". Project. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/restoration-and-development-of-infra-structure.pdf>. [in Ukrainian].
10. Dnipro. (2022). [Dnipro]. Vikipediia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Dnipro>. [in Ukrainian].
11. Porty. (2022). [Ports]. Richkova informatsiina sluzhba Ukrainy. – River information service of Ukraine. URL: <https://ukrnis.com.ua/hydraulics/ports/?showas=table&orderbyname&showRiver=riverDnipro>. [in Ukrainian].
12. Dunai. (2022). [Dunai]. Vikipediia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Dunai>. [in Ukrainian].
13. Zablockovani porty – ne vyrok. Kudy Ukraina perenapravliaie eksportni potoky i shcho z toho vykhodyt. (2022). [Blocked ports are not a sentence. Where is Ukraine redirecting export flows and what is the result]. Ekonomichna pravda. [Economic truth]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/11/686894/>. [in Ukrainian].
14. Stepanets P. Shans na vidrodzhennia richkovoho transportu v Ukraini: yaki stymuly haluzi daie novyi zakon. (2022). [A chance for the revival of river transport in Ukraine: what incentives does the new law provide for the industry]. UNIAN. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/shans-na-vidrodzhennya-richkovogo-transportu-v-ukrajini-yaki-stimuli-galuzi-daye-no-viy-zakon-novini-ukrajina-11246231.html>. [in Ukrainian].
15. Natsionalna rada vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny ta plany reformuvannia vlady. (2022). [The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War and Plans for Government Reform]. LB.ua URL: https://lb.ua/blog/igor_koliushko/525328_natsionalna_rada_vidnovlennya.html. [in Ukrainian].
16. Ministerstvo infrastruktury zabezpechuvatyme pokryttia ryzykiv dlia sudnoplavnykh ta zaliznychnykh pereviznykiv. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy. [The Ministry of Infrastructure will provide risk coverage for shipping and rail carriers. Ministry of Infrastructure of Ukraine]. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33558.html>. [in Ukrainian].

17. Ianovska, V. P., Baranivskyi O. A. Intehratsiia natsionalnoi transportnoi systemy v transievropeisku transportnu merezhu: trendy i perspektyvy. (2021). [Integration of the national transport system into the trans-European transport network: trends and prospects]. *Ekonomika i upravlinnia*. Vol. 49. P. 6-22. [in Ukrainian].
18. Stepanets P. Shans na vidrozhennia richkovoho transportu v Ukraini: yaki stymuly haluzi daie novyi zakon. (2022). [A chance for the revival of river transport in Ukraine: what incentives does the new law provide for the industry]. UNIAN. URL: <https://www.unian.ua/economics/transport/shans-na-vidrozhennya-richkovogo-transportu-v-ukrajini-yaki-stimuli-galuzi-daye-no-viy-zakon-novini-ukrajina-11246231.html>. [in Ukrainian].
19. Informatsiia pro vodnyi transport Ukrainy. (2022). [Information on water transport of Ukraine.]. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy. URL: <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-vodniy-transport-ukraini.html>. [in Ukrainian].
20. Perevahy ta nedoliky novoho zakonodavstva pro vodnyi transport. (2021). [Advantages and disadvantages of the new legislation on water transport]. *Ekonomichna pravda*. [Economic truth]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/8/669805/>. [in Ukrainian].
21. Rozvytok richkovykh portiv dopomozhe rozshyryty eksportni mozhyvosti dlia ukrainskoi produktsii. (2021). [The development of river ports will help expand export opportunities for Ukrainian products]. Uriadovi portal. [Government portal]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/8/669805/>. [in Ukrainian].

УДК 336.14

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).275829

І. Є. Чуркіна,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту та інновацій
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, 65044, м. Одеса, Україна
e-mail: churkina.irina0403@gmail.com

Є. І. Масленніков,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту та інновацій,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, 65044, м. Одеса, Україна
e-mail: evgenmaslennikov@ukr.net

УПРАВЛІННЯ АКУМУЛЯЦІЄЮ І ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ

Управління бюджетними ресурсами в умовах воєнного стану відіграє ключову роль у стабілізації економіки, функціонуванні бюджетної системи та координації її ланок для ефективного виконання державою своїх функцій. Повномасштабне вторгнення на територію нашої країни змусило уряд переглянути поставлені раніше цілі з метою переорієнтації на збільшення фінансування оборони та соціального захисту населення, залучення міжнародної підтримки. У статті досліджуються теоретичні засади державного управління бюджетними коштами, виокремленні його проблеми в умовах воєнного стану. Розглянуто особливості формування доходів бюджету в довоєнний період та в умовах воєнного стану. Досліджено основні заходи фіскального стимулювання та консолідації. У результаті дослідження виділено головні проблеми та виокремлено перспективні напрями вдосконалення державного управління бюджетними коштами. Акцентована увага на основних відмінностях функціонування бюджетної системи України у мирний час та в умовах воєнного стану. Проаналізовані законодавчі та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання бюджетних відносин в умовах воєнного стану. Управління бюджетними ресурсами та бюджетними відносинами в Україні в умовах воєнного стану відрізняється від їхнього регулювання у мирний час та має істотні особливості.

Їх сутність у тому, що правовий механізм прийняття рішень у бюджетній сфері спрощується, деякі важливі норми бюджетного законодавства тимчасово

припиняють свою дію. На наш погляд, такі правові рішення є виправданими та ефективними в умовах військової агресії проти держави.

Ключові слова: бюджетна система, бюджетні відносини, бюджетна політика, державний бюджет, дохід державного бюджету, видатки державного бюджету, пріоритетні видатки бюджету, економічний розвиток країни, воєнний стан.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Бюджетна система України являється фундаментальною основою фінансової системи України, її центральною ланкою, важливість якої у соціально-економічному розвитку держави важко переоцінити. Бюджетна система забезпечує органи державної влади та управління відповідними фінансовими ресурсами для виконання ними своїх повноважень і функцій на державному і місцевому рівнях, тому одним із напрямів і важливою складовою системи управлінської діяльності держави є бюджетний менеджмент.

Останні роки стан економічного розвитку України характеризувався несталістю, стагнацією, відсутністю дієвих механізмів управління, що спричинило необхідність з'ясування питань, пов'язаних як з дією механізму управління бюджетними ресурсами, так і з процесами організації та ефективного використання ресурсів.

Повномасштабна війна проти України значно погіршила бюджетний процес: різке скорочення надходжень до бюджету обумовило нарощування видатків на сферу національної оборони і безпеки, безперерйного фінансування соціальних гарантій населенню в повному обсягу.

Нині перед державою постали завдання із забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи, переорієнтації раніше поставлених державою цілей, перерозподілу обмежених бюджетних коштів, забезпечення соціальних виплат громадянам, збільшення видатків на оборону держави, перегляду джерел

наповнення бюджету та залучення міжнародної фінансової допомоги. Від злагодженості та швидкої координації ланок бюджетної політики залежить підтримання фінансової стійкості держави та недопущення виникнення макроекономічних дисбалансів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим питанням формування і функціонування бюджетної системи, механізму управління бюджетними ресурсами присвячено ґрунтовні наукові дослідження фахівців у галузі фінансового права, економічної науки, науки державного управління, а саме: В. Андрущенко, В. Базилевича, Т. Бондарук, В. Дем'янишина, Т. Канєвої, Л. Лисяк, Н. Мельничук, В. Опаріна, І. Чугунова, В. Шевчука та інших українських науковців. Питання державного управління бюджетними коштами є надзвичайно важливим. І сьогодні провідні вітчизняні та іноземні науковці не припиняють гострих дискусій навколо цієї проблематики. Огляд літературних джерел щодо розкриття проблеми державного управління бюджетними коштами показав, що вона потребує додаткового вивчення.

Постановка завдання. Дослідити теоретичні аспекти управління бюджетними ресурсами, визначити ключові проблеми механізму управління бюджетними ресурсами та розкрити особливості бюджетної політики в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. За період становлення і розвитку економічних ринкових відносин в Україні питання державного управління бюджетними коштами стояло завжди досить гостро, тому що вирішення цього питання дасть можливість Україні зробити впевнений крок уперед в економічному зростанні та підвищенні рівня життя населення. За роки незалежності нашої держави та здобуття нею статусу країни з ринковою економікою органи державного управління приділяли цьому питанню недостатню увагу. Це впливало на якість і

результативність державного управління бюджетними коштами під час фінансово-економічних криз.

З огляду на це виникали проблеми, пов'язані з мобілізацією коштів до бюджету для виконання державою її функцій, а також із втратою одних джерел формування бюджетних коштів і пошуком інших, які б відповідали новій системі господарювання.

Ефективність управління системою доходів бюджету значною мірою залежить від структурної побудови самої системи. Оптимальна структура є запорукою реального планування і повноти виконання доходів бюджету. Саме тому дослідження питань оптимізації бюджетних доходів у нерозривному зв'язку із забезпеченням якісного управління ними набувають особливої актуальності. Адже діяльність у сфері бюджетної політики полягає в тому, щоб, враховуючи тиск особливих інтересів суб'єктів держави як соціально-економічних груп, оптимально поєднувати реалізацію цих завдань. Це, з одного боку, породжує необхідність розробити тактичні заходи, що часом суперечать один одному, а з іншого – задіювати всі інституціональні утворення держави, що виконують взаємопов'язані функції. Іншими словами, збалансованість загального рівня податків, їх структури, ступеня прогресивності, а також відповідна структура витрат і трансфертів не повинні послаблювати стимули до заощаджень, інвестицій, до підприємницької й трудової активності, що сукупно має забезпечити нові бюджетні доходи, а відтак сприятиме активізації соціально-економічного розвитку держави.

Відповідно до законодавства, доходами бюджету визначаються грошові кошти, що надходять до бюджету, за винятком коштів, які є джерелами фінансування дефіциту бюджету. На практиці цей критерій часто не дотримується, оскільки склад доходів або джерел фінансування значною мірою залежить від прийнятих методів бюджетного планування, формату бюджету, систем звітності

тощо. В Україні до неподаткових доходів належать надходження від продажу майна, яке перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ та господарському віданні державних і муніципальних унітарних підприємств. До джерел фінансування дефіциту – надходження від продажу земельних ділянок, акцій, облігацій та інших цінних паперів.

Таким чином, межа між доходами бюджету та джерелами фінансування його дефіциту досить умовна. За економічною сутністю доходами бюджету є надходження, що збільшують чисту вартість державних активів. Сальдо надходжень джерел фінансування дефіцитів не змінює чистої вартості активів, а лише трансформує їх структуру.

Проте, на нашу думку, обидві складові відповідають завданням оптимізації надходжень до бюджету, оскільки існує можливість не тільки кількісного збільшення або зменшення у грошовому вираженні, але і зміни якісної структури надходжень. Розглядаючи питання ефективності державного управління у сфері доходів, слід звернути особливу увагу на взаємодію основних суб'єктів під час формування дохідної частини бюджету. Відомо, що доходи бюджету виражають економічні відносини, які виникають між державою, суб'єктами господарювання та громадянами в процесі формування та виконання бюджету. Формою прояву цих економічних відносин є різні види податкових і неподаткових платежів суб'єктів господарювання та населення до бюджетної системи.

При цьому можливі дві базові системи взаємовідносин між платниками і бюджетами всіх рівнів щодо формування державних доходів.

Сутність першої системи відображається логічним зв'язком «один платіж – один бюджет», платник здійснює платежі окремо в ті чи інші бюджети і веде окремий облік або звітність у розрізі відповідних бюджетів. У цьому випадку платник безпосередньо

взаємодіє з конкретним органом влади, що законодавчо встановив той чи інший платіж, у тому числі – заснований на загальній податковій базі. Відповідно, немає необхідності встановлення нормативів відрахувань від тих чи інших доходів до бюджетів різних рівнів: «власні» доходи кожного бюджету, від національного до низового місцевого, формуються за рахунок видів податкових і неподаткових доходів, котрі встановлюються відповідними органами влади. Перевагами цієї системи є значно більша підзвітність влади різних рівнів, більш чітке розуміння платниками податків взаємозв'язку між рівнем оподаткування та обсягом і якістю бюджетних послуг, прозорість обліку та звітності, можливості для проведення самостійної економічної політики, мінімізація нереалізованих інтересів щодо розподілу доходів [4].

За другої системи платник взаємодіє з бюджетною сферою в цілому, сплачуючи платіж незалежно від того, який рівень влади його встановив, на спеціальний транзитний рахунок, з котрого потім за встановленими правилами і нормативами надходження зараховуються до доходів відповідних бюджетів.

Відомі й перехідні системи, коли, наприклад, обласні та місцеві податки сплачуються безпосередньо до відповідних бюджетів, а надходження від податкових і неподаткових доходів, установлених центральними органами влади, розподіляються за нормативами або формулами між бюджетами різних рівнів.

На сьогодні в Україні в частині доходів працює тільки друга модель. Принципова позиція полягає в тому, що платник має взаємодіяти з бюджетною системою в цілому в особі адміністратора відповідних надходжень до бюджету (наприклад, платники податків взаємодіють тільки з податковими органами, а платники митних зборів – тільки з митними органами). Завдяки цьому, поперше, мінімізуються адміністративні витрати платника (один дохід – один орган влади, немає необхідності у веденні додаткової

документації за розрахунками з бюджетами для її подання до органів влади, законодавчо встановлюються розміри платежів), а по-друге, створюються умови для максимальної транспарентності фінансових потоків між платниками та бюджетами, оскільки умова зарахування всіх доходів на єдиний транзитний рахунок визначає необхідність у відкритті єдиних рахунків бюджетів у банках одному органу, який здійснює касове обслуговування виконання бюджетів (на сьогодні таким органом є Казначейська служба). У свою чергу, система єдиних рахунків бюджетів, що відкриваються тільки одному органу влади, створює передумови для досягнення максимальної транспарентності фінансових потоків не тільки між платником і бюджетами, а й між бюджетами та кредиторами.

Всі заходи, що вживаються в Україні сьогодні й спрямовані на управління доходами, можна поділити на дві групи: прямі й непрямі методи збільшення доходів. Тобто всі вони спрямовані на якомога більше залучення коштів до державного бюджету, що не повною мірою відповідає завданню оптимізації.

До прямих методів збільшення доходів належать:

- регулювання податкових ставок та порядку сплати податків;
- оптимізація структури майна, що перебуває у державній власності як джерела доходів бюджету (розглядається сьогодні лише з боку привабливості для приватизаційних процесів);
- підвищення ефективності адміністрування податкових і неподаткових доходів.

Ефект від регулювання параметрів оподаткування є досить обмеженим у зв'язку з обмеженими податковими повноваженнями місцевих органів влади. Тому саме непрямі методи можуть забезпечити проведення більш фундаментальної роботи з податковою базою і стимулювання її зростання за допомогою збільшення загальної економічної активності в регіоні.

Непрямі методи стимулювання податкових доходів складаються з:

- формування та підтримки сприятливих умов для розвитку реального сектору;
- встановлення спеціальних податкових режимів.

В умовах нестабільності світової економіки і ресурсних обмежень особливого значення набуває прийняття своєчасних й ефективних рішень, можливість на стадії планування проводити сценарні розрахунки і здійснювати превентивний контроль витрат, їх відповідності меті та завданням, поставленим органами влади всіх рівнів. Цим цілям відповідає розроблення і практична реалізація системи бюджетування як процесу управління витрачанням бюджетних коштів. Бюджетування у сфері централізованих фінансів дає змогу розв'язати проблеми управління державними фінансовими ресурсами, концентрувати видатки на пріоритетних напрямках державної соціально-економічної політики як на державному, так і на місцевому рівнях, отримувати заплановані результати.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну стало руйнівним чинником негативного впливу на фіскальну політику та формування доходів державного й місцевих бюджетів. Одним з найбільш деструктивних наслідків війни для українського суспільства є безпрецедентна міграція населення за кордон (7 млн українських біженців перебувають у Європі, майже 4 млн з них отримали тимчасовий захист) [4]. Іншими проявами війни є: зростання рівня безробіття; порушення або ж розрив економічних взаємовідносин; руйнування і пошкодження інфраструктури, виробничих потужностей; замороження інвестиційних проєктів; скорочення або втрата запасів і обігових коштів; трансформація логістичних маршрутів та збільшення вартості логістики тощо.

З початком війни та запровадженням воєнного стану на території України податкова політика була змушена адаптуватись до

умов господарювання економічних суб'єктів. Було запропоновано низку фіскальних стимулів з метою підтримки економіки та споживання. А саме, з березня 2022 р. тимчасово до завершення дії воєнного стану: знижено ставку податку на додану вартість (ПДВ) до 7% для такої категорії товарів, як пальне (бензин, скраплений газ, інші нафтопродукти); скасовано сплату акцизу з пального; надано можливості фізичним особам – платникам єдиного податку I та II групи не сплачувати податок до бюджету; розширено обсяг річного доходу для III групи платників єдиного податку до 10 млрд грн; відсоткову ставку встановлено для таких платників у розмірі 2% з обороту; надано право не сплачувати податок на землю в районах, де ведуться бойові дії; обмежено право контролюючих органів здійснювати перевірки тощо. Крім того, з 1 квітня запроваджено пільги для митного ввезення на територію України товарів платниками єдиного податку, передбачалось звільнення від оподаткування ПДВ, акцизом і митом транспортних засобів. Однак довготривалість війни та суттєве зростання дефіциту зумовили підвищення фіскальної значущості податків і зборів. Тому з 1 липня скасовано пільгове оподаткування транспортних засобів та повернуто повноцінне оподаткування імпорту. Заходи з часткової фіскальної консолідації дали змогу збільшити надходження до державного бюджету.

Сьогодні дуже гостро постає питання щодо пошуку «додаткових» джерел бюджетних надходжень з метою збереження належного рівня бюджетної стійкості та фінансування критично необхідних видатків. Деякі фахівці у професійних і наукових колах вважають можливим сценарієм часткове чи повне повернення акцизного податку на пальне, підвищення ставок інших податків на споживання, збільшення військового збору тощо.

За погодженням з міжнародними фінансовими організаціями запроваджено тимчасовий додатковий імпорتنний збір. Ця

практика може бути застосованою у дещо трансформованому вигляді під час прогнозування і планування бюджету на наступний рік з метою отримання додаткових бюджетних надходжень. Певні ініціативи з цього питання вже обговорюються державними фінансовими інституціями. Основними пріоритетами бюджету визначено підвищення обороноздатності держави та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві, що потребує збільшення дохідної частини бюджету. Причому сектор національної оборони і безпеки має фінансуватись за рахунок податків.

Водночас, оподаткування є одним з важливих інструментів забезпечення соціально-економічного розвитку, тому надмірне фіскальне навантаження може спричинити згортання економічної активності та зростання тіньового сегмента вітчизняної економіки. З розширенням каналів фінансового забезпечення армії в умовах воєнного стану передусім йдеться про волонтерські фонди і різні платформи. Зросла участь бізнесу і населення у фінансуванні програм з мілітарної допомоги армії, навчання військових, розмінування, гуманітарної допомоги військовим тощо.

Для підтримки макроекономічної стабільності у національному просторі, в тому числі цінової, необхідно обмежувати використання такого інструменту. В умовах воєнного стану актуалізується необхідність покращання якості координації фіскальної та монетарної політики задля виконання державою взятих зобов'язань та утримання фінансової стійкості у національній економіці.

Сучасна бюджетна політика у національному середовищі як невід'ємна частина державної фінансової політики має бути спрямована на фінансування пріоритетних напрямів соціально-економічного відновлення та розвитку країни, підтримку розширеного відтворення суспільства.

Бюджетні витрати можна визначити як процес надання і використання фінансових ресурсів, акумульованих у бюджетах усіх рівнів бюджетної системи, відповідно до законів про бюджети на відповідний фінансовий рік. У цьому випадку наголошується на управлінських, процедурних моментах: у сучасних умовах бюджетні витрати – основа складної системи взаємовідносин, яка охоплює не тільки органи державної влади (законодавчі, виконавчі, контрольні та ін.), але й суспільство в цілому. Розподіл державних коштів за окремими видатковими статтями закріплюється законодавчо, у складі законів про бюджет. Його планування, обговорення, виконання і контроль є центральним елементом бюджетного процесу.

Інший підхід до визначення бюджетних витрат заснований на специфіці витрат бюджету держави: на них покладається першочергове навантаження з фінансування виконання завдань і функцій держави, заходів, що відображають його політику в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Механізм використання бюджетних коштів пов'язаний з виконанням видаткової частини бюджету держави та спрямуванням бюджетних коштів на цілі, передбачені у затвердженому бюджеті. Ми вважаємо, що до складових цього виду механізму можна віднести бюджетне фінансування (включаючи кошторисне фінансування, бюджетне інвестування та надання державних трансфертів), бюджетне кредитування та бюджетне резервування. За економічним змістом механізм використання бюджетних коштів, як складова бюджетного механізму держави – це сукупність методів, форм, важелів, інструментів, стимулів і санкцій, які забезпечують використання бюджетного фонду держави. Цей механізм обслуговує ту частину перерозподільчих відносин, яка охоплює тільки використання коштів централізованого грошового фонду держави. На практиці даний механізм є достатньо складною

структурою, яка забезпечує чітку послідовність і методи дій відповідних державних органів у процесі використання бюджетних коштів.

Для створення сприятливих умов соціально-економічного відновлення держава має використовувати фіскальний регуляторний механізм, зокрема в частині зниження окремих податків і зборів та надання цільових податкових стимулів, які мають бути тимчасовими. Загальні заходи фіскальної політики, які впливають на формування бюджету країни у період воєнного стану, мають включати підтримку реального сектора економіки завдяки: звільненню від сплати податків певних галузей економіки; податковим кредитам для збереження робочих місць; податковим відрахуванням; покриттю витрат на сплату% за користування кредитом; підтримці з використанням гарантійних механізмів; субсидюванню; податковим кредитам на суму заборгованості; відстроченню або розстроченню податкових зобов'язань, зокрема по ПДВ; скасуванню штрафних санкцій за порушення податкового законодавства для певних галузей та видів діяльності; податковим кредитам по окремих витратах; відтермінуванню термінів сплати наявного податкового боргу; компенсації частини щомісячних витрат на виплату заробітної плати, у тому числі пенсійних і страхових внесків; звільненню підприємств від сплати податку на майно; призупиненню процедури на стягнення податкового боргу.

При формуванні бюджету країни в умовах війни доцільно забезпечувати прийнятний рівень фіскальної безпеки країни, що передбачає важливість дотримання певних фіскальних правил та обмежень, які стосуються відношення дефіциту Державного бюджету України та державного боргу до ВВП країни, що дасть змогу запобігти дестабілізації економічного розвитку.

Важливо забезпечити оптимізацію структури видаткової частини бюджету країни з метою підвищення дієвості використання

обмежених наявних у розпорядженні держави фінансових ресурсів. Таким чином, зростає стабілізаційна функція бюджетно-податкової політики [8]. Нові масштабні виклики, зумовлені повномасштабною війною, вимагають своєчасного та системного перегляду бюджетних доходів і витрат, обґрунтування нових пріоритетів фіскальної політики, посилення бюджетного контролю та підвищення результативності витрат державних фінансових ресурсів.

Висновки. Від ефективності та обґрунтованості управління бюджетними ресурсами держави залежать темпи економічного зростання, підвищення добробуту населення, рівень вітчизняного виробництва, конкурентоспроможність та розвиток міжнародного партнерства. Основними пріоритетами бюджету у складний період воєнного стану визначено підвищення обороноздатності держави та забезпечення соціальної стабільності в суспільстві, що потребує стійких надходжень до бюджету. Урядом розглядаються зміни до законодавчих актів для покращання оперативності прийняття управлінських рішень щодо виконання Державного бюджету України. Держава на початковому етапі повномасштабної війни запровадила низку фіскальних стимулів з метою підтримки економіки та споживання. Однак тривалість війни та суттєве зростання дефіциту бюджету обумовили підвищення фіскальної значущості податків і зборів. З огляду на зазначене, застосовано заходи фіскальної консолідації, що обумовило збільшення бюджетних доходів. Важливою є підтримка населенням намірів державних інституцій підвищити ставки оподаткування для збільшення фінансування війська. Підходи до підвищення дієвості механізмів формування бюджету країни в умовах війни мають базуватися на інституційній взаємодії бюджетно-податкових та монетарних регуляторів. Нині міжнародна підтримка відіграє важливу роль у

стабілізації економіки та фінансування державного бюджету шляхом надання кредитів, гарантій за кредитами та грантів.

На завершення підкреслимо, що сьогодні зростає усвідомлення важливості результативного державного управління в бюджетній сфері, яке одночасно охоплює не лише процеси планування та формування доходів бюджету, але й розподілу та використання бюджетних коштів. Тому існує нагальна потреба в розробленні механізму управління бюджетними коштами на повоєнний період, в основу якого буде покладено принцип результативності, що і визначає значний дослідницький інтерес, вартий подальшого вивчення.

Список використаної літератури

1. Григор'єв Г. С. Теоретико-методологічні засади державного регулювання фінансово-економічних процесів в умовах глобалізації : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2017. 380 с.
2. Шеремет О. О. Теоретико-методологічні засади процесу забезпечення та реалізації ринкових стратегій у харчовій промисловості : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 375 с.
3. Дименко Р. А. Теоретико-методологічні засади процесу державного регулювання та стратегічного розвитку телекомунікаційної індустрії : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 365 с.
4. Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти : монографія / за ред. д.е.н., доц. Волощук Л. О., д.е.н., проф. Є. І. Масленнікова. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. Випуск 4. 524 с.

Стаття надійшла 08.10.2022 року

Iryna Churkina,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Management and Innovations,
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26 French Blvd., Odessa, 65044, Ukraine
e-mail: churkina.irina0403@gmail.com

Yevhen Maslennikov,

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management and Innovations,
Odesa I. I. Mechnikov National University
24/26 French Blvd., Odesa, 65044, Ukraine
e-mail: evgenmaslennikov@ukr.net

ACCUMULATION AND USE MANAGEMENT BUDGET RESOURCES

The article examines the theoretical aspects of managerial research on innovation policy and strategy of the business entity. It is substantiated that innovative management is focused on organizational and economic models and methods of managing all stages and types of innovative processes in the subject of economic activity with maximum effectiveness and efficiency. It has been proven that the possibilities of forming a complex innovation management system depend on a significant number of factors. It has been found that determining the need and possibility of managing innovative processes in a business entity allows identifying its real needs, and they can be divided into the needs of the external environment, the needs of the internal environment, and the actual needs of the innovation process as an independent object of management. It is proven that in the conditions of global challenges, the formation of the strategy of the business entity should be aimed at solving the tasks of prospective production and technological development. This type of development is, in fact, a versatile, multifaceted activity that covers almost the entire internal economic environment of the subject. It is substantiated that the innovation strategy is the most important link of the subject's economic strategy and determines its content and direction in many cases. The stages of formation of an innovative strategy of a business entity are defined. A model of formation and implementation of an innovative strategy of a business entity has been developed. It has been proven that the strategic management of innovations of a business entity consists in the timely concentration of efforts on the development and use of promising achievements of scientific and technical development and the timely provision of resources for the dynamics of innovations for the benefit of the achievement of the goals of the business entity and the creation of conditions for its long-term effective activity.

Methodology. The methodological basis of a scientific article is a set of tools, which includes methods of scientific knowledge, analysis and synthesis, systematization and scientific abstraction. The scientific basis of the conducted research is the scientific development of Ukrainian and foreign scientists in the field of managing the accumulation and use of budgetary resources.

Results. It is substantiated that the rate of economic growth, increase in the welfare of the population, the level of domestic production, competitiveness and the

development of international partnership depend on the efficiency of the management of the state's budgetary resources. The main priorities of the budget in the difficult period of martial law are determined to increase the state's defense capability and ensure social stability in society, which requires stable revenues to the budget. The Government is considering amendments to legislative acts to improve the efficiency of management decision-making regarding the implementation of the State Budget of Ukraine. The state at the initial stage of the full-scale war introduced a number of fiscal incentives to support the economy and consumption. However, the duration of the war and the significant growth of the budget deficit led to an increase in the fiscal importance of taxes and fees. In view of the above, fiscal consolidation measures were applied, which led to an increase in budget revenues. It is important to support the public's intentions of state institutions to increase tax rates to increase the financing of the military. Approaches to increasing the effectiveness of the country's budget formation mechanisms in wartime conditions should be based on the institutional interaction of fiscal and monetary regulators. Currently, international support plays an important role in stabilizing the economy and financing the state budget through the provision of loans, loan guarantees and grants.

Practical importance. Conducted management research will support the process of managing the accumulation and use of budgetary resources.

Keywords: budgetary system, budgetary relations, budgetary policy, state budget, state budget income, state budget expenditures, priority budget expenditures, economic development of the country, martial law.

References

1. Hryhoriev, H. S. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady derzhavnoho rehuliuвання finansovo-ekonomichnykh protsesiv v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia [Theoretical and methodological principles of state regulation of financial and economic processes in the context of globalization: a monograph]. Kherson : Oldi-plus. [in Ukrainian].
2. Sheremet, O. O. (2019). Teoretyko-metodolohichni zasady protsesu zabezpechennia te realizatsii rynkovykh stratehii u kharchovii promyslovosti: monohrafiia [Theoretical and methodological principles of the process of ensuring and implementing market strategies in the food industry: monograph]. Kherson: OLDIPLUS. [in Ukrainian].
3. Dimenko, R. A. (2019). Teoretyko-metodolohichni zasady protsesu derzhavnoho rehuliuвання ta stratehichnoho rozvytku telekomunikatsiinoi industrii : monohrafiia [Theoretical and methodological principles of the process of state regulation and strategic development of the telecommunications industry: monograph]. Kherson: OLDI-PLUS. [in Ukrainian].

4. Maslennikov, E. I. (2019). Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty : monohrafiia. Innovative economy: theoretical and practical aspects: monograph. Issue 4. Kherson: OLDI-PLUS. [in Ukrainian].

УДК 65.014.133:631.11

DOI: 10.18524/2413-9998.2022.3(52).280303

О. В. Шебаніна,

доктор економічних наук, професор,

декан факультету менеджменту,

Миколаївський національний аграрний університет

вул. Георгія Гонгадзе, 9, м. Миколаїв, 54029, Україна

e-mail: shebanina@mnaeu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено особливості розвитку аграрного підприємництва під впливом посилення ролі місцевих органів влади, зміни нормативно-правової бази щодо земельних ресурсів. 83% земель України використовуються в сільськогосподарських цілях. Зміна власності на землю, перетворення системи управління в державі, постійний попит на аграрну продукцію сприяло диференціації підприємницьких структур і їх потенційних спроможностей. Господарський рівень аграрного сектору представлений малими, середніми і великими підприємствами. Доведено, що суб'єкти господарювання в сільському господарстві з кількістю працюючих від 10 до 249 осіб формують основну частину доходу галузі. З'ясовано, що найбільші перетворення в період децентралізації в аграрному бізнесі зазнали державні підприємства, виробничі кооперативи, господарські товариства. Надано об'єктивна оцінка діяльності агрохолдингів і визначено їх вплив на місцевий розвиток. В умовах децентралізації управління в громадах доцільно розробити проекти активізації підприємницької діяльності. Для формування спроможної громади необхідно: створити належне підприємницьке середовище, інвестиційний клімат, запропонувати проекти розвитку земель, які знаходяться в межах громади. Запровадити в практику стратегічне управління існуючими і створення нових комунальних підприємств з метою забезпечення доходу у спеціальний бюджет громади. Сформувати бюджет участі для планування розвитку сільських територій і підтримки ініціативи її мешканців.

Ключові слова: аграрне підприємництво, розмір підприємства, агрохолдинги, організаційно-правові форми господарювання, децентралізація, розвиток громад, доходи громад.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасній економіці України важливе значення має аграрний бізнес для забезпечення ефективності реформ децентралізації. Аграрні підприємницькі структури мають вирішальне значення в активізації економічного життя регіону. Розвиток інфраструктури ринку збуту продукції, торгівельні можливості, транспортне сполучення території пов'язане з фізичними особливостями розміщення виробництва продукції, особливо сільськогосподарського. Соціальне значення підприємництва полягає у створенні нових робочих місць, вирішенні проблем соціального захисту населення. В умовах децентралізації роль бізнесу суттєво зростає через опосередкований ефект від використання місцевих податків, сплачених у місцеві бюджети. Децентралізація – передача повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей – органам місцевого самоврядування [1]. Кожен мешканець нової громади повинен отримувати публічні, соціальні, медичні, освітні, інфраструктурні, адміністративні послуги відмінної якості. Все це можна зробити у фінансово спроможних громадах. Дійсно, якщо в громаді є кошти, і місцеве самоврядування використовує їх цілеспрямовано на розвиток адміністративно-територіальної одиниці, то мета проведення реформи децентралізації буде досягнута. Зміни законодавства в межах реформи передбачають збільшення фінансових надходжень у громади за рахунок підприємницької діяльності громад, податків. Враховуючи величезні площі сільськогосподарських угідь, які належать громадам, необхідно сприяти формуванню ефективного аграрного підприємництва. У 2018 році об'єднані громади отримали у комунальну власність майже 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

Актуальною проблемою планування розвитку громад є розрахунок потенційних ресурсних можливостей організаційних форм підприємництва на даній території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади підприємництва викладено в класичних теоріях Р. Кантільона, Ж. Б. Сейя, А. Маршалла, Ф. Хайєк, Кемпбелл Р. Макконнелла, Стенлі Л. Брю, П. Самуельсона, П. Друкера, Р. Барра. В зазначених працях виокремлюються риси підприємництва – творча, активна, самостійність прийняття рішення, новаторська, готовність до ризику, раціональність діяльності, ініціативність, комунікативність.

У Законі України «Про підприємство», який був прийнятий у 1991 році, наведено лаконічне означення: Підприємство – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [2]. В Господарському кодексі України вказується мета здійснення підприємницької діяльності – досягнення економічних та соціальних результатів і вказуються фактори виробництва. Фактори та можливості економічної активності формують особливості її здійснення. Галузева специфіка та територіальне розташування також мають суттєвий вплив на організаційну структуру та форми господарювання суб'єктів підприємництва. Аграрне виробництво в Україні здійснюється як юридичними особами (господарські товариства, приватні підприємства, кооперативи, фермерські господарства) так і фізичними особами. Дехто з експертів, оцінюючи сучасну організаційно-правову структуру сільського господарства, вважає, що склалася своєрідна більш-менш стійка тріада – господарства

населення, фермерські господарства та агрохолдинги [3]. Однак, це дуже спрощене сприйняття динамічного середовища формування аграрного бізнесу.

Проблема стійкого розвитку підприємництва полягає у формуванні оптимальних організаційних структур, які дозволяють максимально ефективно використовувати фінансові, матеріальні, технічні та технологічні можливості в умовах змін нормативно-правового законодавства. В умовах децентралізації особливого значення набуває територіально-адміністративна функція підприємництва, що полягає в сприянні розвитку сільських територій, оскільки підприємництво є джерелом формування бюджетів місцевих сільських рад [4].

Мета статті – проаналізувати особливості діяльності різних організаційних структур аграрного підприємництва та визначити перспективи їх розвитку в складних процесах децентралізації і формуванні спроможності громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громади з високим рівнем надходжень до бюджету можуть реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва та залучення інвестицій, фінансувати різні програми місцевого розвитку. Основні надходження у 2020 році громади отримали від податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) [5].

Для чіткого розуміння масштабів впливу діяльності аграрних підприємницьких структур на місцевий розвиток оцінимо їх кількість, витрати на персонал та обсяги реалізованої продукції.

Аналізуючи дані таблиці 1 важливо відмітити, що великих потужних галузевих підприємств з більш ніж 250 працівниками всього 225 (0,32% від всієї кількості), але витрати на персонал в них складають 23,04 млрд грн лише за 2021 рік. Найбільш важливу групу підприємств аграрної галузі формують структури з

кількістю працівників від 50 до 249 осіб. 34,31 млрд грн вони витратили у 2021 році на персонал.

Таблиця 1

**Розподіл суб'єктів господарювання
за кількістю працюючих та витратами на персонал
сільському, лісовому та рибному господарстві
за кількістю працюючих у 2021 році**

	Кількість підприємницьких структур	% до загальної кількості	Витрати на персонал суб'єктів господарювання, тис. грн	% до загальної кількості
Усього	70803	100	78943969,2	100
суб'єкти підприємництва в сільському, лісовому та рибному господарстві з кількістю зайнятих працівників до 9 осіб, одиниць	62485	88,25	5335849,2	6,76
суб'єкти підприємництва в сільському, лісовому та рибному господарстві з кількістю зайнятих працівників від 10 до 49 осіб, одиниць	6183	8,73	16260521,8	20,6
суб'єкти підприємництва в сільському,	1910	2,7	34307437,6	43,46

лісовому та рибному господарстві з кількістю зайнятих працівників від 50 до 249 осіб, одиниць				
суб'єкти підприємств а в сільському, лісовому та рибному господарстві з кількістю зайнятих працівників від 250 осіб, одиниць	225	0,32	23040160,6	29,18

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [6].

Враховуючи роль і місце підприємств з кількістю працюючих від 10 до 249, об'єднаємо дві групи підприємств в одну з кількістю працюючих від 10 до 249, і отримаємо групу яка більш ніж на половину формує результати діяльності аграрних формувань (таблиця 2), що визначає галузеву особливість підприємств АПК. Дійсно, для всіх інших суб'єктів підприємницької діяльності найбільш значимими є формування з кількістю працюючих від 250 осіб.

За даними наведеними в таблиці можна зробити висновок, що сільські, лісові та рибні підприємницькі структури з кількістю працюючих від 10 до 249 осіб реалізували продукцію на більш ніж 497 млрд грн, що становить більшу частину доходу підприємств. В середньому кожне таке підприємство має дохід у розмірі 61,5 млн грн.

Розмір підприємства і організаційно-правова форма характеризують діяльність будь-якого підприємства. Постійні зміни нормативно-правової бази господарювання приводять до структурних змін розподілу суб'єктів господарювання у сільському господарстві за організаційними формами. З 2012 р. по 2019 р. кількість господарських товариств зросла на 33% , кількість приватних підприємств зазнала різноспрямованих змін – спочатку зменшення на 11%, а потім зростання на 5% , кількість державних підприємств, виробничих кооперативів, фермерських господарств мають постійну лінійну тенденцію до зменшення відповідно на 27,4%, 43%,5% [7]. Найбільших кількісних змін у економіці АПК зазнали господарські товариства, державні підприємства, виробничі кооперативи.

Таблиця 2

**Обсяг реалізованої продукції суб'єктами господарювання
у сільському, лісовому та рибному господарстві
з урахуванням кількості зайнятих працівників у 2021 році**

	Обсяг реалізованої продукції суб'єктами підприємництва з кількістю зайнятих працівників до 9 осіб, тис. грн	у% до загального показника суб'єктів господарювання відповідного виду діяльності	Обсяг реалізованої продукції суб'єктами підприємництва з кількістю зайнятих працівників від 10 до 249 осіб, тис. грн	у% до загального показника суб'єктів господарювання відповідного виду діяльності	Обсяг реалізованої продукції суб'єктами підприємництва з кількістю зайнятих працівників 250 осіб і більше, тис. грн	у% до загального показника суб'єктів господарювання відповідного виду діяльності
Усього	3173063396	21,2	5602043291	37,4	6214705249,	41,4
Сільське, лісове та рибне господарство	254985916,4	27	497547559,6	52,8	190955871,1	20,2

вирощування однорічних і дворічних культур	233921401,7	29,4	к	к	152115773,9	19,1
вирощування багаторічних культур	2579297,8	35,2	4031711,7	55	721010,7	9,8
тваринництво	3706225,6	4,9	45489058,8	59,5	27241037,7	35,6
виробництво харчових продуктів	24565810,8	3,2	к	к	к	к
виробництво м'яса та м'ясних продуктів	3783802,0	3,2	к	к	к	к

к – Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації (первинне та вторинне блокування вразливих значень).

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [6].

Розглянемо діяльність найбільш впливових господарських товариств в умовах децентралізації. Підприємства агропромислового комплексу у 2020 році отримали дохід у розмірі 559 млрд грн. Обороти лише однієї компанії «Кернел-Трейд» склав 57,4 млрд грн, а чистий прибуток більш за 1,5 млрд грн. Земельний банк компаній «Kernel» – 510 тис. га, «UkrLandFarming» – 475 тис. га, «МХП» – 370 тис. га [8]. Діяльність лише цих агрохолдингів охоплює 22 області України. Потенціал співпраці громад з такими агрокомпаніями сприятиме стратегічному регіональному розвитку в період відновлення України, забезпечення інвестиційними ресурсами соціально-економічних проєктів громад.

Агрохолдинги в умовах децентралізації суттєво посилили роботу трикутника «Бізнес-влада-громада». Наприклад, Агрохолдинг МХП разом з Благодійним фондом «МХП –

Громаді» кожного року проводять форуми з налагодження взаємовигідного партнерства з громадами. Соціальна відповідальність такого бізнесу формує нову системи підтримки агрохолдингами розвитку громад. За 2020 рік МХЛ витратив на потреби громад 200 млн грн. Агрохолдингами проводиться робота щодо кредитування малого та мікробізнесу на селі. Взагалі, на конкурентні переваги діяльності такого типу підприємницьких структур впливає земельна політика місцевої влади.

Скорочення державних підприємств, які працюють в АПК, пов'язане з деякими негативними явищами. За 2019 рік збитки від діяльності таких підприємств (57%) склали 1,3 млрд грн [9]. 493 аграрних державних підприємства передано на приватизацію. Вважаємо, що державна та місцева влада мають завчасно розробляти комплексні протидії некомпетентному керівництву такими підприємствами. Отже, державні підприємства можуть бути конкурентоспроможними і підтримувати проекти регіонального розвитку.

В усіх розвинених країнах світу виробничі кооперативи успішно функціонують, але як зазначено в роботі Червена І. І., Павлюк С. І. [10], що існуючі в Україні організаційно-економічні та правові умови не забезпечують повноцінного розвитку кооперації на селі. Проблеми розвитку кооперативів і територіальних громад лежать в одній площині і можуть вирішуватися лише взаємопов'язано і комплексно. Це створить міцне підґрунтя для економічних і соціальних досягнень місцевих громад, бо кооператив дає можливість вийти з кризової ситуації у селах та селищах, де немає роботи. Дійсно, кооперативи – це організаційно-правова форма підприємництва, яка в умовах децентралізації може забезпечити належний рівень фінансового забезпечення і вплинути на стан безробіття в регіоні.

Реформа децентралізації передбачає створення ефективної системи управління. В роботі Патрицької Х. [11] зазначено, що органи місцевого самоврядування як суб'єкти формування підприємницького середовища на території громади мають різний вплив на забезпечення чинників її конкурентоспроможності. Тому постає питання визначення основних інструментів формування підприємницького середовища, серед яких можна виділити п'ять груп: стабільна і прозора фіскальна політика, ефективне розпорядження комунальною власністю; раціональне землекористування, плани розвитку земель, правова культура органів місцевого самоврядування. Ці інструменти необхідно врахувати в громаді для забезпечення на її території передумов ефективного конкурентоспроможного аграрного підприємництва.

Програма розвитку громади має передбачати фінансове забезпечення всіх її напрямів роботи. Бюджет громади формується за рахунок загального та спеціального фондів. Доходи місцевий бюджету громад залежить від податкових надходжень (податок на збір на доходи фізичних осіб, рентна плата за користування природних ресурсів, внутрішні податки та збори, акцизний податок, податок на майно, екологічний податок), адміністративних зборів та платежів, офіційних трансфертів (дотації, субвенції та ін.). В середньому по громадах такі доходи складають 95%. Доходи, які отримані з підприємницької діяльності громади, зазвичай не перевищують 5% . Спеціальний фонд громади має акумулювати кошти з різних джерел (рис. 1).

Додаткова господарська діяльність	Власні надходження громади	Плата за оренду майна
Кошти отримані від підприємницької діяльності громади		Кошти за надання послуг

Інвестиційні ресурси для реалізації проєктів розвитку		Надходження від реалізації майна
Кошти, отримані від підприємств за виконання цільових заходів		Благодійні внески, гранти

Рис. 1. Складові спеціального фонду бюджету громади

Особливим організаційно-економічним механізмом розвинення підприємництва в громадах буде впровадження бюджету участі. Кожен мешканець громади може запропонувати або соціальний, або бізнес, або культурний проєкт і за демократичним підходом отримати відповідне фінансування. Імплементация досвіду країн світу використання партиципаторного бюджету в Україні свідчить про ефективність участі громади для вирішення питань інвестицій у пріоритетні сфери. Вважаємо, що підтримка ініціативи мешканців громади у бізнес-проєктах чи соціальних проєктах прямо чи опосередковано впливає на підприємницьке середовище у громадах. Дійсно, у 197 тергромад в 2021 році реалізовано проєкти участі на загальну суму 592 млн грн.

Для подальшого формування інвестиційного клімату у громадах розробляються інвестиційні паспорти. В них характеризується географічне розташування території громади, ресурсно-сировинний, трудовий, інфраструктурний, історичний, культурний потенціали. Пропозиції громад складаються насамперед з можливостей оренди об'єктів комунальної форми власності (заводи, складські приміщення, ангари...) з метою формування виробничих потужностей на території громади. Громада розробляє інвестиційні проєкти для інвесторів з зазначенням інтересів громади (розвиток переробних галузей,

відновлюваної енергетики, туризму, логістики). Найбільш важливе значення в цьому процесі займають територіальні земельні ресурси. В Постанові Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2020 року № 1113 «Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» виокремлено пункт «Міністерству розвитку громад та територій, Міністерству юстиції, Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства та Державній службі з питань геодезії, картографії та кадастру опрацювати питання щодо активізації оформлення територіальними громадами права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, передані з державної власності». Відповідно до Земельного кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування» громада дбає про земельні ділянки, які належать громаді. Це – інструмент отримання прибутку через передачу землі в оренду, через запровадження сільськогосподарської підприємницької діяльності, через потенційну можливість мати інвестиційні (кредитні) ресурси.

Схвалення Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин” сприяло передачі земель державної форми власності у комунальну. Отже, громадами отримано 4 млн га земель. Розумно управляти цим виключним природним ресурсом – справа громад. Важно відмітити складність керування таким банком землі. Однак, великі підприємницькі структури як агрохолдинги мають відповідний досвід. Отже, досвід потужних адаптивних, складних підприємницьких структур має бути використаний в інтересах громад. Управління великими масивами сільськогосподарської землі має здійснюватись чітко під контролем громадянського суспільства.

Село Хуасі в Китаї всевітньо відомо як село мільйонерів. Бідна сільська місцевість перетворилась у взірць економічного зростання за рахунок відмінного місцевого управління підприємницькою діяльністю.

Реформа децентралізації повинна остаточно визначити управлінську та фінансову автономію громад, фіскальну децентралізацію, створити належні соціальні умови для громадян України.

Висновки та пропозиції. Підприємництво як вид економічної діяльності здійснюється на певній просторовій території, що формує різновекторну систему взаємовпливу.

Суб'єкт господарювання використовує природні особливості, інфраструктуру місцевості, людський капітал з відповідним рівнем освіти, з гендерними, віковими характеристиками, з інноваційними здібностями. Головною особливістю аграрного підприємництва – використання основного виробничого фактору землі, з її родючістю, здатністю до відтворення.

З іншої сторони, громада на території якої здійснюється діяльність отримує дохід зі сплати місцевих податків та зборів, за рахунок орендних платежів, за рахунок податків з фізичних осіб (працівників) підприємницьких структур.

Доведено, що в умовах децентралізації органам місцевого самоврядування необхідно підтримувати роботу аграрних формувань з найманими працівниками в кількості від 10 до 249 осіб. Більш того, доцільно передати таким підприємствам землю сільськогосподарського призначення в оренду за умови працевлаштування мешканців громади.

Територіальна організація влади володіє виключним ресурсом – землею і має активізувати власну підприємницьку діяльність за рахунок створення комунальних підприємств, спрямував

отриманий прибуток на вирішення пріоритетних соціально-економічних завдань.

Поєднання взаємовигідної співпраці агрохолдингів та місцевої влади має посилити активізацію малого бізнесу на селі, вирішення соціальних, екологічних, економічних проблем громад.

Ефективна реалізація реформи децентралізації не можлива без підтримки громадськості. Вважаємо, що бюджети участі, які залучені до реалізації аграрних проєктів, здатні вирішувати завдання сталого розвитку громад.

Список використаної літератури

1. Навіщо децентралізація? URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 01.12.2022).
2. Про підприємництво: Закон України від 26.02.91 № 785-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text> (дата звернення: 02.12.2022).
3. Могильний О. М. Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатокладності до латифундації. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 15–27.
4. Олійник Т. Г. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного підприємництва в Миколаївській області. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 76–79.
5. Бюджети громад: як добитися ефективності. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3210139-budzeti-gromad-ak-dobitisa-efektivnosti.html> (дата звернення: 04.12.2022).
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 04.12.2022).
7. Трутенко Г. О. Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві України. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 103–112.
8. Агрохолдинги України URL: <https://tripoli.land/agrokholdingi-ukrainy> (дата звернення: 06.12.2022).
9. Приватизація аграрних державних підприємств: які активи підуть з молотка URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/646-privatizatsiya-agrarnih-der-javnih-pidpriemstv-yaki-aktivi-pidut-z-molotka> (дата звернення: 10.12.2022).

10. Червен І. В., Павлюк С. І. Важливі напрями і проблемні аспекти розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2018. Вип. 4 (100). С. 4–10.
11. Патицька Х. О. Напрями стимулювання економічного розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Регіональна економіка*. 2018. № 4. С. 39–48.
12. Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин: Постанова Каб. Міністрів України від 16.11.2020 р. № 1113 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1113-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.12.2022).

Стаття надійшла 06.11.2022 р.

Olena Shebanina,

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Mykolayiv National Agrarian University,
9, Georgiya Gongadze St., Mykolayiv, 54008, Ukraine
e-mail: shebanina@mnaeu.edu.ua

PECULIARITIES OF AGRARIAN ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

The article examines the peculiarities of development of agrarian entrepreneurship under the influence of strengthening the role of local authorities and changes in the regulatory framework for land resources. 83% of Ukraine's land is used for agricultural purposes. Changes in land ownership, transformation of the state governance system, and constant demand for agricultural products have contributed to the differentiation of entrepreneurial structures and their potential capabilities. The economic level of the agricultural sector is represented by small, medium and large enterprises. It is proved that agricultural entities with the number of employees from 10 to 249 people form the bulk of the industry's income. It is found that the greatest transformations in the period of decentralisation in the agricultural business have been experienced by state-owned enterprises, production cooperatives, and business associations. An objective assessment of the activities of agroholdings is provided and their impact on local development is determined. In the context of decentralisation of governance in communities, it is advisable to develop projects to intensify entrepreneurial activity. To form a capable community, it is necessary to: create an appropriate business environment, investment climate, and

propose land development projects located within the community. Introduce strategic management of existing and creation of new communal enterprises in order to provide income to a special community budget. Create a participatory budget to plan rural development and support the initiative of its residents. Cooperation between agricultural holdings and local authorities should strengthen the activation of small businesses in the countryside, solving social, environmental, and economic problems of communities. Effective implementation of the decentralization reform is impossible without public support. We believe that participation budgets, which are involved in the implementation of agricultural projects, are capable of solving the tasks of sustainable development of communities.

Keywords: agrarian entrepreneurship, enterprise size, agroholdings, organizational and legal forms of management, decentralization, community development, community income.

References

1. Navishcho detsentralizatsiia? [Why decentralisation?] (2022). Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/about> [in Ukrainian].
2. Pro pidpriemnytstvo: Zakon Ukrainy vid 26.02.91 № 785-XII. [On entrepreneurship: Law of Ukraine of 26.02.91 № 785-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>. [in Ukrainian].
3. Mohylnyi O. M. (2021) Transformatsiia orhanizatsiino-pravovykh form silskoho hospodarstva: vid bahatoukladnosti do latsyfundsatsii. [Transformation of organisational and legal forms of agriculture: from multi-structure to latifundation]. *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 15–27. [in Ukrainian].
4. Oliinyk T. H. (2018) Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku aharnoho pidpriemnytstva v Mykolaivskii oblasti. [Current state and trends in the development of agrarian entrepreneurship in the Mykolaiv region]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 76-79. [in Ukrainian].
5. Biudzhetny hromad: yak dobytysia efektyvnosti. [Hromada budgets: how to achieve efficiency]. (2022). Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3210139-budzeti-gromad-ak-dobitisa-efektyvnosti.html>. [in Ukrainian].
6. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. (2022). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
7. Trutenko H. O. (2021) Rozvytok pidpriemnytsoi diialnosti v silskomu hospodarstvi Ukrainy. [Development of entrepreneurial activity in Ukrainian agriculture] *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 103-112. [in Ukrainian].

8. Ahrokhodynhy Ukrainy [Agroholdings of Ukraine] (2022). Retrieved from: <https://tripoli.land/agrokholdingi-ukrainy> [in Ukrainian].
9. Pryvatyzatsiia ahrarnykh derzhavnykh pidpriemstv: yaki aktyvy pidut z molotka [Privatisation of state-owned agricultural enterprises: which assets will go under the hammer] (2022). Retrieved from: <https://agropolit.com/spetsproekty/646-privatizatsiya-agrarnih-derjavnih-pidpriemstv-yaki-aktivi-pidut-z-molotka>. [in Ukrainian].
10. Cherven I. I., Pavliuk S. I. (2018) Vazhlyvi napriamy i problemni aspekty rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [Important directions and problematic aspects of agricultural cooperation development in Ukraine]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomia*, vol. 4 (100), pp. 4-10. [in Ukrainian].
11. Patytska Kh. O. (2018) Napriamy stymuliuvannia ekonomichnoho rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii [Directions for stimulating the economic development of territorial communities in the context of decentralization]. *Regional economy*, vol. 4, pp. 39-48. [in Ukrainian].
12. Deiaki zakhody shchodo pryskorennia reform u sferi zemelnykh vidnosyn: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid [Some measures to accelerate reforms in the field of land relations: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated] 16.11.2020 r. № 1113. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1113-2020-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

Наукове видання

**РИНКОВА ЕКОНОМІКА:
сучасна теорія і практика управління**

Збірник наукових праць

ТОМ 21. Випуск 3 (52)

Головний редактор: Е. А. Кузнецов
Відповідальний секретар: В. І. Борщ
Комп'ютерне верстання: О. Є. Мазур

Підп. до друку 18.11.2022. Формат 60×84/16.
Ум.-друк. арк. 32,67. Тираж 50 пр.
Зам. № 2563.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел.: (048) 723 28 39

Scientific Publication

**MARKET ECONOMY:
Modern management theory and practice**

Collection of scientific works

Volume 21. Issue 3 (52)

Chief editor: E. A. Kuznietsov
Executive secretary: V. I. Borshch
Text layout: O. Ye. Mazur

Signed in Print 18.11.2022. Format 60×84/16. Conv. pr. sheets 32,67.
Circulation of 50 copies. Order № 2563.

Publisher and editor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Certificate of state registration of the print media DK № 4215 dated November, 22, 2011
Ukraine, 65082, Odesa, Elisavetyns'ka str. 12
Tel. (048) 723-28-39. E-mail: druk@onu.edu.ua